

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Muharrir ve Matbuat: On Dokuzuncu Asırda Yazarlık Mesleği ve Bâbîâlî Çevresinde Yayıncılık Faaliyetleri

رنجی - امان ادب محترم شورا به ر. ب. باز
اینگی - جام ادب، مشهور ایکی سوزده شوکا
اوجی - فوزم ادب کامل بر اوفاجی فخرده بکا
دردنچی - ایکی کوزم ادب دیشان بر سوزده شورا بده
بشچی - المام ادب اعظم بر بار بده شو کاغده
ادب مشار الیه - امانت جان دورزان بونی !!!

Mert Öksüz

Muharrir Ve Matbuat:

On Dokuzuncu Asırda Yazarlık Mesleği ve Bâbîâlî
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://arantey.org>
Çevresinde Yayıncılık Faaliyetleri

Mert Öksüz

**MUHARRİR VE MATBUAT:
On Dokuzuncu Asırda Yazarlık Mesleği ve
Bâbîâli Çevresinde Yayıncılık Faaliyetleri**

LİBRA KİTAP: 527

KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI: 71

© Libra Kitapçılık ve Yayıncılık

Sayfa Tasarım: Güler Kızılelma

Kapak Tasarım: Ekin Seyrek

Kapak Görseli: 15 Haziran 1292/28 Haziran 1876 tarihli ve 261 numaralı
Hayal gazetesinden

1. Basım: 2022

ISBN 978-625-8472-26-4

Baskı ve Cilt:

Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Büro Malzemeleri

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Nispetiye Mah. Birlik Sokak No: 2

Nevin Arıcan Plaza

34340 Levent / İstanbul

Tel: (212) 269 30 00

Sertifika No: 52846

Libra Kitapçılık ve Yayıncılık Ticaret A.Ş.

Ebe Kızı Sokak Günaydın Apt. No: 9/2

Osmanbey / İstanbul

Sertifika No: 48556

Tel: 212-232 99 04/05

Fax: 212-231 11 29

E-posta: info@librakitap.com.tr

© Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik ya da elektronik metodlarla veya ileride icat edilecek sistemlerle hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez, yeniden satış amacıyla fotokopi de dahil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar veya kitapta yer alan belgelerle fotoğrafların bilimsel-akademik yayınlarda kullanılması, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

Mert Öksüz

**MUHARRİR VE MATBUAT:
On Dokuzuncu Asırda Yazarlık Mesleği ve
Bâbîâli Çevresinde Yayıncılık Faaliyetleri**

Mert ÖKSÜZ,

1983'te İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini bu şehirde tamamladı. Lisans ve yüksek lisans eğitimini Kocaeli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde, doktora eğitimini ise Selçuk Üniversitesi'nde tamamladı. Halen Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	7
ÖN SÖZ	9
GİRİŞ	15
1. Matbaa Teknolojisinin Kültür ve Edebiyata Etkisi	18
2. On Dokuzuncu Asırda İletişim ve Nesir	24

I. BÖLÜM

MUHARRİR:

ON DOKUZUNCU ASIRDA

EDEBİYATÇILIK MESLEĞİ 35

1. Sanat Koruyuculuğunun Sınırlı Dünyasında Şair	39
2. Matbuatın Doğuşuyla Beraber Okura Seslenen Muharrir	43
3. Yazarlık Mesleğinin Hukuken Tanınması: Fikri Mülkiyet Hakkının Evrimi	45
4. Muharriri Sınırlandırmak: Sansür ve Ruhsat Mecburiyeti	51
5. Muharririn Temel Açmazı: Hem Memur Hem Yazar Olmak	71
6. Nev-Hevesten Muharrire: Gazeteden Geçen Başlangıçlar ve Şöhret	85
7. İşlerin Yolunda Gitmesi İmkânsızdır: Yayıncılık Sorunları	90
8. On Dokuzuncu Asırda Edebiyattan Kazanç: Caize ve Telif Ücretleri	98
9. Fatma Aliye Hanım'ın Sözleşmeleri	122

II. BÖLÜM
MATBUAT:
TİCARET VE SANAT ARASINDA
KİTAPÇI VE YAYINCI

1. İlk Yayıncılar: Sahaflar	133
2. Baraka, Müvezzi ve Seyyar Kitapçılar	147
3. Bâbüali Caddesi'nde Yayıncı ve Kitapçılar	164
4. Kitapçıların Matbuata Katkıları: İş Bölümü, Yeni İçerik ve Abonelik	191
5. Parçalayıp Satmak: Roman Formaları ve Kitap Serileri	197
6. Muharririn Gözünden Yayıncı ve Kitapçılar	204
7. Yayıncı ve Kitapçılar Arasındaki Tartışmalar	210
7. 1. Anahtar'a Halka Takmak: Yazar İki Yayıncıyla Sözleşme İmzalarsa	211
7. 2. Talim-i Kıraat, Talim-i Kıraat'e Karşı: Yasal Yollarla Kitap Taklidi	218
7. 3. Kaptan Grand'ın Çocukları Tartışması: Ahmet İhsan'a Verilen İmtiyaz	226
7. 4. Fazlı Necip'e Cevap: Bedava Versek de Okumazlar!	230
7. 5. Kastalani Tartışması: İstanbul'da Kitaplar Pahalı mı?	234
8. Kitap ve Gazetelerin Baskı Adetleri	245

III. BÖLÜM
TELİFSİZ YAYINCILIK:

ÜCRETSİZ ÇEVİRİLER VE KORSAN KİTAP	261
1. Telifsiz Yayıncılık ve Batı'dan Yapılan Ücretsiz Çeviriler	264
2. İç Piyasa ve Korsan Kitap	271
3. Önlemler: Uyarı ve Mühür	296
4. Madalyonun Diğer Yüzü: İranlı Bir Kitapçının Şikâyet Dilekçesi	300
SONUÇ	305
EK / PARANIN ALIM GÜCÜNE DAİR NOTLAR	311
KAYNAKÇA	315
DİZİN	337

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
AKM	Atatürk Kültür Merkezi
bkz.	bakınız.
BOA	T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
bs.	baskı
byy.	Basım yeri yok.
C	cilt
çev.	çeviren
haz.	hazırlayan
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
M.Ö.	Mert Öksüz
röp.	röportaj
s.	sayfa
S.	sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vba.	Vurgu bana ait.

ÖN SÖZ

Kitaplar basit bir düşünceden doğsa da basit düşüncelerin geliştirilerek kitap olgunluğuna ulaşması yazarına ve sonsuz değışkene bağı. Pek çok basit düşünce ise hiçbir zaman kitap hâline gelmiyor. Bu kitabın da düşünceden kitaba giden ve biraz uzun sürmüş bir serüveni var. Edebiyat sosyolojisine dair bir inceleme hazırlama fikri bundan 12 yıl önce doktora öğrencisiyken hocam Prof. Dr. Hakan Behçet Sazyek tarafından verilmişti. Sonrasındaki araştırmalarım mizah ve edebiyat tarihi sahalarında devam etse de o günlerden itibaren kültür sosyolojisi ve kitap tarihi alanına doğru genel bir yönelim geliştirdim. *Muharrir ve Matbuat* bu ilgiler sonucunda hazırladığım bir inceleme.

Bu kitap, on dokuzuncu asır Türk edebiyatında yazar ve yayıncının ortaklığıyla meydana gelmiş bir sistemi inceleme amacında. Bu bakımdan edebiyat biliminin alt dallarından edebiyat sosyolojisine dâhil edilebilir. Ülkemizdeki araştırmalarda edebiyat tarihinin, monografilerin ve metin incelemelerinin büyük yeri var. Metinlerin içeriğini ikinci planda tutarak edebî kültür ve edebî düzenin işleyiş biçimini ele alan araştırmaların sayısı ise diğer gruba oranla çok az. Bir meslek olarak yazarlık, yazarlığın hukuki durumu, telif hakkı, edebiyattan kazanç, yayıncılığın edebiyata etkisi, kitapçı ve yazar ilişkileri, tirajlar vb. pek çok

yönü araştırmak metinleri yorumlamak kadar tercih edilmiyor. Örneğin bu incelemenin ilgilendiği on dokuzuncu asırla ilgili benzer çalışmalar, tek bir yazar hakkında hazırlanmış monografilerden bile az. Bunların ilki Sıddıka Dilek Yalçın Çelik'in *XIX. yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman* (1998) adlı doktora tezi. İkinci inceleme içinse on yıldan fazla beklendiği görülüyor. Günil Özlem Ayaydın Cebe tarafından hazırlanmış *19. Yüzyılda Osmanlı Toplumu ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik* (2009) adlı doktora tezi aynı güzergâhtan ilerleyen ikinci örnek. Sonrasında çalışmalar biraz hız kazanmış. Ahu Selin Erkul Yağcı'nın *Turkey's Reading (R)evolution a Study on Books, Readers and Translation (1840-1940)* (2011), Neslihan Demirkol'un *1850-1900 Yılları Arasında Edebiyat Yayıncılığı Alanının Yeniden Biçimlenmesi ve Edebiyat Çevirileri Piyasasının Doğuşu* (2015) ve Ayşe Tek Başaran'ın *The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831-1863* (2019) isimli doktora tezleri dikkat çekiyor. Tabii bunların yanında Ali Birinci'den İsmail E. Erünsal'a, Johann Strauss'dan Emin Nedret İşli ve Erol Üyepazarcı'ya kadar pek çok araştırmacının hazırladığı değerli makale ve kitaplar bazı boşlukları dolduruyor. Ayrıca yayıncılar ve kitapçılar hakkında akademik tezler, inceleme kitapları ve makale hacminde değerli çalışmalar da mevcut. Dönem hakkında benzer ilgilerle hazırlanmış yazıları toplayan bir kitap ise Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ'un editörlüğüyle 2014'te *Tanzimat ve Edebiyat* adıyla yayımlandı. İsmail Lütfü Seymen'in *Müteferrika'sı* ve Ahmet Yüksel'in *Kebikeç'i* gibi dergiler de bu alandaki en kıymetli malzemeyi içeren süreli yayınlar.

Muharrir ve Matbuat, yukarıda sayılan bütüne katkı sağlama amacındadır. İncelemenin "Giriş" kısmında on dokuzuncu asır Türk edebiyatının önceki dönemlerden temel farkı olan matbaa ve nesir üstünde durularak sonraki bölümlerde incelenecek edebî

alanın şekillendiği ortama dair bazı bilgiler verilip yorumlarda bulunulmuştur. Bu bölümde genelde kültürel çalışmalar ve edebiyat sosyolojisi alanlarından teorik alıntılar yapılmıştır.

"Muharrir" başlıklı birinci bölümünde on dokuzuncu asırda bir meslek olarak yazarlığın farklı yönleri açıklanmak istenmiştir. Bu çerçevede edebiyatçının hamilik ilişkilerinden çıkıp süreli yayınlar vasıtasıyla okurlara seslenen bir kimlik kazanması, fikrî mülkiyetin gelişimi, sansür ve yayın ruhsatı sorunları, memur ve yazar olmanın etkileri, kitap yayımlarken karşılaşılan güçlükler ve yazarın kazancı ele alınmıştır.

"Matbuat" başlıklı ikinci bölümde ise on dokuzuncu asrın son çeyreğinde Bâbîâlî'de ortaya çıkan yayıncılık dünyası ele alınmıştır. Sahaftan yayıncıya geçiş, yayıncıların edebî alana katkıları, yazarların yayıncılar hakkındaki görüşleri, edebî türlerin forma, seri yayın ve tefrika biçiminde satışları, yayıncı ve kitapçı tartışmaları, kitap ve gazete baskı adetleri üstünde durulmuştur.

"Telifsiz Yayıncılık" başlıklı üçüncü bölümdeyse 1870'lerden sonra edebî alana ve yayıncılığa etki etmiş telifsiz çeviri hakkı ve yasa dışı telifsiz yayıncılık yani korsan kitap incelendi. Burada ilerleme ihtiyacı, uluslararası telifte taraf olmama, korsan kitap, ruhsatsız baskılar, iç hukuk sınırlarındaki kararlar, kişisel önlemler ve örnek vakalar resmî belge ve çoğu dönem içinde yayımlanmış kaynaklarla yorumlandı.

İncelemede farklı kaynaklardan yararlanılmıştır. Ana malzeme ise hatıralar, mektuplar, arşiv belgeleri, süreli yayınlarda çıkan yazılar ve ticari kitap kataloglarıdır. Bunların yanında dönem hakkındaki her türden inceleme, romanlar, gazete reklamları, kitap künye bilgileri, ön sözler, ansiklopedi maddeleri ve sözleşmeler de pek çok noktayı aydınlatmaya yardımcı olmuştur.

Yararlanılan malzeme kaynakçada türlerine göre sınıflandırılmış ve kitabın sonuna kapsamlı bir dizin eklenmiştir.

Matbuat dünyası geniş bir kültür alanıdır. Şüphesiz on dokuzuncu asırda her yazarın ve yayıncının kültür piyasasıyla ilgili bir yorumu ve farklı tecrübeleri olmuştur. Bu incelemenin genelinde ise alanın temsil edici isimlerinden bahsedilmiştir. Bölümlerde ve indekste görüleceği gibi üzerinde durulan kişi ve örnekler on dokuzuncu asır edebiyat ve matbuatı hakkında en güvenilir bilgiye sahip sanatçı ve yayıncılardır. Bu isimlerin görüşleri yanında arşiv belgeleri ve dönem içinde yayımlanmış kitap veya süreli yayınlardan bulunabilen kayıtlarla bilgi ve bulgular imkânlar dâhilinde teyit edilmiştir.

Bâbîâli'de matbuat hareketliliği 1875'lerden itibaren belirginleştiği için çalışmada 1875-1900 arasında yayımlanmış kaynaklar merkezdedir. Bununla beraber böyle bir incelemede tarihî seyri belli çizgilerle sınırlandırmak güçtür. Bu nedenle telif hakkının evrimi, yayıncılığın erken dönemleri, kitap satışları, caize ve kazanç gibi bazı konularda söz konusu aralığın öncesine geçilmiştir. 1900 sonrasınaysa ya başka bir kaynak bulunamadığı durumlarda ya da karşılaştırma amacıyla değinilmiştir. Karşılaştırma amaçlı yorumlar genelde dipnotlarda verilmiştir.

Bu kitapla ilgili geç kalmış ilk teşekkür Wendy Griswold'a. Northwestern Üniversitesi'nde aldığım dersler ve atölye çalışmaları olmasaydı sadece çok şey eksik kalmaz, bu kitap da yazılmazdı. İncelemenin kaba hatları ve önemli fikirler ise ilk kez 2015 yılında IWL programındaki "World Literature and Production" atölyesinde *The Relationship of Writers and Book Sellers in Nineteenth-Century Istanbul* başlığıyla sunulup tartışıldı. Oradan gelen yapıcı eleştiriler ve sayın Franco Moretti ile Gisele Sapiro'nun aynı

program dahilindeki dersleri ve sınırlı vakitlerinde sorularıma verdikleri cevaplar önemli bir başlangıç noktası oldu.

Bir teşekkür de değerli akademisyen ve dost Fatih Özdemir'e. Kitapla ilgili tasarılarımı sıkılmadan dinleyerek fikirlerini paylaştığı için. Sayın meslektaşım Onur Aykaç, kitabı dikkatle okuyarak düzeltmeler yaptı, sağolsun. Ertan Engin, gerek fikir gerek taslak aşamasında beni dinleyip önemli öneri ve katkılar sundu, teşekkür ederim. Sayın Prof. Dr. Mehmet Mercan, arşiv belgelerinde okuyamadığım ifadeleri çözmemde yardımcı oldu, kendisine teşekkür ederim. Kitabın kapağı ve içindeki tüm görselleri kısa sürede hazırlayan yetenekli kuzenim Ekin Seyrek, görsellerle ilgili harika bir iş çıkardı hem teşekkürler hem de tebrikler. Sevgili eşim ve meslektaşım Meltem Öksüz'ün katkıları ise bir cümleye sığdıramayacağım ve teşekkürle ödeyemeyeceğim kadar fazla. Kızım Leyla Bilge de hep yanımdaydı. İyi ki varlar.

İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Bölümü yetkililerine, Atatürk Kitaplığı'ndan Senem Oral'a, Ankara Bölge Yazmalar'dan Sonay Hanım ve Erhan Yılmaz Bey'e, Sayın Rıfat N. Bali'ye ve Libra Kitap'a gösterdikleri ilgiden ve yayın süreçlerindeki anlayışlarından dolayı teşekkür ederim.

Bu kitabın son teşekkürü ise Turan Karataş'a. Hocam kitabın ilk okuru oldu. Hem bu kitapla ilgili katkıları hem de samimi desteği için çok teşekkür ederim.

Mert Öksüz
Karaman, 2022

GİRİŞ

On dokuzuncu asır yazarının temsil edici isimlerinden Ahmet Mithat Efendi'nin kalemiyle para kazandığı ilk girişim fennî makale tercümeleri, acemi işi yazı veya hikâyeler değil tapu belgesi doldurmak olmuştur. Mithat Efendi bunu da keyifle anlatır. Sabırlı çalışması sonucunda kazandıklarının haklı gururunu yaşar. Bir gün Muhacirin Komisyonu Reisi Şakir Bey -öngörülü biri olmalı ki- ondaki cevheri görüp kalemini muharrirlik yolunda kullanmasını tavsiye eder:

Yazı yazmak istiyorsan tapu yazma! Yazı yaz. Telif et, tercüme et. Senin telif ve tercümeyle olan istidâdın meydandadır. Bu yolda nâm alırsın. Şan kazanırsın.¹

Özellikle telif ve tercüme kelimeleri Ahmet Mithat'ın zihninde yer eder ve herkesçe malum muharrirlik kariyeri bundan sonra *Tuna* gazetesinde başlar. Ardından Mithat Paşa'nın Bağdat'a gidecek maiyetine katılır. Orada kurulacak matbaanın ve çıkarılacak gazetenin sorumluluğu kendisine verildiğinden İstanbul'a gelip matbaa alet edevatının satın alınmasıyla uğraşır. Bağdat'ta *Zevra* gazetesini çıkartır. Maarif Nezareti'nin okul kitapları için

1 Ahmet Mithat, *Menâkıb*, haz. İsmail Cüneyt Kut, Tarih ve Toplum Kitaplığı, İstanbul, 1988, s.79.

açtığı yarışmaya önceden bastırmış olduğu *Hâce-i Evvel*² ile katılıp derece alır. Aklında bazı şüpheler olsa da kitabının kazandığı başarı ve yeni yayınlara duyulan ihtiyaç, İstanbul'da başarılı olabileceğini düşündürür. Bu maceraya atılmak için hiçbir hamiye değil, muharrirliğine ve matbuata güvenmektedir:

İstanbul'da rağbet kazanabilecek bir muharrir olmamışsam işsiz kalır mıyım? Ama kendime efendi ve zahîr ve hâmi addedecek hiç kimseyi tanımamakta imişim. Şu hal olsa olsa memuriyetsiz kalmaklığımı istilzam edebilir. O halde pek âlâ arzuhalci olabilirim. Bundan mâadâ elimde bir de san'at var. O ise matbaacılıktır. Müretteplikten, makineciliğine kadar her suretini bilirim.³

1871 baharında İstanbul'a geri döndüğünde Âli Paşa'nın vefatına kısa süre vardır ve matbuat dünyası emekleme aşamasındadır. Yayıncılık hakkındaki her türden yasanın henüz yürürlüğe konduğu ortamda kurumsal kimlikler inşa edilmemiş, telif hakkına dayalı bir yayın faaliyeti de şekillenmemiştir. Önce evinde bir matbaa kurar. Belki de kafasında başkalarının kitaplarını da basacak bir matbaa kurma planı bulunmadığından *Letâif-i Rivayât* serisinin kapaklarına "muharririn zatına mahsus matbaa" gibi

2 Ahmet Mithat Efendi, daha önce Bağdat'ta okullar için hazırlayıp iki kez bastırıldığı *Hâce-i Evvel*i Maarif Nezareti'nin açtığı yarışmada dışarıdan yapılan başvuruların da değerlendirmeye alınacağını öğrendiğinde İstanbul'a gönderir. Yarışmada ikinci olur. Kaynak: Ahmet Mithat, *Hâce-i Evvel*, Muharririn Zatına Mahsus Matbaa, İstanbul, 1287, "feth-i kelim" Yarışma nizamnamesine göre içindeki cüzler ayrı ayrı yeterli sayfa sayısında olmadığından, *Hâce-i Evvel* "Malumat-ı Nafia" kategorisinde değerlendirilmiş olabilir. Mithat Efendi'nin kendisi kitabı "malumât-ı muhtasara" için yarışmaya gönderdiğini yazacaktır: "İstenilen kitaplar meyanında hesap ve hendese ve heyet gibi bazı fünundan, malumât-ı muhtasarayı câmi olması lâzım gelen kitap hakkında verilen tarifât bizim *Hâce-i Evvel*e muvafık gelmekle... Kaynak: Ahmet Mithat, *Menfa*, s.45. "Malumat-ı Nafia" için ikincilik ödülü 3000 kuruş olarak gösterilmektedir. Kaynak: *Telif ve Tercüme Nizamnamesi ve Mekâtib-i Sıbyan İçin Müsabakâta Vaz' Olunan Kitapların Beyannâmeleri*, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1287, s.26.

Ahmet Mithat, *Menfa*, s.46.

yerel hatta kendine özel bir tarif ekler. Bu ilk ticari girişiminde tüm kariyerinde yapacağı gibi aile fertlerinden yardım alır.⁴ İlk aylar yeni edebiyat metinlerine aşina olmayan İstanbul'da kitap satmak zordur:

O zaman İstanbul'un öyle bir zamanı idi ki telifât-ı cedide fikri henüz münteşir olmamış bulunduğu misüllü, halkın bunlara rağbet edip etmeyeceği dahi meşuk ve belki külliye meçhuldü. *Hâce-i Evvel* cüzlerinden ve *Letâif-i Rivayât* serlevhalı hikâyelerden onar, yirmişer dane satabilmek yani kâğıt parasını bile çıkaramamak menzilesinde kaldığımızı familya halkı görünce şikâyeteye başladılar.⁵

Başlangıçta biraz zorlansa da on dokuzuncu asrın en etkili muharrir ve matbaacılarından biri hâline gelip, "Efendi Babamız", "Hâce-i Evvel", "Yazı Makinesi" gibi isimlerle anılacaktır.

Mithat Efendi'nin şöhrete ulaşmasında yeteneği ve ailesinin desteği etkili olmuştur. Ama onun İstanbul'a gelmeye cesaret edişi ve burada adeta bir efsane hükmünü alabilmesi bir yayıncılık dünyası tesis edilmemiş olsaydı mümkün müydü? Matbuatın olmadığı bir edebî koşulda, örneğin 16. asırda Ahmet Mithat'ı kaç kişi tanır ve ondan kimler etkilenirdi? Edebiyat tarihi sınırlarında düşündüğümüz bu soruyu bir kez de Howard Becker'ın sözleriyle edebiyat sosyolojisi çerçevesinden soralım: Sanatı üreten bir toplumsal düzende işleri yapma biçimi, işleri yapmak için gerekli

4 Ahmet Mithat, matbuat ve edebiyat kariyerinin tamamında akrabalarıyla çalışmıştır. Yeğeni Mehmet Cevdet ve damadı Muallim Naci dışında evinde kurduğu matbaada aile fertlerinin kitapları satışa hazırlaması geleneği ömrü boyunca sürmüştür ve bu işlerden ablası Şerife Hanım sorumlu olmuştur: "Ahmed Midhat'ın satılık kitaplarının deposu, çiftliğinde suret-i mahsusada yaptırdığı iki katlı kâgır bir binaydı. Matbaada basılan formlar, bu binada toplanır ve Ahmed Midhat'ın ablası Şerife Hanım'ın nezareti altında kırılır, yapıştırılır, kaplanır, sonra da lüzum görüldükçe Sirkeci'deki su deposuna götürülür, satılırdı." Kaynak: Kâmil Yazgıç, *Babam Ahmed Midhat Efendi*, haz. İsmail Alper Kumsar, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2020, s.154.

Ahmet Mithat, *Menâkıb*, s.49.

olan her şeyin mevcut olmaması durumunda aynı şekilde devam edebilir mi?⁶ Her iki sorunun cevabı da hayırsa o takdirde bir edebî alanın ve dönemin tesisi için farklı kişilerin iş bölümüyle ortaya çıkan bir işlevsel düzene ihtiyaç vardır.

On dokuzuncu asır Türk edebiyatının önceki asırlardan önemli farkı otomasyona dayalı bir üretim biçimi olan matbaanın gazete ve diğer türler vasıtasıyla edebî alanın merkezine taşınması olmuştur. Değişimler neticesinde telif sahibi yazar ile yayıncı arasındaki iş bölümü dâhilinde yeni bir kültürel ve toplumsal ilişki doğması gerekmiştir. Bu kitabın amacı da söz konusu ilişkiyi aydınlatmaktır. Başka bir deyişle belli bir sanatçı, tür ya da tema yerine, Türk edebiyatını iş bölümüne dayalı bir "sanat dünyası" olarak kabul edip "yazar" ve "yayıncı" arasındaki ilişkiden yola çıkarak incelemek.

On dokuzuncu asırda yazar ve yayıncıların değişimlerle yeni kimlikler ve roller kazanmasının hem nedenini hem de biçimi a) teknolojik bir gelişme olarak matbaa ve b) toplumsal iletişim ihtiyacıyla ortaya çıkmış nesir teşkil etmiştir. Gazete, dergi, roman, kısa hikâye, tefrika, köşe yazısı, eleştiri, resimli yayınların yükselişi, çeviri popüler roman sektörü, genel kültür kitapları ve dilde sadeleşme bu iki kavrama sadece nedensel değil biçimsel açıdan da doğrudan bağlıdır. Dolayısıyla girişin devamında matbaa teknolojisinin ve toplumsal iletişim aracı olarak nesir dilinin kültür ve edebiyat üstündeki etkisi ele alınacaktır.

1. Matbaa Teknolojisinin Kültür ve Edebiyata Etkisi

Bugüne kadar kitap, yazı ve yayıncılık hakkındaki bakış açısı teknolojiye bağlı olarak değişmiştir. Artık elektronik ortamda, sosyal medyada okumanın yanında yazılarımızın da büyük kısmı

6 Howard Becker, *Sanat Dünyaları*, çev. Evren Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s.41. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yine dijital veriler olarak teknolojik donanımlarda kayıtlı ve bu durum yazdıklarımızın hacminden sözcüklere kadar her şeyi değiştiriyor. Asırlar öncesindeyse düzen günümüzden çok farklıydı ama uygulanan her yeni teknik o gün için de hatırı sayılır bir değişim yaratıyordu.

İşin aslı teknoloji ve beşeri bilimler arasında bir mesafe hatta zıtlık ilişkisi bulunduğu düşüncesi sosyal bilimciler arasında⁷ yaygındır. Oysa bugün olduğu gibi on dokuzuncu asırda da teknoloji insan hayatının dönüştürücü parçası olarak kültürel alanları kökten şekillendirmiştir. Marshall Berman on dokuzuncu asır modernliğine özgü kavramları sayarken ilk göze çarpan şeylerin buharlı makine, otomatik fabrika, demiryolları, devasa sanayi bölgeleri ve kentleşme olduğunu belirtir; sonrasında ise yine bunlarla bağlı olarak toplum arasındaki iletişimin çapını gitgide genişleten günlük gazete, telgraf, telefon ve her tür iletişim aracını sıralar.⁸ Onun cümlelerinde sıraladıkları sadece günümüz incelemelerinde yer almamış, on dokuzuncu asır yazarları da algılarını benzer kavramlar çerçevesinde anlatmışlardır. Örneğin Sadullah Paşa'nın meşhur "On Dokuzuncu Asır" manzumesi de hemen hemen aynı kavramları ele almıştır. Bilindiği gibi Paşa, insan eliyle inşa edilmiş teknolojik mucizeler karşısındaki hayranlığını sürekli belli eder. Manzumesinin sonlarında konuyu yine teknolojik bir gelişme bağlamında aydınlanma ve bilginin yaygınlığı sorununa getirmiştir. Beyit şudur: "Münevver eyledi

7 Bu zıtlık hakkında klasikleşmiş incelemesinde Charles Percy Snow, teknolojiye hak-sızlık yapıldığını düşünürken teknolojinin ötelenmesine dair şöyle bir tecrübesini paylaşır: "Eski ya da yeni tarz üretim sanayisi hakkında herhangi bir şey bilen kaç eğitilmiş insan vardır? Tezgâh takımı nedir? Bir kere edebi bir toplulukta bu soruyu sormuştum da herkes kaçacak yer aramıştı; insan bilmeyince, ona sanayi üretimi de üfürükçülük kadar gizemli gelir." Kaynak: Charles Percy Snow, *İki Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2021, s.102.

8 Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ-Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.32.

ezhânı intişâr-ı ulûm/Mükemmel eyledi noksânı feyz-i matbuat."⁹ Paşa'nın belirttiği gibi on dokuzuncu asırdaki icat ve teknolojik gelişmelerin öğrenilmesi gereken yeni bir dünya, başka bir deyişle yepyeni bir müfredat anlamına gelmesi ve bunların yeni kültür alanı olan "matbuat" yani yayıncılık vasıtasıyla belki bireyin kendi kendine belki bir eğitici yardımıyla öğrenilebilmesi, bilme biçimini değiştiren teknolojik değişim oldu.

Yayıncılık dünyasının ortaya çıkışında haberleşme ve ulaşım teknolojilerinin açık etkisi vardı. Ama onu asıl var eden şey, başka bir deyişle kalbi matbaa teknolojisiydi. Matbaanın temsil ettiği ve yüzyıllar boyunca insanın hiç tecrübe etmediği yeni bilinç hâli ise Benjamin'in fotoğraf ve sinema bağlamında terimleştirdiği "teknik olarak yeniden üretim"e yani otomasyona bağlıydı. Matbaanın "yazılı söz"ü standart bir görsellikle teknik olarak yeniden üretebilmesi, geleneksel sanat alanındaki biricik eser algısına (örneğin el yazması) dayalı "hâle"yi yıkarken sınırsız sayıda çoğaltma imkânı, bir meta olan eserin yerine toplumsal düşünce biçimlerinin değiş tokuşunu yürürlüğe soktu. Uzun tarihsel dönemler boyunca, insan topluluklarının varoluş biçimi nasıl değiştiyse, algı biçimi de aynı şekilde değişmiştir, diyen Benjamin'e göre modernleşen alanlarda sanatsal büyüünün (aura/hâle) bozulmasına neden olan şey tam da sınırsız çoğaltabilme imkânıydı:

Yeniden-üretim teknolojisinin çoğaltılan nesneyi gelenek katmanından ayırmasını genel bir formül olarak sunabiliriz. Yapıtın birden çok çoğaltılmasıyla, onun biricik varlığının yerine kitlesel bir varlık konulur. Ve yeniden-üretim alıcının elinin altında olmasına müsaade edince, çoğaltılan nesne hayata sokulmuş olur.¹⁰

9 Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II* (1865-1876), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993, s.652.

Walter Benjamin, *Teknik Olarak Yeniden-Üretilirlik Çağında Sanat Yapıtı*, çev. Gökhan Sara Zengin Kitap, İstanbul, 2015, s.15-16.

Tekniğe bağlı mekanik üretimin yani otomasyonun, edebî pazar için geldiği anlam ise yazar, kitap, kitapçı ve okur kavramlarının önceden olduğu gibi sadece işlevlerinin değil bu kez mahiyetlerinin de değişmesidir. Zira mümkün merteye çoğaltma kuralı tedavüle girdiğinden edebiyatın sanatçısı, aracısı (sahaf, müstensih, yayıncı vb.) ve okurları geçmiş deneyimlerine dayanan duyusal ve zihinsel yaklaşımlarını bir kenara bırakıp yeni bir bilinç geliştirmek durumundadır.

Çoğu araştırmacı açısından matbaayla yaşanan değişimin toplumsal bilince etkisi köktendir. Örneğin Marshall McLuhan klasik çalışması *Gutenberg Galaksisi*'ni, matbu metinlerin "görsel" sınırlarla/perspektifle yorumlanan bir hayatı; sözlü kültürün ve yazmaların ise işitme duyusuyla algılanan bir dünyayı temsil ettiği görüşü üstüne kurmuştur. Modern dönemi "basılı alfabe, görsellik ve perspektif", klasik dönemiyse "sözlü iletişim, yazma, işitsellik ve bütüncül algı/istif" zıtlığında konumlandıran McLuhan'a göre insan kültürlerinde gözü ve kulağı temsil eden şeyler arasındakinden daha büyük bir çelişki ya da çatışma olmamıştır.¹¹ McLuhan, *Araç Mesajdır* kitabındaysa bir etkinin de ötesine geçerek bugün kamu diyerek tanımlanan toplumsal bütünü yaratan şeyin matbaa teknolojisi olduğunu belirtir.¹² Bu derece determinist bir kesinlik tartışmalı olsa da biriciklik ve makine üretiminin insan bilinci ve buna bağlı olarak toplumun bütünü üstündeki etkisi şöhretli kültür araştırmacıları¹³ tarafından da

11 Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi*, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s.99.

Marshall McLuhan; Quentin Fiore, *Yaradığımız Medya*, çev. Ünsal Oskay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s.68.

13 Bu konu hakkındaki tanınmış araştırmacılardan Walter J. Ong ve Johan Huizinga'nın incelemeleri için bkz. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul, 2014; Johan Huizinga, *Ortaçağın Günbatımı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1997, s.404-469.

temel bir ayırım olarak benzer teorik bir duruşla ortaya konmuştur. Salt tekniği değerlendiren bu yaklaşımın ideolojik etkiyi yok saydığını belirterek eleştirel konumlarını koruyan araştırmacılar¹⁴ bile teknoloji ve algı değişimi arasındaki ilişkiyi yakın yaklaşımlarla açıklamışlardır.

Matbaanın edebiyat ve kitap dünyası üstündeki etkisine dair ortaya konan bu yaklaşımlara göre konuşmaya ve dinlemeye dayalı her türden iletişimde bireyler yan yana veya toplu hâlde bulunmak durumundadır ve bu duyularla gerçekleştirilen, toplu bir iletişim biçimidir. Alfabe ve basılı harfi okuma ise bunun tam tersindeki "görsel" duyuya seslendiğinden bakışlara ve bireysel özgürlüğe dayalı bir teknolojidir. Böylece bireyin iç dünyasının sınırları okuma yoluyla toplumsal iletişim ağına açılmış ve gazete haberi, roman, tiyatro metinleri gibi bireysel okuma malzemeleri yaygınlaşmıştır. Sonuçta şiirin ve manzum söylemin, dinlemeye dayalı "işitsel" yapısından "nesir" dilinin göze ve bireysel okumaya dayalı modern, ticari ve bireysel yapısına geçiş sağlanmıştır. Namık Kemal, matbuatı ağızdan çıkan bir sözün dünyanın her tarafına taşınması olarak tanımlarken¹⁵ tam olarak lafzın işitselden görsel hâle geçme inkılabına değinmektedir. Bu inkılabın yazıdaki karşılığı ise kolay ve standart bir toplumsal iletişim için mecburi istikamet konumundaki "nesir" dili olmuştur. Bu nedenle bir sonraki başlıkta açıklanacağı gibi on dokuzuncu asır Osmanlı edebî alanında matbaa teknolojisine bağlı olarak işitsel yorumun görselliğe dayalı perspektif hâline dönüşümü ile resmî hitabet biçiminin konuşma diline dayalı standart nesre dönüşümü at başı gider.

14 Raymond Williams'ın bu doğrultudaki görüşleri için bkz. Raymond Williams, *Kültür ve Materyalizm*, çev. Ferit Burak Aydar, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.68-69.

15 Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s.395.

Matbaa teknolojisinin iletişim biçimlerine dâhil edilmesi on sekizinci asrın ortasında İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi'nin iyi bilinen girişimleriyle gerçekleşse de matbaanın ilk kullanımlarındaki inkunabel (beşikdevri) döneminde yayımlanmış metinler henüz yayıncılık dünyası müesses hâle gelmediğinden seçkin birer kültürel prototiptir. Örneğin *Vankulu Lugatı*'nın ilk baskılarının satış adetleri çok düşük, nüsha fiyatları da bir at kadardır. Bu durum Müteferrika'nın elinde kalan kitapların yalnızca kişisel bir ticari beceriksizliğe bağlanamayacağını ortada çok sınırlı bir müşteri ilgisi olduğunu gösterir.¹⁶ On dokuzuncu asrın özellikle son çeyreğinde matbaanın yörüngesini değiştirip sıradan, önemsiz ama yaygın (popüler roman, mizah dergisi, gündelik gazete) kültürel malzemeyi kapsamayı, toplumsal değişimin nesnel bir kanıtıdır. Başka bir deyişle aynı yıl içinde elli tane aşk, gözyaşı, cinayet, macera temalı kitap, forma ya da tefrika biçimindeki çevirilerin gündelik yaşamın parçası olması, kadınların kitapçılara arabalarıyla gelip kendilerini ağlatacak acıklı romanları sormaları¹⁷ matbaa kültürünün toplumda ne derece benimsendiğini *Vankulu Lugatı*'ndan daha güvenilir biçimde gösterir.

Bir kültür alanı olarak matbuat kitaplar, türler ve okur grupları kadar yeni bir mesleği ve kelimeyi de Türkçeye armağan etmiştir: Bugün doğrudan yazar sözcüğüyle çevirdiğimiz "muharrir" Dönem içinde "şair, kâtip, edip, münşi, müellif" gibi ayrımlardan sanatçı hâlesi bakımından daha aşağı ama hayatın içinde bulunan bu meslek erbabı, yazı mahareti ve genel kültür bakımından şairden daha yeteneksiz değildir. Şemsettin Sami, muharriri diğerlerinden ayırırken önce şu tespiti yapar: "Evrak-ı havadise yazı

16 Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, Yeditepe Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2016, s.306-322.

Reşat Ekrem Koçu, "Balamudoğlu (Karabet-Garbis)", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi ve Nesriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, C. 4, s.1959-1960.

yazan adam, gazete münşisi." Gazeteyle doğmuş bir sözcük olmasının yanında muharrir, dönemin kitap kapaklarından başlayarak gazete yazıları ve hatıralarda bugünkü genel anlamıyla "yazar"a daha o dönemlerde evrilmiştir. Zaten Şemsettin Sami de muharririn anlam sınırlarının süreli yayın yazarlığını/gazeteciliği aşırı yaratıcı yazarlık yeteneklerini kapsadığını belirtir: "Bir risale-i edebiyenin ve karihadan yazılan bir eserin müellifi."¹⁸ Muharrir bu yaratıcı yazarlık eylemini yine on dokuzuncu asırda kültür hayatına ve edebiyata dâhil olmuş nesir dili üstünden yürütür. Çünkü onun temel amacı daha çok okura seslenmektir.

2. On Dokuzuncu Asırda İletişim ve Nesir

Osmanlı Devleti'nde toplumsal iletişime dönük adımlar matbuat dünyasının doğuşundan önce on sekizinci asırda ve devlet dairelerindeki kitabet dili sınırlarında başlamıştır. Bunlar, dünyadaki benzerleri gibi homojen ve merkezî bir yapı kurulması amacıyla sosyal kontrole bağlı olarak anlaşma, anlaşılma ve kitleye seslenme ihtiyacıyla bağlantılıdır.¹⁹ Tanpınar dilde değişim ihtiyacının on sekizinci asırda gündeme getirilmesine rağmen ilk düzenli teşebbüslerin Tanzimat'ın mimarlarından II. Mahmut

18 Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1317, s.1299.

19 Batı'da "Lingua Franca" konumuyla güçlü ve kutsal Latincenin giderek yerini yerel ve din-dışı (profan) halk diline bırakması hümanizmin, yükselen orta sınıfların ve ticari ilişkilerin gelişimine bağlı olarak modernitenin en önemli kültürel ilkelerinden biridir. Benedict Anderson bu durumu halk dillerinin zaferi olarak tanımlar. Onun yorumlarının özeti şudur: "19. yüzyılın ayırt edici özelliği olan okuryazarlık, ticaret, sanayi, iletişim ve devlet aygıtlarındaki genel büyüme, her hanedanlık mülkü içinde halk dili temelinde birlik yaratma doğrultusunda güçlü itkiler yarattı." Kaynak ve detaylı bilgi için bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s.94. Anderson'un görüşlerini edebi alanda örnek-lendiren bir inceleme için bkz. Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*: Milli Edebiyatın İcat Edilişi, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 1998. Latince karşısında yükselen ulusal dillerin Avrupa edebiyatlarındaki karşılaştırmalı etkisi için bkz. Pascale Casanova, *Dünya Edebiyat Cumhuriyeti*, çev. Saadet Özen, Filiz Derinçekin, Varlık Yayınları, İstanbul, 2010, s.59-96.

zamanında ortaya çıktığını belirtir. Ona göre bunlardaki amaç reform ve icraatlarda halk desteğini sağlamaktır.²⁰ Başka bir deyişle ortak ve genel uzlaşılara dayalı bir yazı dili, devletin de karşılıklı iletişim ihtiyacı hissettiği yeni doğacak bir kamu düşüncesi için gereklidir. Orhan Okay da on dokuzuncu asırda yaşanan sosyal değişimler ve iletişim reformu arasındaki ilişkiyi "Saray ile halk arasındaki bu yakınlaşma, aynı şekilde edebî bir dille konuşma dili arasında da yakınlaşmayı gerektirmekteydi."²¹ cümlesiyle açıklarken değişimler için gereken nesir şartına dikkat çeker.

Tanzimat öncesinde matbuat aracılığıyla toplumsal iletişim ve propaganda bir seçenek olarak görülmüştür. III. Selim'in çalışkan bürokratlarından Reisülküttaplık da yapmış Mahmut Raif Efendi'nin titizlikle hazırladığı ve İstanbul'da bastırılan *Tableau des Nouveaux Réglements de L'Empire Ottoman* (1798) bu türden dikkat çekici bir kitaptır. Ama sadece 200 nüsha hazırlatılan Fransızca kitabın dış temsilciliklerde tanıtım amacıyla kullanılması²² Avrupa ile iletişime önem verilirken henüz Türkçe konuşan halka kitap vasıtasıyla propaganda ve bilgilendirme yapılmasının gerekli görülmediğini kanıtlamaktadır. Doğal olarak bu Fransızca kitabın 200 nüshası basımının ardından 12 yıl geçtiğinde bile iç piyasada tükenmemiştir.²³

20 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2001, s.110.

Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı (Fikirler-Türler-Topluluklar-Temalar)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s.79.

Kemal Beydilli, "Mahmud Raif Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul, 2012, C. 27, s.383.

23 Yahya Erdem, 1798'de 200 nüsha yayımlanan kitabın 12 yıl sonra hâlen basıldığı Üsküdar matbaasından satın alınabildiğini J. C. Hobhouse'un anılarından aktarır. Kaynak: Yahya Erdem, "Sahhaflar ve Seyyahlar: Osmanlı'da Kitapçılık", *Müteferrika*, S. 20, İstanbul, 2001, s.16. Tabii okur-yazarlık oranına dair yorumların dışında bu kitabın Fransızca okuyanlar için hazırlandığı ve Avrupa'ya karşı Osmanlı Devleti'nin bir tanıtım hamlesi olduğu düşünülürse yerli okurun hedef bir okur grubu olmadığı sonucuna varılır.

İletişim olanaklarını geliştirmek amaçlı ilk denemelerden kısa süre sonra ihtiyaçlara bağlı kalıcı adımlar atılır. şerif Mardin resmî dairelerdeki iletişim reformu hakkındaki makalesinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının faydalarını savunmak için yayımlanmış *Üss-i Zafer* kitabına değinir. Yazıda kitabın genel dağıtım için planlandığı ve reformlara karşı güzel duyguları teşvik etme niyeti taşıdığı için -başarılı olamasa da- nispeten sade bir dile sahip olmasının arzulandığı belirtilir.²⁴ Devletin 1831'de yayın hayatına başlayacak *Takvim-i Vekayi*'den önce dilini istediği seviyede ayarlayamasa bile bilgilendirme ve propaganda amacıyla matbu kitabı yerli okur için bir iletişim aracı olarak benimsemişi, değişen iletişim anlayışının nesnel göstergesidir. 1831'de ise bu işi düzenli hâle getirecek ilk yerli gazete *Takvim-i Vekayi* çıkarılır. Yayın hayatının hemen başında gazetenin en kudretli okuru Osmanlı Sultanı yeni gazete hakkındaki temennilerini iletişim diline dikkat çekerek belirtecektir: "[B]undan sonra tab' ve temsil olunacak hususatin açık açık tabirat ve herkesin bilip anlayacağı elfaz ile kaleme aldırılması...."²⁵ Görüldüğü kadarıyla iletişim kurabilmek padişahtan halka uzanan bir genişlikte önem kazanmaktadır.

Farklı alışmalarda Osmanlı Devleti'nde radikal reformlara sivil yahut askerî bürokratların önayak olduğu ve en başından beri reformist politikaların, resmî iletişim akışını daha serbest kılma yolundaki girişimlerle birleşmiş hâlde bulunduğu belirtilmiştir.²⁶ Dolayısıyla şimdiye kadar sözü edilen III. Selim, II. Mahmut gibi reformist girişimlerde bulunmuş padişahların yaklaşımlarından

24 şerif Mardir "Türkiye'de İletişimin Modernleşmesinin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*, ev. Gökhan etinsaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.158.

25 BOA., HAT., Nr. 668-32606.

26 Halil İnalçık, *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s.208; şerif Mardin, *g m.*, s.154-165.

daha yoğun olarak on dokuzuncu asırda meşrutiyet yolundaki reformlar için çabalayan ve en güçlü asrını yaşayan bürokrasi kademelerinde konuşma-yazı dili beraberliği gündeme gelir. Böylece gazete ve nesir biçimlerinin yaygın iletişim aracı hâline gelmesi giderek genişleyen bir daireyle ağırlığı memur ve memur adayı öğrencilerden oluşan okur topluluğuna (erbab-ı mütalaa) doğru yayılmaya başlar. Carter Findley, gündelik konuşma dili-yazı dili birleşimine bağlı sadeliğin bürokrasi kademeleri için bir kültürel yan ürün değil, diğer değişimlerin de kendine bağlı olarak etkilendiği ana reformlardan olduğunu düşünmektedir:

Reformcular, politikalarının tüm imparatorlukta anlaşılmasını sağlayabilmek ve giderek artan ve karmaşıklaşan resmi işlerin kaydını tutabilmek için hem iletişim araçlarının hem de içeriğin kökten değiştirilmesi ihtiyacıyla karşı karşıya kaldılar. Sonuçta ortaya çıkan, üslubun sadeleştirilmesine, yasal metinlerin taslaklarının hazırlanması için yöntemler geliştirilmesine, resmi evrakın dolaşımının kontrol altında tutulması ve güvenliğinin sağlanmasına, boş formların kullanılmasıyla tekrar eden evrak işlerinin azaltılmasına ve hükümetin icraatlarının resmi gazete (1831), salnameler (1847), hukuki metinlerin bulunduğu kitaplar (1862) ve diplomatik "color books" (1868) vasıtasıyla duyurulmasına yönelik çalışmalar, diğer reformların başarısının da çok yakından bağlantılı olduğu bir reform kategorisi i meydana getirmektedir.²⁷

Bürokratik elitin ve özellikle Mustafa Reşit Paşa'nın çabalarıyla tesis edilmiş Encümen-i Daniş'in (1851) açılış seremonisinde, Ahmet Cevdet Paşa'nın Fuat Paşa'yla ortak telifi olan *Kavaid-i Osmaniye*'nin Sultan Abdülmecit'e sunulması, reform ve iletişim dili arasındaki açık ilişkiyi gösterir. Bilindiği gibi yaklaşık bir asır önce İbrahim Müteferrika'nın matbaasından çıkan ilk kitap da

27 Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.228-229.

Vankulu Lugatı olmuştur. Ayrıca Encümen-i Daniş'in nizamnamesinde bir eserin telif ve tercümesinde içerik açısından uyulması gereken en önemli ve hatta tek kural vardır. Fünûn-ı sanayie ait bütün eserler âdi (basit) Türkçe ile yazılacak ve bu noktada özellikle başkanlar çalışmalara dikkat edecektir. Ancak menâkıb ve âsâra dair münşiyâne kitaplar yazılırsa bunlar da takdir edilecektir.²⁸

Dönem bürokrasisinin etkili figürü Mustafa Reşit Paşa'nın çevresinde yer alarak onun desteklerini görmüş Ahmet Cevdet Paşa, Akif Paşa, İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi en önemli bürokrat-yazarların genel iletişimde kullanılabilecek ve konuşma diline dayalı bir nesir ihtiyacını gündemleri yapmaları bu reform çabası genelinde anlam kazanır. Aynı zamanda yeni kurulmuş matbuat dünyasının temel iletişim biçimi olan nesir düşüncesi öncelikle bürokrasi çevrelerinde var olmuştur. Mustafa Reşit Paşa'nın yanında ilk kayda değer memurluk görevine başlamış *Mecelle* yazarlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın nesir dili hakkında aşağıdaki eleştirisi, Benedict Anderson'un işaret ettiği güçlenen orta sınıfların unutulmuş halk dilini yazı dili hâline getirme²⁹ çabasına açık bir örnektir:

Hüner-verân-ı eslâfın lisan-ı azbû'l-beyan-ı Türkiyi bayağı metrûk hükmünde tutup, te'lif-kerdeleri olan âsârı arz-ı kemal zımnında ya bütün bütün başka lisan üzre, veyahut elfaz-ı Arabiyye vü Farisiyyeden ibaret olup, fakat bir sahifada bir iki lâfzı Türkçe olarak tasnif ü tertib itmeği âdet edinmiş olmalarından ve ekser-i müellefâtı külliyyat-ı ulûmun bir fer'i olan şi'r ü inşa-ya hasreylediklerinden...³⁰

28 Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s.74.

29 Benedict Anderson, *a.g.e.*, s.92.

30 akt. Ağah Sırrı Levend, *Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1960, s.81.

Alıntıdaki Arapça ve Farsça yerine Latince ve Yunanca, Türkçe yerine de herhangi bir Avrupa dili konsa Avrupa'daki bürokrat-e-debiyatçıların tamamının iletişim reformu hakkındaki görüşleri özetlenecektir. Jusdanis'in "Avrupa'da milletler, yerel dillerin klasik dillerle, özellikle de Latinceyle eş düzeye gelmesinden sonra ortaya çıktı. Kısmen matbaanın da yardımıyla yerel dillerin kodlanması **insanları kendileri hakkında yeni biçimlerde düşünmeye teşvik eden** (vba. M.Ö.) bütünlüklü mübadele ve iletişim alanları yarattı."³¹ yorumunu pek çok benzeri incelemede okumak mümkündür. Örneğin Pascale Casanova da on dokuzuncu asır hakkında "18. yüzyılın sonunda başlayıp 19. yüzyıl boyunca devam eden, ulusal diye nitelenen dillerin, Eric Hobsbawm'ın deyişiyle "icadı" ya da yeniden icadıyla ilişkili olarak Avrupa'da yeni milliyetçi görüşlerin doğduğu devirdir bu."³² yorumunu yapar. Dolayısıyla Cevdet Paşa'nın görüşleri kişisel estetik ya da sosyal tercihlerle yazı dilinde sadeleşmeyi savunma sınırlarını aşarak genel kabul görmüş bir kültürel modernleşme yasasını takip etmektedir.

Mustafa Reşit Paşa'nın tavassutuyla Mabeyn'de görevlendirilmiş Ziya Paşa da *Şiir ve İnşa*'sındaki temel sorunların başında toplumsal düzeni biçimlendiren hukuk ve dil ilişkisini gündeme getirir. Bürokrasideki hâcegân sınıfının devletin iletişim dilini (yazılı resmî dil) anlaşma vasıtası değil kendi toplumsal sınıflarının itibarını devam ettirme aracı olarak kullanmasının eleştirildiği metinde son derece reformist bir yaklaşımla toplumun kitlesel bir güç olarak resmî süreçlerin parçası ve daha da önemlisi denetleyicisi olması, konuşma dili in hâkimiyetine bağlanmıştır:

31 Gregory Jusdanis, *a.g.e.*, s.69.

32 Pascale Casanova, *a.g.e.*, s.62.

Ya bu muharrerât yalnız kitâbette melekeleri olanlara mı mah-sûstur, yoksa avâm-ı nâs devletin emrini anlamak için midir? Anadolu'da ve Rumeli'nde ahad-ı nâstan her şahsa, devletin bir ticaret nizâmı var mıdır ve âşârın sûret-i müzâyede ve ihâlesine ve tevzi-i vergiye ve şuna buna dair fermanlar ve emir-nâmeler var mıdır, sorulsun, görülür ki, biçârelerin birinden haberi yoktur. Bu sebeptendir ki, hâlâ bizim memlekette Tanzimat nedir ve Tanzimat-ı cedide ne türlü ıslahat hâsıl etmiştir ahâli bilmediklerinden, ekser mahallerde müteayyinân-ı memleket ve zaleme-i vülât ve memûrin ellerinde âdetâ kable't-Tanzimat cereyan eden usûl-i zulm ü itisâf altında ezilir ve kimseye dertlerini anlatamazlar; ama Fransa ve İngiltere memâlikinden birinde me'murinden birisi nizâmât-ı mevcûde hilâfında cüz'i bir hareket edecek olsa avâm-ı nâs derhal davacı olur. Zira nizâmât halkın anladığı lisanda yazılmış ve lâyıkıyla tebliğ edilmiştir.³³

Klasik döneme ait inşa ve matbuat dünyasının nesir dili arasındaki anlayış farkının en açık görüldüğü yazarlardan biri matbuat dünyasının kurucularından İbrahim Şinasi'dir. Şinasi'nin özellikle *Hatimetü'l-Eşar* üstünde yaptığı müelliflik sınırlarına varan editörlük çalışması iki yaklaşım arasındaki farkı örnekler. Ömer Faruk Akün, Şinasi'nin tezkire üstündeki tashihlerini ele aldığı makalesinde verdiği örneklerden sonra "hiçbir vesika, kendi makaleleri de dâhil, Şinasi'nin Türk nesrinde yapmağa çalıştığı şeyi buradaki tasarruflar kadar açık ve müşahhas olarak gösteremezdi."³⁴ sonucuna varmıştır. Şinasi'nin nesir dili bakımından ortaya koyduğu en açık değişim tasarruflu ve rasyonel bir konuşma diliyle meramı anlatma hedefidir. Örneğin Fatin Efendi'nin "Nuh Bey'in sefine-i sülbünden zevrakçe-süvâr-ı bahrî vücûd olup..." sözleriyle aktardığı bir akrabalık ilişkisini cümlelerin anlamında konuşma diline dayalı bir tasarrufa giderek yeniler: "Nuh Bey'in mahdûmu olup..."³⁵ Yine Fatin Efendi'nin ölümü anlatış

33 Mehmet Kaplan, vd. *a.g.e.*, s.46.

34 Ömer Faruk Akün, "Şinasi'nin Bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatin Tezkiresi Baskısı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XI, s.79.

35 Ömer Faruk Akün, *op.cit.* s.85.

biçimi, insanın alışıldık üslubuyladır: "[B]in iki yüz kırk yedi senesi kâtib-i ecel tûmar-ı ömrüne hatt-ı butlan keşide eyleyip nüsha-i kübrâ-yı kemâl olan zât-ı ferîşte-sımatını debîristân-ı cennâta' reşide eylemiştir."³⁶ Temel iletişimi hedeflemeyen bu renkli söyleyişi Şinasi amacına göre makaslar: "[B]in iki yüz kırk yedi senesi irtihal-i dâr-ı beka eylemiştir."³⁷ Şinasi'nin tashih tercihlerinin arka planını "dilde sadeleşme" sözcüğü açıklamaya yetmez. Bu tercihler konuşma dilinin yaşamı temsil etmesi gerektiğinin, sayfalardaki anlatımın gündelik hayattakiyle aynı seviyede bulunmaya artık mecbur olduğunun müdafaasıdır.

"Mesele-i Mebhusetü'n-Anha" tartışmasının diğer tarafında bulunan bürokrat ve gazeteci Küçük Sait Paşa resmî kitabet ve nesir dili konusunda *Gazeteci Lisânı* adıyla ilginç bir kitap yayımlamıştır. Başlığını II. Abdülhamit'in yeni nesir diline karşı yaptığı biraz da küçümseyici bir yorumdan³⁸ alan kitapta, Fransızcanın Latineden kopuş sürecine değinilmesinin yanında yazı dili ve konuşma dili birleşimiyle oluşmuş gazetelerde okunan Türkçenin her ne kadar resmî kitabet tarafından yozlaşmış görünse de ulaşılması gereken dil hedefi olduğu savunulur. Bu konu hakkında şunları söyler Sait Paşa: "Zirâ lisân-ı edeb, lisân-ı târîh ile gazete lisânı arasında pek çok 'alâ'ik vardır. Lisân-ı tabîî de gazete lisânıdır. Çünkü tabî'at-ı mükâlemâtımızda mustalah, mu'akkad değil vâzih, me'nûs ta'bîrler isti'mâlini ihtâr ediyor. Söz söylemekte kanûn-ı tabîî bu olursa yazmakta başka usûl aramak neden lâzım olsun?"³⁹

36 Ömer Faruk Akün, a.g.m., s.85.

37 Ömer Faruk Akün, a.g.m., s.45.

38 Ersin Özarslan, "Sadrazam Mehmed Said Paşa ve Gazeteci Lisânı Adlı Eseri Hakkında Bazı Dikkatler", *Gazeteci Lisânı*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008, s.xvii.

39 Mehmed Sait Paşa, *Gazeteci Lisânı*, haz. Ersin Özarslan, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008, s.7.

Düz yazıdaki asıl amacın açık bir iletişim kurmak olduğunu savunan bu yaklaşımlar değişen bir bilincin yansımalarıdır. Bu bakımdan eski-yeni tartışmalarında ortadaki sorun salt özel örnekler ve dilde sadelik gibi teknik çözüme muhtaç açmazlar değil bir bakış açısı farkıdır. Howard Becker, sanat dünyalarındaki değişim dönemlerinde sık görülen böyle üslup tartışmalarını isabetli biçimde aynı estetik kabulün teknik tartışmaları olarak değil, ahlak anlayışına kadar uzanan bir fark sınırlarında kabul eder:

Sanatsal bir kalıba yapılan bir saldırı, onun bağlantılı olduğu estetik görüşe de yapılmış bir saldırdır. İnsanlar estetik inançlarını doğal, doğru ve ahlaki şeyler olarak tecrübe ettikleri için, sanatsal bir kalıba ve içerdiği estetik anlayışa yapılan bir saldırı, aynı zamanda bir ahlaka da yapılmıştır.⁴⁰

Ian Watt'ın belirttiği gibi eski üslup geleneği, sözcüklerle şeyler arasındaki müteakabiliyet sorununa değil, retoriğin betimlemelere ve eyleme kazandırabileceği dışsal güzelliklere önem verir.⁴¹ Nesir dilinin parçası olduğu matbuat düzeni ise iletişime ve üretime dayalı bir yaklaşımla içeriği öne plana çıkaracaktır. Çünkü nesre dayalı iletişim, yayın dünyası ve gazete kültürü gibi teknolojiye bağlı değişimler ile iletişim biçimlerinin birleşimi sayesinde dilin salt iletişim kurma amacına dayalı yeni bir gerçeklik düzeni bulmasını garanti altına almanın yegâne yoludur. Bu fark ve söz konusu niyet göz önünde tutularak aslı işitsel ya da yazma kültürüne dayalı divan şiirindeki imge dünyası ve söyleyiş özellikleriyle aynı dünyaya ait inşa hakkındaki eleştiriler yorumlanırsa eleştirilen şeyin sadece dilde sadelik değil bir algı biçimine dayalı kapsamlı

40 Howard Becker, *a.g.e.*, s.356.

41 Ian Watt, *Romanın Yükselişi-Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler*, çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 31.

bir dünya görüşü olduğu görülür. Örneğin Namık Kemal'in divan edebiyatı hakkındaki meşhur eleştiri cümleleri şunlardır: "Divanlarımızdan biri mütalâ'a olunurken insan; muhtevî olduğu hayâlâtı zihninde tecessüm ettirse etrafını maden elli, deniz gö-nüllü, ayağını Zuhâl'in tepesine basmış, hançerini Merih'in göğ-süne saplamış memdûhlar, feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş; cehennemi alevlendirmiş de..."⁴² Bu eleştiride odak noktası nihai anlamı "inşat" edildiğinde ortaya çıkan işitsel kültürün "mütalaa" edilerek ve "hayalatı zihinde tecessüm ettir"e-rek yorumlanmasıdır. Divan şiirinin benzetmeler dünyası Namık Kemal'in yaptığı gibi nesrin dayandığı rasyonel bir yaklaşımla yorumlanırsa ortaya abes bir durum çıkar. Namık Kemal tabii ki klasik şiirinin bu yapısının ve ortadaki abesliğin farkındadır. Onun eleştirisi bu nedenle teşbih ve gülüvv seviyesinde mübalağa ve diğer nahiv sorunlarına değil çok daha derin bir modernleşme sorununa dikkat çekmektedir. On dokuzuncu asırdaki klasik şiire ve inşaya yönelik eleştiriler bu bağlamda düşünülürse bunların aslında Ortaçağ imge dünyasına karşı yöneltilen bir estetik/etik algı genişliğinde bulunduğu görülür. Benjamin'in sözüne tekrar dönülecek olursa uzun tarihsel dönemler boyunca, insan topluluklarının varoluş biçimi nasıl değiştiyse, algı biçimi de aynı şekilde değişmiştir.⁴³ Değişen şey insanın algısı ve bununla bağlantılı olarak estetikdir.

42 Kazım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, AKM Yayınları, Ankara, 1996, s.345.

43 Walter Benjamin, *g. c. s. 17*

I. BÖLÜM

MUHARRİR:

ON DOKUZUNCU ASIRDA EDEBİYATÇILIK MESLEĞİ

Sosyolojik açıdan edebiyatçı üstünde konuşmak için öncelikle edebiyatçının da toplumun üyesi olduğunu ve belli sosyal koşulların yönlendirmesiyle davranacağını temel bakış açısı olarak benimsemek gerekir. Sanatçının dehası, yaratıcı kabiliyeti ve şöhretle oluşan sanatçı hâlesi gibi onu sıra dışı kılan özellikleriyle yorumlandığı bir bakış açısıyla da farklı incelemeler hazırlamak mümkündür. Fakat bunlarda bireysel ayrıcalıklar öne çıkarılırken sanatçı kimliğinin oluşumundaki çaba ve toplumsal sistem ikinci planda kalır.¹ Bu sistemin işleme biçimiye bir meslek olarak edebiyatçılığın asıl detaylarını gösterir.

1 Pierre Macherey, yazarın konumuna dair farklı bakış açılarını "yaratım" ve "üretim" sözcükleriyle birbirinden ayırır. Ona göre yaratıcılık kavramı etrafındaki yüceltici yorumlar, edebiyatın belli bir çalışma süreci neticesinde ortaya konduğu gerçeğini örtterek ilhama dayalı mistik bir yön veya kendiliğinden meydana gelen bir metin düşüncesini öne çıkarmaktadır: "Yaratmak ancak süreklilik içinde mümkündür: Bu durumda yaratmak, paradoksal bir şekilde verili olan bir kazanımı serbest bırakmak ya da bir belirişe tanık olmaktır: Bu durumda, yaratmak bir ortaya çıkış, epifani ve gizemdir. Her iki durumda da değişimi açıklamanın araçları ortadan kaldırılmıştır: Birinde hiçbir şey olmamıştır; diğesinde açıklanamaz bir şey olmuştur. Yaratıcı insan üzerine bütün spekülasyonlar gerçek bir bilgiyi ortadan kaldırmaya yöneliktir: 'Yaratıcı çalışma' tam da bir çalışma, gerçek bir süreç değildir, bir anıt dikerek cenaze törenini kutlamayı sağlayan dinsel ifadedir." Kaynak: Pierre Macherey, *Edebi Üretim Teorisi*, çev. İsk Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.95.

Yüceltici tutumların, sanatın estetik bir "mutlak değeri" biçiminde algılanmasıyla bağlantısı olduğu eklenmelidir. Hemen hemen bütün kültür-sanat alanlarının yorumunda benzer "kutsayıcı" ve "mutlak" tutumlar, övgülerle karışık hâlde bulunmaktadır. Hatta çoğu kez sanatçı da kendi kimliğinin toplumsal planda sorgulanmasını ve tabiri caizse teşrih edilmesini belki sıradanlaşmak istemediği için tercih etmez. Cemil Meriç'in belirttiği gibi estetik bir alanda sanatçının özel yönlerinin göz ardı edilmesi hoş karşılanmaz, nitekim dehanın hâlesi sırlarına dokunulmasını istemez, ilmin çiğ ışığından hoşlanmaz.² Edebiyatçılığı hâlesinden arındırılmış ve toplum içinde şekillenen yönleriyle değerlendirmek için öncelikle estetik anlamında sanatın bağımsızlığı fikrinden geri dönmek (sanat yalnız estetik değildir), sonrasında da sanatı idealize etmemek (sanat mutlak bir değeri değildir) gereklidir.³

Eklenmeli ki bu bakış açısı edebiyatı sıradanlaştırarak yaratıcı yazarlık kursu almış eli kalem tutan her heveslinin *Huzur*'u yazabileceğini savunmak anlamına gelmez. Tabii ki sanatçı kabiliyetli ve bu bağlamda şöhret sahibi kimsedir. Ama şöhretin ortaya çıkmasının toplumsal kurallar dâhilinde bir çalışma prensibi olmasının yanında yazılan eserin de sanatçının toplumu ve dönemiyle sınırlanmış bir kültür çevresi vardır. Howard Becker'e göre sanatçının toplumsal konumu ve şöhreti metnin anlamını dahi değıştirir, başka bir deyişle yetenekli bir dâhinin şöhreti yoksa yetenek ve deha işe yaramayabilir:

Üstün yeteneği olan bir kişinin bir eser yaptığını biliyorsak, bu esere daha titiz bir ilgi gösterir ve böylece eserde, hiçbir özelliği olmasını beklemediğimiz bir eseri üstünkörü incelerken gözümüzden kaçabilecek şeyleri görebiliriz. Şu halde biz eserleri, onları meydana

2 Cemil Meriç, *Kırk Ambar I (Rûmuz-ül Edeb)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.434.

3 Nathalie Heinich, *Sanat Sosyolojisi*, çev. Turgut Arnas, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.25.

na getiren, yetenekleri eserlere başka türlü sahip olamayacakları bir teminat sağlayan sanatçılar yoluyla da ayırt ederiz.⁴

Toplumsal planda edebiyatçı kimliği edebiyat kavramından sonra inşa edilmiştir. Edebiyat diğer güzel sanat dalları gibi dinî ritüellerle bağlantı içinde pratik bir amaçla doğmuş ve bugün şair/yazar kimliğine sahip sanatçı yeri geldiğinde şaman, rahip, büyücü rolleriyle değerlendirilmiştir.⁵ Böyle şartlar altında toplumsal, dinî bir genel bilinç kutsallık işleviyle ön planda durduğundan sanatçı uzun süre özerk bir kimlikle anılmamış ve anonimlik denilen süreç geçerli olmuştur. Zaman içindeyse ritüel icracısı mistik görünümünden⁶ sıyrılıp bağımsız kimliğe kavuşmuştur. Bu aynı zamanda edebiyatın ve sanatın dinî yönlerinden belli bir oranda arınıp insani/dünyevi bir söylemi de kapsadığının kabullenilmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan denebilir ki edebiyat ancak edebiyatçının doğuşuyla dünyevi nitelikler kazanmıştır:

4 Howard Becker, *a.g.e.*, s.356.

5 Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, haz. Hikmet Dizdaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s.35; Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yayınları, Ankara, 1966, s.50; Anthony C. Yu, "Edebiyat ve Din", çev. Adem Çalışkan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 1, 2004, s.228.

M. Fuat Köprülü, İslamiyet öncesi Türk edebiyatındaki şair kimliğinden söz ederken şairlerin toplumsal yapıda dünyevi bir sanatçı değil ritüellere bağlı kutsayıcı bir mistik rolde görüldüklerine vurgu yapar: "Bu devirdeki şairler, hepsi birbirine benzeyen, elleri kopuzlu, basit adamlardı. Oba oba dolaşarak umûmî yâhut husûsî toplanışlarda eski kahramanların menkabelerini terennüm ederler, milli destanlar söylerler veya yeni hâdiseler hakkında yeni türküler bağlarlardı. Bunların aynı zamanda kopuzlarıyla sihirbazlık, falcılık ettikleri de olurdu. "Sığır" denilen milli av âyinlerinde, "şölen" yâni umûmî ziyâfetlerde, "yuğ" yâni mâtem merâsiminde şairler mutlaka bulunurlardı." Kaynak: Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, s.11. Şairlerin ritüel ve büyü ile yakın biçimde ilişkilendirildikleri Arap kültüründe bir şairin hiciv söylerken icra ettiği "gösteri" ona atfedilen kutsal hâleye dair fikir vermektedir: "Şairler manzumelerini sesli olarak okumakla çok meşgulken saçlarının yarısını meshederlerdi, bir omuzları açık diğeryse örtülüydü, ayakkabılarının yalnızca bir tekini giyerler ve hicviyelerini art arda sıralarken işaret parmaklarıyla karşı kabileyi hedef gösterirlerdi. Bu nedenle Arapçada işaret parmağına sabbaba (lanetleyen/lanet eden) denir." Kaynak: Pierre Cachia, *Arabic Literature: An Overview*, Routledge, London, 2002, s.2

Çok genel olarak konuşursak, bir sanat eserinin yaratıcısının ismini dile getirme arzusunun, sanat eserinin artık dinsel, ritüel ya da daha geniş anlamda büyüsel bir işleve, tek bir amaca hizmet etmediğini, ona verilen değerin en azından belli ölçüde bu tür bağlantılardan kurtulmuş olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz. Başka deyişle, sanatın sanat olarak, yaratıcı başarısının bağımsız bir alanı olarak algılanması -bu algı "sanat için sanat" diye karikatürleştirilir- bir üstadın ismini onun eserine bağlamaya yönelik güçlü arzusunun ifade edilmesi sırasında kendisi gösterir.⁷

Alıntıda belirtildiği gibi sanatçının ortaya çıkması, sanatın da dünyevi bir kimlikle kabul edilmeye başladığı noktadır. Bu aşamadan sonra sanatçı şartlarını ve çevresindeki ilişkileri teşkil eden dönemin estetik kurallarına uyma eğilimiyle bir tavır sergilemiş, kuralların şekillendirdiği davranışlar da doğal olarak kuralların kuvvetlenmesini sağlamış ve bu döngü asırlar boyunca sürdürülmüştür.

Sanatçının dinî kimlikten sonra sahip olduğu ikinci toplumsal kimlik ise matbaa öncesinde yazma kültürüne dayalı edebî gelenekler dâhilinde şairlik kadar "nitelikli zanaatkâr"lık yönüne de sahiptir. Estetik ve söylem anlamında içeriğin, geleneği şerh etme yahut yeniden yazımlarla en iyi biçimde sürdürme üzerine kurulu olmasının bunda etkisi vardır. Sosyal yönden ise kapalı toplum yapısıyla ortaya çıkmış hamilik ve sanat koruyuculuğu sistemi, şairin belli edebî ürünlere yönelmesinde etkili olmuştur.

7 Ernst Kris, Otto Kurz; *Sanatçı İmgesinin Oluşumu: Efsane, Mit ve Büyü*, çev. Sabri Gürses, İthaki Yayınları, İstanbul, 2013, s.11-12.

1. Sanat Koruyuculuğunun Sınırlı Dünyasında Şair

Çağdaş sanat ve edebiyat dünyasında gerek devletin gerekse siyasi parti, banka, vakıf ve çeşitli kuruluşların doğrudan ve dolaylı himayeleri sıradan hatta yararlı görülmektedir. Neredeyse herkesin okuma yazma bilip⁸ bilgi teknolojilerine erişebildiği günümüz şartlarından asırlar öncesindeyse örgün eğitim düzeni ve açık toplum düşüncesi bulunmamaktaydı. Edebiyat ve bilginin yayımı ya kişisel ilişki gerektiren sözlü icraya ya da yazma kitaba dayalı olarak matbaaya nazaran sınırlı bir alanda yapılabilmekteydi. Günümüz yazarı ise okur topluluğuna sahip bir sanatçı olarak kitlesinin üstünde ve onlardan ayrı bir özel figür konumuyla posterî duvara asılacak, videoları paylaşılacak, imza günleri düzenleyecek kadar şöhret sahibi olabilmektedir. Belli bir şöhret ve kitle kazandığında da resmî veya özel kurumlardan ödüller alıp destek görebilir. Asırlar öncesinin şairiyse varlığından haberdar bile olmadığı on binlere seslenmiyor ancak mahfiller ve ilgililer sınırlarında şöhret sahibi bulunuyordu. Şiirlerini okuyanları şahsen de tanıma olasılığı yüksekti, hatta çoğu kez hamiler yani patronlar için eser yazar, icra eder ve sanat dünyasının şekillendiği mahfillerdeki şöhretiyle sanatçı kimliği edinirdi. Bugünkü zanaatkar edebiyat adamlarının yürüttüğü atölye çalışmalarına benzer şekilde haminin yazdığı şiirleri yorumlar, nazım bilgisi olmadığından çok değerli kitabına etkileyici bir manzum mukaddime yazdırmak isteyen denizcilere yardım edebilirdi.⁹ Edebî metnin

8 2021'de açıklanmış resmî istatistiklerde 6 yaş üzeri Türkiye okuma-yazma oranı %97,4 olarak gösterilmiştir. Kaynak: "İstatistiksel Tablolara", TÜİK, Url: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1>, Erişim Tarihi: 10.08. 2021.

Kitâb-ı Bahriye'nin sadece nesirden ibaret ilk telifi Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmamış ve kitabın ikinci telifindeki manzum kısımlar Seyyid Murâdî tarafından yazılmıştır. Kaynak: Fikret Sarıcaoglu, "Kitâb-ı Bahriyye" TDV İslâm Ansiklopedisi, İSAM, İstanbul 2002, 6/26, s.73.

içeriği kadar sanatçının kimliği de bu kültür düzenine göre belirlenmekteydi. Düzenin adı ise sanat koruyuculuğuydu.

Basit tanımıyla sanat koruyuculuğu (patronaj) yazarın bir kişi veya bir kurum tarafından bakılıp korunmasıdır ama bu karşılıksız bir eylem değildir, karşılığında yazardan kişi veya kurumun kültürel bir ihtiyacını karşılaması beklenmektedir. Edebiyatçı da orta sınıfın okuma kültüründen uzak olması, dağıtım sisteminin var olmaması, yalnızca aristokrasinin entelektüel yönden incelmesi gibi nedenlerle ancak kapalı düzenlerde/mahfillerde edebiyat tüketen bir sisteme dâhil olmaktadır. Bu düzen içinde lüks ve yaratıcı nitelikler taşıyan bir zanaatçı gibi kabul edilen yazar, üretimini değiş-tokuş şekline uyararak kendisine bakılması şartıyla satmıştır.¹⁰ *Ortaçağın Günbatımı*'nda Huizinga, Rönesans arifesindeki Avrupa sanatından söz ederken "[S]anat hizmet ediyordu. Toplumsal işlevi, bağış veya koruyucunun ihtişamının övülmesi, kişiliğinin aşikâr hale getirilmesiydi."¹¹ cümlelerini kullanacaktır.

Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu asır öncesindeki sosyo-ekonomik şartları; okuma-yazmayı toplumsal bir ihtiyaç olarak öne çıkarmıyordu. Edebiyat ve eğitim dünyasında matbaaya ihtiyaç duyulmazken edebiyatın ve yazma kitabın toplum içinde nadir¹² hatta biricik bir sanat eseri¹³ şeklinde algılanması da söz

10 Robert Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s.51-52.

Johan Huizinga, *Ortaçağın Günbatımı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1997, s.382.

12 Kütüphane yöneticiliği ve tercümanlık görevleri nedeniyle kitap dünyasını tanıdığı varsayılabilir. Şair Nedim'in kendi dönemine dair bir tanıklığı şöyledir: "Girmezdi pâk nüsha ele âriyet dahi/Herkes bilir kitabının elbette kıymetin" Kaynak: Nedim, *Nedim Divânı*, haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı Yayınları [E-Kitap], 2017.

13 Yazma kitap sanatını iyi bilen isimlerden Gelibolulu Mustafa Âli, kendi döneminde sipariş edilen bir sanatlı kitabın hazırlanma aşamalarını şöyle anlatır: "Her kitapta bölümler, alt bölümler yazılıp satır satır dizildikten, levha, cedvel ve diğer süs ve bezekten hakkettiği ve yerinde olan hizmet yapıp dikkat gösterildikten sonra, hüner sahibi bir usta her sayfa bir cilt yapar. O cildin de son içi sırtından birbirine

konusu koşullar dâhilinde normaldi. Bu şartlar aynı şekilde, caize/atiyye kültürüne dayalı bir edebiyat dünyasını da doğurmuş ve Osmanlı şairi bu sistem içinde şiir yazmıştır. Dolayısıyla hamiliğin rolünü sözü edilen kültürel gelişme eğilimi içinde açıklığa kavuşturmak gerekir. Divan şairi açısından caize/atiyye almak günümüzde telif hakkı alan sanatçının durumu kadar doğaldır ve böyle bir ilişki bugünden aşağı değil sadece farklıdır. Zira hamilik düzeninde okur-yazar bir orta sınıf, örgün eğitim, matbaa ve kamusal alan bulunmadığından caize alma seçeneğinin zıddı mevcut değildir.

Hamilik sistemi yöneticinin sınıfı, kültürel iktidarı ve siyasi hedefleri gereği ihtiyaç duyduğu bilgi ve kültür inşasının (mahfil toplama, kaside yazdırma, diğer kapı halkları arasında adını duyurma ve kendine toplum hafızasında yer bulma) karşılığı olarak sanatçıya verilen bir haktır. Tuba Işınsu Durmuş'un belirttiği gibi hami bu yolla hem sanatın içinde bulunarak şairi desteklemekte ve onunla aynı dili konuşmakta hem de hami olarak prestijli bir kültürel geleneği desteklediğinden gündeme gelmektedir.¹⁴ Nitekim hami için gündelik hayat ve insanın sıradanlığının destansı, kutsal ve estetik bir ışıkla ve tabii ki çokça mübalağayla değiştirilmesi gerekmektedir. Bu ise ancak yetenekli bir divan şairinin emekleriyle yapılabilir. Eğer "bâki kalan bu kubbede bir hoş sadâ" olacak ise camiler, hanlar, köprüler yaptıran devletli, kendi namına hoş sada olabilecek metinleri de yazdırmalıdır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde sistem edebiyat sanatçısı açısından dönemin düşünce özgürlüğü standartlarından daha sınırlandırıcı

dikilmekle bitirilir. Sözün elde edileni, özenle yapılan iş sonuna ulaşır." Kaynak: Gelibolulu Mustafa Âli; *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menakıb-ı Hünerveran)*, haz. Müjgân Cunbur, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.129.

Tübâ Işınsu Durmuş, *Tutsan Elini Ben Fakirin (Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.93.

değildir ve şairin sanatını devam ettirmesini sağladığı için yararlıdır. Halil İnalçık'ın hamilik düzeni hakkındaki incelemesinde konunun bu yararlı tarafı hakkındaki görüşleri şöyledir:

Divan sahibi şâir hükümdarlar olmasa idi, Türk edebiyatının büyük dehâları belki ortaya çıkmazdı. O dönemde, şaheserlerin çoğu, önemli ölçüde, seçkin sınıfın iltifatı, yüksek kültür ve duygu inceliği, sanatkârı korumaktaki ilgi ve heyecan ile açıklanabilir. "Kültür Patronajı", Ortaçağ İran'ı ve Orta Asya'da çok gerilere giden bir gelenektir.¹⁵

Sanat koruyuculuğu sistemi, Osmanlı yöneticilerinin klasik edebiyata ilgisi sebebiyle incelemeler açısından bu edebiyat anlayışıyla beraber anılsa da halk edebiyatı dairesinde değerlendirilen âşıklar da gerek saray gerekse yerel yönetici ve ileri gelenler tarafından himaye görmüşlerdir.¹⁶

Himaye sistemi on dokuzuncu asra kadar bu biçimiyle devam etmiştir. Sonrasında okur-yazarlık, matbuat kültürü ve gazetesinin yaygınlaşmasıyla edebiyat dünyasında okur grupları ve telif dayalı bir değişim gerçekleşmiştir. Böylece özellikle kapalı devre mahfillerde yürüyen güncel edebiyat kültürünün topluma açılması bakımından edebiyatçı kimliğinde de değişim yaşanmıştır. Yayıncılık sistemi tamamıyla yeni bir düzen olarak kurulurken edebiyatçı da kendi kimliğini bu bağlamda inşa etmiştir. Ama belirtmeli ki düzende kökten bir değişim yaşansa da sanat koruyuculuğu ortadan kalkmamış, günümüze kadar farklı yardım

15 Halil İnalçık, *Şâir ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003, s.10.

16 M. Fuat Köprülü on dokuzuncu asırda âşıkların nasıl himaye gördüklerine dair bazı örnekler verdikten sonra genel durumu şöyle özetler: "Memleketin bütün büyük merkezlerinde de İstanbul'da olduğu gibi âşık teşekkülleri vardı. Hükümet adamları, derebeyleri, ayan ve eşraf, zenginler bunları himaye ederlerdi." Kaynak: M. Fuad Köprülü, *Saz Şâirleri I-V*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.470. Bu konuya değinen bir makale için bkz. Tuba Işınsoy Durmuş, "Osmanlı Saray Kültürünün Bir Parçası Olarak Sanatçı Nedim Musâhîpler", *Millî Folklor*, S. 114, 2017, s.16-27.

biçimleri şeklinde bazı evrimlerle devamlılığını sürdürmüştür. Değişen şey edebiyatta artık caize kültürünün değil basılan şiir, hikâye, roman kitaplarının ve çıkartılan dergilerdeki telif ve tercümelerin nabızı tutması olmuştur.

2. Matbuatın Doğuşuyla Beraber Okura Seslenen Muharrir

On dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren başlayan matbaaya dayalı hareketlilik, Batı'dan yeni bilgi transferinin mecburiyeti ve güçlenen nesir dili dâhilinde gerçekleşen edebî-kültürel değişim yazarı yeni şartlara uydurmuştur. Yeni şart ise, geniş bir okur kitlesine ulaşp eserlerini yayabilmektir. Tefrikasının çok satması, şiirlerinin beğenilmesi, gazete yazılarıyla sokaktaki insana seslenmek, popüler çevirilerden elde ettiği gelirle matbaa kurmak vb. edebî ve ticari hedefler eser yaygınlığına bağlıdır.

Önceki yüzyıllarda sınırlı mahfillerde yazma ve sesli icralara dayalı bir sistem dâhilinde şöhret kazanabilmiş şair yerine, yazdıklarını binlerce kişi için üreten edebiyatçı ikame olunur. Neticede artık mahfiller yanında okur düşüncesi de yürürlüğe girmiştir. Böylece çeviri ya da telif edebî metinlerini yayıncılara satmaya çabalayan, şöhret kazanmak isteyen, okurlarını ilmî ve fennî konularda aydınlatmayı hedefleyen, süreli yayınlarda güncelle dair görüşlerini açıklayan, metinler üstünden kamuya açık polemiklere dâhil olan, kitapları rağbet gördüğü için korsanları basılan ve kendini takip eden okurlara sahip edebiyatçılar doğmuştur. Aynı doğrultuda klasik edebiyattaki "şair/şuara" sıfatlarının hemen bütün edebî uğraşları kapsayan geniş anlam alanı yanına "üdeba", "müellif" ve özellikle "muharrir" gibi nesirle de ilişkilendirilebilecek sıfatlar kullanılmaya başlanmıştır.

Namık Kemal'in yeni edebiyat dairesinde başlayacak edebî kariyeri in ilk adımı olan *Taşvir-i Efkar* gazetesine girişiyle yaşadığı

değişimi Mithat Cemal, "Bir sabah evinden divan şairi çıktı, akşam gazeteci döndü."¹⁷ cümlesiyle özetlemektedir. Belirtilmeli ki nesirlerindeki ağır eleştirilerine ve alaylarına rağmen Namık Kemal, estetik açıdan divan şairi kimliğine yaşamı boyunca yakın durmuştur.¹⁸ Fakat Mithat Cemal'in artistik cümlesi konunun estetik boyutunu değil sosyal yönünü çok doğru açıklar. On dokuzuncu asır şartlarının edebî kariyere etkisi, yazarın mahfilinden çıkıp sosyal tanınırlığa sahip muharrir kimliğini kazanmasıdır: "*Tasvir-i Efkâr'a* yazınca (hem de imzasız yazınca) bir sabah birdenbire meşhurdu. Karakulak Kahvesi'nde değil, Hersekli Hikmet'in evinde de değil, memlekette meşhur."¹⁹ Değişen, edebiyat sanatçısının şöhreti değildir. Şöhretin matbuata bağlı yaygınlık çarpanı artmıştır. Sabri Ülgener de Türkiye'de aydının yazarlık mesleği ile bağına değinirken köklü değişikliğin on dokuzuncu asırdaki kitap üretimi ve topluma seslenerek yayılma imkânıyla bağlantısına değinir:

Türkiye, bildiğimiz ölçü ve unsurları ile, "aydın" tipine Tanzimat'la beraber ve ondan sonra varır. Aydın artık belli bir statünün adamıdır: **Edip, yazar, gazeteci, devlet memuru (bürokrat)**, bir hizip veya partinin temsilci ve sözcüsü. Ve ikinci köklü değişiklik şurada: Sesi i duyurmada **matbaa, gazete ve jurnal ile beraber dilin yerini kalem almıştır.** (vba. M.Ö.) Etkilenecek kütle de bununla artık dört duvar arasından dışarı çıkmış sayılır.²⁰

17 Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, C. 1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.18.

18 Namık Kemal'in bu yönüne dair detaylı bir inceleme için bkz. Metin Kayahan Özgül, "Eski Nâmık'la Yeni 'Kemâl' Arasında... , *Nâmık Kemâl*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s.116-181.

19 Mithat Cemal Kuntay, *a.g.e.*, s.18.

20 Sabri Ülgener, *Zihniyat, Aydınlık ve İleri'ler*, Mayas Yayınları, Ankara, 1983, s.72-73.

Edebiyat sanatçısı toplum tarafından tanınacak resmî bir kimlik kazanmış ve düşünce, kültür pazarına çıktığı için artık soyut mülkiyet hakkı modernleşen Osmanlı Devleti tarafından hukuken koruma altına alınmıştır. Edebiyatın uzun asırlarında geleneksel olarak patronaj, mesenlik, hamilik düzenleri vasıtasıyla ekonomik gelir ve sosyal konum kazanan edebiyatçı artık sadece hamilerden değil düşüncelerinin/entelektüel üretiminin okur nezdinde gördüğü rağbete bağlı bir ekonomik ve sosyal gücü olabileceğini fark etmiştir.

3. Yazarlık Mesleğinin Hukuken Tanınması:

Fikrî Mülkiyet Hakkının Evrimi

Yazarlık mesleği bakımından on dokuzuncu asırda yaşanan değişimin yasal düzendeki yansıması hukuk sisteminde telif hakkının yer almaya başlamasıdır. Böylece gayr-i maddi bir hak olan fikrî mülkiyet, yazılı yasalarla gündeme gelirken edebiyatçı için telife dayalı bir gelir imkânı ve fikirlerin şahsa aitliği yasalarla güvence altına alınır.

On sekizinci asrın büyük bölümünde ve öncesindeki kültür alanında genelde tüketicinin belli ve tekil oluşu (hami) ve biriciklik (yazma) nedeniyle yasal düzenlemeye gerek duyulmamıştır. 1726'da İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi tarafından işletilmeye başlanan matbaada binli rakamlarla kitap basılmaya başlandığı dönemdeyse kitap basımında ticari girişimlere dair imtiyaz (gedik, tekel) sistemi bulunmaktadır.²¹ Tekele dayalı üretim biçiminin sürdürülebilirliği, üretim alanının henüz hiç de geniş olmadığını net biçimde göstermektedir. Bu tarihten yaklaşık yüzyıl sonra ise kendi teliflerini yayımlatmak ya da kitap bastırmak isteyen

21 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul, 2010, s.58; Orlin Sabev, *a.g.e.*, s.182-189.

özel şahıslar artık matbuatla ilgilenir olmuştur. Önce genişleyen pazara Takvimhane'nin imkânlarını kullandırma yolu tercih edilmiştir. Bu karar, 26 Şevval 1255/2 Ocak 1840 tarihinde kamuoyuna başlıksız olarak şu iradeyle duyurulur:

[B]undan böyle kütüp tabettirmek isteyenlerin Tabhane'ye mü-racaatla bastıracağı kütübün vukubulacak masarif-i tabiyesi tediye ve ifa ederek badehu dilediği baha ile furuht eylemesi...

17 yıl boyunca Takvimhane yetkili olarak talep edenlerin kitap ve evrakını basar ama bu sürede yasal zemin bulunmasa da girişimciler tarafından matbaalar açılır. 1273/1857'de arka arkaya yayımlanan *Matbaa Nizamnamesi* ve *Kitab Tab'ı Hakkındaki İnhisar Maddesini İlga Eden Nizamname* ile fiilî durum tanınır. Bu gelişme ortada ticari kârın bulunduğunu ve artık basılı malzemenin alıcısı olduğunu gösterir. Kârlılığın ve genişlemenin beraberinde devletin alanı kontrol girişimi ve yazar hakkını düzenleme adımları gelmiş ve bu ihtiyaçla ilk kez 1857 Nizamnamelerinde telif hakkı maddesi yer almıştır.²³

İlk çıkan 1857 *Matbaa Nizamnamesi* aslında matbaa açıp kitap basma hakkını düzenleme ve sınırlama amacı doğrultusunda hazırlanmıştır fakat sekizinci maddesiyle yazarın fikrî mülkiyet hakkına atıf yapar ve telifi alınmadan kitap basımı yapılmayacağını

22 Server R. İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Devlet Basımevi, 1939, s.31.

23 Hukuki bir metin olmasa da telif hakkı kavramı ilk kez Encümen-i Daniş'in nizamnamesinde anılmıştır. 1 Haziran 1851'de *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan ve hukuki bir metin olmayan nizamnamenin "Suret-i Mükâfatları" başlıklı dördüncü bölümünün ikinci bendinde yazarın fikrî mülkiyet hakkı karşılığında kitaptan elde edilecek kârın kendisine bırakılacağı veya uygun görülecek bir bedelle bu kâr hakkının satın alınacağı belirtilir: "[Y]aptığı kitabın temettüü kendisine âit olmak imtiyâzı verilecek veyâhut bu imtiyâz bedelinde kendisine münâsip görülecek mertebe nakden iane olup ol kitaptan hâsıl olacak temettü Maârif-i Umûmiye tahsisatına âit olacaktır." Kaynak: "Suret-i Mükâfatları", *Takvim-i Vekayi*, 1 Şaban 1267, Nr. 449, s.4.

belirtir: "Müellifine bir nevi mükâfat ve emsaline taziyan-i şevk olmak üzere her müellif hakkında kayd-ı hayat şartile imtiyaz verilmesi nizam dâhilinde olmakla işbu basmahanelerde basılacak şeyler o makule imtiyazlı neviden olamayacaktır."²⁴ Cümlelerin kitap ve özeldede edebiyat dünyasının devletle ilişkisi bakımından geldiği anlam şudur: Artık sanatçının fikrî haklarının tanınip kontrol edilmesi gereken bir sanat alanı doğmuştur, daha doğrusu mevcut kitap pazarı resmî kontrollere ihtiyaç duyulacak bir hacme ulaşmıştır. Hukuki planda böyle bir kabul aynı zamanda net bir toplumsal ilerleme göstergesidir. Tim Parks'ın belirttiği gibi telif hakkı ancak bireye, bireyin zihnine, bireysel zihnin ürünlerine çok yüksek değer veren bir toplumda bulunabilir. Hatta telif hakkının getirilmesi, hiyerarşik ve bütünsel toplum anlayışından bireyin umut ve hedeflerini temel alan toplum anlayışına geçişin işaretlerinden biridir.²⁵ Yine de şerh düşölmesi gereken bir yaklaşım tarzı vardır. Söz konusu madde "hamilik" ve "serbest yazarlık" terazisinde ikincinin lehine doğru ağırlığı arttıracak ilk kabul olsa da nizamnamede geçen "mükâfat" ve "imtiyaz" sözcükleri ih-san ve hamilik kavramlarını düşündüren bir yaklaşımdır. İmtiyaz sunulması ile hak verilmesi arasında yazarlığa farklı ekonomik ve entelektüel yönlerden bakma yönelimi bulunmaktadır. Zira imtiyaz verilen; hak ise sahip olunan bir şeydir. Birine şevklenmesi için imtiyaz vermekle birinin doğal hakkını tanıma tutumları arasında hukuki bir yorum farkı mevcuttur.

*Matbaa Nizamnamesi'*ni kısa süre sonra, telif hakkı konusundaki ihtiyaç doğrultusunda ortaya konmuş *Kitap Tab'ı Hakkında 7 Recep 1273 Tarihli Nizamname* izler. 7 Recep 1273/3 Mart 1857'de

24 Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul, 1939, s.847.

25 Tim Parks, *Ben Buradan Okuyorum*, çev. Roza Hakmen, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s.34.

kabul edilen nizamname, *Takvim-i Vekayi*'nin 551. sayısı ile kamuoyuna duyurulur. Kanunun birinci, ikinci ve üçüncü maddesinde yazar haklarının çerçevesi belirlenir:

Madde 1: İnhisar maddesi külliye lağvolunmakla herkes istediği kitabı tabettirecektir.

Madde 2: Müellifine bir nevi mükâfat ve emsaline taziye-i şevk olmak üzere her müellif hakkında kayd-ı hayat şartıyla imtiyaz verilerek müddet-i hayatında kendisinden başkası telif eylediği kitabı bastıramayacaktır.

Madde 3: Müellif kendisi bastıramadığı takdirce ol kitabın tab'ı hususunda olan imtiyazını istek eden kimseye olunacak mukavele ve münasip bir baha ile ba-sened fûruht edebilecektir.²⁶

Kitap piyasasına bir hareket ve özerklik getirmesi hedeflenen birinci madde dışında daha önceki metinde de geçen ikinci maddeyle yazarın hakkı sanatçıya ihsan edilen bir ödül anlamı baskın olan "imtiyaz" kelimesiyle kayıtlara geçirilir. Yazarın imtiyazını satabildiği üçüncü maddeyle fikrî mülkiyetin meta değeri kabul edilmiştir. Bu nizamname ana çerçevesi korunmakla beraber çeşitli eklemelerle genişletilip uzun süre yürürlükte kalır. 8 Recep 1289/11 Eylül 1872 tarihli bir ekle telif eserlerde imtiyaz, ömür boyu yerine eserin yayımlanmasından sonra 40 yıla, tercümelerde ise 20'ye sabitlenir.²⁷ Böylece telifin miras yoluyla devredilebilmesi kabul edilmiş olur. Telifin ömür boyu yerine kitabın yayım tarihinden itibaren 40 yıla sabitlenmesi de on dokuzuncu asırdaki ortalama ömür ve bir yazarın kaç yaşında eser yayımlamaya başlayacağı düşünüldüğünde (erken çıkmış ilk eserler için muhtemel bir kayıp, sonrakiler içinse kazanç) yazar hakları adına kaydedilmiş bir ilerleme olarak yorumlanmalıdır. Telifin para,

26 Server R. İskit, *a.g.e.*, s.873.

27 Server R. İskit, *a.g.e.*, s.874.

emtia ve mülk gibi miras bırakılabileceğinin kabulü sadece geride kalan mirasçılarının refahı bakımından değil fikrî mülkiyetin tanınması bakımından da yazarlık mesleği için açık bir kazanım olmuştur. Bu ek maddenin ilanından hemen önce yaşanan bir dava süreci de fikrî mülkiyetin miras bırakılmasına duyulan ihtiyacı kanıtlar. 1872 yılında ek madde çıkmadan hemen önce görülen davanın şikâyetçi tarafında İbrahim Şinasi'nin oğlu Hikmet Şinasi Efendi, davalı tarafta ise Rûsûmat kâtibi Ahmet Efendi bulunmaktadır. İbrahim Şinasi'nin 12 Eylül 1871'deki vefatının ardından Ahmet Efendi, Şinasi'nin 1870'te bastırdığı *Müntehab-ı Eş'arım* adlı kitabını, muhtemelen kâr edebileceğini hesaplayarak 4 Nisan 1872'de²⁸ kendi hesabına tekrar bastırır. Kapağa da "Şinasi Efendi merhumun *Müntehabat-ı Eş'ar*'ından olup mukaddema tab' olunan nüshasının aynıdır."²⁹ cümlesini ekleyerek iki yıl önceki nüsha ile kendi hesabına bastırdığı arasında fark olmadığını müşterilerine açıklar. Kısa süre sonra Hikmet Şinasi Efendi, babasının kitabının Ahmet Efendi tarafından yayımlanmasına itiraz eder ve satışın durdurulmasını sağlar. 12 Haziran 1872 tarihli belgeye göre Ahmet Efendi soruşturmada yazar telifinin kayd-ı hayatla sınırlı olduğunu hatırlatarak kitabı Şinasi'nin vefatından sonra bastırmasında hukuken bir mahzur olmadığını ileri sürer. Buna rağmen Şinasi'nin hayattayken bastırdığı nüshaların tam anlamıyla hazır olmadığı gibi çok tartışmalı bir gerekçe gösterilerek davanın görülmesi kararlaştırılır:

Müelliflerin imtiyazı kayd-ı hayat şartıyla ise de müteveffa-yı mu-maileyh tab' ettirdiği kitapları kâmilten hazır etmeksizin vefat edip bu makuleler hakkında ise nizamnamede bir güne sarahat olmadığına nazaran husus-ı mezkûr hakkında muhakeme icrası...³⁰

28 [İbrahim] Şinasi, *Müntehabat-ı Eş'ar*, Matbaa-i mire, İstanbul, 1289, s.63.

29 [İbrahim] Şinasi, a.g.e., s.1.

30 BOA., MF. MKT. No: 59.

Ahmet Efendi hukuki açıdan haklıdır. Savunmasında belirttiği gibi telif kanununa göre bir yazar ölünce kitap artık kamu malıdır. Bu davayla ilgisi olup olmadığı bilinmese de iki taraf arasındaki dava sürerken telifin miras bırakılabileceğine dair ek madde kabul edilir. Yine de kanun geriye işlemez. 11 Kasım 1872 tarihli belgeye göre dava sonlanır ve kitapların Ahmet Efendi'ye iade edilmesine karar verilir:

Matbaa-i Amire Müdürlüğü'ne

Şinasi Efendi merhumun telif-kerdesi olup Rûsumat ketebesinden Ahmet Efendi tarafından tab' ettirilmiş olan *Eş'ar-ı Mün-tehabe* nam risale hakkında vukuagelen dava bu kere bertaraf olmakla Matbaa-i Amire'de taht-ı tevkifte bulunan resail-i mat-buasının mumaileyhe red ve teslimi iktiza edeceği Meclis-i Ma-arif'ten ifade kılınmış olduğundan icabının icrası mütevakkıf-ı himmet-i behiyyeleridir. Fi 10 Ramazan Sene 89 ve fi 30 Teşri-nievvvel Sene 88³¹

Hikmet Şinasi, babasının vefatının ardından kitaba adeta el koyan Ahmet Efendi'nin haklı bulunmasına üzülmüş olmalıdır. Fakat dava sürecinde çıkan yeni yasa etkisini göstermiştir. Örneğin Ebüzziya Tevfik, *Müntehab-ı Eş'arım (Divan-ı Şinasi)* ve *Tercüme-i Manzume*'yi sonradan yayımlarken kitabın kapağına bu olayı da hatırlatacak bir açıklama ekleyecektir:

Nüsha-ı matbualarının nedretine mebni bu kere mahdumundan aldığım ruhsat-ı resmiye üzerine...³²

1910'da ise Cumhuriyet sonrasında da kullanılacak Hakk-ı Telif Kanunu yürürlüğe girer. Kanunun girişinde telif hakkı şöyle tanımlanmaktadır: "Her nevi mahsulât-ı fikriye ve kalemiye üzerinde

31 BOA., MF. İBT., Nr. 1-107.

32 [İbrahim Şinasi], *Divan-ı Şinasi*, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniyye, 1303, s.1.

sahiplerinin bir hakk-ı temellükü vardır. Bu hakka "hakk-ı telif" denilir.³³ 1910 telif kanunu Osmanlı hukuk sisteminde fikrî mülkiyeti "imtiyaz" yerine "hak" sözcüğüyle tanımlayan ilk kanun metni olarak edebiyat sanatçısı için önemlidir.

Farklı ölçüt ve biçimleriyle tartışılması gereken Osmanlı devleti telif kanunları, toplumsal açıdan modernist üretim ve hukuk düzenine geçildiğini -yasaların yorum ve uygulanışlarındaki tercih ve ifrat-tefritler göz ardı edilirse- göstermektedir. İmtiyaz sözcüğünün anlam dünyasında ilk adımlar atılsa da yazarlık mesleğinin özerkliğinin ve gelir imkânının yasal güvenceye alınmasının ileriki gelişmeler için bir işaret olduğu açıktır.

4. Muharriri Sınırlandırmak:

Sansür ve Ruhsat Mecburiyeti

II. Meşrutiyet sonrasına kadar Osmanlı Devleti'nde kitap yayımlatmak isteyen her edebiyatçı eserine yayıncısı aracılığıyla ya da şahsi başvuruda bulunarak ruhsat almalıydı. Bir yayını yayımlatmadan onu resmî makamlara onaylatma mecburiyeti, dünyadaki tüm matbuat alanlarında görülen temel sansür biçimi "ön denetim" (*prior restraint*)³⁴ demektir.

Ruhsat mecburiyeti, 20 Cemaziyelahir 1273/15 Şubat 1857'de çıkan *Matbaa Nizamnamesi*'nin üçüncü maddesiyle tüm matbu materyaller için şart koşulmuştur.³⁵ 31 Aralık 1864'te kabul edilip II. Meşrutiyet'in ilanına kadar eklerle yürürlükte kalmış ilk basın

33 Server R. İskit, *a.g.e.*, s.878.

34 Sansürün kalbi ve ruhu demek olan "ön denetim" (*prior restraint*) uygulaması İngiltere'de 1695, Fransa'da 1822, Almanya'da ise 1874 yıllarında kaldırılmıştır. Bu ülkelerde yayın denetim düzeni; süreli yayınlara maddi yaptırımlar, davalar ve kitap toplatma süreçleriyle devam etmiştir. Kaynak: Derek Jones (haz.), *Censorship A World Encyclopedia*, Routledge, New York, 2001, C. 1-4, s.309, 851, 922, 1956-1958.

35 Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, s.846.

kanunumuz *Matbuat Nizamnamesi*'nin birinci maddesinde ise "mevadd-ı politikiye ve mülkiyeyi şamil" süreli yayınların ve yine bu konu hakkında basılacak her türlü materyalin ruhsatsız yayımlanamayacağı belirtilmiştir.³⁶ II. Abdülhamit döneminde 22 Ocak 1888 tarihinde yürürlüğe konan *Matbaalar Nizamnamesi*'nde ve 19 Aralık 1894'te kabul edilip II. Meşrutiyet'e kadar yürürlükte kalmış *Matbaalar ve Kitapçılar Hakkındaki Nizamname*'de de (*Matbaalara ve Kitapçılara ve Bunlara Müteferri' Hususâta Dair Nizamname*) ön denetime bağlı olarak ruhsat alma mecburiyeti bulunmaktadır.³⁷

Henüz ilk nizamnamelerle matbu materyallere ön denetim getirilmesine rağmen bu maddenin matbuatın etkisizliğinden dolayı bir süre fiiliyata konmadığı ve ruhsat konusunda keyfi bir durum yaşandığı belirtilmelidir. 1870'lerden sonraysa yayıncılıkta görülen ivmelenme ve siyasi muhalefetin matbuatta belirginleşmesiyle beraber, kitaplar için ön denetim temel sansür biçimi olarak işletilmeye başlanır.

Edebî alanın ve matbuatın kontrol altına alınması için uygulanmaya başlanan ruhsat mecburiyeti, yalnızca denetim vasıtasıyla yazar ve yayıncıya verilen bir gözdağı değil, gelişim açısından değerlendirilirse matbuatın artık okur gruplarına ulaştığı ve etkisi bulunduğu anlamına da gelmektedir. Kamuoyu düşüncesi üzerinde doğrudan etkili oldukları için süreli yayınlarda zamanla daha hassas davranılmıştır. Dönemin tanıklıklarına bakılırsa süreli yayınların etkisi arttıkça bunlar için ruhsat almak giderek zorlaşmış ve nihayet II. Abdülhamit döneminde devlet süreli yayın ruhsatı konusunda son derece kısıtlayıcı davranmaya

36 Server R. İskit, *a.g.e.*, s.691.

37 Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s.89.

başlamıştır.³⁸ Nispeten denetimin sınırlı olduğu erken bir dönemde çıkmış (1873) ve kısa sürede kapatılmış *Çingiraklı Tatar*, matbuat dünyasına adım attığında ilk söz olarak ruhsat almanın zorluğunu gündeme getirecektir:

- Çingir çingir ben geldim!
- Çingiraklım hoş geldin!
- Oh oh sizin çingirağınız yok ya! Ama isterseniz ben veririm çünkü çingirak takmak takınmak imtiyazı benimdir. Benden ruhsatsız kimse takınamaz ha!.. (...) Ben bu imtiyazı alınca kadar ne zahmetler, ne eziyetler, ne üzüntüler çektim bilir misiniz? Vermek istemiyorlar efendim...³⁹

16 Mart 1867 tarihli ilk *Âli Kararname* ile önce geçici olarak, 12 Mayıs 1876 tarihli ikinci *Âli Kararname* ile de kalıcı olarak getirilen gazete-dergilerin ön denetime tabi tutulması, süreli yayınların içeriklerinin her gün sansüre uğraması anlamına gelmektedir.

38 Hüseyin Cahit'in II. Abdülhamit döneminde süreli yayın ruhsatı almak hakkındaki fikirleri şöyledir: "Bizi en çok düşündüren, yoran, üzen yan, yayın izni idi. Gazete çıkarmak için hükümetten izin almak gerekirdi ve bu çok zordu." Kaynak: Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, haz. Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975, s.82. Ahmet İhsan da bu konuda Hüseyin Cahit gibi düşünmektedir: "Padişah yeniden imtiyaz vermiyordu; şunun bunun talebiyle muamelesi yapıp gönderilen gazete imtiyazlarının iradesi çıkmıyordu." Kaynak: Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, haz. Necati Tonga, Çolpan Kitap, Ankara, 2020, s.79. Süleyman Tevfik'in şu cümleleri de sürecin zorluğunu teyit etmektedir: "O zamanlarda yeni bir gazete çıkarmak için hükümdardan irade almak lazımdı. Bu da hiç kolay bir iş değildi." Kaynak: *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, haz. Tahsin Yıldırım, Şaban Özdemir, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2011, s.134. Selim Nüzhet Gerçek, 1870-1876 arasında kapatıp açılmalar dâhil toplam süreli yayın ruhsat sayısını 84 olarak kaydederken, 1877-1903 arasındaki kapatıp açılmalar dâhil ruhsat sayısını 101 olarak vermiştir. Belirtilmeli ki bu rakamlar kesinlikten uzak olup genel hatlar hakkında fikir vermektedir. Bu pratik liste için bkz. Selim Nüzhet Gerçek, *Matbuat Tarihi*, haz. Mustafa Kirenci, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2019, s.331-333. Arap harfli Türkçe süreli yayınların detaylı ve daha doğru bir dökümü içinse bkz. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri*, 3 Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000.

39 "Başlıksız", *Çingiraklı Tatar*, 24 Mart 1289, S. 1, s.1.

Başlangıçta siyasi içerikli süreli yayınları her gün denetleme uygulaması kararlaştırılmış, çoğu yayın ve edebî içerikler nispeten serbest bırakılmıştır. Sonrasındaysa denetim kapsamı genişletilir. 1881'de kurulan "Encümen-i Teftiş ve Muayene" ile beraber her türlü süreli yayın ve edebiyat içerikleri de teftişe tâbi tutulmuştur. Zamanla gündelik denetim yapan kadrolar yani sansörler çoğalmış ve 1897'de Tedkik-i Müellefat Komisyonu ile 1903'te de Kütüb-ü Diniye ve Şer'iye Tetkik Heyeti de kurulmuştur.⁴⁰

Metinlerin ön denetimi dışında süreli yayınlara ekonomik kontroller de uygulanmış ve 1875'ten itibaren basılan her nüsha gazeteye 2 paralık pul yapıştırılması mecbur tutulmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde 13 Mart 1875'de yürürlüğe giren Resm-i Damga Nizamnamesi ile uygulanmaya başlanan pul vergisi, 1900 yılı Eylül ayında II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yılı şerefine cülus bahşisi olarak kaldırılmıştır.⁴¹ Bu konuya değinen araştırmalarda belirtilmeyen bir nokta ise 1900'de sadece İstanbul'da ve Türkçe yayımlanan gazeteler için pul vergisinin kaldırılmasıdır. Yabancı dillerde yayın yapan gazeteler ve İstanbul dışındaki yayınlar için vergi sürdürölmüş, 1906'da ise istisnasız tüm yayınlar için kaldırılmıştır.⁴²

Anılarda ve incelemelerde görölmektedir ki Encümen-i Teftiş ve Muayene makul bir denetleme kurumunun inceleme sınırını aşmıştır. Sınırın aşıldığı nokta sözcüklerin bağlamı, metnin türü, eserin yazıldığı dönem gibi anlamı doğrudan inşa eden basit anlam düzeylerini görmezden gelerek keyfi kelime ve kalıplar doğrultusunda nihai geçerliliğe sahip kararlar almak vasıtasıyla

40 Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, s.70; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.58-59.

Gökhan Demirkol, "Pul Vergisi ve Osmanlı Mizah Basını (1874-1877)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 64, 2019, s.315.

42 BOA., BEO., Nr. 2402-180095; BOA., ŞD., Nr. 429-83.

ortaya çıkmıştır. Ali Şükrü Çoruk, konu hakkındaki incelemesinde Encümen'in siyasi içeriğe sahip olmayan eserlere bile potansiyel bir tehdit nazarıyla yaklaştığını belirtir ve kelimenin cümle içindeki bağlamını, yan anlamlarını, sanatsal kullanımı düşünmeden, sadece siyasî anlamı etrafında hareket ettikleri sonucuna varır.⁴³ Gerek Çoruk'un yorumunu örneklemek gerekse dönemin sansür uygulamalarında varılan noktayı göstermek için kitap yayımlayan bir sansür memuruyla, kendi memurunun kitabında örnek olarak verilmiş şiirleri denetleyen Encümen-i Teftiş müdür muavini arasında 1895'te gerçekleşen bir diyaloga bakılabilir. Sansür memuru Ziya Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e sunduğu kasideinden tarsi sanatına örnek göstermek için dizelerinde "hutbe" ve "reşad" sözcükleri geçen bir şiir alır. Bağlam gereği şiirde siyasi bir anlam yoktur. Buna rağmen şiir ciddi tepkilere neden olur. Sansür memuru ise kendini savunmak için verdiği cevapta bağlamın önemini vurgulayacaktır:

Neye dair olursa olsun. Ma'tûf ile ma'tûfun aleyh beyninde münasebet ve mülâyemet lazım olmakla, "Mübtedâ-yı hutbe-i fazl u reşâd" mısraındaki "reşad", eğer Reşad Efendi olup Ziya Paşa gibi bir zât eğer kerametle buradaki reşâd ile Reşad Efendi'ye işaret eylemişse, diğer "fazl" kim oluyor? O da Reşad Efendi'nin kardeşi mi? İkisine müştereken hutbe mi okunacak ve behemhâl bugün yarın mı okunacak? Yoksa bundan elli sene sonra mı? "Sultan Yıldırım ve Sultan Süleyman en hamâsetli padişahlardan idiler" ibaresinden ma'tûf ile ma'tûfun aleyh beyninde münasebet var; fakat "Hareket ile yıldırım pek dehşetlidir" denilirse, buradaki yıldırımın insan ismi olmasına ihtimal olmakla ihtimal üzerine hüküm bina edilemez.⁴⁴

43 Ali Şükrü Çoruk, *Örnek Bir Vak'a Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017, s.89-90.

Veled Çelebi İzbudak, *Tekke'den Meclis'e (Sıradışı Bir Çelebi'nin Hatıraları)*, haz. Yakup Şafak, Yusuf Öz, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.78.

Ön denetime dayalı sansürden vazgeçilip yaptırım için önce bir suç işlenmesini şart koşan nispeten serbest bir uygulama biçimi ise ancak II. Meşrutiyet sonrasındaki *Matbuat Kanunu* (1909) ile yürürlüğe girmiştir.⁴⁵

Ön denetim kitaplar için 1873'te başladığında matbuat dünyasından muhalif sesler yükselmiştir. *Evrak-ı Perişan*'ın üçüncü cüzüne kadar olanları keyfince yayımlamış Namık Kemal, kitabın diğer cüzleri için ruhsat almaya mecbur tutulur. Aynı şekilde süreli yayın niteliği taşımakla beraber resmîyette kitap ruhsatıyla çıkan *Dağarcık* da ön denetim engeline takılır. Namık Kemal konu hakkında *İbret* gazetesinde yayımladığı makale serisinin henüz ilkinde *Matbaa Nizamnamesi*'nin üçüncü maddesinin yıllar boyunca hiç uygulanmadığını kamuoyuna hatırlatır. Son derece kısıtlayıcı gördüğü ön denetim karşısında bir yazar olarak duyduğu kızgınlık ve şaşkınlık çok bellidir:

[B]u memnû'iyet her türlü âsâra şâmil olarak Basmahaneler Nizamnamesi'nin izinsiz kitap tab' olunmamasına dair olan hükmünü fiile çıkarmaktan ibaret imiş. (...) Her ne hal ise şimdi Maarif Nezareti'ne gösterilmeksizin İstanbul'da kitap bastırılmayacak demek olur. (...) Kitap teftiş etmek gibi Avrupa'ca birkaç asırlar evvel mücerred maarifin intişarını men için yapılmış bir kaidenin bu zamanda ve hiçbir sebep olmadığı hâlde memâlik-i Osmaniyece fiile ihracına kıyam olunmasına hakikaten ne derece teessüf olursa yeri vardır.⁴⁶

45 1909 Matbuat Kanunu'nda eser yayımı için bir onay gerekmezken süreli yayınlar için de izin değil sadece bilgilendirme (ilmühaber verilmesi ve her gün basımdan sonra iki nüshanın gerekli makama teslimi) yapılması yeterli görülmüştür. 5 Şubat 1919'da kabul edilen kararname ile işgal altındaki İstanbul'da tekrar ön denetime bağlı sansür devreye girmiş ve 7 Ekim 1923'e kadar sürmüştür. Kaynak ve metnin tamamı için bkz. Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, s.725-729.

Namık Kemal; *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.406-407.

Namık Kemal itirazlarında ön denetimin çağdışı bir uygulama olmasının yanında teknik sorunlara da değinir. Ön denetim yapmak bir kitabın tamamını okumayı gerektirdiğinden yavaş bir bürokratik süreçtir. Ayrıca sansür bürokrasisi, kitap yayınlamanın asıl gerekçesi olan okura görüşlerini iletme arzusunu "Acaba kitabım kuruldan kabul görecektir mi?" endişesine çevirmiştir:

[B]ir zat bundan üç dört sene evvel bir tarihçe kaleme almış ve nüshasını Maarif Nezaret-i Celilesi'ne takdim etmiş idi. İki buçuk seneden sonra kitabını ancak istirdâd edebildi. Hatta buluncaya kadar define arar derecede müşkilâta uğradı. Herkes ise kitabını Maarif Nezaret-i Celilesi'ndeki battal torbalarına yadi-gâr etmek için değil halka neşr eylemek için yazdığından şayet men olunursa çekilecek zarar göze alınarak kitapların istizansız basılması tarafı tercih olunuyor.⁴⁷

Basiretçi Ali Efendi, konuya değindiği bir yazısında Namık Kemal'in görüşlerini teyit eder. Ona göre ilerleme ihtiyacından söz edilmekte, eğitim faaliyetleri ve buna bağlı olarak yeni matbu içerik üretimi mükâfatlarla teşvik edilmektedir. Buna rağmen ruhsat alma süreci kolay bir prosedür değil, ön kısıtlama işlevli bürokratik bir engel mekanizması biçiminde çalıştırılmaktadır. Aylarca süren denetim süreci ise yazarın muhtaç olduğu motivasyonu ortadan kaldırmaktadır: "Bir muharrir seksen sayfadan ibaret olmak üzere tahrir eylediği bir kitabın -haydi mükâfatından dahi vazgeçsin- tab' ve neşrine ruhsat alabilmek için, işini gücünü terk eder, sekiz ay Dâire-i Maârif'e gidip gelmeğe mecbur olur ise bir diğerini yazmak için kendisinde heves kalır mı!"⁴⁸

Görüldüğü kadarıyla ruhsat süreci yazarlar için yorucu geçebilmekte, aşılması gereken prosedürler göz korkutmaktadır.

47 Namık Kemal; a.g.e, s.407.

48 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, haz. Nuri Sağlam, Erdem Kültür Kitapları, İstanbul, 2017, s.74.

İşleyiş, zaman içinde bazı noktaları değişmekle beraber genelde şu şekilde gerçekleşmektedir: Bir dilekçeyle müsveddeler yayıncı veya yazar tarafından kurula sunulduktan sonra eğer yayın onayı çıkarsa geçici (muvakkat) ruhsat verilmektedir. Bu belgeyle bir matbaada yapılan örnek baskı son kez onaya sunulmaktadır. Eğer işaret edilen noktalara uygun bir basım yapılmışsa kitap yayımlanabilmektedir.⁴⁹ Ayrıca kitapların kapağına yazar ismi dışında basımı yapan matbaanın ismi, adresi, varsa yayıncının ismi, basım tarihi ve ruhsatlı olduğu ibaresi de eklenmelidir. Dikkat edilmesi gereken bir nokta ise kapakta kitabın "ön denetim"den yani sansürden geçtiğini düşündürecek bir bilgilendirme yapılmamasıdır. Bu detay, ruhsat belgesinde konuyu bilmeyen yazarlara zaman zaman hatırlatılır. Örneğin *Biçare* adlı tiyatro oyununun ruhsat belgesinde "Maarif'in rey ve tensibi veya takdir ve tahsini gibi bir gûne ibare derç edilmeyip"⁵⁰ uyarısı eklenir. Encümen, gazete sansüründe olduğu gibi kitapta da kendi ön onay sürecinin görünmez olmasını tercih etmektedir.

1888'de çıkan kanunda da işaret edildiği gibi ruhsat almış bir metnin yeni basımı, eğer metin yasaklanmamışsa, eski nüsha ile basılacak yeni nüsha karşılaştırılıp arada farklılık olmadığına karar verildikten sonra yapılabilir.⁵¹ Dönem içinde birçok kitap önce tefrika veya formalar (cüzler) hâlinde yayımladığından piyasaya çıkacak tamamlanmış tefrikalar veya formalar için de ayrı ruhsat başvurusu yapmak gerekmektedir. Örneğin Şemsettin Sami *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ı formalar hâlinde satışa koyduğundan birden fazla başvuru yapmıştır. Bunlardan birine verilen ruhsatname hem genel olarak alınan ruhsatlara hem de bu özel duruma örnek olarak gösterilebilir:

49 Fatmagül Demirel, *a.g.e.*, s.89-90.

50 BOA., MF. MKT., Nr. 40-103.

51 Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, s.852.

Şemsettin Sami Efendi'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* namıyla kaleme aldığı hikâye kitabının dördüncü cüzünden altıncı cüzüne kadarı dahi Meclis-i Maarif'te mütalaa olunarak derunlarında mâni-i tab' bir şey olmadığından kâr u zararı tarafına ait olmak ve matbularının beherinden üçer nüshasını canib-i Maarif'e vermek şartıyla tab'ına ruhsat ita[sı] ifade edilmiş olmakla işbu ruhsatname bi't-terkim mumaileyhe verildi. Fi 8 Mart Sene 88⁵²

Bir kitabın bazı cüzleri onay alabilirken diğerleri sansüre uğrayabilmektedir. Örneğin Ali Rıza Efendi imzasıyla cüzler hâlinde basılan *Öksüz Kaptan* romanı ilk cildin baskısı için 11 Temmuz 1875'te ruhsat alırken⁵³ ikinci cildin birinci cüzü sansüre takılır. Yazarın sansür edilmesi gereken yerleri yeniden yazma teklifine rağmen kitabın sakıncalı bulunan sayfaları kırpılarak yayımlanmasına onay çıkar. Okurlar romanın sansüre uğradığını⁵⁴ -sayfa ve satır detayları verilmeden- şöyle bir bilgilendirilmeyle öğrenmişlerdir:

İşbu cild-i saninin birinci cüzünün (...) sahifesinin (...) satırından itibaren üç buçuk sahife kadar mahalli Meclis-i Kebir-i Maarif'in emriyle tayı edilmiş ve her ne kadar tarz-ı âherde yeniden bi't-tahrir takdim olunmuş ise de müsaade-i resmiyesine nail olunamadığından noksan olarak tabına mecburiyet elvermiş olduğunu maa'l-itarz arz ve beyan ederim.⁵⁵

52 BOA., MF. MKT., Nr. 10-14.

53 BOA., MF. MKT., Nr. 30-22.

54 *Öksüz Kaptan* sansür tarihindeki talihsiz romanlar arasındadır. 14 Temmuz 1902 tarihinde Sahaflar Kethüdası Mehmet Şükrü Efendi'nin Maarif Nezareti'ne teslim ettiği kitaplar ve sunduğu dilekçe üzerine tekrar incelenerek içeriğinde ahlaka aykırı öğeler bulunduğu gerekçesiyle tamamen yasaklanmıştır: "*Öksüz Kaptan* nam eser dahi aşk ve alakadan bâhis ve adab-ı umumiyyeye mugayir bulunduğundan anın dahi nüsah-ı sairesine tesadüf edilirse toplattırılması lüzumunun..." Kaynak: BOA., MF. MKT., Nr. 648-44.

55 Ali Rıza; *Öksüz Kaptan*, 2. C., Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1292, s.75.

Yazarın romanını gazete tefrikası olarak yayımlatabilmesine rağmen aynı metne kitap ruhsatı alamaması da olasıdır. Halit Ziya Uşaklıgil'in İzmir'deki *Hizmet* gazetesinde tefrika edilmiş *Sefile*'si bu akıbete uğramış romanlardandır. Recaizade Mahmut Ekrem'in teklifiyle İstanbul'a ruhsat için gönderilen roman "Şeair-i İslamiyeye mugayereti hasebiyle bu romanın tab'ı ka-tiyyen gayr-i caiz"⁵⁶ denerek reddedilir. Bu sürecin bir benzeri-ni Fazlı Necip yaşamıştır. *Sevda-yı Medfun* romanını müdürü ve başmuharriri olduğu Selanik'te çıkan *Asır* gazetesinde 31 Ağustos 1899-30 Ağustos 1900 arasında⁵⁷ tefrika eder. Aynı roman için 30 Kasım 1900'de Maarif Nezareti'ne kitap ruhsatı başvurusunda bulunur. 10 gün sonra kendisine verilen cevapta "Netice ve tasvir-i vekayi itibarıyla mahzurdan salim değildir."⁵⁸ gerekçesine dayalı olarak daha önce tefrikasına itiraz edilmemiş romana ruhsat ve-rilemeyeceği belirtilir. Bu iki vaka özelinde İzmir ve Selanik gibi taşra merkezlerinin matbuat müdürlükleriyle İstanbul arasında serbestlik bakımından fark bulunduğu söylenebilir.⁵⁹

Basımına ruhsat verilen bir kitabın içeriğine müsveddede bu-lunmayan bir ilave yapıldığının anlaşıldığı durumlarla da karşıla-şılmaktadır. Şemsettin Sami'nin *Besa yahut Ahde Vefa*'sı bu süreci yaşamıştır. Hem muvakkat ruhsatla nihai kopyasının basıldığı hem de Maarif Nezareti'ne verilen müsvedde ile baskıya giren kopya arasında farklar olduğu iddia edilerek kitap için toplatılma emri verilmiştir:

56 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul, 2008, s.320.

57 "Türk Edebiyatında Tefrika Roman Tarihi (1831-1928)", *Özyeğin Üniversitesi*, <https://cresearch.ozyegin.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/10679/5152/Sevda-y%c4%b1%20Medfun%20form.pdf?sequence=2&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 10. 02. 2020.

58 BOA., MF. MKT., Nr. 541-44.

59 Halit Ziya, bir ruhsat alma sürecinde İzmir-İstanbul arasındaki farkı şöyle tasvir ede-cektir: "Güya İzmir başka bir memleket, başka bir idareye tabi ayrı bir hükümet idi." Kaynak: Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.389.

Zaptiye Nezaret-i Celilesi'ne

Şemsettin Sami Efendi'nin tertip ve telif eylediği *Besa yahut Ahde Vefa* unvanlı tiyatro risalesinin tab'ı için usul-ı cedide-i müttehazeye tevfikân muvakkat ruhsatname verilmişti. Mumail-yh mezkur risaleyi tab' ettirerek neşrine ruhsat istihsal etmek-sizin neşr ve fûruht etmekte olduğu *İstikbal* gazetesinde görülen ilandan anlaşılmış ve mezkur risale mukaddema irae olunan müsveddesi gibi bastırılmayıp bazı ilavat dahi derç edildiği görülmüş ve mezkur risalenin hemen neşirden men'i hususunun taraf-ı vala-yı Nezaret-penahilerine ısharı Meclis-i Maaarif'ten ba-mazbata ifade olunmuş olmasıyla icabının icrası babında. Fi 5 Zilkade sene 1292 ve fi 22 Teşrinisani sene 1291.⁶⁰

Herhangi bir metnin sansürden geçerek gereken tüm onayları alması eseri ve yazarı yasal sorumluluktan kurtarmamaktadır. Bu durumda sonradan sakıncalı görülen metinlerde ön onayı vermiş devlet yerine sanatçı tekrar hesap vermek durumundadır. Ayrıca onay almış metin mahzurlu görüldüğünde toplatılmaktadır. Süreli yayınlar içinse yayıncıya, yazara ve sansür memuruna idari ve ekonomik yaptırımlar uygulanmaktadır. Bilindiği gibi *Servet-i Fünûn*'un kırk günden fazla kapatılmasına neden olan "Edebiyat ve Hukuk" tercümesi sansürden onay almasına rağmen hakkında verilen bir jurnal üzerine sakıncalı bulunmuştur. Mütercim Hüseyin Cahit, sahib-i imtiyaz Ahmet İhsan ve dönemin matbuata karşı müsamahalı sansür memuru Veled Çelebi sorgulanmış, sorgu neticesinde üç şahsa da dava açılmasına gerek olmadığı kararına varılmıştır.⁶¹ Sonuçta ağır bir ceza çıkmasa da derginin kapalı kalmasının ekonomik yükü dışında olaya dâhil

60 BOA., MF. İBT., Nr. 7-41.

61 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.155; Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.138-141.

herkes endişeli bir soruşturma sonunda bir süre boyunca güvenli gördükleri işlerle uğraşma kararı almışlardır.⁶²

Kitaplar için de aynı risk geçerlidir. Örneğin Mehmet Rauf'un *Siyah İnciler* kitabının içindeki "Zehirlerim" hikâyesi teftiş heyetinin onay vermeyeceği bir metindir. Mehmet Rauf ise Tevfik Fikret'in öğüdünü dinlemeyip hikâyenin çıkarılacağını bile bile kitabın ruhsat başvurusunu metni kısaltmadan yapar. Kafasındaki plan ise hikâyenin kitaptan çıkarılacağıdır ama düşündüğü olmaz ve kitabın tamamı teftişten geçip baskı yapılır.⁶³ Mehmet Rauf, bu kez isteğinin olması nedeniyle endişelenmeye başlar. Zira "Zehirlerim" onay almış olmasına rağmen ilk hâliyle biri tarafından okunursa ve jurnallenirse başına dertler açılacaktır. Acele bir çözüm olarak bastırılan nüshaların bir kısmını ayırıp piyasa

62 "Edebiyat ve Hukuk" ile ilgili yürütülen soruşturmada sürece dâhil olan üç isim de sorgulandıktan sonra Türkçe yazı, Fransızca orijinal metniyle karşılaştırılıp her ikisinde de dava açılmasını gerektirecek bir suç ibaresi olmadığı kararına varılmıştır. Adliye Nazırı Abdurrahman Nurettin Paşa imzalı son karar metni şudur: "*Servet-i Fünûn* sahib-i imtiyazı Ahmet İhsan Bey gazetesine yazılan makalede dahli ve malumatı bulunmadığı beyanıyla atebe-i ulyâ-yı mülûkâneden istida-yı merhamet eylemiş olduğundan mumaileyh adliyece inde'd-tedkik iktisab-ı beraat etmiş ise keyfiyetin arz ve işarı şeref-südur buyrulan irade-i seniye-i cenab-ı hilafetpenahi icab-ı alisinden bulunduğunu mübelliğ 17 Şaban Sene 1319 ve 15 Teşrinî sani sene 1317 tarihli tezkire-i hususiye-yi atufileri üzerine ledde'd-tahkik mumaileyh İhsan ve mezkûr makalenin muharriri Hüseyin Cahit Beyler ile sansür memuru Veled Efendi hazretlerinin icra kılınan tahkikat-i istintakiye evrakı meallerine nazaran mumaileyh İhsan Bey'in mezkûr makaleden ancak gazetenin neşrinden sonra haberdar olduğu ve mamafih mezkûr makalede ve tercüme ettirilen mehzazında elfaz ve tabirat-ı melûnane görülmeyip tahkikatın derdest-i ikmal bulunduğu istinaf müdde-i umumiliği ifadesiyle 13 Teşrinisani Sene 1317 tarihli tezkire-i cevabiye-yi acizi ile arz ve beyan olunmuştu. Bu kerre ikmal edilen tahkikat üzerine makale-yi mezkûrede muzır addolunabilecek bir güne elfaz ve tabirat mevcut olmadığı cihetle mumaileyhimin men-i muhakemelerine karar verildiğini mütezammın mezkûr müdde-i umumilikten ita olunan müzekkere aynen ve leffen takdim kılınmış olmağla ol babda irade men-lehül'-emrindir. Fi 17 Şaban Sene 1319 ve fi 15 Teşrinisani Sene 1317 Adliye Nazırı Abdurrahman Nurettin [İmza]" Kaynak: BOA Y. MTV., Nr. 223-59.

63 Rahim Tarım (haz.), *Mehmed Rauf'un Hatıraları*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2001, s.114-115.

çıkacak nüshaların ise 14. formlarını kestirir. *Siyah İnciler*'in 1317/1900 tarihli ilk baskısında⁶⁴ bu nedenle bir forma eksiktir. Metnin 1925'teki ikinci baskısında bu kısım yerine gelmiştir. Mehmet Rauf'un endişesi ve kitabında sansüre gitmesi yazarın otosansür mecburiyetine somut örnek teşkil etmesi bakımından da önemlidir.

Hiçbir sorunla karşılaşmadan yayın ruhsatı almış olmasına rağmen II. Abdülhamit döneminde yasaklanmış pek çok kitap vardır. Bunlarda metinler sabit kalmasına rağmen güvenlikçi bir bakış açısıyla git gide metinlerden çıkarılan yeni yorumlar neticesinde farklı kararlara varılmaktadır. Örneğin ruhsat almanın ötesinde II. Abdülhamit'in isteğiyle Ahmet Mithat Efendi tarafından hazırlanıp Matbaa-i Amire'de basılmış *Üss-i İnkılap*'ın bile yasaklandığına rastlanır.⁶⁵ Devletin kendi hesabına 500 adet satın almaya karar verdiği *Lehçe-i Osmani*'nin yine hiçbir gerekçe göstermeden sadece "men-i tedavülü..." ibaresiyle yasaklandığı görülür.⁶⁶ Muallim Naci'nin ruhsatlı *Hurde-Füruş*'u matbaa müfettişlerinden Rıza Efendi tarafından şüpheli bulunarak verilen dilekçe sonrasında şu ifadeyle yasaklanmıştır: "[H]er ne kadar 302 senesinde tab'ına ruhsat verilmiş ise de şimdiki hâl-i hazıra göre bazı mündericatu muzır görülmüş."⁶⁷ Selanik'ten yapılan bir şikâyet üzerine *İstilahat-ı Edebiye*'nin "bazı yerleri ihamlı görülerek" toplatılmasına dair tartışmalar yaşanmıştır.⁶⁸ Ruhsatlı kitapları da toplatma uygulamasının yaygınlaşması neticesinde idari makamlar arasındaki pek çok yazışma ve nizamname dışında artık

64 Forması çıkarılmış baskı için bkz. Mehmet Rauf, *Siyah İnciler*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1317.

Memalik-i Mahrusa-i Şahaneye Duhul ve İntişarı Memnu Bulunan Kütüp ve Resail-i Muzırranın Esamisini Mübeyyin Cetveldir, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1318, s.2.

66 BOA., MF. MKT., Nr. 731-5.

67 BOA., MF. MKT., Nr. 629-61.

68 BOA., MF. MKT., Nr. 656-8.

yasaklı kitapları içeren *Memalik-i Mahrusa-i Şahaneye Duhul ve İntişarı Memnu Bulunan Kütüp ve Resail-i Muzırranın Esamisini Mübeyyin Cetvel* gibi broşürler yayımlanır.

Tüm endişelere ve her türlü sınırı aşan sansür engeline rağmen on dokuzuncu asır edebiyat dünyası devletle arasındaki bu içerik kontrol sorununu kendi ürettiği "arka kapı"lardan çözmeye çalışmıştır. Edebiyat dünyasının ürettiği çözümler yazar, siyasi şartlar ve yayın ortamlarına göre çok geniş bir yelpazede bulunur.

Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi sürgün sırasında ruhsat alma sorunları yaşamış meşhur edebiyatçılar arasındadır. Onların ürettiği işe yarar çözüm yollarından biri güvenilir bir "maske yazar" kullanmaktır. Edebiyat dünyasındaki "gölge yazar" kavramının tam tersi denebilecek bu yöntemde kitabın bilinen yazarı gizlenmekte ve güvenilir maske yazar eseri sahiplenmektedir. Maske yazar içeriği sorunsuz ama yazarı siyasi bakımdan sorunlu görülen⁶⁹ kitaplar için pratik bir çözüm yoludur. Ahmet Mithat için bu isim Mehmet Cevdet'tir. Onun ticari yayın faaliyetlerini de yürüttüğü belirtilen yeğeni Mehmet Cevdet⁷⁰ Rodos sürgünü sırasında Ahmet Mithat'tan gelen küçük harflerle yazılmış müsveddeleri birleştirip başta *Kırkambar* olmak üzere bu şekilde yazılmış diğer eserlerin de maske yazarı olmuştur.⁷¹

69 Namık Kemal, yayın sorunun içerikten değil kendi muhalif konumundan kaynaklandığını eserlerinin kapağında ismi olmadığında bunların kolayca ruhsat alabildiğini belirterek anlatır: "Ma'mâfih ben Magosa'da iken, altında imzam olmadığı için *Gülñihal* ellerini, kollarını sallayarak bâ-izn-i cenâb-ı ma'rifet-penâhi ortaya atılmıştı." Kaynak: Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları II*, TTK Yayınları, Ankara, 1969, s.452.

70 Fazıl Gökçek, "Ahmet Mithat Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Url: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmet-mithat-efendi>, 2020, Erişim Tarihi: 25.07. 2021.

Ahmet Mithat, *Menfa*, s.117. Örneğin sansüre uğradığı için "ber vech-i muharrer tay edilen mahaller ihraç edilmek şartıyla" basımına onay verilen *Açık Baş*'ın ruhsat belgesi "Mehmet Cevdet Efendi'nin arzuhalinde Türkçeye tercüme etmiş olduğu *Açık Baş* nam tiyatro risalesinin... sözleriyle başlamakta, Mehmet Cevdet kendi i mütercim olarak göstermektedir. Kaynak: BOA., MF. MKT., Nr. 17-95.

Ahmet Mithat Efendi, Mehmet Cevdet adıyla Rodos sürgünü sırasında bastırıldığı kitapların kapaklarına "muharrir" yerine "sahibi" gibi yaşanan durumu kamuoyuna açıklayan bir sözcük ekletir. Mithat Efendi, kendi ismini kullandığındaysa kapakta "muharrir" sıfatını tercih eder.

Namık Kemal'in eserlerinin basımları da büyük güçlüklerle ilerlemiştir. İlk romanı *İntibah*'a ruhsat almak için kitabı Zeynelabidin Reşit Bey tarafından yazdırılmış gibi göstermiştir.⁷² Bu nedenle Namık Kemal'in Magosa dönüşünde piyasaya çıkan romanın kapağına yazar ismi konmamıştır. *Gülnehal* de benzer bir yöntemle bu kez Mehmet Mahir Bey adına alınmış bir ruhsata sahiptir.⁷³ Kitabın Kırkambar Matbaası'ndan çıkan ilk basımının kapağında Mehmet Mahir adı benzer bir tercihle "sahib-i imtiyaz" sözüyle kaydedilmiştir. *Bahar-ı Daniş* tercümesinin ruhsat belgesindeyse Hacı Abdullah Efendi tarafından yapılmış bir başvuru kaydı görülmektedir. *Kanije* için de Ahmet Nafiz ismiyle yapılan bir başvuruya rastlanmaktadır.⁷⁴

Namık Kemal'in II. Abdülhamit tarafından rütbe ile taltif edilmesini sağlayan *Celalettin Harzemşah* da ruhsat alamayan kitaplardandır. Üretilen bir çözüm ise kitap ruhsatı alamamış metni tefrika ile okura ulaştırmaktadır. Kitabın kendi kadar meşhur mukaddimesi ve içinden kısa bir bölüm Namık Kemal'in yayıncısı Ebüzziya Tevfik tarafından *Mecmua-ı Ebüzziya*'da tefrika edilir. Buna rağmen görüldüğü kadarıyla eseri i kitap olarak yayımlatmak isteyen Kemal, tiyatrosunu Ebüzziya'ya ait derginin bir parçası hâline getirmekten memnun kalmamıştır:

72 BOA., MF. MKT., Nr. 36-125.

73 BOA., MF. MKT., Nr. 29-22.

74 BOA., MF. MKT., Nr. 14-130.

Daha sonra Ebüzziya Celâl'i basmağa başlamış. "Mecmû'anın satıldığı yok. İstersen ruhsat kaydinden vâreste olmak için, parça-parça mecmû'ada basalım da sonra birleştirir basarız." demiş idi. "Olmaz!" dedim. O da "Sen bilirsin, benim maksadım Celâl'i gasb etmek değil, sana hizmet etmektir." dedi; oldu bitti."⁷⁵

Abdülhak Hâmid de ruhsat sorunları nedeniyle eserlerini yayımlatamamış sanatçılardandır. 15 Eylül 1875'te Namık Kemal'e gönderdiği mektubunda "Şimdi *Duhter-i Hindû* nâmında bir tiyatrom var. Güç ile ruhsatını istihsal ettik. Çünkü Meclis-i Maarif'ten bir kitabın tab'ına ruhsat almak bendenizce o kitabı yazmaktan suubetli oluyor."⁷⁶ diye yazar. Maarif'in belgeleri itibarıyla *Duhter-i Hindû*'nun ruhsat sürecinde bazı zorluklar yaşandığı kabul edilebilir. Onay alan başvurularda *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ın yukarıda verilen ruhsatnamesine benzer genel ifadeler mevcutken Hâmid'in tiyatrosunun metnine sansür uygulandığı görülmektedir:

Muvakkat Ruhsatname

Numara 91

Abdülhak Hâmid Bey *Duhter-i Hindû* unvanıyla telif eyleyip tab'ını istida eylediği Türkçe tiyatro risalesinin tayı ve ihraç olunan mahalleri derç olunmamak ve kâr u zararı tarafına ait olup ve matbundan iki nüshası Maarif'e ita kılınmak ve bin beş yüz nüshadan ibaret olmak ve tiyatroya müteallik olduğu levhasının bâlâsına ve tab' olunacak matbaanın isim ve mahalli ve tâbi'nin ismi ve Maarif'in ruhsatıyla basıldığı ve tarih-i tab'ı nüsha-matbuasının üzerine yazılmak ve bade't-tab' neşrolunmazdan evvel matbu iki nüshasının ziri temhir ve tekrar irae ile nazar-ı teftişten geçirilip vech-i meşruh üzere basıldığı ve bir güne ilave

75 Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları IV*, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s.350.

İnci Enginün (haz.), *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-I*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995, s.26.

vuku bulmadığı anlaşıldıktan ve iki nüshadan bir nüshası meclisin mührüyle tasdik ile mir-i mumailiye verildikten sonra neşri için başkaca ruhsat verilmek şartı ve Meclis-i Maarif'in kararı mucibince yalnız tab'ı zımında iş bu muvakkat ruhsatname ita kılındı. Fi 2 Şaban Sene 92 ve Fi 21 Ağustos Sene 91.⁷⁷

Hâmid'in başvurularının karşılıksız kaldığı durumlar da olmaktadır. Yine Namık Kemal'e gönderdiği 11 Nisan 1882 tarihli mektubunda "İstanbul'dan geliriken Maarif'e bıraktığım bir, iki eserime müsaade verilmediğini istihbar ettim. Artık edebiyat âleminde irtihal eyledik."⁷⁸ serzenişinde bulunur. Yine çok benzer süreçler sonunda padişah'tan yardım isteme yoluyla Maarif Nezaret'i'ne gözdağı verdiği görülmektedir. Ailesine bu yolda biraz cesur davranmalarını yazacaktır:

Aman Osman, Hüsnü Bey, Nesib Efendi, siz hepiniz bir olup şu kitapların müsaadesini alınız. Ve hattâ Maarif'teki Hamdi Efendi'ye de anlatınız ki müellif-i garib o kitapları harcırah etmek ihtiyacındadır. İçlerinde hususıyla heyet-i umumiyelerinde ruhsat verilmeyecek bir şey yoktur. Beğenmedikleri yerleri tayyetmek de ellerindedir. Münhasıran benim eserim olduğunun müsaade vermeyecek olurlarsa kitapları iade etsinler. Ben de o zaman hâk-i pâ-yi Şâhâne'ye müracaat ederim.⁷⁹

Hâmid'in ruhsat sürecini aşmak için kullandığı bir yöntem kitabı yurt dışında bastırmaktır. Özellikle süreli yayınlarda görülen ve emigre Jön Türk yazarları içinde yaygın olan bu tercih sadece Avrupa'yı değil Mısır'ı da kapsayan bir geniş coğrafya için geçerlidir.⁸⁰ Hâmit, *Nesteren*'i Paris'te yayımlatarak ruhsat sürecini

77 BOA., MF. MKT., Nr. 31-11.

78 İnci Enginün, *a.g.e.*, s.198.

79 İnci Enginün, *a.g.e.*, s.457.

80 Jön Türklerin yurt dışındaki yayın faaliyetleri geniş bir coğrafyada devam etmiştir. Bu faaliyetler hakkında genel bilgi edinmek için; İngiltere'de çıkan gazeteler hakkında bkz. Cavit Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılar'dan Bu yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği*

aşarken bu girişimi nedeniyle memuriyetine bağlı olarak kısa bir açığa alma süreciyle de karşılaşmıştır.⁸¹

Ruhsat sürecinde edebiyat sanatçısını yıpratın diğer bir nokta ruhsat başvurusunu yazar için yapan yayıncının hem olumsuz cevap alması hem de hiçbir mekanik kopyalama imkânının bulunmadığı şartlarda Namık Kemal'in şikâyet ettiği gibi eserin orijinal kopyasının kaybolmasıdır. Eğer birden fazla kopya alınmamışsa bu, edebî eserin -en azından ilk yazıldığı şekliyle- ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bu sorunu yaşadıklarını belirten iki yazardan ilki Abdülhak Hâmid'dir. Ancak 1919'da basılabilecek *Sardanapa*'i daha 1887'de yayıncılardan Arakel Tozluyan'a teslim eder. Arakel Efendi kitaba ruhsat alamaz ve *Sardanapa*'in müellif elinden çıkmış ilk müsveddesini iade edemez. Hâmid bu konuda İstanbul'daki aile çevresine baskı yapmış ve onlara Arakel'in kitapla ilgili farklı planları olduğunu belirtip kopyanın peşine düşmelerini tembihlemiştir: "Kitabı adeta istemeli yahut dava ederiz demeli. Siz, ehemmiyet vermiyorsunuz ama bu iş bence pek mühimdir. Kitap mutlak Arakel'dedir. Hiç edip yahut içini dışına çevirip sonra meydana çıkarmayı kurmuş olmalıdır."⁸² Neticede kitabın bir kopyası yazara iade edilir ama bu yazarın kendi yazdığı nüsha değil, kitapçı tarafından istinsah ettirilmiş kopyadır. Hâmid, uzun yıllar sonra yazdığı anılarında bu durumu unutamayacak ve yayıncısında kalan nüshayı herkese hatırlatacaktır.⁸³ Halit Ziya, henüz gençlik dönemi çalışmaları arasında

(1867-1967), Belge Yayınları, İstanbul, 1985. İsviçre'de çıkan gazeteler hakkında bkz. Murat Göçmen, *İsviçre'de Jöntürk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995. Hem Osmanlı Devleti sınırlarında hem yurt dışındaki yayıncılığa da değinen güncel bir çalışma içinse bkz. Belkis Ulusoy Nalcioğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021.

İhsan Safi, *Altın Suyuna Batırılmış Bir Hayat Abdülhak Hâmid Tarhan*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s.127.

82 İnci Enginün, a.g.e., s.434.

83 İnci Enginün (haz.), *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s.424.

Alexandre Dumas père'in *Kraliçe Margo*'sunu çevirip romanın kopyalarını kitapçı Aleksan'a verir. Romana ruhsat alamayan kitapçı kopyaları da Halit Ziya'ya iade edemez. Hâmid orijinal nüshayı alamamaktan rahatsızlık duyarken Halit Ziya'nın örneğinde metnin tamamı kaybolur. Bu kayıp nedeniyle *Kraliçe Margo* yerli okurun karşısına ancak Hüseyin Şükrü çevirisiyle II. Meşrutiyet sonrasında (1912) tamamen farklı bir tercüme olarak çıkar.

Ön denetim sürecindeki belirsizlik ve devletin sansürü giderek şiddetlendirmesi, yazarları kitaba ruhsat alabileceklerini düşündükleri kişilerin yardımlarına başvurmaya mecbur bırakmaktadır. Bürokrasi dâhilindeki sorunları çözebilecek ve genelde sistemin içinde bulunan iyi niyetli araçlar, hem ruhsat süreçlerinde hem de sansür konusunda yazarların en büyük yardımcısı olmuştur. Yazarın matbuat dünyasında ve kendi çabalarıyla inşa ettiği ya da aile ilişkileri sayesinde sahip olduğu sosyal bir sermayenin parçası denebilecek bu yardımcıları, kitap yayımlatmakta çok belirgin bir etki yapmışlardır. Örneğin Arakel Tozluyan'ın *Sardanapa*'a ruhsat alamamasına karşın *Bir Sefilenin Hasbîhâli* için sarayla hep yakın ilişkilere sahip olmuş Karabet Keşişyan ruhsat alabilir. Hâmid hem önceki *Sardanapa* başarısızlığını hatırlatmak hem de yayıncı değiştirmekteki tercihini açıklamak için Arakel'e bu durumu hatırlatacaktır: "Arakel Efendi, *Sefile*'nin kendisine verilmediğine canı sıkılmış, yazıyor. Ben de cevaben Karabet'e verilmesi para için değil, müsaadeyi Karabet kolay istihsal ediyor da onun için kitabı ona vermek lâzım geldiğini ima eder yolda bir şey yazdım."⁸⁴ Halit Ziya da ilk romanlarının yayımında kişisel yardım görmüştür. Belirtildiği gibi *Sefile* tefrika edilmesine rağmen ruhsat alamamıştır. Benzer biçimde tefrika edildikten sonra yayımlanması düşünülen *Nemide* ise aynı

84 İnci Enginün (haz.), *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-2*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995, s.781-782.

akıbeta uğramaktan Aydın Vilayeti Matbuat Müdürü Tahsin Bey sayesinde kurtulmuştur. Tahsin Bey, Halit Ziya'ya tüm eserleri için ruhsat vereceğini söyler ve böylece Halit Ziya bazı ilk dönem kitaplarını (örn. *Nemide*, *Bir Ölü­nün Defteri*, *Mebhâsü'l-kıhıf*, *Mensur Şiirler*, *Mezardan Sesler*) kolayca bastırabilir. Yıllar sonra söz konusu kitapların ancak Tahsin Bey'in cesareti neticesinde yayımlanabildiğini hatırlatacaktır.⁸⁵ Bu kitapların kapaklarında Maarif Nezaret-i Celilesi değil, Aydın Vilayeti Maarif Meclisi'nin adı kayıtlıdır. *Sefile* içinse Recaizade Mahmut Ekrem'in aracılığı­na rağmen ruhsat alamayan Halit Ziya, çevirilerini içeren *Nakil* kitabı için de Ebüzziya Tevfik'ten gelen "Bunları bana gönder, tab'ına ruhsat alayım ve basayım!" teklifini kabul eder. Onun aracılığı sayesinde önemli bir kısmı sansür tarafından kırpılsa da kitap için ruhsat alınabilir.⁸⁶ Ahmet İhsan ise hem süreli yayın­larından *Umran*'ın hem de Jules Verne çevirilerinin kolay ruhsat alması için Encümen-i Teftiş ve Muayene'de görevli okul arka­daşları Azmi ve Rakım Bey'lerin yardımlarını görmüştür.⁸⁷

"Edebiyat ve Hukuk" makalesi nedeniyle sorguya çekilmiş sansür memuru Veled Çelebi de Meşrutiyet öncesinde İttihat ve Terakki hareketi içinde yer alan bir aydın olarak özellikle süreli yayınlar için ön denetim sürecini kolaylaştırmış ve yazarın fik­rî özgürlüğünü şartların el verdiği ölçüde korumaya çalışmış­tır. Hatıralarında bir sansür memuru olarak özellikle *Servet-i Fünûn*'un kendisine pek çok şey borçlu olduğunu haklı olarak ekler:

85 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.389.

86 Halit Ziya Uşaklıgil, *a.g.e.*, s.474-476.

87 Ahmet İhsan, bu yardım sürecini şöyle anlatır: "*Umran*'ın muayenesini ve *Umran*'dan sonra çıkardığım Jules Verne'in fennî romanlarının tasdikini bu iki aziz arkadaşım yaparlardı ve yolunu bulup benim yazılarımı kendilerine havale ettirirlerdi." Kaynak: Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.68.

Şu muhakkak ki Edebiyat-ı Cedîde'nin inkişafına benim yardımım olmuştur. Benim yerimde başka bir memur olsaydı, Edebiyat-ı Cedîde ve Fecr-i Âti inkişaf edemeyecekti. Bunu, o devrin edipleri eserlerinde yazmaktadırlar.⁸⁸

Hem *Servet-i Fünûn* için sorguya çekilmesi hem de derginin meşhur isimlerinin tanıklıkları Veled Çelebi'nin sözlerini doğrular. Halit Ziya'ya göre dergi şiddetli ön denetimden Veled Çelebi sayesinde kurtulmuş,⁸⁹ Hüseyin Cahit için de derginin şansı Veled Çelebi'nin sansür memurluğu olmuştur. Ayrıca Hüseyin Cahit, kendisinin pek beğenmediği *Hayal İçinde* romanını Veled Çelebi'nin işi gereği baştan aşağı okumak zorunda kalışına da üzülüğünü mizahi bir üslupla anlatır.⁹⁰ Derginin sahibi Ahmet İhsan ise Veled Çelebi'nin *Servet-i Fünûn* ülküsüne kendisini tehlikeye atarak yardım eden iki sansür memurundan biri (diğeri Samih Rifat) olduğunu yazmıştır.⁹¹

5. Muharririn Temel Açmazı: Hem Memur Hem Yazar Olmak

Çoğu kibar aile çocuğu ve hemen hepsi devlet memuru olan bu gençlerin...

Ahmet Hamdi Tanpınar,
19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi

Felâtnun Bey İle Rakım Efendi'nin ikinci bölümünde Rakım Efendi, ayda 150 kuruş kazandığı Hariciye Kalemî'ndeki" görevinden istifa eder.⁹² Gerekçesi de yeni adım attığı matbuat

88 Veled Çelebi İzbudak, a.g.e, s.101.

89 Halit Ziya Uşaklıgil, a.g.e., s.665.

90 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.126.

91 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.386.

92 Ahmet Mithat, *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara, 2000, s.138.

dünyasında kalemiyle haftalık 400 kuruş (4 lira) kazanmaya başlamasıdır. Herhâlde, on dokuzuncu asır Türk romanlarında rastlanabilecek en şaşırtıcı gelişmelerden biri bu genç memurun yazarlık gelirine güvenerek memuriyetten ayrılmasıdır. Zaten Rakım'ı çok seven anlatıcı bile başkişiyi devlet kapısından ayırdığı için eleştirmeden duramaz. Babadan kalma bir makamı ve geliri bulunmayan Rakım, "serbest meslek" erbabı olarak yaşama sıfırdan başlayıp evini geçindirir ve birikim yapar. Çabalarıyla hem kültürel hem sosyal hem de ekonomik sermaye bakımından toplumda hızla yükselip sevilir. Ekmek de satsa roman da yazsa üç aşağı beş yukarı yükselme hedefi zihninde yer etmiştir. Fransız aktrist Polini'ye kendini tanıtırken muzipçe ufak tefek roman yapar, tiyatro yapar, gazete yazar bir ameleyim⁹³ demesiyle yazarlığı ve edebiyatı bir "sektör" hatta "küçük esnafılık" seviyesine indirir. Rakım -toplumdaki alışılmış kabulün aksine- edebiyata sembolik bir saygı göstermez, tersine "yaratıcı sanatçılık"ı "meslek"le; estetik yüceliği ise üretimle mübadele eder.

Rakım'ın kültür dünyası ve sivil toplum düşüncesi dâhilinde sıradan kabul edilecek istifası ve diğer davranışları çağdaşı yazarların yaşamlarına benzemez. On dokuzuncu asır edebiyatçısı farklı görev ve mevkilerde bulunmakla beraber memurdur. Bunun temel nedeniyse devletin sürgün mahiyetli atama kararlarından daha çok memuriyetin sıradan bir meslek değil ikiye ayrılmış bir sosyal yapıdaki üst toplumsal sınıf olarak katı sınırlarla kendini tanımlamasıdır.

Necip Asım, matbuat ve edebiyat dünyasının sosyolojik yönüne dair görüşlerini de içeren kitabında, edebiyat dünyasının "umumen" devletten önemli bir ekonomik ve sosyal destek gördüğünü -kendi i de hesaba katarak- anlatır. Özellikle devlet-edebiyatçı

93 Ahmet Mithat, *a.g.e.*, s.196.

ilişkisi açısından dikkatten çıkarılmaması gereken husus aristokrat ve bürokratlar arasındaki yakın ilişkileri belli eden maddi yahut aynı yardımlar ve edebiyat aracılığıyla devletin verdiği itibar payeleri niteliğindeki rütbelerdir:

Mazhar-ı mükâfat olan müellif ve küttâbların esâmisi hemen sayılamaz. Selâtin-i izâm-ı Osmaniyye'nin ise bu bâbda pek büyük ihsanlar i'tâ buyurduğu her müellifin tercüme-i hâlinde görülür. Hatta müelliflerin vazifeleri artırılmak, rütbeleri terfi edilmek gibi mükâfatlara nailiyyeti, hemen umûmî gibi bir şeydir. Bu âdet-i hasene, ilâ mâşâallah zamanımıza kadar devam etmiş ve hatta Şevket-meâb-ı maârif-nisâb Efendimiz Hazretleri'nin inâyet-i mülûkânelerine nail olmadık bir sahib-i kalem kalmamıştır. Hatta abd-i âciz iki defa, âsâr-ı naçizane takdimine cesaret-yâb olarak, her ikisinde de nişan-ı zî-şanlar ile taltif buyurdum.⁹⁴

Vazife verilmesi ve rütbe artırılması edebiyatçının memur olduğu bir düzende rastlanabilecek sosyal itibar vasıtalarıdır ve bunlar Necip Asım tarafından edebiyat yaşamının sıradan detayları olarak herkesi kapsayarak anılır, çünkü matbuat ve edebiyat alanlarındaki herkes bürokrasiye bir yönüyle bağlıdır.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal ilişkileri açıklanırken üstünde durulan temel toplumsal durum devletteki her türden (askerî, ilmî, idari) bürokrasi mensubunun sosyal konumuna karşılık gelecek maddi sermaye sahibi özerk bir ticari burjuva sınıfının gelişmediğidir. İstatistikler de bu doğrultudadır. Örneğin 1885 nüfus sayımında İstanbul'daki memurların %95,3'ü Müslüman olmasına rağmen esnafılık, zanaat ve ticaret alanlarının %38,3'ü Müslümandır.⁹⁵ Memuriyetteki bu yoğunlaşmanın temel

94 Necip Asım, *Kitap*, haz. Ali Yıldız, Büyüyen Ay Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2020, s.207.

95 Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s.77.

nedeni üretim ilişkilerine ve devletin Tanzimat Fermanı'na kadar sürdürülen müsadere hakkına dayandırılmıştır. Osmanlı Devleti bu şartlar içinde şekillenmiş iki sosyal sınıf arasında tanımlanmış ve bunların arasında bir sivil toplumun mevcut olmadığına işaret edilmiştir. Sınıflardan biri kamu hizmeti yapan her türden memurun dâhil olduğu yöneticiler denebilecek askerîler, diğeri ise vergi ödeyen ama devletin idari yapısında yer almayan reayadır.⁹⁶ Osmanlı Devleti'nin alametifarikasının ise ayrıcalıkları bulunan bürokratlar (askerî sınıf) olduğu belirtilmiştir: "Patrimonyal bürokrasi çizgilerinin Osmanlı Devleti'nin en ayırtedici yönü olarak belirlediğini söyleyebiliriz."⁹⁷ Carter Findley, On dokuzuncu asırda askerî sınıf/kapı halkından Bâbîâli'ye evrilen ve gücünü artıran bürokratların devletin iktidar mekanizmasının önemli ayağını oluşturduğunu belirtir. Ona göre tüm sosyal ve kültürel dalgalanmalar bu yönetici sınıfın tutumuna bağlıdır:

Bâbîâli, idarenin resmi teşkilatlanma ve usûl mekanizması içindeki çok önemli bir unsurdur ve on dokuzuncu yüzyıl öncesinde kalemiye, sonrasında ise sivil bürokrasi olarak adlandırabileceğimiz Bâbîâli çalışanları da kısmen ya da bir bütün olarak yönetici sınıfın bir kolunu oluşturuyordu. Yönetici sınıfa ve resmi teşkilatlanma ve usûl mekanizmasına ek olarak, "merkez", saray ve imparatorluk geleneğinin kültürel unsurlarını da içeriyordu. Tüm bu unsurlar bir araya gelerek hayati bir öneme sahip olan siyasi denge ya da dengesizlik ilişkisini kuruyorlardı. Osmanlı toplumu, daha geniş bir açıdan değerlendirildiğinde, devlet iradesiyle belirlenen en temel ayrımın yönetici ve yönetilen sınıflar arasında olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸

96 Halil İnalçık, *Osmanlı ve Modern Türkiye Araştırmaları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.45.

Şerif Mardi, "Türkiye'de İletişimin Modernleşmesinin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*, çev. Gökhan Çetinsaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.107.

98 Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Bâbîâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.46.

Sultanın altında ama halkın üstünde yer alan ve ticaretle ilgilenmeyen memurlar,⁹⁹ toplumsal konumları ve yaygın "kültürel iktidarları" itibarıyla Fransız İhtilali sonrası hâkim konuma gelen burjuvaziye/orta sınıfa benzer görülmüştür. Memurlar her ne kadar ticaretle uğraşmasalar da kamu kaynaklarının dağıtımında son derece etkili olmuşlar ve sultanın tasarrufu dışında kalan pek çok sosyal imkânı kullanıp sahip oldukları konumlarla bir "bürokratik burjuvazi" inşa etmişlerdir.¹⁰⁰ Bu bakımdan Batı'da on dokuzuncu asırda bürokrasinin/orta sınıfın hâkimiyetiyle son derece bağlantılı modern edebiyat anlayışına mukabil Osmanlı'nın matbuat alanını okuma-yazma ve eğitim ayrıcalıklarına sahip "bürokratik burjuvazi" denebilecek memur sınıfı teşkil etmiş denebilir. Osmanlı memurlarının Avrupa'daki burjuvazi sınıfından büyük farkı ise sosyal konumunu ekonomik ilişkiler (altyapı) yerine devlet gücünün sunduğu ayrıcalıkla kazandığı için kaçınılmaz biçimde devletin bir parçası oluşunda aranabilir. On dokuzuncu asır itibarıyla tarihindeki en güçlü konuma erişen¹⁰¹ bürokratlar, kendi altındaki halktan farklı olarak ideoloji, eğitim, haberleşme, edebiyat, sanat, giyim kuşam, yeme içme gibi kültürel öğeler (üstyapı) bakımından Batılı burjuvazinin kültürel niteliklerini benimseyip bunlara yaklaşımaya ve bunların Osmanlı Devleti'ndeki temsilcisi olmaya çalışmıştır.¹⁰²

99 On dokuzuncu asrın ortasında henüz on yedi yaşındaki Ziya [Paşa]'nın girdiği ve devlet ricalinin de hazır bulunduğu mezuniyet sınavında Sultanahmetli ve Süleymaniyeli öğrenciler arasında bürokrasiye ve halk sınıflarına ait olmaktan kaynaklı bir ayırım bulunduğu dikkati çeker. Ayırımın dayanak noktası öğrenci zihninde şöyle yer etmiştir: "İşte ibtidâ Sultanahmedliler girdiler. Çünkü bunların pederleri orada mevcuttur. Süleymaniyelilerin pederleri de dükkânlarında iş ile meşguldür..." Kaynak: Aşçı Dede Halil İbrahim, *Hatıralar*, haz. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi Kütüphanesi, İstanbul, 1960, s.18-19.

100 Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999, s.238.

101 Carter V. Findley, *a.g.e.*, s.176.

102 İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s.98-99; Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*, çev. Gökhan Çetinsaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.29.

Eğitim ve aile ilişkileri itibarıyla on dokuzuncu asır edebiyatçılarının ve matbuat mensuplarının büyük kısmı kültürel, sosyal ve ekonomik sermayelerini ailelerinin ya da kendilerinin mensubu oldukları memur sınıfının ayrıcalıklarına borçludur. Bu genel yönelim içinde memuriyetin ayrıcalıklarından uzaklaşıp edebiyat ve matbuat gibi özerk sanat-kültür alanlarıyla geçinmek isteyenler de garipsenmektedir. Çünkü kültürel (üstyapı) bakımdan Batılılaşmayla ve Batı edebiyatıyla ilgilenen memurlar, ekonomik (altyapı) bakımdan devletin parçası olduklarından özerk bir ticari yapı, örneğin bir matbaa, kurma düşüncesiyle anlamlı bir toplu yönelim seviyesinde ilgilenmezler.

Daha on sekizinci asırda bireysel anlamda sistemli bir sermaye birikiminin bulunmadığını işaret ederek "Türkler ancak memuriyet sayesinde zengin olurlar."¹⁰³ tespitini yapan Baron de Tott'u haklı çıkaracak tanıklıklara on dokuzuncu asrın edebiyat ve matbuat dünyasında rastlanır. Osmanlı toplumu içinde bilhassa Müslüman-Türk halk, her ikisi için de aynı kültürel donanımaya sahip olmaları gereken kâtiplik ve muharrirlik arasında ilkin meyleden bir toplumsal yönelim gösterir. Muharrirlik ise kâtiplerin devlet memurluğundan uzaklaşarak özerk kimlik sahibi yazara evrilmesiyle doğacaktır. Entelektüel donanım bakımından ise kâtiple-muharrir arasında ciddi bir ayrım yoktur. Ahmet Mithat *Jön Türk*'te kâtipin ve muharririn sokaktaki anlamını şöyle tarif edecektir:

Katip kelimesinin o zamanki manasını tahattur ediyor musunuz? 'Münşi' demek değil. 'Edip' demek de değil. Yalnız ve sadece kitabet-i resmiyye erbabı hiç değil. 'Katip' ha! Katip demek her şey demek. Gazete muhabiri, kitap müellifi, tumturaklı tebriknameler, teşekkürnameler münşisi. Her şey! Her şey! 'Katip'

103 akt. Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.103.

kelimesi bu günkü 'muharrir' kelimesinden daha şümüllü bir manaya malik bir kelime. Hâlâ bugün muharrir olan bir adamın her şeye dair yazı yazması matlup değil mi ya?¹⁰⁴

Ahmet Rasim okuldan parlak bir öğrenci olarak mezun olduktan sonra Kalem'e kâtip olarak devam ederken muharrir olmak istediğinde çok sevdiği annesi oğlu için endişelenir ve onun gözünü korkutmak ister: "Sakın kalemi bırakayım, deme. Bizim gözlüklü Mustafa Bey'den bilirim, o da pek çok zaman gazetecilik ettiydi. En sonra faydasız olduğunu anladı da çekildi. Taşraya gitmeye mecbur oldu. Sakın kalemi bırakma!"¹⁰⁵ Osmanlı-Cumhuriyet matbuatının etkili isimlerinden Ahmet İhsan Tokgöz, diğer çağdaşları gibi yüksek memur ailesinin (kazasker, Şûra-yı Devlet üyesi, defterdar, kaymakam) ayrıcalıkları sayesinde aldığı eğitime rağmen "[B]en mektepten çıkınca muharrir ve matbaacı olmak istiyorum." dediğinde hanım ninesi ufak bir sinir krizi geçirir. Zira memur sınıfının seçkin görgü kurallarını bilen bu kadın, alıştığı üzere aile erkeklerinin bürokratik konumlarına tanıklık etmeyi ve gerekirse devlet görgüsüne dair tecrübelerini paylaşmayı beklemektedir. Bir Osmanlı kazasker ailesinin böyle bir aşağılanmayı (!) kendine reva görmesi hanım nine tarafından hiç hoş karşılanmaz: "Oğlum, sen esnaf olacaksın demek! Eyvah emeklerime! Ve hüngür hüngür ağlıyordu, hıçkırıkları arasında ara sıra söyleniyordu: -Esnaf parçasına kim kız verir?"¹⁰⁶ Hanım nine, sadece bir meslek tercihi nedeniyle değil, köklü bir toplumsal kaideyle inşa edilmiş hâkim bürokrasi sınıfından alttaki sınıfa düşme ihtimalinin endişesini yaşamaktadır. Başka bir tabirle, vaka sosyolojik açıdan bir meslek tercihi değil, "dégrade" olma

104 Ahmet Mithat, *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara, 2003, s.60.

105 Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, haz. Kâzım Yetiş, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979, s.92.

106 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.47.

(tenzil-i rütbe) sorunudur. Rakım'ın temsil ettiği "halka ait" binlerce "bürokrasi"ye mensup Ahmet İhsan'ın işittiği "Esnaf olacaksın demek!" arasındaki temel fark sınıfsaldır. Bir başka örnek ise yine Osmanlı matbuatının önemli girişimcilerinden, bürokrat bir aileye mensup Basiretçi Ali Efendi'den verilebilir. Kendisi memuriyetten ayrılıp (emekli olmuştur) özerk bir muharrir olarak gazetesini çıkarır. O günlerin şartlarında muharrir olacak kadar kültürlü, maharetli birinin kâtiplikten ayrılmasının ise güç olduğunu düşünür. 1870'lerin henüz başlarında memur dostlarıyla toplandığı bir mecliste onlara söyledikleri hanım ninenin yaklaşımıyla birleştiğinde toplumsal bilince dair sıralanan görüşleri teyit etmektedir:

Efendim, işte şu meclis kâmilten serâmedân-ı erbâb-ı kaleminden ibaret öyle erbâb-ı ilm ki devlet, mücerret kalemleri hatırı için en küçük rütbede bulunanlarına üç bin beş yüz kuruştan aşağı maaş vermiyor. Haydi farz edelim ki mevcut matbaalardan birisi bu maaşı verebilsin de şu meclis azasından birisini kendisine muharrir edinmek istesin. Acaba memuriyetini kabul edecek var mıdır? Zannederim ki sâlik oldukları tarikte tefeyyüz ümidi, gazete muharrirliği gibi henüz adî bir iş nazarıyla görülen bir hizmeti kabulden men eder...¹⁰⁷

Basiretçi Ali Efendi, son derece kültürlü olması gereken muharriri bir kenara bırakır ve hiç de az maaş almayan bir dizgiciyi bile bulamadığından yakınır. Gerekçesi kültür işlerinden anlayacak eğitim almış bir gencin matbuat yerine memuriyeti seçmesidir.¹⁰⁸ Ahmet Mithat da aynı soruna benzer bir yaklaşımla işaret etmiştir: "Elbette verilen kâğıdı okuyabilmekten aciz olan bir mürettibin sâ'y-i desti ile ayda altıyüzden bin kuruşa kadar para kazanmakta bulunduğunu dermeyen ederek bazı gençleri üç yüz

107 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, s.60.

108 Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.*, s.65-67.

kuruş maaş ile bir dairede katip olmaktan ise mürettip olmağa teşvik eylerdim."¹⁰⁹ Yayın ve kitap dünyasıyla ilgilenenlerin memur sınıfına mensubiyeti sebebiyle Arakel Efendi taşrada kendisine bayilik yapabilecek esnafların bilgilendirilmesi için memurlardan yardım ister. Çünkü ticaret erbabı kitaba yabancısıdır, kültür işleriyle ilgilenenler ise ancak memur sınıfı arasındadır:

[E]snaf takımının çokluk kitap ve gazete mütalaasına rağbetleri olmadığından bunların şu ihtaratımızdan matlup olan semereyi iktifat edemeyecekleri melhuzdur. Binaenaleyh şu fihristimizi okuyan erbab-ı mütalaa bu gibi adamlar meyanında bildikleri esnaf ve erbab-ı ticaretten bâlâda arz olunan evsafa malik zevat var ise hem onlara ihtar-ı keyfiyet ve hem de âcizlerine ita-yı malumat eylemeleri terakki-i maarif namına kendilerinden rica olunur.¹¹⁰

Bu konuda farklı görüşler de vardır. Basiretçi Ali ve Ahmet Mithat gibi düşünmeyen Ahmet İhsan, konunun sadece kültürel değil çok önemli olan ekonomik yönüyle de ilgilenir. Ona göre on dokuzuncu yüzyılda hatta sonrasında da bir yazarın sadece kalemiyle istediği geliri kazanabilmesi kolay değildir. Edebiyat sanatı ancak memuriyet yanında ikinci bir meslek olarak kabul edilebilir:

Abdülhamid zamanında kalem tutanları meclislerde, mektupçuluklarda kullanmak usuldendi. Muharrirlerimizin nicelerini o vakitler nezaret meclislerinde yahut vilayet mektupçuluklarında görmüştük. Bu hâl, Abdülhamid idaresinin hususiyetinden ziyade matbuat âleminin mensuplarını geçindirememesinden ileri gelirdi. Ve nasıl ki kalem ve matbuat mesleği hâlâ kimseyi hakkıyla geçindiremez. Onun için tahrir mesleğinde bulunanların vakit vakit başka işlere geçmeleri ekseriya geçim aramaktan başka bir şey değildi.¹¹¹

109 Ahmet Mithat, *Menâkıb*, s.87.

110 Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü (Defter I)*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1305, s.22-23.

Ahmet İhsan Tokgöz, *Bâbîâlî Yokuşu'ndan Portreler*, haz. Necati Tonga, Çolpan Kitap, Ankara, 2020, s.142.

On dokuzuncu asırda yazar olmak için gereken kültür gerek gündelik hayat gerek eğitim açısından ancak memur sınıfının erişimine açık bulunurken bu sınıfa mensup birey kültürel ve ekonomik ayrıcalık ve güvencelerini bırakıp edebiyat dünyasına girmeyi tercih etmemektedir. Netice ise ancak "kısmi özerklik"lere sahip bir memur-yazar profilidir. Edebiyat ve düşünce dünyasında; özerk, gündelik maddi çıkarlara mesafeli, kendini yaratıcılığına adanmış, idealist bir yazar imajı takdir görse de hayat şartları, yaşamını bekâr odalarında sürdürüp ölümünden sonra marjinalliğiyle anılacak bohem/rint edebiyatçı yerine; "Bir başıma kalsam şeh-i devrâna kul olmam/Virân olası hânede evlâd u ıyâl var" diyebilen yazarı ortaya çıkarmaktadır. Zira teoride herkes yazar olabilirse de bir meslek olarak yazarlık, üzerine ciddi vakit ayrılması gereken felsefi/sanatsal bir uğraştır ve boş zaman faaliyetine ya da "oyun"a indirgenemez. Buna rağmen yazarlık faaliyetleri, sanatçıların ekseriyetine düzenli bir gelir sağlamaz.¹¹² Yazarın maddi kazancı kısmında gösterileceği üzere on dokuzuncu yüzyıl yazarları içinde azınlık denebilecek bir grup edebiyat kitaplarının satışından ve gazete yazılarından kendilerini geçindirecek bir gelir elde edebilmiştir. Bu durum içinde yazarın geçimini sağlayabilecek bir mesleğe ihtiyacı vardır ve bu, Osmanlı şartlarında yazarlık için gerekli kültürel ve sosyal sermayenin bulunabileceği bürokrasi sınıfına mensubiyettir. Memurluğun edebiyat açısından teşkil ettiği sorun ise ikinci mesleğin şair ve yazar üstünde otosansür yaratmasıdır. Robert Escarpit'e göre mesleğe bağlı muhtemel bir otosansür edebî içeriği şekillendiren temel etkenlerdendir:

Hiçbir meslek -serbest olsa dahi- yoktur ki, ahlâki mecburiyetleri olmasın. Bu mecburiyetler çok kere, yazarın gerekli hürriyetiyle bağdaşmaz. Bununla, yazarın muhayyilesini hürce

112 Gisele Sapiro, *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ertuğrul Cenk Gürcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019, s.63.

izlemesini, gerçeği yeniden yaratmada deneylerinden yararlanma hürriyetini, meslek dışında özel bir hayata sahip olma hürriyetini kastediyoruz.¹¹³

Meslek sebebiyle ortaya çıkan otosansür, genel bir kısıtı işaret etse de yazı hayatından çekilmeyi gerekli kılmaz, belli seviyelerde faaliyetler devam eder. Devletin memurluk mesleğini kullanarak uyguladığı daha güçlü bir sansür biçimiye edebiyatçının memuriyette çalışırken yayın yapmasını yasaklamaktır. Bu tutum "sürgün" memuriyetler ya da şehir değiştirmeden memuriyet görevlerine atama olarak ortaya çıkabilmektedir. Her ikisinde de hedef edebiyatçının kalem şöhretinin etkisini giderek silikleştirmektir. Jön Türklük ve sonrasında gelişecek İttihat ve Terakki hareketinin neşvünema bulduğu sınıf Osmanlı bürokrasisi olduğundan hareketin dâhilinde görülen bürokrat yazarlar yüksek maaşlı fakat yazı hayatından uzaklaşmayı mecbur tutan atamalarla görevlendirilmişlerdir. Örneğin, Namık Kemal eserlerini sürgün niteliğindeki memuriyetleri esnasında zor yayımlatabilmiştir. Sürgünün karşılığında sunulan ekonomik imkân ise matbuat dâhilinde yazarın kazanabileceğinden fazla olabilmektedir. Namık Kemal'in bir sürgün yeri olan Midilli'den aktardığı mizahi izlenimleri, bu duruma dikkat çeker: "Burası Cennet'ten ayrılmış da, adam olanları istikbâl için yer yüzüne inmiş zannolunacak kadar güzel bir yer. Yalnız bir fenalık var, ahlâkımı bozacak. Meğer devlete hiç hizmet etmeden maaş almak ne tatlı bir şeymiş..."¹¹⁴ Namık Kemal *İbret*'teki yazılarının birinde on dokuzuncu yüzyıl edebiyatçısının bu bağımlılığını gündeme getirmiştir. Gelişmiş ve özerk bir matbuat dünyası, sağlayacağı geniş ekonomik imkânlarla özgür düşüncüyü destekleyecektir ama devlet matbuattan kalemiyle geçinme imkânını

113 Robert Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s.56.

114 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları II*, s.37.

memuriyetlerle kontrol etmektedir. Namık Kemal, Ahmet İhsan'ın sebep-sonuç ilişkisinin tersini kurarak ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle yazarların memuriyete yöneldiği şartlardan değil memuriyete yönlendirilerek cılızlaştırılan bir matbuat alanından söz eder: "Kendilerine güvenen gençler neşriyatı kalemlerine bir tecrübe-gâh ittihaz ettiler. Teayyüş için devlete bâr olmak istemeyen üdebaya bir sanat-ı istifade açılacağı ümmid olunmakta idi. (...) Memuriyet namıyla âdem nefyetmek hususu daha ziyade şiddet ve kuvvetle meydana çıktı."¹¹⁵ Bu görüşe örnek gösterilecek vakalar mevcuttur. On dokuzuncu yüzyılın önde gelen mizah yazarlarından Teodor Kasap'ın Avrupa'daki muhalif yazarlığından ayrılması karşılığında Yıldız Kütüphaneciliği'ne (Kitâbî-i Hazret-i Şehriyârî) atanması¹¹⁶ memuriyetin yazı hayatını engellemek için kullanımına başka bir örnektir. Siyasi mücadele içinde bulunmadıklarından az riskli görülecek şair ve yazarlardan da bu bağlamda söz etmek mümkündür. Güçlü bir bürokrat aileye mensup Abdülhak Hâmid Tarhan, Paris'te yayımlattığı *Nesteren* yüzünden¹¹⁷ veya bu kitap bahane edilerek¹¹⁸ görevinden alınıp dört ay bekletildikten sonra Belgrat'a atanmıştır. Yayımlatmak istediği *Zeynep* oyunu nedeniyle ise¹¹⁹ İstanbul'a çağrılıp memuriyetten kovulmuş ve ancak bir daha yazmamak koşuluyla kendisine Hariciye kapıları tekrar açılmıştır. Matbuat dünyasındaki daha sıradan muharrirler, popüler edebiyat ürünleri veren çevirmen ve yazarlar bile dönem dönem memuriyete atanmıştır. Süleyman Tevfik, daha önceki kısa firar girişiminden vazgeçip İstanbul'a döndüğünde artık gazetecilikle uğraşmayacağını sözünü vermesine rağmen bir süre sonra *Tarik*

115 Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.396.

116 Turgut Kut, "Teodor Kasap", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, 2011, s.474.

117 Gündüz Akıncı, *Abdülhak Hâmit Tarhan (Hayatı, Eserleri ve Sanatı)*, TTK, Ankara, 1954, s.18.

118 İhsan Safi, a.g.e, s.127.

119 Gündüz Akıncı, a.g.e., 21; İhsan Safi, a.g.e., s.174.

gazetesinde çalışmaya başlayınca hızlıca Selanik'e atanır. Gerekçe kendisine açıkça belirtilir: "Viyana'dan avdetimde artık gazetecilik etmeyeceğime dair verdiğim sözde durmadığımdan dolayı efendimizin bana gücendiğini söyleyerek ilave etti: Hazine-i Hassa'ya sizin için yeni bir irade gönderildi. Size yeni bir memuriyet vereceklerdir. Hemen memuriyetinizin başına gidin."¹²⁰ Hüseyin Rahmi'nin anlatımına göre kendisi, Ahmet Rasim, Saffet Nezihi gibi Türk edebiyatının dönemlerinde en fazla kazanan ve kazandıran popüler kalemleri resmî talep nedeniyle memurluğa başlatılmıştır: "Ahmet Rasim, Saffet Nezihi, Hüseyin Rahmi... bu üçünün yazıda devamı matlub-ı ali değildir. Binanaleyh biner kuruş maaşla Rasim'i Maarif'e, Nezihi'yi Hariciye'ye, beni de Nafia'ya verdiler; tercüme kalemine... Bu memuriyette 309'dan 324'e kadar yani 15 sene kaldım."¹²¹ Belirtilmeli ki siyasi bakımdan tehlikesiz görülebilecek bu yazarlar memuriyet sırasında çok verimli olmasalar da yayın yapmış ve matbuat camiasında bulunmuşlardır.

On dokuzuncu yüzyıldaki yazar-memur kimliğinin devletle ilişkisinin doğası, kamusal ve özel arasındaki ayrım bağlamında yorumlanabilir. Habermas'a göre "özel" kavramı, devlet aygıtının alanı dışında olmayı anlatırken "kamusal" nesnelleşmekte olan devlete ilişkindir. Kamusal topluluk veya umum (the public), "özel varlık"ların (private) karşısı olarak "kamu gücü"nü ifade eder. Devlet memurları kamusal şahıslardır, kamusal bir görevleri vardır, yaptıkları işler kamusaldır. Diğer yanda özel şahıslar, özel merciler, özel işler ve özel evler vardır.¹²² Osmanlı devletinde bütün düşünsel-kültürel tercüme ve telif eserler devletin kontrol alanında da bulunan bürokrasi çevresinde üretilmektedir. Dolayısıyla

120 Süleyman Tevfik Özzoroğlu, *a.g.e.*, s.69.

121 Refik Ahmet Sevengil, *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1944, s.185.

122 Jürgen Habermas, *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.71.

siyaset bile bürokrasinin merkezinde kendine çok kuvvetli yer bulmuştur. Devletin düşünce alanlarının tamamını kapsaması ve kendi özerkliğine sahip özel alanların bulunmayışı neticesinde muhalif görüşlere sahip yazarların devletten hem sansür görmesi hem de memurlukla ilişkili olması mecburi sonuç hâline gelmektedir. Osmanlı kültür kamusunun bu temel özelliği devlet-muhalefet ilişkisinde hem muhalif hem memur yazar kimliğini doğurmuştur. Ahmet Rasim, vaktinde muhalif konumlarda bulunmuş tüm edebiyatçıların aynı zamanda iyi ve kazançlı memuriyetler elde etmesi durumunu gündeme getiren ilk isimlerden biridir. Konuyu kendinden beklenebileceği gibi ironik biçimde ele alır:

Ahrardan geçinmek modası, içinde bulunduğumuz şu Hicri yüzyılın başlarında daha hızını alamamıştı. Nasıl geçebilirdi ki? Bundan önce bu modayı çıkaranlardan Ziya Paşa vezir olmuş, Adana Valiliği'nde ölmüş, Namık Kemal Bey "Bâlâ"lığa çıkmış, yani eli kulağında nerdeyse vezir olacak, "Midilli" mutasarrıflığında, Ebüzziya Tevfik, her ne kadar basımcılığa özeniyor ise de "Ula Evveli" rütbesini taşıyan Danıştay üyelerinden, ayrıca da "Hazine-i Hassa"dan aylıklı, Ahmet Mithat Efendi hâlâ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi başyazarı, Kırkambar Basımevi sahibi, cayır cayır romanlar, kitaplar, dergiler çıkarıyor!!! Hele o Namık Kemal! Yazarların övücü, şairlerin yüzü, "Ahrar"ın babası! Bu türlü lâkaplara kim imrenmez? İstanbul'a gelemiyor ama "Midilli"ye binmiş, Akdeniz'de elinde kalem:

"Yarenlik için üzüntüsüz, tasasız bir köşe arayanlar buraya gelsin!" deyip bir aşağıya bir yukarıya koşturuyor!

"Ah! Ne olaydı.

Ne efsunkâr imişsin ah ey didar-ı hürriyet, esir-i aşkın olduk, gerçi kurtulduk esaretten! diyen ben olaydım!..." diyenlerin bini bir paraya ama köşede bucakta çevreye bakınmadıkça okumaya pek yürek yok!"¹²³

123 Ahmet Rasim; *Anılar ve Söyleşiler*, haz. Nuri Erten, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983, s.28-29.

Özel kültür alanları inşa edebilmiş toplumsal sınıfın eksikliği ve tüm kültürel üretimin kamu görevlisi memur sınıfı sanatçılar tarafından yapılması Ahmet Rasim'in satırlarında saklı "Oh ne âlâ!" söyleminin sebebidir. Murat Belge ise Osmanlı aydınının devletle yakın ilişkisini açıklarken şunları söyler: "Osmanlı inteli-censiyası kendi başına iktidar isteyecek derecede bir radikalizme hiç yönelmedi, bunu hayal bile etmedi. 'Padişahım, bana da danış' demenin ötesine geçmedi."¹²⁴ Bu yorum da bir yanıyla devletin parçası bir yanıyla ise ona muhalif olabilen edebiyatçı/aydın figürünün durumunu özetlemektedir.

Devletin bir parçası olarak kâtiplikte ve kalemlerde geçen yaşamın yanında sınırlı bir azınlık da edebiyatçılık mesleğini benimseyerek Bâbiâli Caddesi'nde ve gazetelerde bir yer edinmeye çalışmış, bir kısmı da bunda başarılı olmuştur.

6. Nev-Hevesten Muharrir:

Gazeteden Geçen Başlangıçlar ve Şöhret

— Bana bak oğlum. Burası feyizli yerdir. Sadrazam Saîd Paşa'lar. Vefik Paşa'lar, Arifi Paşa'lar. Şinâsî'ler, Münif Paşa'lar... Ilep buradan yetişmiştir. Sen gel çalış.¹²⁵

Ahmet Rasim matbuat dünyasına Bâbiâli civarındaki *Ceride-i Havadis*'te adım atmıştır. İşe başlamasının arifesindeyse yukarıdaki nasihati iştmiş ve uygulayarak başarılı bir edebî kariyer sahibi olmuştur. Bu nasihat edebiyat dünyasına adım atmış hemen bütün yazarlar için geçerli olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda gazete ve çevresindeki kültür dünyalarında bulunmak edebiyat sanatçısının/yazarın mesleğe dâhil olması için mecburidir. On

¹²⁴ Murat Belge, *Step ve Bozkır (Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.38.

¹²⁵ Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.91.

dokuzuncu asır edebiyat dünyası matbaa ve nesir türleriyle yakın ilişki içinde olduğundan bu özelliklere bağlı olarak edebî ilgileri bulunan, zamanın süreli yayınlarını okuyan gençlerin edebiyat kariyerlerine başlangıç noktası hemen hemen ortaktır.

Edebiyat dünyasında şairlik/yazarlık şöhretini getiren "eser" genelde kitaptır ama eser yayımlatana kadar gerekli edebî beceriyi geliştirmek ve daha da önemlisi alanda tanınıp saygınlık uyandırmak için giriş noktası süreli yayınlar olmuştur. Bu bölümün başında da belirtildiği gibi Namık Kemal'in tanınması *Tasvir-i Efkâr* sayesinde. Recaizade Mahmut Ekrem de tüm şairlik yönü ve şöhretli ailesine rağmen kariyerine *Tasvir-i Efkâr* muharrirliğiyle giriş yapmıştır.¹²⁶ Şemsettin Sami, muharrirliğe *Sirac*, *Hadika* ve *Sabah* ile başlamış¹²⁷ ve matbuat dünyasından mecburiyetler dışında kopmamıştır. Mehmet Celal edebiyat dünyasına *Tercüman-ı Hakikat*'e gönderdiği şiirle adım atmıştır.¹²⁸ Ahmet Mithat'ın ilk kalem tecrübesi de vilayet gazetesi *Tuna*'daki yazılarıyla olacaktır.¹²⁹ İstanbul'a geldiğinde de bir devlet dairesi yerine Basiretçi Ali Efendi'nin gazetesinde işe başlayacaktır.¹³⁰ Muallim Naci de Varna'dayken *Tuna* gazetesine "ufak tefek varakalar yazıp" göndererek¹³¹ edebî kariyerine adım atmasının yanında, asıl şöhrete edebî yeteneğinin *Tercüman-ı Hakikat* tarafından ortaya çıkarılmasıyla ulaşmıştır. Hüseyin Rahmi de ilk yazısı "İstanbul'da Bir Frenk"i *Ceride-i Havadis*'te yayımlatmış ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika ettirdiği *Şık* romanı

126 İsmail Parlatır, *Recai-zade Mahmut Ekrem*, AKM Yayınları, Ankara, 1995, s.32.

127 Ağâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, TDK Yayınları, Ankara, 1969, s.40.

128 M. Fatih Andı, *Ara Nesil Şairi Mehmed Celâl (Hayatı Görüşleri Şiirleri)*, Alfa Y., İstanbul, 1995, s.19.

129 Fazıl Gökçek, "Ahmet Mithat Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*.

130 Basiretçi Ali, *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, Sander Yayınları, İstanbul, 1976, s.17-18.

131 Celal Tarakçı, *Muallim Nâci*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.9.

sayesinde "matbuat caddesine" ilk adımını attığını belirtmiştir.¹³² Ahmet Rasim, *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan bir tercümeyle heveslenip muharrirliğe *Ceride-i Havadis*'te başlar.¹³³ Mehmet Rauf, süreli yayınlarla haşır neşir olacağı edebiyat kariyerine "Düşmüş" hikâyesini *Hizmet*'te yayımlatarak adım atar ve bu sayede Halit Ziya ile dostluğu da başlar.¹³⁴ Süleyman Tevfik, sürgün olarak gittiği Halep'teki vilayet gazetesi *Fırat*'ta gazeteciliğe adım atmıştır.¹³⁵

Mesleğe başlangıç yerinin ismi ise yayıncılık bölümünde detaylı olarak konumundan ve mahiyetinden söz edilen Osmanlı ve Türk kültür dünyasının belkemiği Bâbîâli Caddesi'dir. Bu açıdan edebiyatçının buradaki faaliyetleri onun ileride edebiyat tarihlerinde ne şekilde yer alabileceğini de etkiler. Caddede mecburi edebî alan kurallarını takip ederek mesleğe adım atılmaktadır. İlk gazetelere yazılarını veren gençler caddeyi de arşınlayarak bazı kitapçı dükkânlarını kendilerine edebî mahfil hâline getirirler, şöhretleri henüz uzaktan izlemektedirler. Ahmet İhsan, Bâbîâli'yi arşınlayan gençlerin ruh hâllerini şöyle anlatır:

Ohannes'in yahut Aleksan'ın dükkânına dolardık. Kimlerdik? Şimdi hepsi merhumlardır: Ahmet Rasim, Mahmut Sadık, Nabizâde Nâzım, şair Celâl, şair Safa, Nuri Şeyda, daha çok... Neyi beklerdik Namık Kemal, Recaizâde Ekrem, Ahmet Mithat ve Sait Bey'in (Lastik Sait) oradan geçmesini ve gözlerimizi bu üstadlara dikerek onlara karşı olan sevgiyi arttırmak hevesi...¹³⁶

132 Önder Göçgün, *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.6.

133 Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.91.

134 Mehmet Rauf, *Edebi Hatıralar*, haz. Mehmet Törenek, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2008, s.14-15.

135 Süleyman Tevfik Özzoroğlu, *a.g.e.*, s.38-38.

136 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.414.

Mehmet Rauf'un henüz caddede adı sanı bilinmeyen bir gençken izlenimleri de şöhretleregiptayla bakan nev-hevesin ruh durumu bakımından Ahmet İhsan'a çok yakındır: "O devrede muharrirler ve edebiyat meftunları için Bâb-ı Âli Caddesi'nde bazı kütüphaneler mev'id-i telâki olup zamanın makbul olan muharrirleri meselâ *Venüs* muharriri Mehmet Celâl yahut *Flora* muharriri Mustafa Reşit Bey'ler gibi zevat eserlerinin meftunları tarafından oralarda takip olunurlardı."¹³⁷ Şöhretlere yeterince uzaktan bakıldıktan sonra caddede diğer gençlerle karşılaşıldığında artık edebiyat dünyasının bir üyesi hâline geldiğine dair izlenim verebilmek ve belli şahsiyetlerle yakın ilişki içinde bulunduğunu düşündürmek çok önemlidir. Ahmet Rasim genç muharririn bu çabasını mizahi diyaloglarla aktarır:

- Böyle nereden? demeye de gelmezdi, derhal:
- Naci ile beraberdik.
- Münif Paşa çağırmişti.
- Ahmed Midhat'la görüştük.
- Esad Efendi Kütüphanesi'nden,
- Beyoğlu'ndan... Ansiklopediye abone yazıldım.
- Ekrem Bey'i bekledim bekledim, gelmedi. Ben de artık gidiyorum...
- Tercüman'a bir makale verdim de!..."¹³⁸

Bir süre sonra eğer gazete yazıları geniş çevrelerde ilgi uyandırmaya başlarsa bölümün başındaki nasihat hakikat hâline gelir. Muharrir; devlet erkânı, gazete patronları ve yayıncıların bir arada bulunduğu Bâbîâli'de merak uyandırmaya başlayacaktır. İlk kitap yayımlama macerası kelimenin tam anlamıyla bozgun ile sonuçlanan Hüseyin Cahit'in şöhreti yakalamaya başladığı sıradaki

¹³⁷ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, s.16.

¹³⁸ Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.109.

hissi, Bâbîâli Caddesi dâhilinde süreli yayınlarda elde edilen şöhretin etkisini göstermesi bakımından aydınlatıcıdır. Daha önce kendisini neredeyse kapı dışarı eden Arakel Tozluyan, bir zamanlar görmezden geldiği genç muharririn Bâbîâli'de kazandığı şöhretin önünde saygıyla eğilen bir yayıncıdır artık. Hüseyin Cahit, Yeşilçam sinemasındaki "Bir zamanlar fakir bir delikanlı vardı!" üslubuyla Bâbîâli'nin bu kuralını gündeme getirir:

Arakel girdi. *Nadide*'yi yayımlamak için dükkânına gittiğim zaman beni kovumsamış gibi karşılayan ve baş eserimin (!) değerini anlamayan kurumlu kitapçı Arakel değil. Şimdi göğsünün düğmelerini ilikleyerek, yerden selâm vererek alabildiğine alçak gönüllülükle yanıma sokulan Arakel. Şaşırdım. Ne istediğini sordum. Son derece önemli bir şeyler söyleyecekmişçesine biraz kırıldıktan ve sesini yavaşlattıktan sonra: — Pek büyük kişilerden biri, dedi, sizin *Servetifünun*'da Ali Kemal Bey'e karşı yazdığınız makaleleri okumuş, çok beğenmiş, sizi merak etmiş, görmek için resminizi istiyor...¹³⁹

Şöhret kazanmanın bir göstergesi olarak özellikle ilk kitaplarda uyulması gereken bir kural da Bâbîâli'ye mensubiyetin göstergesi mahiyetindeki "takriz"lerden birine sahip olmaktır. On dokuzuncu asır anılarından dönemdeki öykülere kadar gündeme gelen takrizler Turan Karataş'ın *Takriz Edebiyatı*'nda belirttiği gibi mesleğe adımını henüz atan bir edebiyatçının alana giriş kartı olarak kullanılırken aynı zamanda henüz sahneye çıkmış ve pek çok eksiği olması muhtemel eseri mümkün mer-tebe koruyan bir zırh gibi görülür.¹⁴⁰ Bu zırh olmadan edebiyatçı kitap piyasasına çıkmak istemezken Bâbîâli yayıncısı bile genç muharrirden yetenek yerine bazen takriz talep edebilmektedir. Nâbizade Nazım, kolaj parçalardan ibaret romanını tefrika etmek

139 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.94.

140 Turan Karataş, *Takriz Edebiyatı (1882-1928)*, Hece Yayınları, Ankara, 2002, s.55.

için takriz peşinde koşan bir nev-hevesin ironik hikâyesi *Seyyie-i Tesamüh*'de Bâbîâli'deki bu takriz kuralının önemini anlatır:

Kitapçı her şeyden evvel "Takrizli mi?" suâlini irad edip de cevâb-ı nefy alınca "Öyleyse para etmez..." diye zavallının suratına atmıştı... Sonra biçare genç bin minnet, bin üzüntü neticesinde hele bir takriz yakalayabilmişti de kitapçı o zaman eseri kemal-i hahişle kabul edivermişti... İşte efsun bunda!..¹⁴¹

On dokuzuncu asırdan sonra da Bâbîâli, gazetecilik faaliyetleri ve yayın çevrelerindeki şöhret edebiyat dünyasına girişin anahtarı olmuşlardır. Yazarlar şöhretlerini kazandıktan, takrizlerini yazdırdıktan sonra "eser"lerini yayımlama yoluna girişeceklerdir. Fakat ruhsat alınsa da takriz bulunsu da dertler bitmez ve yazarın yayıncılıkla ilgili teknik sorunları devam eder.

7. İşlerin Yolunda Gitmesi İmkânsızdır: Yayıncılık Sorunları

Bugün on üç gündür ki Efsûs ismindeki eserimi Maarîf Nezaretî'nden ruhsat alarak tab' ettirmesi için kitapçı Karabet'e teslim etmiş olduğum hâlde elân hiçbir haber gelmemesi pek ziyade canımı sıkıyor.

Şair Nigâr Hanım

Kitap sansürden geçip ruhsat alsa da yazarın çözmesi gereken birçok sorun vardır. Eğer eğitim faaliyetleri dâhilinde devlet tarafından mükâfat verilmiş bir eser resmî matbaada bastırılmıyorsa yazarın kitap yayımlatmak için iki seçeneği vardır: Ya kitabın tüm baskı maliyetlerini karşılayacak ve komisyon vererek kitapçılarla satış için anlaşacak ya da belli bir şöhret sahibiye telif hakkı

141 Nabizade Nazım, *Karabibik ve Diğer Hikâyeler*, haz. Sabahattin Çağın, Nedret Kuru-dere, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s.270-271.

karşılığında eserinin yayın haklarını başka bir deyişle fikrî mülkiyetini devredecektir.

Edebiyatçı için kitabı okura ulaştıracak en sağlıklı tercih, yayın sektörünün mutfak kısmından uzak durarak modern bir edebiyat dünyasının sahip olması gereken "iş bölümü" ağında eserini telif hakkı karşılığında yayıncıya teslim etmektir. Matbuat bölümünde değinildiği gibi on dokuzuncu asırda Bâbîâli Caddesi ve civarında ortaya çıkan yayıncı ve alafranga kitapçıların edebî dünyaya asıl hizmeti bu "iş bölümü" dâhilinde yazarın fikrî mülkiyetini kitap hâline getirerek uygun şartlarda satmaktır.

Yazar eserini kendi de yayımlatsa yayıncılarla da anlaşsa ilk hedefi kitabın her hâlükârda yayımlanmasıdır. Bu hedef aynı zamanda edebiyat dünyasında hep yan yana duran yayıncı ve yazar arasındaki en önemli ayrım noktasıdır. Yazar sanatçı kimliğiyle edebiyat dünyasından "sembolik kazanç" kazanarak itibar ve şöhrret inşa etmek ister. Onun beğenilen bir eserin sahibi olarak sembolik kazanç (itibar) elde etmesi önceliğiyle, ekonomik gelir ise istediği ama ikinci planda tuttuğu bir hedeftir. Çünkü ancak bu stratejiyle belli bir şöhretten sonra ekonomik gelir hedeflemek mümkündür. Yayıncının ise ilk hedefi maddi, sonrasındaysa sembolik (itibar) kazançtır. Edebiyat dünyasındaki bu zıt kazanç hedefi Bourdieu tarafından "tersyüz edilmiş bir ekonomik dünya" ifadesiyle ele alınmıştır. Bourdieu bir edebî alanda yazarın eser yayımlatmaya verdiği önemi açıklar: "Gerçekten de tersine bir ekonomik dünya içinde bulunmaktadır: Sanatçının sembolik alanda başarı kazanması ancak ekonomik alanda (en azından kısa vadede) kaybetmesiyle olanaklıdır ve tersi de (en azından uzun vadede) geçerlidir."¹⁴² Özetle yazarın asıl hedefi gerekirse maddi

142 Pierre Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, çev. Necmettin Kâmil Sevil, YKY, İstanbul, 2006, s.141.

kayıplar uğruna eser sahibi olmak ve ancak ikinci planda maddi geliri hedeflemektir. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Bâbîâli'nin ilk yayıncılarından birine iletilmesi için yazdığı aşağıdaki cümleleri edebiyat dünyasının bu kuralını yazar bakış açısıyla özetlemektedir:

Toros Ağa'yı görürseniz söyleyiniz ki *Tarık* nâmında Maarif'ten müsaade alınmış bir oyunum var. İsterse yani bastırırsa kendisine göndereyim. Kitaplarım basılmaz ise dünyaya gelecek bir çocuğum var da bir türlü doğamıyor görmek kadar canım sıkılıyor.¹⁴³

Eserin "doğumu" uğruna riskler göze alınmalıdır ve çabalar bazen hüsrarla sonuçlanabilir. Hüseyin Cahit, bir yazarın eser yayımlatıp adını duyurma hedefi uğruna maliyetleri yüklendiğinde içine düşebileceği güçlükleri okurlarıyla paylaşmıştır. Sonradan eserleri arasında saymak istemeyeceği¹⁴⁴ ilk çalışması *Nadide*'yi henüz kimse tarafından tanınmadığı Bâbîâli Caddesi'ndeki yayıncılara teklif etmiş ama bu ilk eseri kimse kabul etmemiştir:

Arakel Efendi, ne benim o büyük eserimi okudu, ne ona parlak bir gelecek vereceğini sandığım beğence yazıma baktı. Romanımı basamayacağını söyleyerek önündeki hesapla uğraşmayı sürdürdü. (...) Tiksintiyle dolarak dükkândan ayrıldım, Bâbîâli Caddesi'nin bütün basımevlerini birer birer dolaştım. Hiçbiri kendilerine getirilen değeri ölçemiyorlardı. Böyle büyük bir fırsatı kaçıyorlardı (!)¹⁴⁵

Hüseyin Cahit, beklediği ilgiyi göremeyince 500 sayfalık romanı kendi imkânlarıyla yayımlatma yoluna gider ve biriktirdiği tüm parası olan 45 lirayla *Nadide*'yi Ahmet İhsan ve ortaklarının

143 İnci Enginün (haz.), *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-1*, s.413.

144 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.719.

145 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.26.

işlettiği Âlem Matbaası'nda bastırır. Yayımlandığı günlerde cüzler şeklinde piyasaya çıkan bu ilk romanı okur tarafından pek rağbet görmez¹⁴⁶ ve Hüseyin Cahit kitabının satılmayan tüm nüshalarını evde yer olmadığı için yok pahasına elden çıkarmak zorunda kalır:

[K]alanları bir arabaya doldurarak eve getirdim, tavan arasına taşıttım. Ağırılıktan tavan çökecek diye evde epeyce söz işittim. Sonra kitapçı Acemlerden birine pek düşük bir fiyatla hepsini toptan sattım. Yaşamımın ilk biriktirdiğim paraları böylece uçup giderken ömür boyu sürecektir kötü bir geleneğe de başlangıç oldu.¹⁴⁷

Namık Kemal'in kitaplarını yayımlatma sürecinde yaşadıkları ve yayıncılarıyla arasındaki edebî ortaklık ilişkisinin bazı yönleri mektupları aracılığıyla yorumlanabilir. Sürgünde bulunması nedeniyle her açıdan başkalarına güvenmek durumunda kalmış Namık Kemal'in iki yayıncısı olmuştur. Bunlardan ilki ve en önemlisi yol arkadaşlarından sayılan ve onun yazdıklarının tanınmasında büyük pay sahibi Ebüzziya Tevfik diğeri ise Arakel Efendi'dir. Namık Kemal'in Ebüzziya Tevfik ile arasında inişli çıkışlı bir yayıncı-yazar ilişkisi olmuştur. Örneğin 1880'de gönderdiği bir mektubunda yayımlanmış eserlerinden yapılacak bir seçki kitabı için telif hakkını ona devrettiğini yazarak edebiyat tarihinde eşine ender rastlanan, kardeşçe bir güvenle yayıncısının söz konusu kitabı hazırlamasını kabul eder. Sürgündeki Namık Kemal böylece hâlâ okurlarına ulaşmaya devam edebilecektir. Mektup şöyle:

146 Hüseyin Cahit Yalçın, yıllar sonra yayımladığı anılarında bu ilk kitabın hiç ilgi görmediğinden bahsetse de kitabın son sözünde -herhâlde biraz da reklam için- romana harikulade diyebileceği bir rağbet gösterildiğini iddia edip şu açıklamayı yapmıştır: "[N]üsha-i mevcudesi kalmamış cüzler ikinci defa tab' edilerek eylül evasıtında birinci formadan itibaren tevzi edilecektir." Kaynak: Hüseyin Cahit, *Nadide*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1308, s.500. *Nadide* ikinci bir baskı yapmamıştır.

147 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.38.

Şimdiye kadar neşrettiğim şeylerden *Cümel-i Müntehabe* nâ-mında bir mecmua vücûde getirmek istediğini yazıyorsun. Ben-den niçin sual edersin? Yoksa bir hakk-ı nizâmî'ye ittibâ etmek mi istiyorsun? Eğer böyle ise, taaccüb ederim. "Allah, kardeşi kardeş, kesesini ayrı yaratmış" meseli meşhur ise de, bizim için kâbil-i tatbik değildir. İstedığın gibi, basılmış, basılmamış eser-lerimi toplayabilmekte her zaman muhtarsın.¹⁴⁸

Ebüzziya Tevfik aldığı onay üzerine seçkiyi "Cümel-i Müntahabe-i Kemal" gibi yazarın ismini müellif mevkiine de-ğil, başlığa koyan bir tercihle hazırlar. Kitabın iç kapağına "[M]aarifet-i âcizanemle intihap ve tertip ve birinci defa olarak tab' ve temsil kılınmıştır." ifadesini, dış kapağa ise kendi adını ek-ledikten sonra kitabı yayımlar. Giriş bölümünün başında ise Namık Kemal'in kendisine gönderdiği mektubu "[B]irader-i vicdan ve hâce-yi idrak ve irfanım Kemal Bey'den aldığım ruh-satnamedir."¹⁴⁹ başlığıyla kamuoyuyla paylaşır. Namık Kemal'in Ebüzziya'ya gönderdiği mektup bir nedenle gereklidir, çünkü Maarif'e ruhsat başvurusunu yayıncının yaptığı koşullarda kitap-çı-yazar arasındaki sözleşmenin de yazarın telifini korumak için dilekçe ekinde ibraz edilmesi gerekmektedir.¹⁵⁰ Öte yandan onay mektubunu tüm okurlara sunmak gibi bir mecburiyet söz konusu değildir.

148 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları III*, TTK Yayınları, An-kara, 1973, s.10.

149 Ebüzziya Tevfik, *Cümel-i Müntahabe-i Kemal*, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniyye, 1299, s.5.

150 Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s.91.

Namık Kemal, Ebüzziya ile mektup aracılığıyla haberleşirken gereken işleri damadı Menemenlizade Rifat Bey¹⁵¹ sürdürür. Basımı henüz başında durdurulan *Osmanlı Tarihi* için damadıyla arasındaki yazışmada bir yandan damat ve yayıncı arasında kişisel bir sorun bulunduğu hissedilirken bir yandan da eserini okura ulaştırmak için sorunu çözmeye çalışan muharrir görülür. Menemenlizade Rifat Bey ise eserin yayıncı tarafından gasp edileceğine dair genel bir güvensizlik hissine sahiptir:

[N]âfile telâş etme; Ebüzziyâ, öyle vehmiyyât ile uğraşır budalalardan değildir. *Tarih*'e dair kendisine bir mektub yazmış da, bâri *Tarih*, itimad-ı Humayunâ mazhar olan bir zata muayene ettirilsin; içinde kalkması, yâhûd değişmesi lâzım gelecek yer var ise gösterilsin; tashih edelim; andan sonra tab'ına tuhsat ihsân buyurulsun, dedik. Ebüzziyâ da ben arizayı bir münâsib zamân-da takdim ederim; Velinimet Efendimi'n merhamet-i celileleri vâsi'dir. Eğer istid'â makr'ûn-ı is'âf olursa, derhâl mu'âyeneye verilmek üzre bana bir-iki cüz'lük yazı gönder, demiş. Anlaşılbildi mi? Senin tevehhüm nerede, hakikat-i hâl nerede?¹⁵²

Abdülhak Hâmid de dış işlerindeki görevleri nedeniyle eserlerini yayımlatırken aile fertlerinden yardım almak zorunda kalmıştır. Mektuplarında yazdıklarından ve hakkındaki incelemelerde Hâmid'in sürekli ekonomik bir sıkıntı içinde olduğu görülür.

151 Namık Kemal kitaplarını yayımlatma sürecinde damadı Menemenlizade Rifat Bey ve yayıncısı Ebüzziya Tevfik arasında meydana gelen bazı uyumsuzluklarla uğraşmıştır. Menemenlizade Rifat Bey, *Osmanlı Tarihi*'nin masrafları için Ebüzziya'nın talep ettiği ücretleri Namık Kemal'e şikâyet eder: "[M]eselâ otuzbeş lira daha gönderin diye size bir telgıraf çektiğini Mehmed Efendi haber verdi. Şimdiye kadar bana yalnız yirmibeş lira gönderdi dediğini rivâyet etti; hâlbuki Efendimiz kırkbeş lira gönderildiğini söylemiştiniz. Bu yirmi beş lira yanlışlığı nereden geliyor, anı da anlayamadım. Ebüzziyâ bu gibi masrafları ile bizi i'caz edecektir." Kaynak: Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları IV*, s.480. Bu incelemenin konusunun dışında olmakla beraber Menemenlizade Rifat Bey'in Ebüzziya Tevfik'le arasında kişisel sorunlar olması muhtemeldir. Detaylı bilgi için bkz. Taha Toros, *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.28.

152 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları IV*, s.560.

Bu nedenle mektuplarında sık sık yayıncılarıyla ekonomik konuşmalara değinse de kitaplarını yayımlamaya öncelik vermektedir. Kardeşine yazarken sinirli bir yazar refleksiyle eserin bir an önce telife bakılmadan yayımlanmasını ister. İronik bir üslupla telif hakkı olarak forma başı iki kuruş istemektedir: "Nazife'yi iki kuruşa alan varsa vermeli ya. Bana sormağa hacet yok. Fakat zannedirim ki iki kuruşa da alan bulunmaz."¹⁵³ 3 Kasım 1886 tarihli bir mektubunda, Bâbîâli'nin alafranga kitapçılarına karşı tepkisini gösterirken kendisinin para için eser yazmadığını hatırlatacaktır:

Ermeni ağalar beni ne zannediyorlar acaba? Kitap yazıp para almayı mahzâ çocuklar için istiyorum; yoksa o kitapçıların hiç birisine harf-i vâhid söylemem. Ne çare ki talih-i garib bizi namerde muhtaç ediyor.¹⁵⁴

Yazarın önemli bir hedefi de eserin içerik ve basım bakımından mümkün olan en mükemmel biçimde okurla buluşmasıdır. Eserin kapağında yazarın adı bulunur ve yayıncı için çok önemli görülmeyen hatalar yazara mâl edilebilir. Bu alanda da yazar ve yayıncı arasında bakış açısı farkı belirginleşir. Örneğin Hâmid, *Bir Sefilenin Hasbihâli* matbaadan çıkıp eline ulaşınca kitabı inceler ve yayıncısı Karabet Keşişyan'a çok sinirlenir. Gerekçesi de hem dizgi yanlışları hem de manzum-mensur karışık piyesin, telif ücretini düşürmek için manzum bölümlerde dize yerine satır düzeniyle dizilmesidir. Bu şairin hem istediği dizgi biçimi değildir hem de anlaşma gereği sayfa sayısı azaldığından 6 lira telif ücreti kaybetmiştir. Genelde Maarif Nezareti'nin sansür politikasından ağzı yanan Hâmid, bu kez yayıncının esere müdahalesiyle karşı karşıya kalır:

153 İnci Enginün (haz.), *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-1*, s.56.

154 İnci Enginün, *a.g.e.*, s.413.

Sefile'yi Maarif düzmemiş ama mürettepler bozmuş. Bir de Karabet Efendi hilekârlığından beyitleri mısra mısra yazmayıp da beyit beyit basmış, yani bir beyit iki satır olmak lâzım gelirken bir satır teşkil ediyor. Aklınca bundan kâr edecek fakat ayıptır.¹⁵⁵

Halit Ziya ise edebiyat dünyasına henüz adım attığı sırada *Garb'tan Şark'a Seyyale-yi Edebiye* için kitapçı Arakel'le beklemediği kadar olumlu bir görüşme yapıp iyi şartlarla el sıkışır. Kitabın üstünde anlaşılmaya varılan kısmının ilk beş forması için (80 sayfa) telif ücretini de peşin alır. Kitabı Arakel'e teslim edip İzmir'e dönen Halit Ziya, düzeltme için provaları beklerken kendisine gönderilen paketten kitabın basılı hâli çıkar. Eksik ve keyfî bir editöryal süreçten geçmiş kitap kısaltılarak peşinatı verilmiş beş formalık bir hacme indirilmiştir:

Sonra sebk ü rapt sakatları, hele tertip yanlışları kitabı baştan başa istila etmişti. Elimde kurşun kalemle bunları olanca hidde-timin hızıyla işaret ederken kitabı kalbura çeviriyordum ve galiba hülyalarımın bu menfur maskara haline girmiş olmasından zapt edilmeyen bir sinir buhranı ile ağladım.¹⁵⁶

Halit Ziya'nın *Nakil* kitabında yaşadıkları da benzer sorunlara örnek gösterilebilir. Ebüzziya Tevfik'in isteği üzerine kitabı ona veren yazar, kitabın ruhsat sürecinde sansür tarafından büyük değişikliklere ve kısaltmalara uğramasına çok sinirlenir. Yayıncısı Ebüzziya kendisini sakinleştirerek iyi bir editör yardımıyla metni mümkün mertebe düzelterek konusunda ona teminat verir. Fakat Halit Ziya'yı yine benzer bir son bekler, kitap onun beklentisine cevap vermez:

155 İnci Enginün, *a.g.e.*, s.392.

156 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.270.

Nihayet Ebüzziya matbaasından *Nakil* serlevha-i umumisiyle iki cilt çıktı. O genç kimdi, bu işi ne dereceye kadar hulus-ı niyetle ve gayret sermayesiyle deruhte etti; onu bilmiyorum, yalnız şu kadar biliyorum ki encümenin tahribatına hemen her satırda garip tertip sehviyatı da inzımam ederek ortaya ağlanacak bir ucube çıkmıştı. Galiba ağladım da...¹⁵⁷

Tüm dertlerin sonunda kitabını çıkartmayı başaran muharrir, kendisine şöhret getiren tüm girişimlerinin yanında eğer doğru adımları atabilmişse Bâbîâli Caddesi'nden tatminkâr bir gelir de elde edebilmektedir.

8. On Dokuzuncu Asırda Edebiyattan Kazanç: Caize ve Telif Ücretleri

bakkal olsunlar, berber olsunlar, sütçü, tütüncü olsunlar, hatta sucu olsunlar... Ne olursa olsunlar, muharrir olmasınlar...

Mehmet Rauf

Görüldüğü kadarıyla Mehmet Rauf, bir meslek olarak yazarlığı genç edebiyat heveslilerine tavsiye etmez. *Eylül* yazarınıninkine benzer görüşlere Cumhuriyet sonrasında ve özellikle edebiyat dünyasındaki telif sisteminin adaletsizliklerini ortaya koyan yazarlarda rastlamak mümkündür. Belirtilmeli ki edebiyattan yüksek bir maddi kazanç umulmasa da tablo herkes için aynı değildir çünkü edebiyatçının yazdıklarıyla elde ettiği maddi kazanç emtia fiyatlarından farklı olarak standart bir bütün oluşturmaz. Meslekten hiçbir şey kazanamadıklarını dile getiren yazarların yanında yüksek meblağlar kazanan pek çok edebiyatçıya da rastlanır.

Kazanç formülü diğer sanat alanlarında olduğu gibi sanatçının şöhreti ve alanın taleplerine bağlı olarak kurulur. Sanatçı

¹⁵⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, *a.g.e.*, s.475-476.

"iktidar" ya da "edebiyat okurları" katında bir şöhrete sahipse ya da halkın talep ettiği popüler metinleri üretiyorsa bu alanlardan azımsanamayacak bir gelir elde edebilir. Matbuat dünyası da diğer sanat alanları (örn. resim, heykel) gibi edebiyatçıya dönemin beğenisine ve şöhrete göre ödeme yapacaktır. Howard Becker'ın tabloların satış sistemi için vardığı genelleme edebiyat için de geçerlidir:

Faaliyette bulunan aleni satış sistemleri bazı sanatçılara destek, beğeni sahibi izleyicilerle bağlantı ve eserlerini etkili bir biçimde halka sergilemeleri için fırsatlar sağlayarak iyi hizmet verirler. Eserleri sisteme tam uygun düşmeyen sanatçılara daha az iyi, eserleri sisteme hiç uymayan sanatçılara ise çok kötü hizmet verirler.¹⁵⁸

Örneğin Ahmet Mithat ve Şemsettin Sami gibi bazı sanatçılarda hem edebî şöhret hem popüler romanlar ve toplumun ihtiyacı olan kitaplar (ansiklopedi, genel kültür kitapları, sözlükler) yazabilme becerisi bir araya gelir. Doğal olarak kazanç oranı da yükselir. Bu açıdan "edebiyat karın doyurmaz" serzenişi edebiyat alanı dâhilinde doğru adımları atıp atmamaya ve yazarın tercihlerine son derece bağlıdır.

On dokuzuncu asırda edebiyatçının yazdıklarından elde ettiği kazanç önceki dönemlere göre çeşitlenmiştir. İmparatorluğun köklü hamilik geleneğine ek olarak matbuatın doğuşuyla telif hakkı ve kitap satışından elde edilen yüklü bir kazanç imkânı ortaya çıkmıştır. Edebiyatçının matbuat dünyasından elde ettiği telif kazancına gelmeden önce sanat koruyuculuğu sisteminin imkânlarına değinmek gerekir. Hemen hepsi memur sınıfına mensup yazarlardan oluşmuş bir edebiyat dünyasında sanat koruyuculuğunun ortadan kalktığını düşünmek gerçekçi olmaz.

158 Howard Becker, *a.g.e.*, s.151.

On dokuzuncu yüzyılda "matbuat" kökten bir kültürel değişimin yansıması olsa da hamilik geleneği devam etmiştir. Bu açıdan diğer kültürel alanlarda görülebilen ikilik yazarın kazancı noktasında da devam eder.

Belge ve anılar ışığında hamiliğin yüzyılda iki genel tipi olduğu görülür. İlki klasik edebiyattaki uygulama olan ve herhangi bir yasal düzene ve kurumsal destek bilincine bağlı olmayan devlet yöneticisinin kişisel açılardan övgüsüne dayalı hamiliktir. Bunda kaside ve kıta formunda cülus, atama ve diğer özel günler için kişiye özgü yazılan tebrik, övgü, dua içerikli dizeler karşılığında maddiyat ya da itibar aracılığıyla farklılaştırıcı ekonomik ya da sembolik karşılıklar yazara verilir. Söz konusu "estetik arzualar" bireysel bir değiş tokuş ilkesine bağlı bulunduklarından divan edebiyatında olduğu gibi şairinin/yazarının iktidar alanına yakınlığını mecbur tutar. Talep edilen şey ise konunun maddi ya da sosyal-sembolik karşılığının sanatçıya ödenmesidir. Bu kazançlardan kişiler özelinde bahsedilebilir. Örneğin Ziya Paşa, Sultan Abdülaziz'e dua bölümünde "Merhamet kıldı Cenâb-ı Hakk bu mülk ü millete/Sen mü'eyyedsin Hüdâ'dan anladım hakke'l-yakîn"¹⁵⁹ dizeleriyle övgülerini sunduğu cülüsiyesiyle Zat-ı Şahane'nin teveccühünü kazanmıştır. Bunun dışında Ziya Paşa'nın sadece basılmış kitaplarında Abdülaziz için kaleme aldığı otuz üç kasidesi bulunur.¹⁶⁰ Namık Kemal ise aynı yıllarda bürokraside yer alan bazı çağdaşları gibi Reşit Paşa'ya kaside sunmuştur. Kasidesinde görevinden haksız yere azledildiğini belirtip inayet dilemiştir.¹⁶¹ Üsküdarlı Hakkı ise Reşit Paşa'ya yazarken

159 Önder Göçgün, *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.110.

160 M. Kaya Bilgegil, *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, C. 1, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1979, s.27-28.

161 Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, s.361-378.

maddiyattan ve atamadan da fazlasını ister: "Maksadım vallahi zatından değildir câize/İltifâtındır bana maksat ey sadr-ı güzîn"¹⁶² Sembolik ve bürokratik kazançlardan ziyade paraya ihtiyaç duyulmaktadır. Sultan Abdülmecit'in cülusunda tebrik için yazılan tarih kıtalarından alelade bulunanlara 40.000 kuruş toplam ödeme yapılır. Önemli görülenlerin her birine ise 5.000-6.000 kuruş değerinde hediye kutular verilir. Padişah'ın ertesi yılki doğum günü için tarih kıtası yazarlardan estetik açıdan "takdime şayan olmayan" 600'e yakını elendikten sonra kabul edilen şiirlere bu defa 35.000 kuruş ödeme yapılır. Bu ikinci yılda toplu ödemenin dışında Vakanüvis Esad Efendi gibi şöhretli bir ilim adamının tebrik kıtası içinse -borcu olduğu gerekçesiyle- 25.000 kuruşluk atıyye ihsan edilir. Darphane Nazırı Ahmet Sadık Ziver Paşa ve Âmedci Numan Mahir Bey gibi hem devlet adamlığı hem de şairlik kimliğiyle öne çıkan şahsiyetlere ise aynı yıl 5.000-6.000 kuruşluk kutular hediye edilir.¹⁶³ 24 Mayıs 1856 tarihli belgeye göre Şair Robert, Sivastopol muhasarasında Osmanlı askerlerinin gösterdiği kahramanlık hakkındaki şiirini de içeren kitabından bir nüshasını şaire sunması karşılığında 1.000 franklık atıyye alır.¹⁶⁴ 28 Temmuz 1856 tarihli Bağdat Vilayetine yazılmış belgede aslen İranlı olup Bağdat civarında yaşayan Şeyh Niyazi Efendi'ye "[H] ilye-i şerife ve mizaç-ı celile-i hazret-i şehinşahiye mütezammın kaside tanzim ve inşad eylemesinden dolayı" 7.500 kuruş ödeme yapılması emredilir.¹⁶⁵ Hayatındaki sarsıntılı dönemde Şair Şeref Hanım ise sunduğu kaside karşılığında 22 Kasım 1857 tarihli iradeyle "kişizade ve her cihetle atıfet-i seniyye-i hazret-i nimet"

162 İbrahim Halil Tuğluk, "Divan Şiiri'nde Manzum Tebrik-Nâmeler", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*, S. 42, 2010, s.50.

163 BOA., İ. DH., Nr. 16-733.

164 BOA., İ. HR., Nr. 131-6685.

165 BOA., A. MKT. MHM., Nr. 92-46.

olduğu gerekçesiyle 10.000 kuruş atıyye alırken münhal vukuunda da kendisine devamlı olarak 500 kuruş aylık bağlanması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁶ 17 Kasım 1873 tarihli Maliye Nezareti'ne yazılan belgedeysen Üsküdarlı Hakkı Bey'e, Sultan Abdülaziz'e sunduğu kaside nedeniyle 5.000 kuruş ödeme yapılması emredilir.¹⁶⁷ 2 Aralık 1880 tarihli belgede Adana Eski Defterdarı Hakkı Bey'in yeni yıl tebriği için yazdığı kasideyle 5.000 kuruş atıyye aldığı görülür.¹⁶⁸ 27 Ekim 1887 tarihli belgede sundukları yeni yıl tebrik kıtaları için Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi'ye 6.000 kuruş, Âmedci Saip Bey'e ise 3.000 kuruş ödeme yapılması kayıtlıdır.¹⁶⁹

On dokuzuncu yüzyıl hamilik sistemindeki ikinci yön ise dolaylı destektir. Bu hamilik tipinde yararlı görülen kitapların desteklemesi amacıyla dağıtılan atıyyeler ve toplu alımlar aracılığıyla yazarlar desteklenir. Sultanın kendine sunulan bir kitap için şaire atıyye ihsan etmesi, on dokuzuncu yüzyıl öncesinde çok yaygın bir uygulamayken on dokuzuncu yüzyılda her alanda olduğu gibi burada da yasal çerçeveler belirlenir. Bu ödemeler ilkin *Encümen-i Daniş Nizamnamesi*'nin ilgili bölümünde detaylıca belirlendiği¹⁷⁰ gibi 1857'de yayımlanan kitab tab'ı hakkındaki nizamnamesinin 5. maddesiyle de genelleştirilir.¹⁷¹ Yine de kişisel ilişkilerin geçerli olduğu dikkati çeker.

Dolaylı hamilik, bilginin yayılmasına hizmet ederek aydınlanma doğrultusunda önemli ve gerekli bir devlet desteğidir. Örneğin Tercüme Odası memurlarından ve Encümen'in haricî azalarından Mösyö Sahak Abro, Jean Baptiste Say'den *Catéchisme*

166 BOA., A.}AMD., Nr. 81-55.

167 BOA., A.}MKT. MHM., Nr. 468-58.

168 BOA., İ. DH., Nr. 819-66042.

169 BOA., DH. MKT., Nr. 1458-15.

170 Ayrıntılı Bilgi için bkz. Taceddin Kayaoğlu, a.g.e., s.75.

171 Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, s.873.

d'Economie Politique'i Türkçeye *İlm-i Tedbir-i Menzil* adıyla çevirir. Kitap Batılı modern ekonomi teorilerini topluma aktaran çalışmalar arasında bir ilk olarak değerlendirilir.¹⁷² 9 Şubat 1851 tarihli belgeyle Mösyö Sahak, kitabının baskı masrafı ve kârı kendisine bırakılmak üzere "tezayid-i şevk ve gayret" amacıyla 5.000 kuruş atıyye-i seniyye almıştır.¹⁷³ Mekteb-i Tıbbiye Fransızca hocası Mösyö Bogos Tiryakioğlu'nun Auguste Michelot'dan çevirdiği *Coğrafya Risalesi* hem okulun matbaasında bastırılmış hem de kendisine 1.500 kuruş atıyye verilmiştir.¹⁷⁴ Mösyö Bogos'un yine aynı yazardan çevirdiği *Risale-i Kozmografya* ise Türkçede kozmografya adıyla yayımlanmış ilk kitaptır.¹⁷⁵ 20 Nisan 1857 tarihli belgeye göre bu çevirisi nedeniyle de Bogos Hoca'ya 5.000 kuruş atıyye-i seniyye verilmiştir.¹⁷⁶ 7 Aralık 1885 tarihli iradeye göreyse Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi'ye meşhur tarihinin altıncı cildi için 200 lira (20.000 kuruş) atıyye-i seniyye verilmesine dair irade çıkmıştır.¹⁷⁷

Bazı durumlarda kitap karşılığı para veya rütbe verilmesine rağmen kitabın yayımlanması uygun görülmez. Örneğin Sultan Abdülaziz döneminde *Rum Fetretine Dair Tarih*'in birinci cüzünü yayımlayan Şûra-yı Devlet Muavinlerinden Mehmet Mansur'a kitabının yayımlanacak ikinci cüzü karşılığında 5.000 kuruş atıyye verilir, ama kitabın yeni cüzlerinin yayımlanmasının uygun olmayacağı belirtilerek baskıya izin verilmez.¹⁷⁸ *Celalettin*

172 Yıldız Deveci Bozkuş, "Diplomat ve Encümen-i Dâniş Üyesi Sahak Abro'nun [Sahag Abroyan/Սահակ Աբրոյան] Batılı Dillerden Yaptığı Çeviri Faaliyetleri", *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2021, s.21.

173 BOA., A.}MKT. MVL., Nr. 39-15.

174 BOA., A.} AMD., Nr. 8-20.

175 Nazan Karakaş-Özür, "Epistemolojik Sınırları ve İlişkileri Bağlamında Osmanlıda Üç Bilim: Kozmografya, Astronomi ve Coğrafya", *Dört Öge*, S. 16, 2019, s.133.

176 BOA., HR. MKT., Nr. 187-47.

177 BOA., İ. DH., Nr. 970-76614.

178 BOA., İ. DH., Nr. 687-47897.

Harzemşah için de benzer bir süreç yaşanmıştır. Kitap Namık Kemal tarafından mutat bir övgü ile beraber II. Abdülhamit'e sunulmuş ve karşılığında yazara rütbe ihsan edilmiştir.¹⁷⁹ Buna rağmen *Celalettin Harzemşah* Namık Kemal'in ruhsat alamadığı¹⁸⁰ kitaplarından biri olarak kalmıştır.

Meşhur sözlük yazarı Thomas-Xavier Bianchi, sadece önemli görevlerde bulunmamış, çalışmaları da devlet tarafından satın alınmıştır. Yüklü miktardaki alımlardan ilki II. Mahmut döneminde yapılır. Ömer Faruk Akün, Bianchi'nin sözlüğün ilk cildini Türkçe bir mektupla II. Mahmut'a sunup büyük bir takdirle karşılandığını ve hemen 150 nüshasının alım emrinin verildiğini belirtilmiştir.¹⁸¹ Belgelere göre Türkçe-Fransızca sözlüğün ilk baskısının birinci cildinden Mühendishane, Mekteb-i Harbiye ve Tercüme Odası'nda kullanılmak için 150 nüshası 19.000 kuruş maliyetle satın alınmıştır.¹⁸² Daha sonra sözlüğünün genişletilmiş bir baskısını yapan Mösyö Bianchi, bu kez Paris Sefiri Aleksandros Kalimaki Paşa'ya yeni sözlüğünün bir nüshasıyla beraber 15 Ekim 1850 tarihli bir mektup gönderir. Mektupta bazı kişisel sorunlarını bildirip uzun emeklerle hazırladığı sözlüğünün yardımıyla

179 Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları III*, s.97.

180 Namık Kemal, kitabın II. Abdülhamit tarafından taltife vesile görülmesinden yararlanıp bürokrasi kademelerinde kendisine siyasi nedenlerle çıkartılan engellerini aşmak istemiştir. Damadına bu konu hakkında yazarken sultanın desteğini görebileceği beklentisindedir: "*Celâl* için Huzûr'a öyle damdan düşer gibi istid'â yazılmaz. Sen bir kerre *Celâl*'i Ubeydullâh'a teslim eder, Maârif'e gönderirsin. Ânlar reddederler, biz bir müddet kavgâ ederiz. Ândan sonra Huzûr'a şikâyet yazabiliriz. Yoksa doğrudan doğruya benim kitabıma ruhsat ver desem, o da, Maârif'ten izin istedin de vermediler mi buyursa, ben ne cevap verebilirim." Kaynak: Fevziye Abdullah Tansel, *a.g.e.*, s.399. Bu beklentiye rağmen kitabın II. Meşrutiyet'e kadar ancak mukaddimesinin *Mecmua-i Ebûzziya*'da tefrika edilebildiği ve ruhsatsız baskılarla okura yayıldığı görülür.

Ömer Faruk Akün, "BIANCHI, Thomas- Xavier", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, 1992, s.119.

hem Türkçenin Avrupa'da öğrenildiğini hem de Fransızcadan Türkçeye çeviriler yapıldığını belirtir. Mösyö Bianchi çalışmalarına devam edebilmek için sözlüğünün yeni baskısından ya 200 nüsha alınmasını ya da kendisine senelik maaş bağlanmasını talep eder.¹⁸³ Görüldüğü kadarıyla bu istek Kalimaki Paşa tarafından İstanbul'a kendi oluruyla beraber iletilmiştir. Çıkan iradedeyse 2 cilt olarak yayımlanan sözlüğün takımı 75 franktan hesaplanarak 80 nüshası (160 cilt) için 6.000 frank, kitap başına 2 frank meşin cilt ücreti ilavesiyle de toplam 6320 franklık bir ödeme yapılması emredilmektedir.¹⁸⁴ Sözlük çalışmaları denince akla gelen diğer önemli isim Sir James William Redhouse da uzun yıllar Osmanlı Devleti'nde farklı kademelerde önemli hizmetlerde bulunmuş ve maaşının yanında dönem dönem devlet ilişkileri ve görevleriyle alakalı olarak nişan ve hediyelerle taltif edilmiştir. Ayrıca kendisinin de hazırlamakta olduğu eserleri için farklı dönemlerde arzuhaller verip bunlara karşılıklar aldığı görülmektedir. Örneğin 11 Nisan 1844 tarihli belgeye göre Sultan Abdülmecit'e sunduğu *Müntehabât-ı Lugât-ı Osmâniyye* çalışması ile kendisine 10.000 kuruş atıyye uygun görülmüştür.¹⁸⁵ 18 Ocak 1857 tarihli belgeye göreyse sözlüğünden 50 nüsha satın alınmıştır.¹⁸⁶

11 Ağustos 1892 tarihli belgedeyse Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani*'sinin vefatından sonra yapılan baskısından (tab'-ı cedit) tanesi 40 kuruştan toplam 500 nüsha satın alınarak 20.000 kuruşluk bir ödeme yapılması emredilmiştir.¹⁸⁷ Adet olarak en fazla alım yapılan sözlüğün ise Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Fransevî*'si olduğu görülür. Sözlüğün her iki cildinden de tanesi 1 lira bedelle

183 BOA., HR. TO., Nr. 413-28.

184 BOA., A.İAMD., Nr. 30-73.

185 BOA., İ. HR., Nr. 25-1178.

186 BOA., HR. SFR. 3., Nr. 31-12.

187 BOA., BEO., Nr. 51-3816.

toplamda 1400 nüsha (700+700) satın alınmıştır. Sözlüğün *Küçük Kamus-ı Fransevî* ismiyle cep boy, ucuz ve daha ulaşılabilir bir baskısı yapıldığında ise bundan da 400 adedinin nüsha başı yarım lira bedelle satın alınması için Şemsettin Sami'nin yayıncısı Mihran Nakkaşyan tarafından bir arzuhal verilmiştir.¹⁸⁸ 22 Temmuz 1873 tarihli belgeye göreyse Süleyman Şevket Bey'in (Kolağası) hazırladığı harita ve *Muhtasar Coğrafya* kitabının hem rüştiye mekteplerinde okutulması kararlaştırılır hem de taşradaki rüştiyeler için 1.500 nüsha satın alınarak kendisine 28.500 kuruş ödeme yapılır.¹⁸⁹

Doğrudan hamilik sistemi, yazarının ihtiyaç duyduğu maddi getiriyi sağlamasının yanında edebiyatçılık mesleği için tercih edilen bir kazanç biçimi değildir.¹⁹⁰ On yedinci asırda iyi bir kaside yazmak edebî şöhretin ve itibarın önemli bir parçası olabilir. Ama on dokuzuncu asırda okurlardan gördüğü rağbete yani kitap satışına bağlı olarak şöhret kazanmak gereklidir. Hiçbir edebiyat tarihinde bu dönemde iyi kasideler, cülusiyyeler, kudümiyyeler yazdığı için şöhrete ulaşan şairler kayıtlı değildir. Şöhretli bir şair kaside yazabilir ve pek çoğu kaside de yazmıştır ama hamilik sistemi içinde kaside yazarak sultana sunan şair bu gerekçeyle edebiyat tarihinde takdir görmez. Dolaylı hamilik ise hem eğitim kurumları, devlet daireleri ve tercüme odası gibi yerlerdeki

188 BOA., BEO., Nr. 829-62127.

189 BOA., MF. MKT., Nr. 12-119.

190 Hüseyin Cahit cülus günlerde gazetelerdeki övgü dolu ifadeler ile kendi arasına açık bir mesafe koyarken bu geleneği küçümsediğini muhalif siyasi duruşunu belli ederek gösterir: "19 Ağustos'ta gazeteler akıllarınca pek parlak çıkardı ve bütün ilk sayfa, yeryüzü halifesinin bu din ve devlete yaptığı parlak hizmetlerin açıklamalarıyla dolardı. Bu, apayrı bir övgü edebiyatını gerektirirdi. (...) Mihran, Baba Zühtü'nün edebiyatını da 19 Ağustos sayısı için yeter derecede parlak bulmazdı. Arapça, Farsça, uyaklı ve tantanalı anlatımıyla ünlü yazarları arardı. Harbiye Nezareti'nde bir Hamit Vehbi Efendi vardı. Mihran'ın pek özendiği, önem verdiği bu gösterişli edebiyatı çoğunlukla o, ara sıra Ata Bey yazardı." Kaynak: Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.104.

ihtiyaçları gidermek hem de dil ve kültüre hizmet eden yazarları desteklemek açısından yararlıdır. Günümüzde belediyelerin ve diğer resmî kurumların toplu kitap alımları ve kitaplara dağıtılan pek çok teşvik edici ödül hâlen devam eden bir uygulamadır.

Modern yazarın doğması anlamına gelen kitap satışından ve telif ücretinden elde edilen doğrudan kazanç ise belirtildiği gibi son derece değişkendir. Edebî metinde emtia benzeri fiyatlandırma ve sabit kazanç sistemi kullanmak mümkün değildir. Doğrudan kazanç da iki biçimde ortaya çıkar. Edebiyatçı kâr ve zararı kendi hesabına ait olmak üzere kitabını yayımlayabilir. Bunda ilk eserin edebiyat ortamının kurallarına uymaması nedeniyle talep görmemesi (örn. Hüseyin Cahit tanınmadığı için ilk kitabını satamaz) ya da kitabın yüksek satış getirisini garantilemesi (örn. Ahmet Mithat Efendi, Ebüzziya Tevfik, Şemsettin Sami, okul kitapları vb.) rol oynar. Kâr ve zararı kendi hesabına olmak üzere çalışan bir yazar eğer kendisi de yayıncılığa aşına değilse zorlanır. Çünkü satış süreciyle ilgili pek çok aracıyla bağlantıyı kendi yapmalıdır, bu da gelirinden yüzde vermesi ve aynı zamanda ticaretle uğraşmaya mecbur kalması anlamına gelmektedir.

Bir yazar kitabını en az baskı miktarı denebilecek bin nüsha (bir tertip) bastırmak isterse, kâğıt masrafı hariç her forma (16 sayfa) için Bâbîâlî'deki ilişkilerine göre 250 ile 400 kuruş arasında değişen bir maliyete katlanmak durumundadır. Bu maliyet başka bir hesapta da her şey dâhil olarak her forma için yaklaşık 170 kuruş kadar düşük gösterilmiştir.¹⁹¹ Bu rakamlar nüshalar

191 Namık Kemal, Tasvir-i Efkâr matbaası için maliyetlerden söz ederken 1 formanın 1.000 nüshadaki en düşük maliyetini "tanıdık fiyatı" olarak 250 kuruşa kadar indirir. Piyasa fiyatı ise 400 kuruştur: "Bir tertip bin nüsha ve bir forma, Tasvir-i Efkâr'ın telifinde basılan kitaplar kıtasında 16 ve iki büyüklüğünde 1 sahifedir. Kitabın kaç forma olabileceği, nüshası görülmedikçe tahmin olunamaz. Şu maksad-ı hayrın husulü emtinde, matbaanın taraf-ı valâlarına edebileceği hizmet, her formada 250 kuruş bedel ile, kitab-ı mezkûr sâirlerine 400 kuruşa basuğu tarz-ı bihinde tab'eylemektir."

arttıkça çok aşağı inebilse de¹⁹² yayıncılık bölümünde görüleceği üzere genel baskı adetleri 1.000-3.000 nüsha arasında seyretmekte ve baskının ortalaması 1.500 olmaktadır.

Satış için de belli masraflar vardır. Necip Asım, bir yazarın kitap masraflarını kendi karşıladığı durumda %25 kitapçı payı vermesi gerektiğini belirtirken yayıncıyla masraflar dâhil telif pazarlığı yapıldığında fiyatın yazara göre forma başı çok cüzi miktarlardan 1 liraya kadar çıkabildiğini kaydeder.¹⁹³ Ahmet Mithat da kitapçının satış payını %25 olarak hesaplarken genel telif ödemesinin üst limiti için iyimser bir rakam vermiş ve yazar telifinin "okur üstünde etkili bir eserde" forma başı 300 kuruşa (3 lira) kadar çıkabildiğini kaydetmiştir.¹⁹⁴ Basiretçi Ali Efendi de müvezzilerin süreli yayın satışından %25 kâr aldığını ifade eder.¹⁹⁵ Ebüzziya Tevfik de kitapçının payını baskı masrafları hariç %25 olarak hesaplamak gerektiğini söylemiştir.¹⁹⁶ Beşir Fuat ise kitapçının %20 aldığını yazmıştır.¹⁹⁷ Arakel Efendi de "büyük ve muhterem bir müellif"e 1880'lerin sonunda kitapçıların forma başı 1 ve 1,5

Mehmet Rauf'un Meşrutiyet sonrasında 1909'da çıkmış *İhtizar* için yaptığı hesap, yüksek enflasyon bulunmadığından hesaba katılabilir. Mehmet Rauf'un hesabında bir forma yaklaşık 170 kuruşa mâl olmaktadır: "On beş forma bir kitabın, o zamanki piyasa ile kâğıt, tertip, tab ve teclid masrafı dâhil olarak, nüsha başına yüz on paraya mâl olduğunu anladım, buna iki kuruş da bey'iyye ilâve edince dört kuruş otuz paraya mâl oluyor demekti. Demek ki, kitabın fiyatı on kuruş vaz'edilecek olursa, tâbi bana kitap başına üç kuruş verebilecekti." Kaynak: Rahim Tarım (haz.), *Mehmed Rauf'un Hatıraları*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2001, s.121.

192 Ebüzziya Tevfik, 3.868 sayfalı *Kastalani Şerhi* hakkındaki tartışma sırasında baskı adedi 10.000'e çıkarsa Tasvir-i Efkâr Matbaasında maliyetin nüsha başı 60 kuruşa kadar inebileceğini garanti eder. Kaynak: Ebüzziya Tevfik, "Saadetli Mithat Efendi Hazretlerine", *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Rebiülevvel 1304, Nr. 2555, s.2.

193 Necip Asım Yazıksız, *Kitap*, haz. Ali Yıldız, Büyüyen Ay Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2020, s.165.

194 Ahmet Mithat, "Kitapçılık", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Rebiülevvel 1304, Nr. 2546, s.2.

195 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, s.377.

196 Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsi Mektupları IV*, s.480.

197 Beşir Fuat, *Şiir ve Hakikat*, haz. Handan İnci, YKY, İstanbul, 1999, s.484.

lira arasında telif verebildiklerini yazar.¹⁹⁸ Masrafını yazarın karşıladığı durumdaysa kâr oranının yazar lehine %75-25, %80-20 olduğunu belirterek hemen hemen aynı oranı verirken yazarına göre oranın %90-10 bile olabileceğini de eklemiştir.¹⁹⁹ Matbuatın içindeki en muteber isimlerin tanıklığına dayanarak söylenebilir ki anlaşma sırasında yazar kazancının yaklaşık dörtte biri satış masrafı olarak kitapçıya bırakılmaktadır ve tanınmış bir yazar 16 sayfalık bir forma başına 1-2 lira arasında telif almaktadır.

Kitaplarından telif hakkı sistemiyle kazanç sağlayan isimlerin ilklerinden biri Namık Kemal'dir. Belli bir okur kitlesi bulunan Namık Kemal bu nedenle korsan sorunuyla uğraşmış, popülerliği ve muhalifliğinin birleşmesinden kaynaklı yayın sorunları çekmiştir. Kendisine *Cezmi* romanının 6. cüzü için yayıncısı Arakel Tozluyan 60 lira gibi dönemine göre çok yüksek bir ödeme yapmıştır.²⁰⁰

Ahmet Mithat, yazarlık kariyerine vilayet gazetesi *Tuna*'dan aldığı 1.350 kuruşla başlar.²⁰¹ İstanbul'a bir yazar ve yayıncı olarak geldiğindeyse *Hace-i Evvel*'den 3.000 kuruş yarışma ödülü kazanmıştır. Yayıncılıktaki kârın farkına varan Mithat Efendi ailesiyle beraber çalıştırdığı küçük ev matbaasında kitaplarını yayımlamaya başlasa da henüz okur yeni türlere alışmadığından işler pek iyi gitmez, kalabalık ailede ufak çaplı bir endişe başlar. O günlerde geçimini garanti altına almak için gazetelere yazma kararı alır. *Basiret* gazetesine 1.000 kuruş aylıkla girer.²⁰² Sıra dışı bir girişimci olan Mithat Efendi hayatında kısa süre aylıklı çalışır.

198 Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1304, s.13.

199 Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü (Defter 1)*, s.6.

200 Metin Kayahan Özgül (haz.); Ali Ekrem Bolayır'ın *Hatıraları*, s.275.

201 Ahmet Mithat, *Menfa*, s.30.

202 Basiretçi Ali, *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, s.17-18.

Matbaasını genişleterek gazete ve kitaplarını yayımlar. Hikmet Feridun Es, Mithat Efendi'nin on dokuzuncu yüzyılın açık ara en fazla kazanan yazarı olduğunu iddia eder ve bunun gerekçesini onun aynı zamanda bir yayıncı ve tüccar oluşuna bağlar.²⁰³ Oğlu Kâmil Yazgıç, babasının aylık gelirinin *Tercüman-ı Hakikat* ve yazıları, Karantina Dairesi'ndeki maaşı ve Sırmakeş sularının getirişiyle beraber aylık 300 lira kadar olduğunu kaydeder.²⁰⁴ Cenap Şehabettin ise Mithat Efendi'nin kendisiyle yaptığı bir konuşmaya dayanarak sadece kalemiyle kazandıklarının aylık 90 lira olduğunu yazmıştır.²⁰⁵

Abdülhak Hâmid de eserleri i telif karşılığı satmıştır. İlk eserlerini Kitapçı Arakel ve Karabet'e (Karabet ve Kasbar Matbaası) yayımlatan şair, telif hakkı konusunda yayıncılarıyla -neticesinde pek tatmin olmadığı görülen- pazarlıklar yapmıştır. Görüldüğü kadarıyla eserleri için kitapçı Arakel'le forma başı 2 İngiliz lirasına (400 kuruş) anlaşırsa da 200 sayfa için kendisine on beş liralık telif ücreti teklif edilmesi karşısında sinirlenir: "Arakel ile evvelce bir kararımız vardı ki, on altı sahifeye iki İngiliz lirası verecekti. Bu kararı unuttu mu ki şimdi iki yüz sahifelik bir kitaba yalnız on beş lira veriyor."²⁰⁶ Bu ücreti yine de kabul eder ve Maarif'ten ruhsat alamayacak *Sardanapa*l'i Arakel'e on beş lira civarına verir: "*Sardanapa*l hakkındaki izahata teşekkür ederim. Bir kerre lütfen Karabet'le söyleş; eğer o ziyade vermezse, Arakel'e on beş liraya doğru karar veçhile kitabı verirsin."²⁰⁷ Kitapları nedeniyle memuriyet sorunları çeken Abdülhak Hâmid, ailesine

203 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, s.313.

204 Kâmil Yazgıç, a.g.e., s.143.

205 Hikmet Feridun Es, "Her Gün Bir Anket: 'Aruz Veznine Dönme Zamanı Artık Gelmiştir', s.4.

206 İnci Enginün (haz.), *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-1*, s.413.

207 İnci Enginün, a.g.e., s.413.

gönderdiği bir mektubunda ise dış işlerindeki görevlerinden el çekerek İstanbul'a yerleşmekten ve sadece kalemiyle geçimini sağlayan bir yazar olma hayalinden bahseder. Gerçekleşmediğini bildiğimiz bu plana göre yayıncılara vermeyi planladığı kitaplarından sözleşme karşılığında her ay 30 lira gibi son derece yüksek bir gelir talep etmektedir. Teklifini ilk olarak genelde yaptığı gibi kitapçı Arakel'e açar ama Arakel böyle bir garanti anlaşmasına yanaşmaz, sonrasında ise Arakel'in teklifi reddettiğini belli etmeden kitapçı Karabet'le anlaşma yolu bulunması için ailesinden destek bekler.²⁰⁸ Üç formalık *Bir Sefile'nin Hasbihali* içinse kitapçı Karabet'ten 9 lira telif ücreti almıştır.²⁰⁹ Hâmid, *Zeynep*'i de bastıramamış hatta bu kitap nedeniyle kariyerinde zor günler geçirip geçici olarak memuriyetten çıkarılmıştır. Kendisi için böyle zorluklar doğurmuş bu kitabını II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *İkdam*'a 100 lira gibi iyi bir telif ücretiyle satacaktır.²¹⁰

Recaizade Mahmut Ekrem yayımladığı her süreli yayın tefrikası için 1 lira gibi yüksek bir ödeme alır.²¹¹ Bu ifadeye dayanılarak *Araba Sevdası* için *Servet-i Fünûn*'dan 60 lira aldığı düşünülebilir. Tüm sanat dünyalarında olduğu gibi yazarın şöhreti kazanca doğrudan etki etmektedir. *Araba Sevdası*'ndan daha geniş bir okur topluluğuna ulaşmış ve yayıncısı Ahmet Cevdet'e çok yüksek bir meblağ kazandırmış *Zavallı Necdet* için Safvet Nezihi ise tefrika başı 2,5 kuruş almış ve kitap olarak yapılan ilk baskıdan da forma başı 40 kuruş alabildiğini belirtmiştir.²¹²

208 İnci Enginün, *a.g.e.*, s.379-380.

209 İnci Enginün, *a.g.e.*, s.392.

210 İnci Enginün (haz.), *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-2*, s.654.

211 Ercüment Ekrem Talu, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, haz. Alâattin Karaca, Hece Yayınları, Ankara, 2005, s.282.

212 Metin Kayahan Özgül, *Seke Seke Ben Geldim, Sekmeler III*, Çolpan Kitap, Ankara, 2018, s.146.

İstanbul'daki kariyerine Matbuat Müdürlüğünde başlayan Şemsettin Sami, yazarlık ve memurluk kariyerinin yanında genç yaşından itibaren gazete ve yayıncılık sektörünün içinde de bulunmuştur. Genelde kariyerinin erken döneminde tanıştığı yayıncı Mihran Nakkaşyan'la çalışmıştır. Cenap Şehabettin kendi tanıklığına dayanarak Şemsettin Sami'nin kalemiyle forma başı (16 sayfa) 4 lira kazandığını belirtir ve Erenköy'deki meşhur konağını kalemiyle kazandığını kaydeder.²¹³ Bu rakam tabii ki bir mülakatta söylenmiştir ve Şemsettin Sami'nin şöhreti ve matbuat dünyasındaki güçlü kariyeri düşünülürse karşılığı olması makuldür. Ama bu kadar yüksek bir miktar bir yazarın ne her dönemi ne de her eseri için geçerlidir. Örneğin Şemsettin Sami'nin *Kamusu'l-Âlâm*'dan toplam 300 lira gibi sıradan bir yazar için iyi ama kendi standartları açısından düşük bir ücret aldığı da kaydedilir.²¹⁴ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Arabî* ve *Kamus-ı Türki* içinse Mihran Nakkaşyan ile çalışmaz²¹⁵ ve *Kamus-ı Arabî*'nin yayıncılığını kendi yapmayı planlar. Bâbîlî'ye yakın Salkımsöğüt Caddesi'nde 51 numaralı küçük dükkânı kiralayıp burayı kitapları için bir satış merkezi olarak çalıştırma kararlı alır. İyi bir hattat olan yazar kitapçının tabelasını bile elleriyle hazırlamıştır. Güvendiği adamlarından birini küçük kitapçının başına geçiren Şemsettin Sami, sözlüğün basılacak yeni ciltleri için yeterli kâğıdı dahi tedarik etmiştir. Başlangıçta her şey yolunda gitmekte ve satışlar yazarı mutlu etmektedir. Sözlük de "Cim" harfine ulaşmıştır. Fakat o

213 Hikmet Feridun Es, "Her Gün Bir Anket: 'Aruz Veznine Dönmek Zamanı Artık Gelmiştir', Edebiyatı Cedide Üstatları Yazılarından Ne Kazanıyorlardı?", *Akşam*, 4 Eylül, Nr. 5353, 1933, s.4.

214 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, s.53.

215 Hüseyin Cahit, Şemsettin Sami'nin Mihran'la arasının çok iyi satış rakamları yakalamış *Kamus-ı Fransevi* nedeniyle açıldığını düşünür ve suçu -diğer pek çok yazarın da cimriliği ve telif haklarını gasp etmekle eleştirdikleri- Mihran Efendi'de bulur: "Şüphesiz Sami Bey'i bu alışverişte aldatmış olacak ki araları açılmıştı." Kaynak: Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.107.

sırada İstanbul'da Ermeni olayları patlak verir ve hengâme sırasında Bâbüali Caddesi'ne yakın dükkân yağmalanır:

[B]undan üç sene mukaddem *Kamus-ı Arabî* unvanıyla her ci-
hetçe mükemmel ve muntazam ve Firûzabâdî'nin *Kamus'u* muh-
teviyatının bir buçuk misli lügati havi olmak üzere Arabî'den
Türkçeye bir lügat kitabı neşrine başlamıştım. (Cim) harfinin
evahirine dek 63 cüzü yani 500 sahifesi neşrolunan bu kitabın
iki cildinin kâğıdı mevcut olup mahall-i tevzii olan dükkânın
dahi kirası verilmekte olduğu hâlde bazı avârizdan satışında gö-
rülen sekte ve hasbe'z-zaman masarif-i tabiiyesinin tedarikince
tesadüf olunan müşkülât kitab-ı mezkûrun neşrini muvakkaten
tatil etmek mecburiyetini tevhit etmişti.²¹⁶

Kamus-ı Türki için aynı dükkânda satış faaliyetine devam etme kararı olsa da bir süre sonra Ahmet Cevdet önemli bir girişimle *Kamus-ı Türki*'yi Şemsettin Sami'den satın alır. 15 Ocak 1315/27 Ocak 1900 tarihinde imzalanan telif anlaşmasına göre 10.000 nüsha basılacak *Kamus-ı Türki*, yaklaşık 1.300 sayfa ve 75 forma olarak hesaplanmıştır. Sözlüğün her forması için Şemsettin Sami'ye 5 lira ödenecektir.²¹⁷

Muallim Naci ise genellikle Arakel Tozluyan'la çalışır. Kitapçı-
nın kendi adıyla çıkarttığı *Talim-i Kıraat*'i onun için düzenleyen
Muallim Naci en fazla baskı yapmış okul kitabı olan *Talim-i Kıra-
at*'ten iyi bir ücret almış olmalıdır. *Fürûzan* içinse yayıncısından
30 lira telif ücreti almıştır.²¹⁸ Daha sonra Şemsettin Sami'ye ben-
zer şekilde kitaplarının dağıtımı için başında ağabeyinin bulun-
duğu bir dükkân kiralayarak satışa devam etse de bu amatörce
girişim pek başarılı olamaz. Vefatında, satılmayan kitapları bir
depoda bulunacaktır.

216 Şemsettin Sami, "Kamus-ı Türki ve Kamus-i Arabî", *Servet-i Fünûn*, 6 Kânunusani 1315, Nr. 462, s.307.

217 Ağâh Sırrı Levend, *Şemsettin Sami*, TDK Yayınları, Ankara, 1969, s.54.

218 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, s.83.

II. Abdülhamit'in meraklısı olduğu ve her gece yatmadan muhakkak okuttuğu polisiye romanların²¹⁹ tercümesi için de yayıncılara ödeme yapılmıştır. Romanların geneli Mabeyn tercümanları tarafından çevrilse de bunlar yeterli gelmediğinde dışarıdan tercüme hizmeti alınmaktadır.²²⁰ Ahmet İhsan, on dokuzuncu asrın sonlarında Bâbîali'de popüler romanların forma başı çeviri ücret rayicini 30 kuruş olarak kaydeder.²²¹ Hüseyin Cahit ise gençliğinde Kitapçı Karabet'le sayfası 1 kuruş yani forma başı 16 kuruş karşılığında ucuz iş gücü olarak 3500 sayfa polisiye roman çevirisi yapar ve 35 lira kazanır. Karşılığında dönemin temel kaynaklarının başında gelen Pierre Larousse'un *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*'ını alabilir. Kitapçı Karabet ise bu çevirileri düşük maliyetlerle temize çektilerip saraya satar.²²² Karabet için Sultan'ın kişiye özel tercümeleri mütevazı bir kârın yanında itibar kazanacağı çoklu bir kazanç kapısı olmalıdır. 1 Haziran 1896 tarihli belgede *Senyor Othello* isimli romanın her altı forması için saraydan Karabet'e 460 kuruş ödeme yapıldığı görülür. Bu rakam forma başı yaklaşık 77 kuruş yapar. Miktar forma azaldığında doğal olarak daha da yükselmektedir. Örneğin iki forma için forma başı 80 kuruş ödenir. Ödemeye tercüme dışında, Karabet'in çok ucuza yaptırdığı yazdırma ücreti ve yol masrafları da dâhildir.²²³ 11 Haziran 1891 tarihli bir başka belgede 95 formalık *Tunçtan Kızlar* romanının Fransızcadan tercümesi

219 Erol Üyepazarcı, *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes (Türkiye'de yayınlanmış çeviri ve telif polisiye romanlar üzerine bir inceleme 1881-1928)*, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, s.71.

220 Caner Arabacı, *II. Abdülhamid Han'ın Batı Dillerinden Türkçeye Çevirttiği Eserler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya, 2020, s.194.

221 Ahmet İhsan Tokgöz, *Bâbîali Yokuşu'ndan Portreler*, s.148.

222 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.62-63.

223 BOA., Y.. PRK. SGE., Nr. 7-15.

için forma başı piyasa rayıcı denebilecek 35 kuruş ödendiği kaydedilmiştir.²²⁴

Hüseyin Cahit, çevirmen olarak Mihran Nakkaşyan ile bir gölge yazarlık anlaşması da yapmıştır. Anlaşma Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Fransevi*'sinin genişletilip yayımlanacak üçüncü baskısı içindir. Belirtildiği gibi Mihran Efendi o sırada yazar Şemsettin Sami ile kavgalı olduğundan yeni baskı için gazetesinde çalışan Hüseyin Cahit'le tashih ve genişletme için anlaşır.²²⁵ Şartlara göre düzeltilip genişletilen her forma için 50 kuruş telif hakkı ödenecektir. Hüseyin Cahit kendi hazırladığı cüzler yayımlanırken *Sabah*'tan ayrılıp *Saadet* gazetesini çıkarmaya başladığı için telif hakkını ancak mahkeme süreci sonunda alabilir. Şemsettin Sami ile tekrar anlaşılan Mihran Efendi ise sözlüğün genişletilmiş hâlini bastırır. Kitabın kapağında ya da önsözünde yeni baskının genişletme işlerini Hüseyin Cahit'in yaptığına dair bir kayıt geçmez.²²⁶ Hüseyin Cahit, gazetecilik mesleğinin başında ise *Sabah* gazetesinden 600 kuruş aylık aldığını belirtir. Bu dönemde *Sabah* gazetesi yazarlarına makale başına 45 kuruş ödeme yapmaktadır.²²⁷

224 BOA., Y. PRK. HH., Nr. 24-42.

225 *Edebiyat Anıları*'na göre Mihran Efendi, Şemsettin Sami'ye yeni baskı için telif ödemek istememiş ve sözlüğü tashih eden Hüseyin Cahit'e yeni baskının yazarı olmasını teklif etmiştir. Hüseyin Cahit ahlaki bulmadığı için bu teklifi reddetmiştir. Kaynak: Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.107. Şemsettin Sami'nin ölümünden sonra Diran Kelekyan tarafından hazırlanıp 1329'da Mihran'ın yayımladığı *Kamus-ı Fransevi* ise Şemsettin Sami'nin ailesi tarafından isim değişikliği yapılarak gasp edilmiş bir baskı olarak kabul edilmiştir. Şemsettin Sami'nin damadı Suphi Neşet Bey, ülkeyi terk eden Mihran Efendi'nin yalısını satın aldığı bu durumu *Kamus-ı Fransevi*'nin rövanşolarak kabul ettiğini belirtmiştir. Konu hakkında Şemsettin Sami'nin damadı Suphi Neşet Bey'den aktarılanlar için bkz. "Cadde Bostandaki Köşk", *Taha Toros Arşivi*, Url:

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149549/001516364006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 03. 09. 2021.

226 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.106-107.

227 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.99.

Sürelî yayınlardan kazandıklarını anılarında ele alan Ahmet Rasim mesleğe başladığı *Ceride-i Havadis*'te kısa bir kendini kanıtlama süresinin ardından haftalık 2 mecrediye (yaklaşık 40 kuruş) ücret almaya başlarken²²⁸ buradan ayrılarak *Tercüman-ı Hakikat*'e geçtiğinde yazı başı 1 mecrediye (yaklaşık 20 kuruş) telif kazanır.²²⁹ Kısa süre sonra *Tercüman-ı Hakikat* yazı kuruluna girerek sürekli maaş sahibi olur. Onu çok mutlu eden ilk maaşı 600 kuruştur. *İkdam*'da "başmuharrir yamağı" iken 800 kuruştan başlayan maaşı inişler çıkışlarla 1.300 kuruşu bulur. Sonrasında *Malumat*'a başyazar olur ve 1.600-2.000 kuruş arası maaş kazanırken "Şehir Mektupları" için ayrıca telif ücreti alır.²³⁰ Arakel Tozluyan tarafından yayımlanan pek çok kitabının formasına da 2 mecrediye telif ücreti almıştır.²³¹ Ahmet İhsan ise çeviri romanlarda Arakel'in Ahmet Rasim'e forma başı 30 kuruş ödediğini ve Ahmet Rasim'in bu ücreti az bulduğu için Arakel'le kendisinin çalışmaya başladığını yazar.²³²

Süleyman Tevfik, anılarında mesleğinin başlarında kitapçı Artin Kristapor için çevirmenlik yaptığını ve Ali Rıza Bey'in çevirisini yarım bıraktığı Xavier de Montépin'in *Çingene Kızı* için piyasa rayıcı olan 30-40 kuruş düşünülünce pek makul gelmeyen forma başı 1 İngiliz altını (200 kuruş) çeviri ücreti aldığını belirtmiştir.²³³ 1887 Nisan ayında ise 10 lira aylıkla *Saadet* gazetesine başlamış, sonrasında 15 lira aylıkla *Tercüman-ı Hakikat*'e geçmiştir.

228 Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, s.467.

229 Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.133.

230 Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, s.468.

231 "Babiali: Bizim Cadde... Bir Fasulye Piyazına Bir Forma Yazı Yazan Bir Karış Sakallı Muharrir... , *Son Posta*, 5 Teşrinievvel 1332, Nr. 790, s.6.

232 Ahmet İhsan Tokgöz, *Bâbîali Yokuşu'ndan Portreler*, s.148.

233 Kayıtlarda bu romanın kapağında önce Kef. Sin inisiyalleri mevcutken sonrasında Ali Rıza adı bulunmaktadır. Süleyman Tevfik'in adı ise *Çingene Kızı*'nın devamı olan *Gece Kraliçesi*'nin tercümanı olarak kayıtlıdır.

Süleyman Tevfik, istisnai denebilecek yüksek kazançlardan da söz eder. Savaş muhabiri olarak takip ettiği 1897 Osmanlı-Yunan Harbi sonrasında, dönemin diğer tanınmış gazetecilerinden Abdullah Zühtü ile beraber savaş hakkında *Devlet-i Âliye-i Osmaniye ve Yunan Muharebesi* kitabını hazırlar. Anlaşma gereği o sırada çalıştığı *Sabah*'ın sahibi Mihran Nakkaşyan kitabı bastırarak, dağıtacak ve kârın da yarısına ortak olacaktır. Osmanlı Devleti'nin galibiyetiyle neticelenen bir savaş hakkındaki kitap 14.000 gibi çok yüksek bir satış rakamı yakalar ve Süleyman Tevfik'in ifadesiyle Mihran Nakkaşyan'a 1600 lira kâr bırakır. Bu kârdan yazarların gazetede çalışması nedeniyle onlara hiçbir pay verilmez. Süleyman Tevfik bu nedenle *Teselya'da Bir Cevlan ve Dört Aylık Seyahatim* adlı kitabını kendi hesabına 10.000 nüsha gibi yine iddialı bir rakamda bastırır. Her nüsha 15 kuruştan satılır ve 500 lira masraftan sonra yazara 1.000 lira kazandırır.²³⁴ Kitap çok iyi bir satış yakalamış olmalıdır. Belgelerde görüldüğü kadarıyla sözünü ettiği kitabın 4.000 nüshasının hasılatını da savaş sonrasında kurulan iane komisyonu sergisine hediye etmiştir.²³⁵

Hüseyin Cahit'e göre Tevfik Fikret *Servet-i Fünûn*'u yönetirken her ay 600 kuruş ücret almaktadır.²³⁶ Cenap Şehabettin bu ücreti dört nüsha için aylık 60 altın lira olarak kaydeder.²³⁷ Burada bir yanlış anlaşılma bulunmaktadır. Muhtemelen söz konusu rakam röportajın yapıldığı 1933'teki 60 lira kastedilerek söylenmiş ya da kayda geçirilmiş olmalıdır. Zira ödemeyi yapan Ahmet İhsan da Fikret'e Recaizade Mahmut Ekrem'in

234 Süleyman Tevfik Özzoroğlu, *a.g.e.*, s.130-132.

235 BOA., ME. MKT., Nr. 403-10.

236 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.115.

237 Hikmet Feridun Es, "Her Gün Bir Anket: 'Aruz Veznine Dönmek Zamanı Artık Gelmiştir', s.4.

takdir ettiği rakamın 6 altın lira olduğunu belirtmiştir.²³⁸ Hikmet Feridun Es de, Fikret'in *Servet-i Fünûn*'dan 30 mecrediye (yaklaşık 650 kuruş) aylık aldığını belirtir ki bu da hemen hemen 6 liraya karşılık gelmektedir. Fikret, *Rûbab'ın Cevabı*'ndan ise 2.000 kuruş kazanmıştır.²³⁹ Maddi şartlar nedeniyle mecburiyetten yazdığını belirttiği 6 formalık *şermin* içinse Ali Ekrem'in aktardığına göre 40 lira karşılığı anlaşmıştır. 6 formalık bir çocuk kitabı için yüksek bir telif olmasının nedenini hastalıkla uğraşan Fikret'e okul müdürü Satı Bey'in maddi yardımda bulunmak istemesi olarak kaydeder.²⁴⁰ Beşir Ayvazoğlu ise kaynaklarını da göstererek bu ihtimali şüpheyile karşılar.²⁴¹ Halit Ziya ilk eseri *Garb'tan şark'a Seyyale-yi Edebiye* için Arakel Tozluyan ile forması 1 lira telif ücreti üstüne anlaşır. İlk telifi olarak kitap için toplam 5 lira ödeme alırken bu ilk eserinden sonra şöhrete ulaştığında İkdamcı Cevdet, *İkdam*'ın yeni çıktığı günlerde ondan kısa hikâyeler ister. Halit Ziya her hikâyeye için kendisine 1-2 lira arasında ödeme yapıldığını belirtir. Kısa hikâyeye yazmaya böylece başlamıştır.²⁴² Mehmet Rauf, *Servet-i Fünûn*'a yazdğı makaleler için 3 mecrediye telif hakkı alır. Cenap şehabettin ise bu ücretin kendisi ve Halit Ziya için 2 lira olduğunu belirtmiştir.²⁴³ Ahmet İhsan bunların da altına inerek *Servet-i Fünûn*'daki yazılara yine Recaizade Mahmut Ekrem'in belirlediği rakam olduğu için herkese yazı başı 1 mecrediye ödeme yaptığını belirtir.²⁴⁴ Jules Verne

238 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.377.

239 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, s.114-115.

240 Metin Kayahan Özgöl (haz.), *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991. s.466.

241 Beşir Ayvazoğlu, *Fikret-Kendi Cevvim, Kendi Eflâkimde Kendim Tâirim*, Everest Yayınları, İstanbul, 2019, s.507.

242 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.711-712.

243 Hikmet Feridun Es, "Her Gün Bir Anket: 'Aruz Veznine Dönmek Zamanı Artık Gelmiştir', s.4.

244 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.377.

tercümeleriyle tanınan Ahmet İhsan, ilk çevirisi olan *Serseri Yahudi* için Kitapçı Kırkor'la anlaşır ve telif hakkı olarak tercüme edilen her formadan 40 kuruş ücret alır.²⁴⁵ Arakel içinse forması 30 kuruştan çevirmen olarak çalışır. *Demirhane Müdürü* için aldığı ücret budur.²⁴⁶

Kâmil Yazgıç'ın kalemiyle hayatını kazanan iki yazardan biri²⁴⁷ (diğeri Ahmet Rasim) olarak andığı, Refik Ahmet Sevengil'in ise "memleketimizde yazılarına en çok para alan muharrir"²⁴⁸ olarak tarif ettiği Hüseyin Rahmi, on dokuzuncu yüzyılın sonunda dâhil olduğu edebiyat dünyasında şöhreti hızlı yakalamış ve çevresine göre hep iyi telif ücretleriyle çalışmıştır. Henüz ilk romanı *Şık'tan* 15 lira kazanırken en az aldığı ücret ise *İffet'ten* kazandığı sekiz yüz elli kuruş olmuştur.²⁴⁹ *İkdam'da* *Alafranga* adıyla tefrikasına başlanıp sansürce yasaklanan *Şıpsıvdi*'yi²⁵⁰ ise Meşrutiyet'ten sonra *Sabah'a* satarak yedi yüz lira gibi çok yüksek bir meblağ kazanabilmiştir. Bu ödemeler tefrikalar için olup romanlar kitap olarak basıldığı zaman da yayıncılarından ayrı ücretler almaktadır. Bu ücret bazı romanlarda her baskı için forma başına yirmi lira gibi yüksek rakamları bulmaktadır.²⁵¹ Kendisi en uzun süre çalıştığı yayıncısı İbrahim Hilmi'ye gönderdiği bir mektubunda ise I. Dünya Savaşı'ndan önce forma başı 5 lira aldığını yazacaktır.²⁵² Tabii burada belli bir eserden söz edilmezken geç dönemde

245 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.60.

246 Ahmet İhsan Tokgöz, *Bâbıâli Yokuşu'ndan Portreler*, s.148.

247 Kâmil Yazgıç, *a.g.e.*, s.143, s.196.

248 Refik Ahmet Sevengil, *a.g.e.*, s.66.

249 Hüseyin Rahmi Gürpınar, "İkinci Baskısının Önsözü" *İffet*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1969, s.5.

250 Hüseyin Rahmi Gürpınar, "Hikâyemin Hikâyesi", *Şıpsıvdi*, İstanbul, 1977, s.9.

251 Refik Ahmet Sevengil, *a.g.e.*, s.66-67.

252 Başak Ocak, *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığırçan*, Mütferrika Yayınları, İstanbul, 2003, s.37.

yayımladığı eserlerini kapsayan genel cümleler kullanıldığı hesaba katılmalıdır.

Bâbîâli'nin en fazla kazanan yazarı ise Kemalpaşazade Sait olarak bilinmektedir. Özellikle gazetecilik kariyeri yapmak isteyen gençler arasında bu isim ulaşılacak zirve noktası olarak kabul edilmektedir. Yaşadığı dönemin en meşhur yazarlarından olan *Vakit* ve *Tarik* başyazarı Sait Bey'e çevresindeki herkes hayrandır. Hikmet Feridun Es'e göre Sait Bey ayda 60 lira kazanmaktadır. Hikmet Feridun Es, bu rakamı bir tek Ahmet Mithat Efendi'nin geçebildiğini ama Mithat Efendi'nin aynı zamanda bir tüccar, gazete patronu ve yayıncı olduğunu ekler. Sait Bey ise sadece kalemiyle bu parayı kazanabilen tek kişidir. Dolayısıyla bu meblağ, bir üst sınır olarak kabul edilebilir:

Kaleminden, gazetecilikten en fazla kazanana misal olarak üstad Ahmed Midhat Efendi gösterilir. Ancak Ahmet Midhat Efendi muharrirliğin yanında gazete sâhipliğini, patronluğunu ve iş adamlığını da koyarak kazanmıştır. Patron olmadan, yalnız kalemile ve sâdece muharrirlikle bizde kazanç rekorunu kıran, şüphesiz ki Sait Bey'dir.²⁵³

Halit Ziya da Kemalpaşazade Sait'in kazancının Bâbîâli Caddesi'ndeki en büyük dedikodu konusu olduğunu ifade etmektedir. O, gazeteye yazdığı her "İcmal-i Ahval" için 1 lira almaktadır ve herkes bu konuyu gündeme getirmektedir.

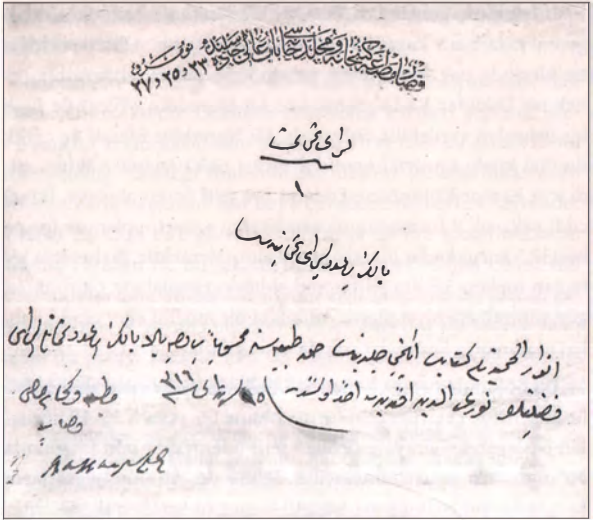
Necip Asım, kitapçı Arakel'le askerî okullarda okutulacak bir kıraat kitabı için üç cilt karşılığında toplamda 150 lira telif ücreti için anlaşmaya vardığını bildirir. Ama bu kitap da daha önce Abdülhak Hâmid ve Halit Ziya'nın başına geldiği gibi Maarif Nezareti'nde onaylanmamış ve kitap da yazara iade edilmemiştir.²⁵⁴

253 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, s.313.

254 Necip Asım Yazıksız, "Kitapçılık", haz. İsmail Akçay, *Müteferrika*, S. 28, 2005, s.156.

İncelemede genelde edebiyat ve matbuat tarihlerinde isimleri geçen yazarların kazançlarına değinilmektedir. Adları edebiyat tarihlerinde pek bilinmeyen müelliflerin aldığı teliflere bir örnek ise Üsküdar Kadısı Sabrizâde Ali Nureddin (Yüce) ile ilgili bir belgeden verilebilir. Sabrizâde Ali Nureddin Efendi üç ciltlik ilmihal kitabı *Envârü'l-hamid fî Fıkh-ı Ehli't-tevhid*'in ikinci cildi için Kasbar Kütüphanesi'nden 1 lira telif ücreti almıştır. İkinci cildi yaklaşık 8 formadan oluşan kitabın yazarı toplamda forma başı 12,5 kuruşkadar bir telif ücreti almış demektir. Bu hesaplara kitaptan toplam 3,5 lira telif ücreti aldığı varsayılabilir. Görüldüğü gibi şöhretli edebiyatçıların dışındaki bir müellif eğer okul kitabı hazırlamıyorsa kazançlar çok daha düşüktür.

Bu bölümde ortaya konan rakamlardan yola çıkarak denebilir ki genelde çeviriler için forma başına bir yazara 30-40 kuruştan başlayarak 1 liraya gidebilen telif ödenirken, telif kitaplarda bu oran çok değişebilmektedir. Telifte de tanınmış yazarların kazançları yaklaşık forma başı 40 kuruştan başlayarak şöhretler için 1,5-2 lira arasında bulunmaktadır. Ama telif hakkı ve edebiyatın kâr zarar durumunu daha sağlıklı değerlendirebilmek için yazar ve kitapçı arasında imzalanmış sözleşme metinlerine bakılmalıdır.

Sabrizâde Ali Nureddin Efendi'ni

Envârü'l-hamid fî Fıkh-ı Ehli't-tevhid'in ikinci cildi için

Kasbar Kütüphanesi'nden aldığı 1 lira telif ücreti in senedi.

Kaynak: Ankara Müzayede

9. Fatma Aliye Hanım'ın Sözleşmeleri

Fatma Aliye Hanım, *Enîn* romanını kendi hesabına bastır-
mış, roman için de Karabet Keşişyan'la mukavele imzalamıştır.
Mukaveleye göre dış kapak ve formların sayfa şeklinde kesil-
mesi dâhil olarak yazar kitapçıya 3.300 kuruş ödeme yapmıştır.
Yayıncı romanın basım maliyeti i hesaplarken 3.000 formayı bir
birim (tertip) olarak kabul etmiştir. Bu 3.000 formanın ilk 1.000

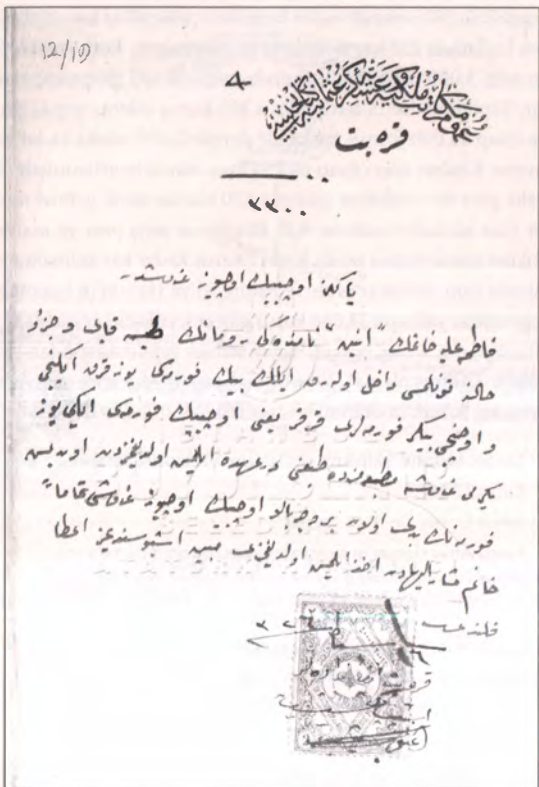
forması için 140, sonraki biner formalar içinse 40'ar kuruş olmak üzere toplamda 220 kuruş maliyet belirlenmiştir. *Enîn* romanı 23 formadır. 3.000 forma bu durumda yaklaşık 130 nüsha yapmaktadır. Toplamda ise 15 tertip için 3.300 kuruş ödeme yapıldığına göre kitap 45.000 forma, başka bir deyişle 2.000 nüsha kadar basılmıştır. Kitabın üzeri fiyatı da 25 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu hesaba göre bir nüshanın maliyeti 1,70 kuruşa denk gelmektedir. Eğer tüm nüshalar satılırsa %25 kitapçının satış payı ve maliyet çıktıktan sonra yazara nüsha başı 17 kuruş kadar kâr kalmaktadır. Neticede tüm nüshalar satılırsa Fatma Aliye Hanım'ın kazanabileceği miktar yaklaşık 33.000 kuruş gibi çok yüksek bir meblağdır. Tabii romanın ikinci baskısı hiçbir zaman yapılmadığından tüm nüshalar satılmış olamaz. Yine de bu hesap bize gerçek maliyet ve potansiyel kazancın oranını göstermesi bakımından değerlidir:

Umum Mekatib-i Mülkiye ve Osmaniye Kitapçısı Karabet
Kuruş 3.300

Yalnız Üç Bin Üç Yüz Kuruştur

Fatma Aliye Hanım'ın *Enîn* namındaki romanın dış kabı ve cüzü hâline konulması dâhil olarak ilk bin forması yüz kırk ikinci ve üçüncü biner formaları kırkar yani üç bin forması iki yüz yirmi kuruşa matbaamızda tab'ını deruhte eylemiş olduğumuzdan on beş formanın bedeli olan ber-vech-i bala üç bin üç yüz kuruşu tamamen hanım-ı müşarinileyhadan ahz eylemiş olduğumuzu mübeyyin işbu senedimiz ita kılındı. Fi 16 Şubat 1326

Fatma Aliye
İmza
Karabet²⁵⁵

Fatma Aliye Hanım'ın *Enîn* romanı için kitapçı Karabet'le yaptığı sözleşme.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı
FA. EVR., Nr. 12-19.

İkinci örnek ise Fatma Aliye Hanım'ın hazırladığı *Tarih-i Osmani'de Bir Devre-i Mühimme Kosova Zaferi Ankara Hezimet-i'nin* ilk baskısı için Kanaat Kütüphanesi sahibi İlyas Bayar'la imzaladığı mukaveledir. Bu mukavelede ilkinden farklı olarak yazar kitapçıyla baskı masrafları çıktıktan sonra kârı yarı yarıya bölüşme üzerine anlaşmıştır. Şartlara göre kitap toplamda 1.000 nüsha basılacak ve her 1.000 formanın masrafı 1,5 lira (150 kuruş) olarak hesaplanacaktır. Kitabın satış süreci ve hesapta olmayan herhangi bir zarar ve fazla masraf durumunda yazarın hiçbir sorumluluğu bulunmayacaktır. Toplamda 9 formadan oluşan kitabın baskı başına maliyeti 1,35 kuruş olarak kararlaştırılmıştır. Kitap, *Enin'e* göre hacimsiz olmasına rağmen baskı adedi de %50 düşük olduğundan maliyet yüksek hesaplanmış olmalıdır:

Tarih-i Osmani'de Bir Devre-i Mühimme Kosova Zaferi Ankara Hezimet-i namıyla tahrir eylemiş²⁵⁶ olduğum eserimin birinci defalık tab'ı için Kanaat Kütüphane ve Matbaası sahibi İlyas Efendi'yle şu vechle mukavele olunmuştur.

Eserin forması *Lale Devri* kıtasında olup bin nüsha tab' olunacak ve her bin forması kaffe-i masarifiyle bir buçuk liradan hesap olunacak ve satıldıkça masarif-i tab'iyesi çıktıktan sonra kârın nısfı tarafıma teslim olunacak nısf-ı diğeri İlyas Efendi'ye kalacaktır. İlyas Efendi, kârın nısf-ını teslim edecek lakin fazla masarif ve zarara dair hiçbir para istemeğe hakkı olmayıp zararı kendisine ait olacaktır. Eser-i mezkûr nihayet bir aya kadar konulması İlyas Efendi tarafından taahhüt olunmuştur. Bu mukavelename iki nüsha olarak tanzim ile tarafeynden imza edilmiştir.

Fi 10 Teşrinievvel 1329 İlyas²⁵⁷

256 Belgede sehven "edilmiş" biçiminde yazılmıştır.

257 FA. EVR., Nr. 12-34.

Fatma Aliye Hanım'ın

*Tarih-i Osmani'de Bir Devre-i Mühimme Kosova Zaferi Ankara
Hezimetini için Kanaat Kütüphanesi sahibi İlyas Efendi'yle
imzaladığı sözleşme.*

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı
FA. EVR., Nr. 12-34.

Fatma Aliye Hanım, telif hukukunun kendisine verdiği hak uyarınca babası Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa*'sı için de sözleşme imzalamıştır. Cevdet Paşa'nın hayatında farklı baskılar yapmış kitabın yayın hakları bu kez Kanaat Kütüphanesi'ne satılmıştır. Toplamda yedi ciltlik eserin her cildinden 3000 bin adet gibi yüksek bir miktarda basılacaktır. Baskı masrafları İlyas Efendi tarafından karşılanacak. Toplam kazançtan maliyet düşüldükten sonra geriye kalan kâr mirasçı Fatma Aliye Hanım ve kitapçı İlyas arasında paylaşılacaktır:

Pederimiz merhum Ahmet Cevdet Paşa'nın asarından *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa* nam eserin birinci cildinden yedinci cildine kadar ciltlerini yedinciden itibaren olan kıta ve surette tab' eyleyecek olan Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası sahibi İlyas Efendi'ye ikinci tab'ındaki hukuk-ı tab'ıye hissemiz için şu veçhile mukavele edilmiştir.

Eser-i mezkûr üçer bin nüsha tab' olunacak ve her üç bin forması kaffe-i masarifiyle dört lira itibar olunacak satıldıkça masarifi-i tab'iyesi çıktıktan sonra kârının nısfı İlyas Efendi tarafından bize teslim edilecek. Lakin fazla masarifi ve zarara dair bizden hiçbir para talep olunmayıp zararı İlyas Efendi'ye ait olacaktır. İşbu mukavelename iki nüsha olarak tanzimle tarafeynden imza edilmiştir.

Fi 10 Teşrinievvel 1329 İlyas²⁵⁸

Fatma Aliye Hanım'ın

Cevdet Paşa'ya ait Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa için
Kanaat Kütüphanesi sahibi İlyas Efendi'yle imzaladığı sözleşme.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı

FA. EVR., Nr. 12-20.

Fatma Aliye Hanım, bir seri olarak tasarladığı son kitabı *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* için yine Kanaat Kütüphanesi'yle mukavele imzalamıştır. Bu belge yayıncılarla sorunlar yaşamış bir yazarın kendini korumak için aldığı önlemleri göstermesi bakımından dikkate değerdir. Sözleşmede anlaşmanın tek bir baskı için yapıldığı, kârın yarı yarıya bölüşüleceği, kitabın boyutu, kâğıdın cinsi gibi biraz detaycı ama makul isteklerin ardından Fatma Aliye Hanım, diğer sözleşmelere ekletmediği bazı detayları talep eder. Buna göre her kitap en az otuz günde basılacak, Fatma Aliye Hanım Kanaat Kütüphanesi'nden herhangi bir nedenle memnun kalmazsa başka bir yayıncıyla çalışabilecek, satılan kitapların gelirleri gecikme olmadan yazara ödenecek ve bu konuda kendisine hiçbir zorluk çıkartılmayacak, telif hakkı kitabın üzeri fiyatına göre ödenecek, indirim kampanyası ve diğer satıcılara verilmesi gereken komisyonlar ise yayıncıya ait olacaktır. Belirtildiği gibi bu şartlar bir yazarın kitap yayımlatırken ve telif ücretini alırken karşılaştığı zorlukları belgeye dökmesi olarak yorumlanmalıdır.

Kitabın ilk cildi, türü için yüksek bir adet denebilecek üç bin nüsha basılır ama diğer ciltler okurla buluşmaz. Hülya Argunşah, Fatma Aliye Hanım'ın 1908 sonrasında babasına yapılan eleştirileri cevaplamak için yazdığı bu kitabın beklenen ilgiyi görmediğinden devamının gelmediğini belirtmiştir.²⁵⁹ Basılan 3.000 nüshanın üzeri fiyatı 5 kuruştur. Hesaba göre her üç bin formanın masrafı 3 lira, bir nüshanın maliyeti yaklaşık 30 para, tüm kitabın maliyeti ise 2.250 kuruştur. Tüm kitapların satılması durumunda yazarın eline geçebilecek telif 6.375 kuruş olacaktır. Tabii kitabın tüm nüshalarının satıldığını düşünmek gerçekçi değildir.

259 Hülya Argunşah, "Fatma Aliye", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*,

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fatma-aliye>, 2020. Erişim Tarihi: 03. 02. 2021.

Fatma Aliye Hanım'ın *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* nam eserinin yalnız birinci defalık tab' ve neşri hakkında muharrir ve sahib-i eser Fatma Aliye Hanım'la Kanaat Kütüphanesi sahibi İlyas Efendi beyninde şu veçhile mukavele olunmuştur. Eser-i mezkûr bir kâğıt kap derununda sekizer formalık ciltler olarak mevki-i intişara konulacaktır. *Enîn* kıtasında iyi kâğıtla olacak. Üç bin nüsha tab' edilecek her üç bin forma kaffe-i masarifiyle üç liraya yapılacaktır. Masarifi tab'ye çıktıktan sonra idilecek kârın nısfı Fatma Aliye Hanım'a nısf-ı diğeri İlyas Efendi'ye ait olacak ve satıldıkça bila-tehir hanım-ı mumaileyhaya teslim olunacaktır. Tenzilat ile satılmak veya kitapçılara dellaliye kesmek gibi şeyler Fatma Aliye Hanım'a teklif olunmayıp kitap üzerine konulan fiyatın yalnız masarifi tab'yesi çıktıktan sonra kalan meblağın nısfı tamamen hanım-ı mumaileyhaya teslim olunacaktır. Kârın nısfı Fatma Aliye Hanım'ın olacağı hâlde zarar vuku bulursa İlyas Efendi'ye ait olacaktır. Eserin kaffe-i hukukuna sahip bulunan Fatma Aliye Hanım Kanaat Kütüphanesi'nden hoşnut kalmadığı hâlde bu eserin mabadisini herhangi bir matbaada isterse tab' ettirmekte muhtar bulunacaktır. Bu babda İlyas Efendi tarafından bir güne itiraz makbul olamayacaktır. Hanım-ı Mumaileyha eserin nüshalarını tadad eylemek ve hesap görmek istediği zamanlar mümanaat olunmayacak ve müşkülât gösterilmeyecektir. Eserin nüshaları Fatma Aliye Hanım tarafından temhir ettirilecektir. Sekizer formalık ciltlerin her birinin tab' ve neşri nihayet otuz günde olacak bu hususta tehir ve mukavelenamenin sair şeraitine adem-i riayet ve usul-i kaideden hariç muamelat ve hareket ve İlyas Efendi tarafından gösterilecek bir güne müşkülât vukuunda Fatma Aliye Hanım bu mukavelenameyi derhal feshedebilecektir. Bu mukavelename İlyas Efendi tarafından imza ile mumaileyh Fatma Aliye Hanım'a ita kılınmıştır. Fi 22 Teşrinisani 1329 Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas.²⁶⁰

Fatma Aliye Hanım'ın kitapçılarla imzaladığı sözleşmeler yazarın kazancı ve baskı adetleri hakkında doğrudan bilgi vermesi bakımından değerlidir. İlk sözleşmede yazarın kendi hesabına kitap bastırıldığında 2000 nüshadan bile 32.000 kuruş gibi çok yüksek bir kazanç elde edebilmesi dikkati çeker. Fatma Aliye Hanım bu kitapları büyük ihtimalle satamamıştır. Yine de iyi satan bir yazarın, diğer bazı örneklerde de (Şemsettin Sami, Muallim Naci) görüldüğü gibi kitaplarını kendi yayımlaması makul bir tercih olabilir. Sözleşmelerde dikkat çeken diğer bir yön de yazarın kitapçıyla giderek sınırları daha belli sözleşmeler yapmasıdır. Bu bakımdan kitapçıların bazı çalışma yöntemlerinin yazarı rahatsız etme ihtimali olduğu da düşünülebilir.

II. BÖLÜM

MATBUAT: TİCARET VE SANAT ARASINDA KİTAPÇI VE YAYINCI

1. İlk Yayıncılar: Sahaflar

Asırlar boyunca İstanbul'da yaygın bir kitap satış merkezi olarak yalnızca Kapalıçarşı ve Hakkaklar Çarşısı'ndaki sahaflar bulunurken 1865'ten sonra giderek artan bir hızla Beyazıt Meydanı, Bâbüâli Caddesi ve civarında Batılı türleri ve süreli yayınları basıp satan "matbaalar", "tütüncüler", "kıraathaneler" ve nihayetinde "alafranga kitapçı"lar yaygınlaşır. Böylece hem yeni kitaplar hem süreli yayınlar alışılmış kitap satış merkezinin dışında dolaşıma girer. Matbaaların yaygınlaşması ve diğer kitap satış noktalarının ortaya çıkışıyla sahaflar ortadan kalkmazlar ve ana ilgi alanlarını teşkil eden her türlü yazma kitap satışının yanında, müşterilerinin taleplerine uygun matbu kitapları da sermayeleri arasına katıp ticaretlerine devam ederler. Ayrıca on dokuzuncu asırda terekelerden¹ veya diğer vasıtalarla toplanan kitap ve kitaplıkların

¹ Terekelerdeki kitapları müzayedelerle satmak çok yaygın bir uygulamadır. Bunların en bilindik satış yerlerinden biri de sahaflar ve hakkaklar çarşısıdır. O dönemde gazete okuyan birinin şöyle ilanlarla karşılaşması sıradandır: "Sabık Evkaf müfettişi

toplu satışları ve kitap mezarları da önemli bir müzayede merkezi konumundaki sahaflarda haftalık popüler bir etkinlik olarak sürdürülür.² Bugün de yazma, kıymetli matbu kitap, efemera vb. malzemeyi satmasının yanında kitabiyata vakıf kitapçılara genel olarak sahaf adı verilmektedir.

Tarihsel açıdan söylenecek olursa Osmanlı Devleti'nde dönemin ekonomik şartları bakımından kurumsal kimlik kazanmış bir sahaflık sistemi İstanbul'da başlamıştır. Sahafların başkentte tesisini sağlayan en önemli etken, aslında Bâbîâli Caddesi'ne kitapçıların da açılmasını sağlayacak şeydir: Eğitim kurumlarının

Ahmet Reşit Efendi merhumun kütüb-i mütenevviasi işbu Receb-i şerifin on yedinci günü Sahaflar Çarşısı'nda satılacağı ilan olunur." Kaynak: "İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, 12 Recep 1282, Nr. 726, s.4. Bilhassa kitap tutkunu devlet ricalinin vefatlarında ise terekedeki kıymetli yazmaları satın alabilecek müşterilere dağıtmak için kitapların fihristleri 50-100 nüsha kadar bastırılmaktadır. Bunların genelinde sadece kitap isimleri varken bazılarında müzayede tarihi, yeri vd. bilgiler dahi bulunmaktadır. Kaynak: Turgut Kut, "Terekelerde Çıkan Kitapların Matbu Satış Defterleri", *Müteferrika*, S. 2, 1994, s.4.

- 2 Sahaf müzayedeleri İstanbul'un kitabiyat kültüründe bugün de devam ettirilen yaygın bir satış biçimidir. On dokuzuncu asırda özellikle muharrir ve alimler sahaflarda haftalık düzenlenen müzayedelerin müdavimidirler. Rıza Tevfik böyle bir müzayede gününün sonunda "ele geçirebildiği" hazinelerle *Textes Persans Relatifs à La Secte Des Houroufis*'deki bölümü yazacaktır: "Bir hayli güzel yazma kitaplar satıldı: Onları parası olanlar aldı, ben yalnız gördüm, göz gezdirdim. Nihayet bir hurda resâil alay mezada kondu. Buna pek iltifat eden olmadı. Fena yazılı, yırtık pırtık, ötesi berisi silik bazı mecmularla perişan birkaç risâleden ibaret bir şeydi. Aldım bir müddet karıştırdım. Baktım ki meşhur Fazl-ı Hurûfî'nin samimi dostu ve başlıca halifesi olan Aliyyü'l-A'lâ'nın *Kıyafetnâme'si*, *Üstüvannâme'si* ve daha böyle iki eseri o alayın içinde. Fevkalhad memnun oldum. Çünkü bu Fârisi manzumelerin ismini çok yerde görmüş, fakat bulamamıştım. (...) Ben bu hırdavatı takımıyla yirmi dört kuruşa mezaddan aldım. Sonra onları tedkik ederek bazı müsteşriklerin iltiması üzerine Hurûfler hakkında Fransızca bir kitap yazdım ki ma'rufur." Kaynak: Abdullah Uçman (haz.), *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1982, s.284. Kitapçı Arakel Efendi, Bâbîâli kitapçılarının da mezarlardan ikinci el olarak alım yaptığını belirtir: "Birçok da imtiyazsız kitaplar vardır ki bunlar eğer herhangi bir matbaa tarafından basılmış ise ondan, basılmamış ise mezattan veya terekeden peşin para ile alıp dükkâna çeşit düzmeye mecburiyet vardır." Kaynak: Arakel Tozluyan, "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Cemaziyelevvel 1304, Nr. 2596, s.2.

ihtiyaçları. İsmail E. Erünsal'ın belirttiğine göre İstanbul'un fet-hinden sonra önemli eğitim kurumlarının tesisiyle birlikte şehirde kitabın ve kırtasiye malzemesinin ticareti başlamıştır. Kitap ve kitap üretiminde kullanılan malzemenin ticaretini yapan sahaf, kâğıtçı, mürekkepçi ve mücellit dükkânları da medreselerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yer almıştır. Divanyolu'ndan Edirnekapi'ya kadar uzanan güzergâh civarında çok sayıda eğitim kurumu bulunduğundan XVI. asırda sahaflık faaliyetleri de bu güzergâhın önemli iki noktasında; Kapalıçarşı'nın bulunduğu Beyazıt'ta ve Fatih'te yoğunlaşmıştır.³ Öğrenci ve ulemanın kitap ve daha da önemlisi kırtasiye malzemesi -maliyet nedeniyle kitaplar satın alınmak yerine istinsah ediliyordu- ihtiyacına bağlı olarak sahaflar yaygınlaşır.⁴ İstanbul'da önceleri bugünkü Kapalıçarşı'da, 1894 depreminden sonra da bir kısmı Beyazıt'ta bugün Sahaflar Çarşısı adıyla bilinen Hakkaklar Çarşısı'nda hizmet veren sahafların on yedinci asırdaki durumlarını Evliya Çelebi şöyle anlatır: "Esnâf-ı sahhafan dükkân elli Neferât 300, Bunlar ulemâ ziyyinde ve ulemâ huddâmları olmağ ile kadı'asker alayında tahtırevânlar üzre dükkânlarında niçe bin kitâbları zeyn edüp alay ile ubûr ederler."⁵ Evliya Çelebi'nin gözleminde kitapçı ve yayıncının edebi alanda bugün de değişmeyen işlevine on yedinci asırdan dikkat çekilmiştir: "Ulema ziyyinde ulema huddamları olmak...". Başka bir deyişle sahafların görevi bilgi üreticilerinin aracısı olmaktadır. Kitapçı ve yayıncı her dönemde, edebiyat ve kültür alanında kendisi olmazsa işlerin hiç de yolunda gitmeyeceği ama hiyerarşi olarak sanat üreticisinin altında bulunan bir yardımcı personel,

3 İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.69.

İsmail E. Erünsal, *a.g.e.*, s.54.

Seyit Ali Kahraman vd., *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 1, YKY, İstanbul, 2011, s.1/259.

başka bir deyişle kültür simsarıdır. Yayıncıların olduğu gibi sahaf-
ların da bu yardımcılık vasfı farklı dönemlerde dile getirilmiştir.
Sahafların iyi müşterilerinden İbnü'l-Emin, kitap satın almasına
rağmen içerikle ilgilenmeyen birinden söz ederken konuyu aç-
mak için şu beyti anacaktır: "Kitâbe dâd ü sitedle olur mu vâkıf
hiç/Nihâyet-i kütübin ismin öğrenir sahhâf"⁶ On dokuzuncu asır
muharririnin yayıncı ve kitapçılar hakkında yazdığı büyük kısmı
olumsuz görüşlerin de divan şairinin sahafı bakışındaki bilgi-ti-
caret zıtlığı ilişkisine benzediği söylenebilir.

Matbaa kültürünün yaygınlaştığı on dokuzuncu asrın ikin-
ci yarısına kadar sahaflık yalnızca kitap satıcılığı demek olma-
yıp yazma kitabın istinsahı için gerekli ciltleme, kâğıtçılık, sayfa
kesimi gibi pek çok yan görevler ve zanaat dalı da sahaf teşki-
latı bünyesinde ve bu yapıya bağlı olarak hizmet vermektedir.
İmparatorluğun kitap satıcıları yalnızca anılan zanaat kollarıyla
değil hüsn-i hatt, minyatür, tezhip, ebru gibi Türk-Osmanlı gör-
sel sanatlarıyla da iç içe bulunmaktadır.⁷ Bu dönemde görsel
sanatlar ile yazma kitap ilgisi, resim ve tuval arasındaki ilişkiyi
de andırır. Görseller, içerisine nakşedildikleri kitaba değer kat-
manın da ötesinde kitabın değerini zaman zaman katlamaktadır.
Sanayileşmenin getirdiği bir iş bölümünün ve sektörleşmenin
gerçekleşmediği üretim yapısında gerek zanaat gerekse sanat kol-
larının edebî ürün ve kitapla olan bağlantısı sahafların yalnızca
kitapçı değil matbaa öncesi dönemin yazmaya dayalı bir yayın
dünyası ve sanat alanı olduğunu gösterir.

Sanat alanları, hem estetik hem de maddi değere sahip olduk-
larından kültürel ve hukuki kural ve sınırlara sahiptir. Kuralların

6 İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal *Son Asır Türk Şairleri V*, haz. Ayşegül Celepoğlu, AKM Yayınları, Ankara, 2013, s.2355.

Sahafları gezenler bu beraberlikten sık bahsederler. Bunlar için bkz. Yahya Erdem, a.g.m.

yıpratılması edebî ürünün maddi değerini ve satıcılara olan güveni zedeleyeceğinden alan hem iç hem de dış mekanizmalarca kısmen denetlenir. Sahaflar da dışarıdan Lonca teşkilatına, iç denetim olarak da kendileri tarafından seçilen sahaf şeyhine bağlıdırlar. Anılarda belirtildiğine göre sahaflar, bilhassa Türkçe bilmeyen yabancı seyyah ve sefarethane mensuplarına bazen olumsuz tepkiler gösterip kitap satışını reddederken kendileriyle uygun iletişim kurabilen seyyahlarla çok yakın ilişkiler de geliştirmekte ve aranan her kitabı kolayca temin edebilmektedirler.⁸ Sadece seyyahlar açısından değil yerli okurlara da kitap satışında umursamaz davranışlar gösterebilmelerine rağmen kitap kurtları ve edebiyat tarihlerinde adları anılan sanatçı ve kültür insanlarıyla yakın ilişkilere sahiplerdir. Bu davranış biçiminde önemli nokta kapitalist mantıkla çalışmayan, genelde yazma kitaplar satan bu satıcıların kültürel barikatlarının içinde yer almaktır ve bu davranış biçimini bir antikacıyla kurulan ilişkide de görmek olasıdır: Satılan metanın değerini bilen müşteriyle iletişime geçmek. Tarihi incelemelerini yazarken sahaflardan satın aldığı kitapları kullanan ve bunlar için aile fertlerine zaman zaman siparişler veren Namık Kemal, istediği kitabı bulamayan tecrübesiz bir müşteriye kütüphanede tarama yapmayı öğretir gibi sahaflardan alışveriş yapmanın inceliklerini anlatırken buradaki ticaretin kuralları hakkında bugüne uzanan bazı ipuçları verir. Edib-i azam, sözleriyle sanayileşme öncesi sosyal ve kültürel sermayenin öne çıktığı bir ticaret dünyasının portresini çizer. Sahafların meşhur mezat satışlarında "tuhaf şeylere" tesadüf edilmesi de sahafların yeni ve güncel ürünleri satan kitapçılardan farklı olarak geçmiş yaşama ait kataloğu tutulmamış gizemlere bağlandığını hatırlatır. Bu bakış açısı sahaflardaki yazmaların "bilinmez" yani sistemsiz,

şaşırtıcı olduğunu düşündürürken buraları gizli hazineler barındıran biraz da masalsı mahzenlere benzeştirmektedir:

Kitapları Sahhaf-çarşısı'nda bulamamışsın. Ben arayacak olsam, zannederim ki hepsini bulurum. Sen, Sahhaflar'da kitap aramanın usulünü bilmiyorsun. Sahhaf ağalarımızın hiçbiri, dükkânında mevcut olan kitapların ne olduğunu bilmez. İnsan ânlarla biraz ülfet hâsıl etmeli de, istediği kitabı, dükkânın içinde kendi aramalı. Bir de salı günleri sahhaflardan ayrılmamalı; kitap me-zadı salı günüdür. İnsan, dünyada hayâl-ü hatıra gelmedik tuhaf şeylere tesâdüf eder.⁹

Böyle kitapları doğal olarak alafraanga kitapçılara giderek bulmak mümkün değildir, orası Batılılaşmayla ortaya çıkmış, tertipli, düzenli kataloglara sahip ama tam da bu nedenle her şeyin belli olduğu yani sıkıcı yerlerdir. Rıza Tevfik, daha geç tarihli izlenimlerinde Oryantalist Ludwig Deutsch tablolarını akla getiren cümlelerle Sahaflar Çarşısı'nı tasvir eder ve bu kitapçıların modern ticaretin getirdiği sınırsız rekabete uygun düşmeyen bir genel tutumu sürdürdüklerini hatırlatır. Edilgenlik, umursamazlık, iktisadi ve mesleki ilgisizlik sahafların Rıza Tevfik'in gözündeki imajının parçalarıdır:

Bu çarşı eski gidişte, eski usulde bir âlemdi. O küçücük dükkân-larda sabûrâne ve mütevekkilâne müşteri bekleyen ihtiyar kitap-çı hoca efendiler görüldürdü ki dükkânın dar peykesi üzerindeki ufak minderin üstüne bir kere diz çöküp oturdu mu, artık otu-rur, ancak eda-yı namaz için kımıldanırdı. Burada kitap alım sa-tımı da başka bir işe benzer değil. Bir kitap sorsanız, dükkânda öyle bir şey var mı, yok mu size katiyyen söylerler; hatta şimdiki-ler ticarete rekabetin ehemmiyetini pek iyi bildikleri için geçen mezatta mühimce bir kitabın hangi ellere geçtiğini de bilirler. Evveli bu derece takayyüdât yoktu. Rezzâk-ı âlem olan Allah ka-rıncanın bile rızkını verir ve rızk-ı mukadder adamın ayağına

gelir diye o halûk ihtiyarlar dükkânları önünden gelen geçeni çağırılmazlar, öyle murâkabe vaziyetinde sâkit ve mütevekkil bekler dururlar, hiç bağırılmazlardı. Eminim -çünkü tahkik ettim de söylüyorum- dükkânlarında kaç cilt kitap var ve nasıl şeylerdir onu da bilmezlerdi.¹⁰

Sahafların tasvir edilen genel isteksizlikleri, bazı müşterilere karşı soğuk tavırları, "Müşteri her zaman haklıdır!" kapitalist sloganını takip etmemeleri, pazarlık konusundaki talepleri kestirip atabilmeleri, indirim bakışlarının belirsizliği klasik dönem kitap pazarının bu yegâne hâkimlerinin tarihsel ve kültürel kimlikleri ile bağlantılıdır. Aslında izlenimlerde aktarılanın tersi bir davranış göstermeleri eşyanın tabiatına aykırıdır. Çünkü sahaflık kimliğinin oluşumunda modern öncesi bir üretim dünyasının ve sanat alanının tüm özellikleri göze çarpar. Bu kimliğin sosyo-kültürel özelliklerinin belirgin üç değişkenin etkisi ile ortaya çıktığı söylenebilir:

1- Sürüm ve biriciklik arasındaki fark. Veblen'e göre biricik ve zor erişilen ürüne sahip birey bu sahip oluşla temayüz eder: "Çok sayıda insanın (maddi açıdan) erişebildiği bir şey sıradandır. Dolayısıyla böyle bir malın tüketimi onursal değildir, çünkü diğer tüketicilerle lehte bir haksız mukayese yapılması amacına hizmet etmez."¹¹ On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl başına nazarı okur-yazarlık oranının düşüklüğü, kitap dünyasında yerel dil yerine özel eğitim gerektiren şemsiye dillerin (Doğu için Arapça-Farsça, Batı için Latince) hâkimiyeti ve kültürel sermayenin görece çok dar bir çevrenin elinde olması edebî eserin okuyucu zümresi i fazlasıyla sınırlandırır. Bu eğitilmiş zümre ne derece

10 Abdullah Uçman (haz.), *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.283.

¹¹Thorstein Bunde Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, çev. Eren Kırmızıaltın, Hüsnü Bilir, Heretik Yayınları, Ankara, 2017, s.142.

sınırlıysa o denli yüksek statü sahibi de olacaktır. Edebî ürünün satıcısı da yalnızca bu yüksek zümre mensubu ile ticaret yapmakta, diğerk pek çok ticari yapıdan farklı olarak 'sürüm' mantığıyla davranmamaktadır.

2- Yazma edebî eserler, yalnızca içerikleri değil, cilt ve sayfa yapıları, hattın biçimi ve kimin tarafından yapıldığı ile beraber görsellikleri ve emtia kıymetleriyle de değerlendirilmektedirler. Bu değerlilik ise plastik sanatlarda olduğu gibi ürünün 'biricik'liğine önem verme anlamına gelmektedir. Eser içerik olarak biricik olmasa da maddi tüm özellikleri ile biriciktir ve basılı üründen çok farklı olarak zanaat ve sanat birleşimine dayanan bir fiyatlandırmaya sahip olacaktır. Eserin bedelini ödeyebilecek bir okur, birinci maddede bahsedilen kültürel birikimin yanında ekonomik bir birikime de sahip olmalıdır. Sahaflar bu alım gücü yüksek zümre ile ticaret yapmaktadırlar. Zengin ama sayıca çok az edebiyat okuru sahafa edebî eserin çokluğu, okur-yazarlık oranının yüksekliği ve kültürel sermayenin toplumdaki yaygınlığı ile ters orantılı birim kazanç sağlamaktadır.

3- Yukarıda bahsedildiğı gibi sahaflar özelde kitap, genelde Türk-Osmanlı görsel sanatları hakkında derinlemesine bilgi sahibi olması beklenen kişilerdir. Ticari kariyerlerinin onlara sağladığı bu kültürel sermayenin sahafların kurulduğu ve kuvvetlendikleri dönemlerde "sokaktaki adam" tarafından elde edilmesi imkânsızdır. Sahip oldukları bu uzmanlık bilgisi/kültürel sermaye sahafları tüccar-âlim durumuna getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında sahaflar sosyal yapı içinde yerlerini maddi sermayeden ziyade kültürel sermayeleri ile elde etmektedirler. Sahafların sosyal yapıda kültürel sermaye ile konum elde etmesiye sosyo-psikolojik açıdan ilim ve sanat alanlarında sanatçıların yanı başında, yarı-alim/sanatçı konumunda yer almaları sonucunu doğurur.

Nitekim diğer allameler ve şairler fikirlerini satarken sahaflar sadece meta satar ki bu onların ilim sahibi olmalarına rağmen al-lame ve şair olmamalarını da açıklar. Benzer bir ilişki daha sonra yayıncı-kitapçı hiyerarşisinde de açıkça hissedilecektir.

Osmanlı edebiyatının klasik dönem kitap satıcıları matbaadan önce tamamıyla; matbaanın devlet tarafından tesisinden sonra da yüz yıl kadar edebî ürünlerin ve kitabın satışında tam anlamıyla pazara hâkim olmuştur. Fakat on dokuzuncu asrın ikinci yarısından sonra yazma kitap üzerine kurulu ticaret ilişkisi giderek artan bir hızda değişir. Gerçekleşen şey ise kitap sektöründe az olanın değerli görüldüğü yazma kültürünün terk edilip satış adedinin ve güncel yazarların değerli kabul edildiği basma kültürünün yaygınlaşmasıdır. Artık fikrin toplum içinde alınıp satımına bağlı bir yayılcılığın hedeflendiği nispeten modern tutum, kitapçılığı da tamamıyla zıt bir ticari mantığa büründürmüştür: Çok sat!

Yeni yaklaşıma uygun biçimde matbaa ile kitap basarak satış yapmak devlet tarafından Batılılaşma çabalarına uygun olarak her dönem teşvik görmüştür. Tanzimat Fermanı'nın ilanından bir sene sonra *Ceride-i Havadis*'in de yayın hayatına girdiği 1840'ta devlet, isteyen her vatandaşın kamu matbaası Matbaa-i Amire'yi bir yayın aracı olarak kullanabileceğini ilan eder. Böylece masrafını ödedikten sonra herkes kitap bastırıp istediği fiyattan matbu kitap ticareti yapmakta özgür olacaktır. Bununla da yetinilmez ve teşvik amacıyla İstanbul dışına satılacak kitaba vergi muafiyeti getirilir.¹² Doğal olarak sahaflar da matbaanın imkânlarından sonuna kadar faydalanırlar. Önceleri Takvimhane'de sonraları da kurdukları özel matbaalarında kitap bastırıp satmaya başlarlar.

Tanzimat Fermanı sonrasındaki yaklaşık yirmi yıl boyunca sahaflar hem matbu hem yazma kitap satışına devam ederler. Bu yirmi yıllık süre zarfında matbu kitap satış yerleri her zaman ya Takvimhane, Ceridehane ya da sahaflar olacaktır. İlanlarda şöyle ifadelerle karşılaşılır: "Şimdiye kadar tab' ve neşrolunan bunca kütüp ve mecellatla istifade-i umumiye müşahede olunmakta olduğundan saye-i ihsan-vaye-yi cenab-ı padişahide her nev' ulum ve maarife dair kitaplar ucuz ucuz satıldığı misillü bu defa dahi Darü't-Tıbbatü'l-Amire'de fûruht olunmakta olan bazı kitaplar ehven fiyatla tab' ve temsil olunduğundan talebe-i ulum vesa-ir istek edenlerin malumu olmak üzere..."¹³ Örneğin Merhum Mehmet Hafit'in Takvimhane'de basılan *Dersaadet'deki Meşhûr Sular Hakkında Risale*'si 1855'de sahaflarda müşterisini bekler.¹⁴ 4 Ocak 1866 tarihli *Tercüman-ı Ahval*'de Sahaflar Çarşısı'nda 13 numaralı Kırımlı Halil Efendi'nin Mısır'dan getirip sattığı pek çok kitabın listesini ve fiyatını görmek mümkündür.¹⁵ Gazete ilanlarında tanıtılan matbu eserler ise genelde ya sahafların matbaalarda bastırıldığı telif ve şerh olmak üzere dinî kitaplar, medrese eğitimi müfredatına dâhil yayınlar, divanlar, halk dairesinde okunan destan ve letaif metinleri ya da devletin bastığı eğitim kitaplarıdır.

1860'ların ikinci yarısından itibaren yeni yazar ve yeni içeriklere duyulan ihtiyaç, matbaa ile yakın ilişki kurup klasik literatürün her metnini satan sahaflara alternatif teşkil edecek bir satış ağının tesisini gerektirir. Edebiyat açısından değişim sadece kitabın satış ağı noktasında gerçekleşmemiştir. Güncel olduklarından telifle bağlı metinler aynı sebepten ötürü içerik, biçim ve dil olarak da değişmiştir. Bu yeni içeriğin satışını yapmak için önceleri müvezzi ve tütüncüler, sonraları ise yayıncılık yapan alafranga

13 "Fünun", *Takvim-i Vekayi*, 22 Safer 1272, Nr. 532, s.4.

14 "Fünun", *Takvim-i Vekayi*, 26 Şaban 1271, Nr. 523, s.4.

15 "İlanat", *Tercüman-ı Ahval*, 16 Şaban 1282, Nr. 741, s.4.

kitapçılar ticaret alanına girmiştir. Aslında çoğu sahaf her türden güncel edebiyat kitabını satmaktadır ama Sahaflar Çarşısı on dokuzuncu asırda yazara ya da çevirmene telif ödenmesi gereken "güncel edebiyat"ın genel satış ve kültür merkezi olmamıştır. Eğer bir sahaf belli bir yeni edebiyat kitabını satıyorsa bu ilanlarda özel olarak belirtilmiştir. Sahafların bu tutumunun eleştirildiği de görülür. Örneğin Sahaflar Çarşısı'na dair Halit Ziya'nın izlenimlerinde buradaki kitapçıların genelde klasik edebiyat ve eğitim müfredatlarının temel kitapları niteliğindeki yazma eserleri litografiyle çoğaltıp kâr elde etmek peşinde oldukları ve güncel edebî alana katkıda bulunmadıkları iddia edilir. Sahafların eski bir metni yeniden üretip satma tercihi dükkânlarının fiziksel yetersizlikleriyle birleştirilip köhnelik kavramının geniş anlam alanında gündeme getirilir. Uşaklıgil bunun alternatifi olarak Bâbîâlî'deki alafranga kitapçıların büyük bölümünü teşkil eden Ermeni kitapçılardan ve korsan dâhil her türden talep gören güncel kitabı satan İranlı matbaacıları bahseder. İmparatorluğun eski kitap ve yayın dünyası ise onun imgesinde antropomorfik biçimlerle büzüşmüş ve birbiri üstüne yığılarak ayakta durmaya çalışan barakalardır:

Türk matbaacılığı taş basmalarına inhisar ederek mesela Beyazıt Camii köşesindeki müşabih mahzenlerde, kitapçılığı da Sahaflar Çarşısı'nın, yıkılmak zamanının vüruduna mütevekkilane intizaren birbirinin üstüne dayanarak muvazenelerini ancak temin edebilen harap dükkânlarına sinip, inkişaf dakikasını talihin zuhura gelmekte geciken lutfuna talik ederken bir yandan Ermeniler, bir yandan da Valide Hanı'nda İraniler memleketin bütün okuma ihtiyacına tekabül edecek bir faaliyet gösteriyorlardı.¹⁶

16 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.261.

Necip Asım'ın *Kitap*'ta aktardığına göreyse Ahmet Mithat, Bağdat'tan İstanbul'a gelip kendisinden beklenecek bir girişkenlikle edebî ticarete başlarken ortada hiçbir köklü matbu kitap satıcısı bulunmadığından sahaflarla anlaşıp burayı eserleri için bir satış merkezi yapmak istemiş ama onlardan olumlu cevap alamamıştır. Necip Asım, bu olayı şöyle aktarır: "Ahmed Midhat kitaplarını sahhâflarda satdırmak istemiş, kabûl etmemişler. 'Âsâr-ı cedide' denilen o neviden eserler, yani tiyatrolar, romanlar Bağçekapusu'nda Tönbekici Hasan Ağa'nın, Çenberlitaş'da Celil Ağa'nın dükkânlarında, bir de o zaman nümûne olarak bir okcu dükkânını havi olan Okcularbaşı'nda, Reşid Paşa Türbesi karşısında bizde ilk kırâathâne müessisi Sarafim Efendi'nin kırâathânesinde, Eminönü'nde bir barakada satılır idi."¹⁷ Necip Asım'ın aktardıklarının doğruluk payı tartışmalıdır. Ama onun ve Halit Ziya'nın konuya yaklaşımları edebiyat ve sanat alanlarında sık rastlanan bir genellemenin örneğidir. Bu da eski ve müesses sanat alanının yeni ve alan kazanma çabasındaki içeriğe engel çıkardığı fikridir. Becker'in görsel performanslarla ilgili vardığı genelleme Halit Ziya ve Necip Asım'ın belirginleştirmek istedikleri ayrımı teorik açıdan özetler: "[H]em estetik olarak nahoş, dolayısıyla da ahlaki olarak da kabul edilemez bulduğum için hem de eski sanatsal kalıbın yerini aldığı takdirde kaybeden taraf olacağım için yeni uygulamaya karşı koyarım."¹⁸

Eski-yeni karşıtlığı edebiyat ve kültür tarihinde teorik açıdan çok aşına olunan bir zıtlık ilişkisidir. Bunun yanında Sahafların yeni edebiyat ya da daha genel konuşulacak olursa Batı'dan gelmiş yeni içeriğe muhalif oldukları yorumu pratiğe bakıldığında karşılığını tam bulmamaktadır. Örneğin Necip Asım'ın

17 Necip Asım Yazıksız, "Kitapçılık", s.154.

18 Becker, *a.g.e.*, s.357.

aktardıklarındaki tartışmasız doğru nokta, sayılan yerlerde gerçekten de tüm yeni edebiyat kitaplarının satılmasıdır. Bir esnaf grubu olan sahafların güncel kitapları satmayı reddetmesi hakkında söylenenlerde ise hatalar vardır. Mithat Efendi'nin edebiyat dünyasına girişi denebilecek ve 1870'lerden itibaren çıkarmaya başladığı *Letâif-i Rivayât*, Türk kitap tarihinde "seri yayıncılık" düşüncesinin de ticari ilk uygulamalarındandır. Gerçekten de serinin birinci cüzünün satış yerleri arasında sahaflar yoktur. Satış noktaları şunlardır: "İşbu risale yedişer kuruş fiyatla Bahçekapısı'nda Tömbekici Hasan Ağa, köprübaşında gazete barakasında ve bazı müvezziler elinde satılmaktadır."¹⁹ Yayımladığı ilk cüzden kısa süre sonra çıkan altıncı kitap *Yeniçeriler*'in arkasındaki ilana göreyse Sahaf Ahmet Efendi, Ahmet Mithat'ın o tarihe kadar basılmış tüm eserlerini satmaktadır.²⁰ Ayrıca sahafların Batılı türler ya da edebiyat-ı cedide dâhilindeki metinleri satmadıklarını söylemek doğru değildir. Şinasi'nin *Tasvir-i Efkâr* matbaasında ikinci baskıya giren ve yeni edebiyat müfredatının bugün başlangıç kitaplarından olan *Tercüme-i Telemak*'ın satış yerlerinden biri Sahaf Sait Efendi'nin dükkânıdır. Ayrıca Sahaf Sait Efendi, kendi dükkânı dışında Beyoğlu ve Galata kitapçılarında satılan Aram Güzeloğlu Efendi'nin Fransızca konuşma kitabı *Mecmua-ı Musahabet*'i de satmaktadır.²¹ 1870'lerde kâtipler, muharrirler ve bu mevkie gelmek isteyen öğrenciler dışında kimse Fransızca eğitimiyle ilgilenmiyordu. Demek ki Batı'dan gelen içerikle ilgilenen, Beyoğlu ile Galata kitapçılarına giden bir okur grubu sahafların da müşterisidir. Edebiyat ve tarihte de durum

19 Ahmet Mithat, *Letaif-i Rivayat* (Suizan, Esaret), (Cüz-i Evvel), Muharririn Zatına Mahsus Matbaa, İstanbul, 1287, arka kapak.

20 Ahmet Mithat, *Letaif-i Rivayat* (Yeniçeriler), (Altıncı Cüz), Muharririn Zatına Mahsus Matbaa, İstanbul, 1288, arka kapak.

"İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, 8 Ramazan 1279, Nr. 70, s.4; "İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Rebiülahir 1281, Nr. 228, s.4.

hemen hemen aynıdır. Sonrasında da durum değişmez. Halit Ziya, Batılı bazı tiyatro eserlerini, Namık Kemal ile Recaizade Mahmut Ekrem'in kitaplarını ve dönemin en meşhur tiyatro serisi "Temaşa"yı sahaflardan satın alır.²² Hakkaklar Çarşısı'nda kitapçılık yapan Hacı Kasım Efendi, II. Abdülhamit döneminde bugün yeni edebiyat müfredatının merkezinde duran Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat'ın yasaklı kitaplarının satışını yapmaya devam ettiğini yazar.²³

Düşülmesi gereken not sahaflarda yeni edebiyat veya Batılı metinlerin satışının yapıldığıdır. Ama bir sahaf yine de Bâbîâlî'deki alafranga kitapçı değildir. Sahaflar kesinlikle Doğu-Batı zıtlığı gibi siyasi yüke sahip bir karşıtlığı savunmazlar. Ayrıca bir ticaret erbabının kârlılığı ön plana çıkarmadığını düşünmek de sağlıklı olmaz. O zaman yeni edebiyat ve satış tercihi noktasındaki tercihi ekonomik açıdan yorumlamak gerekir. Telif bağli yeni edebiyat modern bir iş bölümünü yani yayıncıyı ve hızlı bir dağıtım ağını mecbur tutar. Bu dağıtım ağında her gün yazarı dükkânda ağırlayıp memnun etmekten sorunlu metinlere ruhsat alma yollarını bulmaya kadar sayısız aşama vardır. Bir sahaf binlerce nüsha bastırıldığı ve kolayca okullara sattığı *Tuhfe-i Vehbi* gibi pek çok kitabı telifsiz şekilde bastırıp istediği kazancı elde edebilmektedir. Bunun yanında çok iyi getirilere sahip ve uzmanlık gerektiren yazma sektörü de sahafların tekelindedir. İlgilendikleri matbu kitapların ise hem satış oranları garanti hem de telifsiz olduklarından maliyetleri düşüktür. Özetle en büyük ayırım aslında sahafın bugünkü kitapçı, on dokuzuncu asır tabiriyle kütüphanenin ise bugünkü yayıncı olmasıdır.

22 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.91-93.

23 Nâşid Baylâv, 1862-1962 *İlk Türk Kitapçılarından Hacı Kasım Efendi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1962, s.16.

2. Baraka, Müvezzi ve Seyyar Kitapçılar

Bâbiâli Caddesi'nde gazeteler ve kitapçılar yaygınlaşmadan önce yayımlanan güncel metinler bazı sahafların yanında farklı esnaf gruplarının dükkânlarında ve en çok da günümüzde büfe ve gazete bayii denebilecek dükkânlar ile kıraathanelerde satılmıştır. Gazete, kitap satan bu yerlere de dönem içinde tömbekici, tütüncü ya da baraka adı verilmektedir. Ayrıca gezici satıcı ya da gazete dağıtıcısı anlamındaki "müvezzi" tabiri de, büfeler için kullanılmıştır. Münir Süleyman Çapanoğlu²⁴ dükkânlarında tömbeki, tütün ve kibritten başka gazete, dergi ve forma forma çıkan roman satanlara da 'müvezzi' denildiğini kaydeder. Ahmet Rasim, kitap satan büfelerden söz ederken buraların iç kısımlarını zihnimize canlandırmaya yetecek ayrıntıyı verir: "bir tarafı tuhafiye, tütüncü, tömbekici, kâğıtçı, ortası kumaşçı, diğer tarafı da kitapçı kısımlarına müfrez..."²⁵

Güncel yayınlar için kitapçılardan önce büfelerin ve kıraathanelerin satış noktası olarak kullanılması buraların hem merkezî konumlarda bulunması hem de ticari kaygılar ile ilgilidir. Bâbiâli kitapçılarının yaygınlaşmaya başladığı 1875 öncesinde gazete, dergi, roman formları ve bunlardan önemlisi yeni okul kitapları için belli bir pazar ve sürüm olmadığından sadece sayıları pek az güncel yayınların satışına güvenerek ticari bir risk almak akılcı değildir. Bir büfe ise hiç kitap satmadığı durumlarda bile başta tütün, ardından sattığı diğer gündelik ufak ihtiyaç malzemeleriyle ticaretini devam ettirebilir. Benzer şekilde bir kıraathane de sadece gazete ve kitap satarak değil bunları okuyan müşterilerden

24 Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde İlave*, Hür Türkiye Mecmuası Yayınları, İstanbul, 1960, s.8-9.

25 Ahmet Rasim, "İstanbul Mektubu", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Temmuz 1926, 1798, s.2.

ve bir sosyalleşme mekânı olarak sattığı içeceklerden gelir elde etmektedir.²⁶

Bu mekânların on dokuzuncu asır kitap kültürü bakımından taşıdıkları anlam ise yeni satış yerlerinin gündelik yaşam, gazete ve yeni edebiyat ilgisi bakımından bir dönüşümün henüz başladığını işaret etmeleridir: Artık gündelik yaşam içinde gazete ve güncel basılı metinleri takip eden birileri var demektir. Ama bu takipçiler, bir kitle değil yalnızca birileri denebilecek az sayıdaki bir okur topluluğu gibi görünmektedir. Zira büyük kısmı ilk gazetelerin yayımlandığı Bâbîâlî civarında, pek azı da diğer semt merkezlerinde bulunan satış noktaları bugün ancak "yerel" basından beklenen tariflerle anlatılır. Örneğin *Tasvir-i Efkâr*'ın 27 Haziran 1862 tarihli birinci sayısında Bianchi'nin meşhur sözlüğü hakkındaki reklam metni şöyledir:

Fransız müelliflerinden Mösyö Bianki'nin Türkçe-Fransızca ve Fransızca-Türkçe lügat kitapları Frenk sahaflarınca muayyen olan fiyatından ehven olarak bir mahalde satılmakta bulunmuş olduğundan talebi olanlar *Tasvir-i Efkâr* gazetesihanesine müracaat eylemek lazım gelir.²⁷

Metinden anlaşıldığına göre sözlüğü satın almak isteyen bir müşteri önce Bahçekapı'daki *Tasvir-i Efkâr* gazetesini ziyaret edecek ve ancak böylece uygun fiyatlı sözlüklerin nerede bulunduğunu öğrenecektir. Reklamın bu derece yerel bir müşteri grubuna seslenmesi 1875 öncesinde güncel yayınlar için dağıtım ağı'nın kısıtlı olduğu hakkında nesnel bir göstergedir. 2 Kasım 1862 tarihinde *Ceride-i Havadis*'e verilen bir ilandaysa farklı kitapların

26 İstanbul'un en iyi kahvehanelerinde kahve 20 parayken Sarafim Efendi' in meşhur kıraathanesinde masanın üzerinde günün gazeteleri ve yeni çıkmış dergi ve kitaplar bulunduğundan bu hizmet karşılığında kahveden 40 para alınır. Kaynak: A. Adnan Adivar, "Kahve Okuma", *Akşam*, 11 Teşrinievvel 1944, Nr. 9332, s.5; Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.170.

27 "İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, Selh-i Zilhicce 1287, Nr. 1, s.3.

isimleri ve fiyatları anıldıktan sonra bunların "kâğıtçıların sabık merhum kethüdasının dükkânında satıl"dığı²⁸ belirtilir. Reklam metni mesajını en kısa biçimde, en açık ve en etkili şekilde anlatmaya mecbur olduğuna göre 1862'de kitap müşterileri bu yerel tariflere göre kitap alışverişini gerçekleştiren, sınırlı bir gruptur.

Söz konusu dar dağıtım ağında sadece barakaların ve kitap müşterisinin doğrudan başvurabileceği matbaa, kıraathane ve müvezziler yer almaz; her türden esnafa rastlamak da mümkündür. Belli bir satış merkezi olmadığı için çeşitli karışıklıklarla da karşılaşılır. Muhtemelen bu nedenle Basiretçi Ali Efendi, 1876'nın sonu gibi Bâbîâli'de ilk kitapçıların yer almaya başladığı tarihte yazarlardan reklam verirken kitapların satış yerlerinin kaydedilmesini rica eder.²⁹ Ayrıca eğer ilanlarda "her kitap satılan mahalde" gibi genel ifadeler kullanılmışsa kitapları her yere dağıtmak gerektiğini de hatırlatır.³⁰ Gazetelerin reklam kısmında ya da satılan kitapların arka ve ön kapaklarında ilan edilen kitap satım mahalleri çevredeki esnaf dükkânlarıdır. Örneğin Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kaza*'sını dönemin önemli iki barakası yanında Beyazıt'ta kâğıtçılarda Hafız Osman hattıyla mushaf-ı şerif satılan 108 numaralı dükkânda sattırır.³¹ *Tasvir-i Efkâr*'ın ilk yıllarındaki bazı reklamlardan yola çıkarak kitap satılan mahallerin birkaçını kaydeden Sıddıka Dilek Yalçın'ın sıraladığı satıcılarda tütün büfeleri, ciltçi, kâğıtçı gibi kitapla ilgili satıcıların dışında eczane, sucu, çaycı, fesçi, misk yağcı³² vb. dükkânlar da anılır.

28 "İlan", *Ceride-i Havadis*, 9 Cemaziyelevvel 1279, Nr. 1116, s.4.

29 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, s.532.

30 Basiretçi Ali Efendi, a.g.e., s.543.

31 Ebüzziya Tevfik, *Ecel-i Kaza*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1288, ön kapak.

32 Sıddıka Dilek Yalçın Çelik, *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 1998, s.514.

Çok çeşitli dükkânların yanında on dokuzuncu asırda Bâbîâli kitapçılarının tesisinden önce kitap satışında bir merkez teşkil edip şöhret kazanmış üç büfe ve bir kiraathane mevcuttur. Bunlar Bahçekapı'daki Acem Hasan Ağa, Ahmet Rasim'in tarifine göre Çemberlitaş Hamamı'nın yanında bulunan Tömbekici Acem Celil (Abdülcelil) Ağa ve Köprübaşı Barakası'dır. İlk kitapçılardan Hacı Kasım Efendi, Köprübaşı Barakası'nı kitapçı Aleksan'ın işlettiğini kaydeder.³³ Baraka, köprünün Eminönü tarafındadır. Kiraathane dendiğinde ise akla gelen ilk müessese Sarafim Efendi'nin kiraathanesidir. Kiraathane bugün yeşil alan hâline getirilerek Beyazıt Meydanı'na katılmış dönemin meşhur Okçularbaşı Caddesi'nde, Mustafa Reşit Paşa Türbesi'nin karşısında kurulmuştur.

On dokuzuncu asır muharrirlerinin bir kısmı, kitapçıların yanında bu ilk satış yerlerinden de hayatlarının bir parçası oldukları için yazılarında söz etmişlerdir. Rezaizade Mahmut Ekrem, hayatayken bastırmadığı tiyatrosu *Çok Bilen Çok Yanılır*'in mizahi, müstehzi ve bol tevriyeli mukaddimesinde kendi tiyatro yazarlığının ortaya çıkışını absürt bir nedene bağlamak ister. Bulduğu absürt gerekçe ise muhtemelen yazarın da sık ziyaretçilerinden olduğu Köprübaşı Barakası'nın "Satılan mal geri alınmaz!" politikasıdır:

Canım ne kadar da çok!.. Ne kadar da çok!... Köprübaşı Barakası'na "tiyatroya dâir neler var" diye sordun mu?, herif saya saya bitiremiyor ki... Artık neler yok. *Görenek* mi istersin *Hürriyet* mi *Felâket-i Aşk* mı, *Amerika Vahşileri* mi (...) Bu meslekte sebat edemedim, göreneğe uydum, tedbirde kusur ettim, zavallı çocuklar gibi aldandım tiyatro okumamak için ettiğim ahde vefâ edemedim. Tuttum bu mübareklerden birkaç tanesini aldım. Sonra eyvah dedim ammâ iş işten geçti. Herif kitapları geri almadı, ben de hepsini okudum.³⁴

33 Nâşid Baylâv, a.g.e., s.15.

34 Rezaizade Mahmut Ekrem, *Çok Bilen Çok Yanılır*, (Haz. İsmail Parlatır), Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara, 1983, s.3.

Ahmet Rasim; Celil Ağa ve Hasan Ağa barakalarının dönem içinde basılan ve tutan edebî ürünlerin geniş bir yelpazesine sahip olduğunu belirtir: "Bu iki sabit müvezzî, asrın meşhurlarının basılmış eserlerini satarlardı. Bunlarda bulunmayan başka kitapçılarda bulunmazdı."³⁵ Ahmet İhsan da gençliğinde kitapçı dükkânlarındaki tüm yeni kitapları okuduğunu, Çemberlitaş'taki Celil Ağa'nın dükkânında bile alacak kitap bırakmadığını³⁶ söyleyerek Ahmet Rasim'in sözlerini Celil Ağa açısından doğrular. Arakel Tozluyan ise yeni başlayan Bâbüali yayıncılık ve kitapçılık sektöründeki riskleri tartıştığı bir yazısında sektörün kendinden önceki kitapçıları yuttuğunu ima ederken örnek olarak verdiği erken dönem kitapçıları arasında ilk sırayı bu iki satıcıya ayıracaktır: "Bizde daha bir hayli kitapçı dükkânları da vardı ki kimisi geriye kalmış kimisi de kapanmıştır. İşte Bahçekapısı'ndaki Tömbekici Hasan Ağa ile Çemberlitaş'ta Celil Ağa."³⁷

Bahçekapı'da, bugünkü Şekerci Muhittin Hacı Bekir'in dükkânı karşısında tütüncülük yapan Tömbekici Acem Hasan Ağa, sahaflar dışında kitap satmaya başlayan ilk dükkânlardan biri olmasının yanında kitapçı olarak hatırı sayılır bir yer edinmiştir. Ahmet Rasim'in *Karagöz* gazetesi sahibi Ali Fuat Bey'den aktardıklarına göre Tömbekici Hasan'ın dükkânı, Şekerci Hacı Bekir'in karşısındaki *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin girişinde bulunmaktadır ve aynı zamanda *Tercüman-ı Ahval*'in ilk satış yeridir.³⁸ Bu merkezî konumu açısından Tömbekici Hasan'ın diğer gazete ve güncel kitapların ilk satış yerlerinden olması da makul gözükmemektedir. Bununla beraber 1860'ta yayın hayatına başlayan

35 Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharriir, Şair, Edib*, s.48.

36 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.57.

37 Arakel Tozluyan, "Kitapçı Arakel'in Varakasından Mabat", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Cemaziyelevvel 1304, Nr. 2598, s.2.

38 Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharriir, Şair, Edib*, s.57.

Tercüman-ı Ahval'deki ilanlar tarandığında 1866'ya kadar bu isme rastlanmamaktadır. Görüldüğü kadarıyla Hasan Ağa ismi ilk kez *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde 20 Şubat 1866 tarihli 366. sayıdaki bir reklamda sehven Hüsnü şeklinde yazılarak geçer.³⁹ Üç gün sonraki 779 numaralı *Tercüman-ı Ahval*'de de aynı kitap için verilen ilanda isim tekrarlanır. Bir süre sonra Hasan Ağa'nın bir dağıtım noktası hâline geldiği görülür. 1 Ocak 1875 tarihli *Basiret*'te diğer müvezzilere hem gazete hem de genelde forma olarak bastırılan kitap cüzlerini Hasan Ağa'nın dağıttığı yazılır.⁴⁰ Arşiv kayıtlarına göre Hasan Ağa sadece Şinasi'nin ve diğerlerinin gazetelerini ve kitapları dağıtan sıradan tömbekici değildir. Şehzadeler ve Sultan V. Murad bile okuma ihtiyaçları için Tömbekici Hasan'a başvurumaktadırlar. "Bahçekapısı'nda Kitapçı Acem Hasan" unvanı ve mühürle, 13 Mart 1875 tarihinde saraya yollanan 7.137,5 kuruşluk faturaya göre Hasan Ağa, Şehzade Mehmet Murat Efendi (V. Murat) ile yoğun bir süreli yayın ve kitap ticareti içindedir.⁴¹

Sarafim Efendi'nin 1857'nin sonlarında Okçularbaşı'nda açılan kıraathanesiye sadece gazete ve dergilerin okunduğu bir salon değil, aynı zamanda tüm süreli yayınları ve yeni çıkan kitapları okurla buluşturan bir dağıtımçı gibi çalışmıştır.⁴² Burası, Sarafim Kiraathanesi, Kiraathane-i Osmani, Okçularbaşı Kiraathanesi, Reşit Paşa Türbesi'nin karşısındaki kiraathane vb. tanıtıcı

39 *Şefikname*'nin 16 kuruş fiyatla satıldığı yerler arasında Hasan Ağa'nın adı ilk kez geçer. (İlanda Hüsnü olarak sehven yazılmış olmalıdır çünkü daha sonraki ilanlarda Hasan şeklinde yer alacaktır.): "Kâğıtçılarda Üsküdarlı Hacı İsmail Efendi'nin dükkânı, Reşit Paşa merhumun türbesi karşısında kain kiraathane (Sarafim Kiraathanesi M.Ö.), Tasvir-i Efkâr Matbaası, Hamidiye'de Tütüncü Kırmılı Mustafa Ağa'nın dükkânı, Bahçekapısı'nda Tömbekici Acem Hüsnü'nün dükkânı." Kaynak: "İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Şevval 1282, Nr. 366, s.3.

40 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, s.357.

41 BOA., Y.E.E., Nr. 22-39.

42 Kemalettin Kuzucu, "Sarafim Efendi ve Kiraathanesi", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, 5. C., 2014, s.231-238.

ifadelerle de anılmıştır. Sadece bir satış merkezi değil aynı zamanda önemli bir edebî ve kültürel mahfildir. Sarafim Efendi'nin kıraathanesinden reklamlar dışında ilk bahseden yazarlardan biri Namık Kemal olur. Meşhur "Ramazan Mektubu"nda kıraathanenin açıldıktan sonra rağbet görmesini yayıncılıktaki ilerlemenin göstergelerinden biri olarak kabul eder:

Reşit Paşa Türbesi'nin karşısında bir kırâathâne açılmıştı. Bir eğlence yeri de işte odur. Matbûâtın bir müddetten beri gösterdiği terakki cihetiyle kırâthânenin ehemmiyeti ve halkın buna rağbeti günden güne artıyor. Sâhibi ise müşterilerini lâıykı ile hoşnut etmektedir.⁴³

Sarafim Efendi, Namık Kemal'in dediği gibi müşterilerini hoşnut eden bir esnaf olmalıdır. Ahmet Rasim de onu "güleryüzlü bir adam"⁴⁴ olarak hatırlar. Ahmet Rasim, Sarafim Kıraathanesi'nin müdavimlerinin ileri gelen kimseler olduğunu da ekler. Buraya dâhil olanların ihlal etmediği bazı sınırlar bulunur. Yayılarak, laubali oturuşlar, garsona ve diğer sakınlara rahatsız edici şekillerde seslenme vb. diğer bazı kahve ve gazinolarda sıradan karşılanacak davranışlar seçkin müşterileri kabul eden Kırâthane-i Osmani'de kabul görmez. Zaten mekânda kahve ücreti de diğer yerlerin iki katı olarak 40 para, yani 1 kuruştur. Ayrıca Ahmet Rasim kitapçılar dışındaki kitap satış noktaları arasında Sarafim'i önemli bir aşama olarak sayar ve tömbekicilerin piyasadan çekilmesinde Sarafim'in bir merkez hâline gelişinin payı olduğunu düşünür.⁴⁵ Sarafim Efendi rağbet gören etkili bir merkez olduğundan çevresinde benzeri kıraathanelerin açılmasına da vesile olmuştur. Örneğin önceden Direklerarası'nda kıraathane işletip

43 Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları I*, TTK Yayınları, Ankara, 1967, s.74.

44 Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.170.

45 Ahmet Rasim, *a.g.e.*, s.170.

Ramazan'larda meddah gösterileri düzenleyen Mehmet Efendi de kıraathanesini Sarafim Efendi'ye rakip olabileceği Reşit Paşa Türbesi'nin karşısına, Okçularbaşı'na taşıma ihtiyacı hisseder. İstanbul ve taşra gazetelerini ve yeni çıkan kitapları kıraathanesinde bulundururken kahve fiyatını 20 diğer meşrubatları 40 para yaparak Sarafim'in yarı fiyatına kahve satışına başlar. Bunun yanında Sarafim'in müşterileri için düzenlediği kitap piyangolarına benzer şekilde Ramazan kampanyalarıyla sadece meşrubat parası karşılığında aylık abone olan müşterilerine birer kitap ya da *Ruzname-i Ceride-i Havadis* ya da diğer gazetelerden 3 ve 6 ay arasında değişen adetlerde nüsha vereceğini bildirir. Kampanya boyunca içecek ücretleri üçte bir oranında da indirimli hesaplanacaktır.⁴⁶ Demek ki kâr hesabı yapmaya olanak veren bir gazete ve kitap müşterisi ortaya çıkmaya başlamıştır.

Diğer alıntılardaki yaklaşımın tersine Sarafim Kıraathanesi, Halit Ziya'yı hayal kırıklığına uğratan mekânlardan biri olur. Uşaklıgil, İstanbul'un matbuat ve kültür ortamlarındaki imkânları İzmir'de okuduklarına dayanarak kurduğu hayallere göre tasarlamaştır. Anılarında bugün ancak sokak kabul edilecek genişlikteki Okçularbaşı Caddesi'nin daracık binalarından birini teşkil eden Sarafim Kıraathanesi'ne girdiğinde içerideki sıkışıklığı ve köhneliği vurgulayacaktır:

Daracık bir kapı, üç beş basamaklı daracık bir merdivenin iki tarafında sokağa nazır daracık iki pencereden başlayarak devam eden yine daracık bir sedir. Bu darlıkların içinden geçtik. Şurada burada çaylarını içen, tütünlerinin dumanını vakitlerinin boşluğuna savurarak masalarının üstüne dirseklerini dayamış düşünen yahut dalgın gözlerle bir ceridenin sütununda başka şeylerle meşgul zihnini dolaştıran tek tük müşteriler vardı.⁴⁷

46 "İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, 27 Cemaziyelevvel 1284, Nr. 521, s.4.

47 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.263-264.

Kitap satışında geçiş döneminde ortaya çıkıp yakın tarihe kadar devam etmiş bir uygulama ise "seyyar kitapçı"lar ve gazete dağıtım ağının kalbini teşkil eden gezici "müvezzi"ler, başka bir deyişle gazete dağıtıcılarıdır. On dokuzuncu asırda gazete satışı ve çoğu forma olarak çıkan kitaplar için dağıtım ağı bir mecburiyettir. Bu bakımdan müvezziler gazete ve edebiyat için bugün gündelik hayatın bir parçası olan kuryeler gibi hizmet etmişlerdir.

Aslında seyyar satıcılar yoluyla kitap satışı kitabın kendisi kadar eski bir ticari yöntem olup yakın tarihlere kadar kapıdan ansiklopedi pazarlayan ve günümüzde okullara stantlar kurup kitap satışı yapanlara rastlanmaktadır. Asırlar boyunca "ayak sahafı" olarak bilinen seyyar kitapçılar, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde sözü edilen bir esnaf grubudur:

Bunlar dahi dükkânların niçe bin kitâb-ı gûnâgûn ile zeyn edüp ayak sahhâfları Mültekâ ve Dürer u Gurer'im eydir ammâ Keşşâf'ımı geşf edüp Tarikat-ı Muhammedî'den ayrılman, ey kitâbdır deyü torba torba kitâblarla ubûr ederler.⁴⁸

On dokuzuncu asırda seyyar kitapçı ve kitap gezdiricisi denildiğinde daha çok kitap sergisi açıp satış yapan ve gerektiğinde evlere de kitap götüren esnaf kastedilirken müvezzi ise matbaalardan her sabah gazeteleri ve yeni basılan formları alıp aynı güzergâhlarda satanlar için kullanılmaktadır. Seyyar kitapçılar hakkında yürürlüğe konması planlanan kanun tasarısındaki tanım da bu genel ayrımı teyit etmektedir:

Üzerinde mahmûlen veya vasıta-i nakliyyeye mevzû'an veyahud muvakkat suretle sergiferş ederek sokaklarda ve mahall-i sairede gazeteden maada neşri mücâz olan her nev'i kütüb ve resail ile âdi resim ve fotoğraf ve matbu ve evrâk satanlara seyyar kitabcı itlâk olunur.⁴⁹

48 Seyit Ali Kahraman vd., *a.g.e.*, s.1/330.

49 Erkan Serçe, "Seyyar Kitapçılar Nizamnamesi", *Kebikeç*, S. 5, 1997, s.12.

Kitap ve farklı eşyalar satan bir kitapçı.
Tabelasında "Kütüphane-i Mekteb-i Umumi" yazıyor.
Kartpostalın altında da "Üsküdar'da bir kitapçı dükkânı"
ibaresi mevcut.

Seyyar kitapçıların pek çok müşterisi bulunmaktadır. Özellikle Beyazıt Camii civarında ve meydanda 2000'li yıllarda da devam etmiş sergileri on dokuzuncu asırda güzide müşteriler ziyaret etmiştir. Örneğin Hacı Kasım Efendi, Hakkaklar'daki dükkânının yanında yoğun olarak Ramazan ayında kurulan ve yazma ile minyatür satışı yapılan bu sergilerden de işlettiği için sıkı bir bibliyofil olarak ün kazanmış Sadrazam Âli Paşa'yla şahsen tanışır.⁵⁰

50 Nâşid Baylâv, a.g.e., s.13.

25 Eylül 1290 tarihli ve 105 numaralı *Hayal* gazetesinden
bir kıraathane karikatürü.

Alt tarafta "Bir kıraathanenin derunu." yazıyor.

Sadece Âli Paşa değil devletin en önemli bürokratlarının bir kısmı da sergileri gezip kitap toplamanın müdavimidir. Necip Asım sergilerden bahsederken bu isimleri de sıralar:

Buraya sadrıâzamlar, vezirler, ilim meraklıları gelir alışveriş ederlerdi. Benim bildiğim Ahmed Vefik Paşa'lar, Sait Paşa'lar, Rıza Paşa'lar hep bu sergilerin müdâvimi idi. Sahhâflar böyle sergi ile de kalmazlardı, ellerinde birer çıkın kitab ile her gecele-rini bir kitab muhibbîninin yalısında, konağında geçirirler idi.⁵¹

51 Necip Asım Yazıksız, "Kitapçılık" s.154.

Sabit kitap ve gazete satış merkezleri hukuki sınırla çevrelenmelerine rağmen gerek seyyar kitapçılar gerekse müvezzilerin denetlenmesi güç olmuştur. Bunlar hakkında matbuat nizamnameleri haricinde yasal sınırlar çizilmeye çalışılmış, seyyar kitapçılar layihası hazırlanmış, neticede 1894'te kabul edilen *Matbuat Nizamnamesi*'ne hususi olarak seyyar kitapçı ve müvezzileri kapsayan dördüncü fasıl eklenmiştir.⁵² Buna rağmen seyyar kitapçı ve müvezzilerin fiyatı 5 kuruş gibi cüzi bir miktarda tutulmuş harçları ödeyip ruhsatname için başvurmadıkları ve bu konuda acele etmelerine dair resmî uyarı yazıları bulunduğu da dikkati çeker.⁵³ Seyyar kitapçıların denetlenme gerekçeleri siyasi ve dinî kaygılardır. Siyasi açıdan yurt dışından giren ve yayımlanması yasaklanmış her türden gazete ve kitabı kitapçılar vitrinlerine dizemez ve depolarında tutamazken müvezziler kolayca dağıtabilmektedir. Örneğin *Le Petit Journal*'de galeyana gelen halkın polis merkezlerini talan etmesinin detaylarını veren bir haber yayımlanır ve bu haber muhtemelen II. Abdülhamit yönetimi tarafından hoş bir örnek olarak kabul edilmediği için müvezzilerin elindeki dergilere el konulur.⁵⁴ Ayrıca merkez noktalarda çalışan müvezziler mutat olarak kontrol edilmektedir. Örneğin Eminönü Meydanı'nda rutin bir arama yapılırken müvezzi Aleksi'nin çantasından yedi adet ülkeye girişi yasak Yunan gazetesi *Tokratos* (?) çıkar ve müvezzi hakkında kanuni işlem yapılır.⁵⁵ Siyasi kaygılar dışında misyonerlik faaliyetleri dâhilinde *İncil* dağıtan görevliler ve erotik yayın satıcıları da gezici satıcılık yapmaktadır. Bu tip satıcılardan özellikle öğrencileri hedefleyenler engellenmeye çalışılmış ve okul görevlilerine gerekli uyarılar yapılmıştır:

52 Erkan Serçe, a.g.m., s.2.

53 BOA., DH. MKT. 2153-3; BOA. Y. A. RES., Nr. 98- 72.

54 BOA., BEO., Nr. 238-17800.

55 BOA., DH. MKT., Nr. 851-83.

Zaptiye Nezaret-i Celilesi'ne ve Bil-Cümle Muallimlere

Teba-i İraniye ile milel-i gayrimüslim efradından bazı kitap gezdiriciler mektep kapıları önünde Türkçe *İncil-i Şerif* eczası ile adab ve mezhebe mugayyir sair birtakım kütüp ve resail satmakta oldukları istihbar olunmuş ve bu misillü kütüp ve resail mütalaası çocukların ezhanına ne derece sui-i tesir hasıl edeceği nezd-i ali-i asafhanelerinde müstağni-i beyan bulunmuş olduğundan badezin şakirdân-ı mektebin kütüp ve resail-i muzırra iştirasından men ve satanların dahi mektep kapıları önünden def edilmesi ve şunun için icabı hâlinde her mektebin civarında bulunan zabıta memurlarına muallimler tarafından vuku bulacak müracaatın is'âfı zımnında tembihat-ı mukteziye icrası hususunun savb-ı sami-i Nezaret-penahilerine işarı Meclis-i Maarif'ten ba-müzekkere beyan olunmuş ve keyfiyet Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de kain bilcümle mekatib-i rüştiye muallimlerine beyan olunmuş olmasıyla emr ü ferman Zaptiye Nezaret-i Celilesi'ne işarı Meclis-i Maarif'te tensip kılınarak keyfiyet Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de vaki zükur ve inas mekatip-i rüştiye muallimlerine bildirildiği misillü taraf-ı şeriflerinden dahi ol veçhile harekete mübaderet olunması siyakında tezkire terkim kılındı.

Fi 22 Safer Sene 92 ve Fi 18 Mart Sene 91.⁵⁶

On dokuzuncu asırdaki gazeteyle güncel habere ulaşma kültürü ise bir süre sonra tömbekicilerin ve satış merkezlerinin dışına taşarak gezici müvezzilerin doğmasını sağlamıştır. Değerli kitapları belli başlı müşterilerin ayaklarına kadar götüren ayak sahaflarının yanına yeni haberleri şehrin farklı yerlerine yayan ve okur gruplarına böylece önemli bir hizmette bulunan müvezziler gelir. Gazete ve edebiyatın müvezzilerle dağıtımı henüz başladığı dönemlerde sabit bir satış ağının tesisi için kurumsal teklifler yapan girişimcilere de rastlanır. Örneğin matbuatın tanınmış isimlerinden *İbret*'in imtiyaz sahibi Aleksan Sarrafyan

Efendi, 1871'de devlete sunduğu çözüm önerisinde İstanbul'da gazete satışının gezici müvezzillerle yürütülmesinin sakıncalarına değinir. Zekice bir söylemle önce gazetenin emtiadan farklı olarak içindeki fikir açısından değer taşıdığını belirterek sözü yenileşmenin tartışılmaz örneği Paris'e getirir. Orada da sokaklarda haberleri okuyarak satış yapan müvezziler rahatsızlık verici bulunduğundan kaldırılmıştır. Bu teklif hem "Paris'te de öyle olması" hem de "gezici satıcıların engellenmesi" açısından kabul edilebilir görünür. Aleksan Efendi makul görüşlerinden sonra devlete bir yap-işlet-devret modeli önerir. Buna göre kendisine gazete dağıtım tekeli verilecek, o da İstanbul'da 20 adet köşk yaptıracaktır. Tabii Aleksan Efendi'nin dilekçesindeki köşk ile kastettiği Batı dillerine de Türkçeden geçmiş gazete büfesi anlamındaki "kiosk" sözcüğüdür. Bu köşkların satış imtiyazı ve kirası için ilk beş yıl ücretsiz geçildikten sonra ikinci beş yıldan onuncu yıla kadar yıllık 100 altın, onuncu yıldan yirminci yıla kadar da yıllık 200 altın ödeme yapılacaktır. Müddet sonunda köşklar devlete bırakılacaktır:

İhraç olunan gazetelerin emtia misillü sokaklarda filan mahallin havadisi diyerek fûruht olunması muayyebattan olmak mülâbese-iyle Paris'te gazetenin sokaklarda fûruhtu men olunarak satılması için mevaki-i mahsusa tayin olunmuş ve Dersaadet'te ise gazeteler çarşı ve pazarlarda fûruht olunmakta bulunmuş olduğundan kaffe-i gazetelerin fûruhtu için taraf-ı bendeganemden münasip mahallerden yirmi mahalde mahsus köşklar inşa olunmak vesair mahalde satılmamak ve beş sene mürurundan onuncu seneye kadar beher sene canib-i miriye yüz adet ve onuncu seneden yirminci seneye kadar senevi ikişer yüz lira ita kılınmak ve müddeti hitamında inşa olunacak yirmi adet köşklar meccanen taraf-ı Devlet-i Aliye'ye terk olunmak üzere yirmi sene müddet imtiyazının kullarına ita ve ihsanı mütevakıf-ı rey ve

irade-i celile-i asafhaneleridir ol babta ve herhalde emr ü ferman
hazret-i veliyü'l-emrindir.

Fi 18 Rebiülevvel Sene 87 ve fi 6 Haziran Sene 86.

Bende

İbret gazetesi sahib-i imtiyazı Aleksan Sarrafyan.⁵⁷

Girişim makul görünse de istek yine makul bir gerekçeyle reddedilir. İstanbul'da gazete dağıtımının devlet tarafından bir kişinin tekeline bırakılmasının doğru olmadığı kararına varılır ve böylece müvezziler ve isteyen her girişimci uzun yıllar boyunca gazete dağıtımına devam eder. Bu erken tarihli şikâyet ve teklife rağmen Ahmet Rasim, müvezziliğin 93 Harbi sırasında, sürekli değişen cephe durumlarına bağlı olarak ortaya çıktığını ve müvezzilerin gazetelerin çıkardığı ilaveleri bağırarak sokaklarda sattığını belirtir.⁵⁸ Tabii öncesinde müvezzilerden şikâyet bile edildiğine göre Ahmet Rasim'in verdiği tarihi, başlangıç değil bir yaygınlaşma eşiği olarak kabul etmek gerekir.

Dönemin tanınmış müvezzilerinden "Tırıl Kenan", mesleğinden bahsettiği bir röportajında *Basiret*'ten *Sabah*'a kadar tüm gazeteleri dağıttığını anlatır ve müvezzilik hakkında bazı detayları açıklar. Röportaja göre bir müvezzi sabah 04.45'te Bâbiâli civarından gazeteleri alıp dağıtımına çıkar. Önemli meydan ve semtler gezilip belli müşterilere uğrandıktan sonra da günlük satış tamamlanır. Örneğin "Tırıl Kenan", Bâbiâli'den başlayan yolculuğunun sonunda sabah 06.10 trenini Yeşilköy'de yakaladığını ifade eder. Bununla beraber müvezzilikte gedik sisteminin uygulandığı da görülür. Bir müvezzi kendi dağıtım bölgesini (gedik) başka bir müvezziye kiralayabilmektedir.⁵⁹

57 BOA., ŞİD., Nr. 2857-21.

58 Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.58-59.

59 Niyazi Ahmet Banoğlu (röp.), "Asırlık Bir Tip", *Ulus*, 22 Temmuz 1947, s.4-5.

On dokuzuncu asırda müvezziler günceli takip etmek isteyen okura gazete ve dergi satışı yapmanın yanında reklamların çoğunda görüldüğü gibi roman ve diğer kitapların formlarını da dağıtmaktadırlar. Yayıncılıkla iç içe olan müvezzilerin ticari kabiliyeti yüksek ilk mensupları, mesleklerinde ilerleyip alafranga kitapçılığı Bâbîâli Caddesi'ne taşımışlardır. Bâbîâli Caddesi'nin büyük kısmı Ermeni olan ilk kitapçıları da mesleklerine gazete ve yeni türlerle sıkı bağı bulunan müvezzilikle başlamıştır.⁶⁰ Necip Asım, kitapçılıktan bahsettiği bir yazısında meşhur kitapçı Arakel Tozluyan'ın ilk günlerine dair zihninde kalmış bir fotoğrafı şu ifadelerle paylaşır: "Doksan üç senesi kışında hiç unutmam başda yırtık bir fes, ayak çıplak, serasker kapısından gece verilen ilâveler koltukda Mekteb-i Harbiye'ye gelen Arakel Tozluyan..."⁶¹ İlk alafranga kitapçılardan sayılan Kirkor Faik de kendinden ve diğer kitapçılardan bahsederken Bâbîâli'nin Ermeni yayıncı-kitapçıların matbuat kariyerlerine müvezzilikle başladığını kaydeder: "Arakel, Kasbar, Karabet, kardeşim Ohannes Ferit ne idiler? Hepsi müvezzi."⁶²

60 *Müşahadat*'ta Ahmet Mithat ile Refet Bey arasında geçen diyalogda gazete okumayan bir tipi temsil eden Refet Bey için gazete, gündelik hayatın dışında, biraz garip ve Ermeni müvezzilerin Köprübaşı civarında sattığı bir şeydir:

"Dedim ki: —Haniya şu Köprübaşı'nda satılan gazeteler yok mu? Bir tanesi de geçen sene yeni çıkan *Tercüman-ı Hakikat*'tir.

Evet. Bazı bazı Ermenilerin Köprübaşı'nda, öyle isimlerle gazeteler sattıklarını görürüm, işitirim." Kaynak: Ahmet Mithat, *Müşahadat*, haz. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara, 2000, s.67-68.

61 Necip Asım Yazıksız, "Kitapçılık" s.155.

62 Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul, 1962, s.15.

Soldaki resimde bir müvezzi, elinde *İkdam* gazetesi ile poz vermiş.

Sağ tarafta müvezzileri denetlemekle görevli Müvezzi Başılar.

Kaynak: 29 Şaban 1316 tarihli ve 167 numaralı *Malumat* dergisi.

Dönemin tanınmış müvezzilerinden Tırl Kenan.

Kaynak: 7 Şaban 1328 tarihli ve 43 numaralı *Hayal* gazetesi.

3. Bâbîâli Caddesi'nde Yayıncı ve Kitapçılar

Ahmet Mithat'ın anlattıklarına göre Sirkeci'den başlayıp Cağaloğlu'na doğru çıkan dar yol, içeri rüzgârın giremediği, kırılan çatı kiremitlerinin karşıdaki evin cumbasına düştüğü sıkışık bir sokağı teşkil edermiş. 1865 Hocapaşa Yangını'ndan bu sokak da nasibini almış ve meşhur Bâbîâli Caddesi yangın sonrasında bir şehir planlama fırsatı olarak ortaya çıkmış.⁶³

63 Reşat Ekrem Koçu, Bâbîâli'yi anlatmaya Ahmet Mithat'ın *Yeryüzünde Bir Melek* romanından aldığı bir pasajla başlar: "Harik-i kebirden sonra meydana gelip elhalletühazihi bir baştan diğer başa doğru baktığımız zaman kulûbumuza ferah bahş eden vâsi caddeyi hatırıma getirip de zihninizi bundan otuz beş sene evveline kadar irca eylediğimiz zaman dahi kendinizi bu Sirkeci İskelesi'nde bulursanız haber vereceğimiz vak'anın asla zevkine varamazsınız. Size ihtar etmek istediğimiz Sirkeci

İsmi Tanzimat sonrasının siyasi merkezi Bâbîâli'den alan cadde, 1870'lerden itibaren etrafında önceden faaliyete geçmiş gazeteleri de bünyesinde toplamaya başlayarak kısa sürede bir yayın ve edebiyat merkezi hâline gelir. Caddenin somut varlığı bu alışımın ürettiği mecaz tarafından adeta ele geçirilir ve yakın tarihe kadar Bâbîâli sözcüğü, siyasi merkez veya cadde değil gazetecilik ve yayıncılık anlamında kullanılır. Hüseyin Cahit'in hatıralarının sonunda duygusal bir pasaj vardır. Buradaki anlatım caddenin bir kültür ve yayıncılık mahfili olarak muharrir için önemine dair fikir vermektedir:

Hani nerede onlar? Nerde bu kitapçı dükkânlarına girer çıkar-ken rastladığım yazarlar, edebiyatçılar? Benim tinsel varlığım, hep bu kaldırımlar üstünde, bu dükkânlar arasında, bu sokağın havası içinde büyümemiş miydi? Ruhumun, içimin, benliğimin yurdu burası değil miydi? Buranın kaldırımları üstünde bütün gelecek düşlerimi dolaştırmamış mıydım? Onlar, bütün dileklerim, bu cadde üzerindeki yaşamda toplanmıyor muydu?⁶⁴

Bâbîâli Caddesi'nde yayıncılık faaliyetinin yoğunlaşmasının önemli nedeni gazetelerin buraya gelmesidir. Gazeteler için hükûmet merkezine, postaneye ve Galata bölgesine yakınlık haber

İskelesi on-on beş sene evveline yani harik-i kebir gelinceye kadar henüz mevcut olan bir Sirkeci İskelesi olduğu cihetle, eğer yirmi beş yaşını mütecaviz bir adam olup da biraz da kuvve-i hafızanız yerinde ise o Sirkeci İskelesi'ni hâlâ gözünüz önünde bulursunuz. Binaenaleyh tarif için pek mutavvel tafsilâta lüzum yoktur. Binnisbe dar olan sokaklarından kat-ı nazar fakat Çağaloğlu'ndan doğru gelen yani şimdiki Bâbîâli Caddesi'nin selefi bulunan belli başlı caddesinde bile sağ taraftaki hanenin damından bir kiremit düşecek olsa, sol taraftaki hanenin cumbasını zedeleyeceğini size ihtar edersek mübalağa etmemiş olduğumuz hâlde, Sirkeci İskelesi sokağının nasıl bir sokak olduğunu da tarif edebilmiş oluruz. Bir derece izaha daha ihtiyaç görüyorsanız, şu lakırdıyı derhatır ediniz: 'Sirkeci İskelesi'nde yaprak kımıldanırsa deniz üzerinde bulunanlara Hak imdat eyleye.' derlerdi." Kaynak: Ahmet Mithat, *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara, 2000, s.3. Bu girişin sadeleştirilmiş hâli için bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Bâbîâli Caddesi", a.g.e, s.1756.

Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.169.

almanın kısıtlı imkânlarla bağlı olduğu on dokuzuncu asırda bir mecburiyettir. Bâbîali Caddesi'nde edebiyat yayıncılığı yapacak kitapçıların açılışı ise gazete ve matbaalara teknik bakımdan bağlıdır. Bunlardan daha kapsamlı kültürel sebep ise sahafların da İstanbul'da tesisini sağlayan yeni okul kitabı ihtiyacıdır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın hemen öncesinde başlayan eğitim reformları ve yeni okullar açma aşamasının önemli ve kalıcı değişimi 1869'da yayımlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'dir. Bu belge devlette eğitimi düzenleyen temel metin olmuştur.⁶⁵ Sonrasındaki hamlelerde okullar için yeni müfredat kitapları hazırlanması ve bunların satılması için yeni kitapçılara ihtiyaç duyulmuştur. Bağdat'taki Ahmet Mithat'a İstanbul'da kitap yazıp satmanın kârlı bir iş olacağını düşündüren okul kitabı ihtiyacı başka girişimcilere de benzer ilhamlar sağlamış olmalıdır. Reformların çerçevesi öncesinde belirlense de kâğıt üzerinde kalan planları tuğlaya, harca çevirme işi II. Abdülhamit'e kalmıştır ve o da bunu anılmaya değer bir enerji ve kararlılıkla üstlenmiştir.⁶⁶ Bu çaba dâhilinde 1875 sonrasında Bâbîali Caddesi eğitim kitabı desteği sayesinde edebiyat yayıncılığının merkezi olmuştur. Kendisi de okul kitabı hazırlamış Necip Asım, cadde yayıncıların ortaya çıkış nedeninin 1875 sonrasında kurulan Askerî Rüştîye okulları için telifle yazdırılacak yeni kitaplar olduğunu iddia eder: "Süleyman Paşa Leyli Rüştîyesi'nden ibaret olan Hasköy'deki Mahrec Mektebi'ni ilga ve bunun bütçedeki karşılığı ile İstanbul'da sekiz, ordu merkezlerinde birer askeri rüşdiyesi açınca sahhâflara karşı, Bâbîali Caddesi'ndeki kitabcılar meydana

65 Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, haz. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s.128-129.

Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn (Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim)*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.29.

çıkı."67 Cadde'de 1875 sonrasında açılmış kitapçıların sahipleri de konu hakkında Necip Asım'ı doğrulayan görüşlere sahiptir. Okul kitaplarıyla en ilgili Bâbiâli yayıncısı Karabet Keşişyan'a göre yayıncılığın gelişiminde temel rol II. Abdülhamit döneminde açılmış Rüştîye ve Aliye mekteplerindedir:

Cemiyet-i Osmaniye'nin mazhar olduğu terakkiyat hakikaten eslafa gıpta-bahş olacak bir derecededir. İşbu terakkiyat cümlesinden olarak ulum ve maarif hususunda da mühim mesafeler kat olunmuş ve mekatib-i rüştîye ve aliyenin vesair hususi tedrisanelerin teksiriyle erbab-ı mütalaanın ve asar-ı ciddiyei takdire muktedir zevatın çoğalması sayesinde destgah-ı tab' ve temsilden çıkan eserlerin miktar ve nisbeti de yevmen fe yevmen tezayüt eylemekte bulunmuştur.⁶⁸

Asır Kütüphanesi sahibi Kirkor Faik de toplumsal gelişmişliğin okul ve kitap sayısındaki artışla ölçülebileceğini belirttikten sonra II. Abdülhamit dönemindeki eğitim reformları neticesinde sayıları artan yeni okullarla yükselişe geçen yayıncılık dünyası arasındaki ilgiye değinir:

Umumen mekteplerin ıslah ve tanzimi ve mekatib-i aliye ve idadiyenin yeniden tesisi asr-ı Şehriyari'ye müsadif olduğu gibi işbu mekatib-i umumiyenin bir derece daha mükemmeliyeti için ale'd-devam iradat ve eltaf-ı celile-i mülukdârı şayan ve erzan buyrulagelmiş ve cidden ve hakikaten hadim-i devlet ve vatan erbab-ı marifetin teşvik ve tergibiyle matbuat-ı Osmaniye mucib-i iftihar bir hadde isal kılınmıştır.⁶⁹

67 Necip Asım Yazıksız, "Kitapçılık", s.154.

68 Karabet Keşişyan, "Mukaddime", *Karabet Kütüphanesi Esami-i Kütübü*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1307, s.2.

69 Kirkor Faik Kayseriyan, *Asır Kütüphanesi Esami-i Kütübü*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306, s.4.

Bâbîâli'de kitapçıların açılmasında Ahmet Mithat'ın etkisi olduğu da belirtilmiştir. Mithat Efendi'nin kurduğu Kırkambar Matbaası (Önce Bâbîâli Caddesi'nde açılır, sonradan Ebussuud Caddesi'ne taşınır.) ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi bir edebî mahfil olarak çalıştığından bu görüş bir noktaya kadar makuldür. Ahmet Mithat'ın kendisi de muhtemelen böyle düşünmektedir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde kitapçılar arasındaki bir anlaşmazlık ele alınırken şöyle bir yorum yapılacaktır: "Yeni kitapçılık denilen şu mühim sanatı hiç yoktan vücuda getiren bizim idarehanemiz olmuştur."⁷⁰ Yıllar sonra çıkan bir yazıda da benzer görüşlere⁷¹ rastlanır. Ahmet Mithat'ın kitapçıların açılmasında bir oranda etkisi olduğu söylenebilir. Yine de temel etken eğitim ve yeni içerik ihtiyacıdır. Belirtildiği gibi Ahmet Mithat'ı bile İstanbul'a çeken bunlar olmuştur.

Eğitim reformları ve gazetecilik faaliyetlerine bağlı olarak beşon yıl içinde yayıncılar tarafından kuşatılan ve bir gazete merkezi olarak şöhret kazanmaya başlayan cadde, büyük bir yer değildir. Bâbîâli binasının kapısından başlayan caddenin genişliği 5 ila 10 metre arasında değişirken uzunluğa ise yaklaşık 130 metredir. Bir yayıncılık ve edebiyat mahfili hâline gelmiş muhit bu 130 metre uzunluğundaki cadde ve onun bitimindeki Ebussuud Caddesi'nin bir kısmından ibarettir. İzmir'den geldiği günlerde İstanbul'da ne-reyi görse hayal kırıklığına uğrayan Halit Ziya, Bâbîâli Caddesi'ni görünce tahmin edilebileceği gibi bir kez daha hayal kırıklığına uğrar: "[H]ayalimin bu taşkın sanat sahrasına bedel orada bir işkembecinin yahut bir kasabın yanında üç beş perişan kitapçının

70 "Tatsız Bir Rekabet", *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Zilhicce 1302, Nr. 2467, s.1.

71 Kitap satışı hakkındaki bir kısa yazıda Ahmet Mithat'ın bu rolü gündeme getirilir: "Yazma eserleri satanlar, uzun müddet matbu eserleri dükkânlardan içeri sokmamışlardır. Türk kitapılığını Bâbîâli'ye sokan Ahmet Mithat Efendi'dir." Kaynak: N. Enderunoğlu, "Eski Sahaflar ve Kitap Ticareti", *Türkiye'de Kitap Koleksiyonerleri ve Sahaflar*, der. Rifat N. Bali, Libra Kitap, 8. bs., İstanbul, 2020, s.254.

pısırsık..."⁷² Ahmet Rasim caddenin kendi hafızasında kalan hâlini Halit Ziya'dan daha yüksek bir motivasyonla anlatacaktır:

Tramvay yolunu takiben Cağaloğlu istikâmetine dönerek Tomruk dâiresini sağda bırakır, eski *Tarik* gazetesi idarehanesi. Kitapçı Arakel, Kitapçı Karabet, Kitapçı Parsih Efendi dükkânlarıyla şimdiki yeni postahâne arkası sokağı denilen eski muhacirin komisyonu sokağını sola ve bunların karşı tarafındaki Ebusuûd sokağıyla *Sabah* matbaasını da hâkim çizgisine aldıktan sonra şimdiki İkbâl Kütüphanesi'nin selefi olan pis, murdar bir bakkal dükkânında nihayet bulurdu.⁷³

Ahmet Rasim'in saydığı ve herkes tarafından tanınan bu kitapçılardan önce de Bâbîâli'de yayıncılık girişiminde bulunmuş ilk kitapçılar vardır. Haklarında geniş bilgi bulunmayan bu isimlere de bazı yeni bilgi ve detaylar ışığında değinmek gereklidir. Mesleğe erken yaşlarında müvezzi olarak başladığı için piyasa hakkında fikir sahibi olan Arakel Tozluyan, bir yazısında sahaflar dışında kitap ve süreli yayın satışına başlayan ilk kitapçılara değinir. Saydığı isimler arasında matbuat tarihlerinde bilinen ve incelemelerde kayıtlı olan Hasan Ağa, Celil Ağa, Kitapçı Esat Efendi, Toros ve İstapan gibi kitapçıların yanında Kâzım, Mıgırdiç, Hünkârbeğendiyan gibi kitapçıların isimlerini de hatırlatır. Bunlar arasında Bâbîâli'deki öncüler ise Toros, Mıgırdiç ve Hünkârbeğendiyan'dır:

[B]ir hayli kitapçı dükkânları da vardı ki kimisi geriye kalmış kimisi de kapanmıştır. İşte Bahçekapısı'ndaki Tönbekici Hasan Ağa ile Çemberlitaş'ta Celil Ağa. İşte Bâbîâli Caddesi'nde bir zaman bulunan Kitapçı Kâzım Bey ve Kitapçı Esat Efendi ve Kitapçı İstapan Ağa ve daha yani bizden evvel olarak Kitapçı Toros ve Kitapçı Mıgırdiç ve Hünkârbeğendiyan namında bir hayli kitapçılar da var idi.⁷⁴

72 Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.257.

73 Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.82.

74 Arakel Tozluyan, "Kitapçı Arakel'in Varakasından Mabat", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Cemaziyelevvel 1304, Nr. 2598, s.3.

Arakef'in ismini andığı Hünkârbeğendiyan, matbuat tarihlerinde adı anılmamış Dikran Hünkârbeğendi Efendi olmalıdır. Henüz Kâzım,⁷⁵ Mıgırdiç ve belki de Arakef'in hafızasında yer etmemiş Bâbiâli Caddesi'ndeki diğeryayınacılar hakkında yeterli bilgi yoktur. Ama mevcut bilgiler Dikran Hünkârbeğendi Efendi'nin muhtemelen Bâbiâli'deki ilk yayıncı olduğunu göstermektedir. Aslında iyi eğitim almış bir memur olan Dikran Efendi sicil dosyasında Beylik Fırın'da yazıcılık yapmış müteveffa David Hünkârbeğendi'nin oğlu olduğunu ve 1260/1844'te İstanbul'da doğduğunu belirtir. Hasköy Ermeni Mektebi'nde iyi bir eğitim alır. Türkçe, Ermenice, Fransızca okuyup yazmasının yanında hendeseden tarihe farklı alanlara vakıftır. 18 yaşında mülazımlıkla Dersaadet Telgrafhane Merkezi hülefalığına devam etmeye başlar ve üç sene sonra burada memur olur. Önceleri Tuna vilayetinde muhaberat-ı ecnebiyede memurluk, tercümanlık gibi iletişimle ilgili görevler alır. 1872 Mart ayında hastalık gerekçesiyle memuriyete kısa bir ara vermiş, 1873 Nisan ayında yine aynı gerekçeyle memuriyetten ayrılmış, ancak 93 Harbi sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde memuriyete geri dönmüştür. Çeşitli memuriyetlerin ardından Hariciye'ye geçen ve kariyerini burada sürdüren Dikran Efendi, Hocabey (Odessa) ve kısa sürede Sivastopol şehbenderliklerinde çalışıp 17 Rebiülevvel 1315'te (16 Ağustos 1897) emekliye ayrılmıştır.⁷⁶

75 Bâbiâli'nin ilk kitapçılarından Kâzım Bey hakkında eldeki bilgi kırıntısı gazetelerde görülen ilanlar sınırındadır. Buna göre dükkânı Bâbiâli Caddesi 26 numaradadır. 1880 Şubat'ında *Miftah-ı Lisan-ı Fransevi*'nin reklam metninde şu ifade yer alır: "Bâbiâli Caddesi'nde 26 numaralı Kâzım Bey'in dükkânında... Kaynak: "Miftah-ı Lisan-ı Fransevi", *Tercüman-ı Hakikat*, 26 Safer 1297, Nr. 494, s.4. *Tercüman-ı Hakikat*'te 1880 yılı içinde Kâzım Bey'in dükkânıyla ilgili çeşitli ilanlar yer almıştır.

76 BOA., HR. SAİD., Nr. 12-20.

Dikran Efendi, memuriyetten ayrıldıktan kısa süre sonra (Mayıs 1873) Bâbüâli Caddesi'nde henüz kitapçılar kurulmadan bir dükkân açar. Dükkânında tüm güncel yayınların satışını yaptığını ilan eder. Hünkârbeğendi'nin ilginç yanı ise muharrir-lere -biraz ilkel biçimde bile olsa- sadece kitapçılık değil yayıncılık yapma arzusunda olduğunu duyurmasıdır. Ayrıca Bâbüâli Caddesi'nde açtığı kitapçı, çoğu "ağa" sıfatıyla anılan ve genelde para kazanmak için farklı şehirlerden İstanbul'a gelmiş ilk girişimciler gibi tütüncü, tömbekici, baraka gibi halk arasındaki yaygın tariflerle anılmaz. Kitapçısına kurumsal ve entelektüel bir zihniyetle biraz da Sarafim Efendi'nin kıraathanesinin adını hatırlatan "Matbuat-ı Osmaniye" adını henüz 1873'te takar. Biraz sadeleştirerek söylersek "Osmanlı Yayıncılık", daha kimse yokken Bâbüâli Caddesi'nde açılacak bir kitapçı ve yayıncı için öngörülü bir isimdir. *Hadika'nın* son döneminde daha ilk sayıdan gazeteye verdiği ilanlarla iddialı girişimini ve yeni açtığı dükkânını kamu-oyuna duyurur:

Bâbüâli Caddesi'nde yeni açılan "Matbuat-ı Osmaniye" dükkânında matbuat-ı cedide-i Osmaniye'nin cümlesiyle bazı Fransızca ve Ermenice kitaplar ve gazeteler ve envai resim ve haritalar satılmaktadır. Mezkûr dükkânın sahibi Dikran Efendi müelliflere suhulet olmak için yeni çıkacak kitapların cümlesini toptan alıp diğer kitapçılara ve müvezzilere kendisi tevzi ederek müellifler ile doğrudan doğruya hesap görmeyi dahi deruhte eyler.⁷⁷

Dikran Efendi'nin memuriyetten ayrıldıktan bir ay sonra açılış ilanını verdiği Matbuat-ı Osmaniye gibi entelektüel yönü hissedilen cesur girişim, kültür tarihi açısından önemli bir kayıt olmasının yanı sıra kendi döneminin ticari şartları açısından hayatta kalamamış bir erken doğumdur. Dikran Efendi, Kıraathane-i

Bir Bâbüâli kitapçısının on dokuzuncu asırdaki görünümü ve üç yıl içindeki ufak değişimi. İlk kitapçılardan Kırkor Faik Kayseriyan'ın kurduğu Asır Kütüphanesi'nin sol taraftaki ilk resminde dükkânın tabelası "Kitabhane-i Asır" şeklindeyken ikincisinde "Asır Kütüphanesi" hâline gelmiş ve tabelaya dükkân numarası eklenmiştir.

Kaynak: 1. *Asır Kütüphanesi Esami-i Kütübü*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306. 2. *Asır Kütüphanesi Esami-i Kütübü*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1309.

Ahmet Cemil ve
Hüseyin Nazmi bir kitapçının önünde.

Kaynak: Mai ve Siyah tefrikası,
Servet-i Fünûn, Nr. 276.

Osmani sahibi Sarafim Efendi'den farklı olarak kahve ve meşrubat satmadığı Matbuat-ı Osmaniye'sini kapatıp memuriyete geri dönmüştür.

Bâbiâli'nin bu erken dönem girişimcisi bol bol ilan verdiği *Hadika*'nın dördüncü döneminde gazeteyi çıkaran Şemsettin Sami'nin tercüme ettiği *İhtiyar Onbaşı*'nın yayıncılığını da yapmıştır.⁷⁸ İlkın Osmanlı Tiyatrosu'nda sahnelenen oyunun Zartaryan Fabrikası'nda basılan nüshasına döneme göre çok başarılı

78 Kitabın çevirmen ve yayıncı bilgileri şöyle verilir: "*İhtiyar Onbaşı*, Beş Fasıldan İbaret Facia, Mütercimi: Ş. Sami, Bâbiâli Caddesi'nde "Matbuat-ı Osmaniye" maarifetiyle tab' olunmuştur. Sahib-i İmtiyazı: D. Hünkârbeğendi" Kaynak: Şemsettin Sami (çev.), *İhtiyar Onbaşı*, Zartaryan Fabrikası, İstanbul, 1290, iç kapak.

resimler eklendiği de dikkat çeker. Dikran Efendi, İran Şahı Nasıruddin'in sonunda İstanbul'a uğradığı Avrupa seyahatini anlatan 8 sayfalık ilginç bir seyahat kitapçığı⁷⁹ da hazırlayıp nüshası 1,5 kuruştan satmıştır. Şah'ın Avrupa'daki seyahatinin yanında maiyeti hakkında da bazı bilgiler veren bu kitapçık, onun hariciye ilgisi dâhilinde değerlendirilebilir.

Dikran Hünkârbeğendi ve Matbuat-ı Osmaniye'den sonra anılması gereken ilk girişimcilerden biri de Toros Ağa'dır. Asır Kütüphanesi'nin kurucusu Kirkor Faik de şahsen tanımadığı ve hakkında "mış"lı ifadelerle konuştuğu Toros'un ilk kitapçı olduğunu belirtir. Ona göre Toros'un dükkânı Bâbîâli'de *İkdam* gazetesinin bulunduğu 12 no'lu Reşit Efendi Han'ın karşısında sonradan Hakkak Antranik dükkânının bulunacağı yerdedir.⁸⁰ Süreli yayınlardaki kayıtlara göre Toros Ağa'nın kitapçısı -en azından ticaret hayatının son günlerinde- *Basiret*'in Bâbîâli Caddesi'nde taşındığı ikinci binanın altındadır. *Basiret* gazetesi buranın adresi olarak Bâbîâli Caddesi 16 numarayı vermektedir. Charles Edward Goad'un 7 pafta no'lu Bâbîâli Caddesi'ni kapsayan 1904 yılına ait haritasında cadde tarafında 18, 16 ve 14 kapı numaralarının aynı yapıya ait olduğu görülmektedir. Eğer bir numara değişikliği olmadıysa burası Reşit Efendi Hanı'nı geçince Aşır Efendi Caddesi'nin Bâbîâli Caddesi'yle kesiştiği köşedir. Başka bir bilgi de Toros'un Bâbîâli kitapçıları arasında kayıtlı ilk isimlerden Avedis Papazyan'la ortaklık da yapıp ortaklığın sonunda dükkânı Avedis Ağa'ya terk ederek kitap ticaretinden ayrılmış olduğudur. Şark Ticaret Yıllıkları'nda kayıtlı kitapçıların listesine⁸¹

79 Dikran Hünkârbeğendi, *Şehametlü İran Şahı Hazretlerinin Avrupa Seyahati*, byy., 1289.

80 Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde İlave*, s.16. Ali Birinci, "Kitapçılık Tarihimizden bir İsim: Kasbar Efendi", *Kebikeç*, S. 1, 1995, s.28.

Fatma Nur Uçar, *1876-1923 Yılları Arasında İstanbul'daki Kütüphane İmtiyaz Sahipleri, Kütüphaneleri ve Katalogları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2017, s.60.

göre Bâbiâli kitapçılarının ilklerinden Avedis Papazyan, Bâbiâli Caddesi 18 numarada kayıtlıdır. 18 numara *Basiret*'in altında bulunduğu göre Kitapçı Toros'un Aşir Efendi Caddesi köşesinde 18 numarada kitapçılık yapmış olma ihtimali çok kuvvetlidir. Toros, Bâbiâli Caddesi'nde kitapçıların görülmeye başlandığı 1876'nın Kasım ayında meslekten ayrılmıştır. 23 Kasım 1876 tarihli *Sabah*'taki ilanda ortaklığın sonlandığı ve Toros'un işten ayrıldığı, dükkânı devralarak kitapçılığa devam edecek Avadis Papazyan tarafından duyurulur: "Basiret Matbaası altındaki kitapçı Toros Ağa şeriki Avedis Ağa ile şeriketten mufareket ederek dükkânını Avedis Ağa'ya terk etmiş olduğundan mumaileyh Avedis Ağa ilan eder."⁸² O gün ve sonrasında yayımlanan ilanlarda artık Toros Ağa'nın değil Avedis Ağa'nın ismi anılır.⁸³ Bu tarihten sonra Kitapçı Avedis pek çok kitap yayımlamasının yanında edebiyat okurları için "Avedis Kütüphanesi Romanları" gibi formayla satılan seriler de çıkaracaktır.

Elde bununla ilgili bir kayıt veya görüş bulunmasa da *Tercüman-ı Ahval*'in Tömbekici Hasan Ağa'nın satış merkezi olmasında rol oynaması gibi Toros Ağa'nın bir kitapçı ve yayıncı olarak Bâbiâli'de dükkân açıp hatırlanmasında *Basiret* gazete ve matbaasının altında yer almasının rol oynadığı düşünülebilir.⁸⁴

82 "İlanat", *Sabah*, 6 Zilkade 1293, Nr. 224, s.7.

83 Örneğin Ebüzziya Tefvik'in Rodos sürgününde çıkardığı *Muharrir*'in reklamlarına bakıldığında 22 Kasım'da Kitapçı Toros Ağa biçiminde geçen reklam cümlesi 23 Kasım'da şu şekilde tashih edilir: "Müşteri olacaklar şimdilik ya İstikbal Matbaası'na veya Bâbiâli Caddesi'nde Kitapçı Avadis Ağa'ya müracaat eylemelidirler." Kaynak: "Muharrir", *Sabah*, 6 Zilkade 1293, Nr. 224, s.8.

Bazı ilanlarda Toros Ağa'nın dükkânı, müşterilerin kolay bulması için yapılan bir tarifle "Basiret Matbaası'nın altında" açıklamasıyla duyurulur: "Mekteb-i Tıbbiye İdadisi ders nazırı Rifatlı Hüseyin Bey ile Ticaret-i Bahriye Mahkemesi zabıt kâtibi Rifatlı Esat Efendi'nin tertip ettikleri coğrafya lügatinin cüz-i sanisi dahi tab' ve neşr olunmuştur. Bahçekapısı'nda Acem Hasan ve Çemberlitaş'ta Celil ve Basiret Matbaası altında Toros Ağa'ların dükkânlarında satılmaktadır." Kaynak: "İhtar", *İstikbal*, 6 Cemaziyelahir 1293, Nr. 129, s.4.

Toros Ağa için müvezzi ve kitapçı sıfatlarının birlikte kullanıldığı görülür. Muhtemelen diğer meslektaşları gibi mesleğe gezici müvezzi olarak başlamış ve sonrasında kitapçısını açmıştır. Toros sadece ilk kitapçılardan değil ilk yayıncılardan da olmalıdır. Tiyatro kitaplarının popüler olduğu 1875'lerde dört perdelik, kapağında yazar ismi bulunmayan dram oyunu *Üvey Ana*'yı yayımlar.⁸⁵ Edebiyatçılar arasında da yayıncı olarak bilinir. Örneğin Abdülhak Hâmid, *Tarık yahut Endülüş Fethi* için yayın teklifini Bâbiâli'nin bu erken dönem kitapçısına yapacaktır: "Toros Ağa'yı görürseniz söyleyiniz ki *Tarık* nâmında Maarif'ten müsaade alınmış bir oyunum var. İsterse yani bastırırsa kendisine göndereyim."⁸⁶ Dönem içinde çıkan bazı süreli yayın ve kitapların yanında Şemsettin Sami,⁸⁷ Namık Kemal,⁸⁸ Ebüzziya Tevfik⁸⁹ gibi isimlerin eserleri Toros Ağa'nın dükkânında satılır ve dağıtılır. Bu bakımdan Toros Ağa'nın ticaret yaptığı sıralarda yazarlar tarafından tanınan bir kitapçı olduğu düşünülebilir.

85 1292'de yayımlanan kitabın kapağında "Sahib-i İmtiyazı: Müvezzi Toros" kaydı mevcuttur. Kaynak: *Üvey Ana*, Tasvir-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1292, ön kapak.

86 İnci Enginün, (haz.), *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-1*, s.56-57.

87 Şemsettin Sami'nin matbuat tarihinin ilk kitap serileri arasındaki "Matbuat-ı Ceyyide"sinin birinci kitabı *Besa yahut Ahde Vefa*'nın 27 Kasım 1875 tarihli reklamı şöyledir: "Matbuat-ı Ceyyide, Adet 1, *Besa yahut Ahde Vefa*, Facia- Altı Fasil, Muharriri: Şemsettin Sami, Bâbiâli Caddesi'nde Toros Ağa ile Bahçekapısı'nda Hasan Ağa'nın dükkânlarında vesair kitapçı ve müvezzilerde bulunur. Fiyatı sekiz kuruştur." Kaynak: "Matbuat-ı Ceyyide", *Basiret*, 28 Şevval 1292, Nr. 1670, s.4.

88 "Gülnehal nâmiyle beş fasıl altı perde olarak tertib ve tasvir edilmiş olan tiyatro risâlesi yarım mecdiye fiatla matbaamızda ve Bahçekapusu'nda tönbekücü Hasan Ağa ile Bâbiâli Caddesi'nde kitabçı Toros Ağa'nın dükkânında satılmaktadır." Kaynak: Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 18, 1976, s.51-52.

89 Toros, Ebüzziya'nın sürgündeyken çıkardığı *Muharrir*'in hem satışını hem abonelik işlerini yürütür: "Müşteri olacaklar şimdilik ya İstikbal matbaasına veyahut Bâbiâli Caddesi'nde Kitapçı Toros Ağa'ya müracaat eylemelidirler." Kaynak: "Muharrir", *İstikbal*, 18 Zilhicce 1293, Nr. 203, s.4.

1875'ten sonra caddede kitapçılar artık yerleşik hâl almaya başlar. Edebî türler ve muharrirlerle Bâbîâli'nin 130 metrelik coğrafi sınırları birleşerek yeni bir mahfili doğurmaktadır. Caddedeki ilk yayıncılardan biri de Mehmet Esat Efendi olur. Matbaa ve Kütüphane-i Esat adıyla faaliyetini yürüten Esat Efendi hukuk eğitimi almıştır. Matbaa ve kitapçısını önce caddenin girişindeki 5 numarada açmış, Eylül 1881'deyse 20 numaraya taşınmıştır.⁹⁰ Ayrıca 1883'ün Ocak ayında Sahaflar Çarşısı 78 numarada bir şube açtığını da belirtmektedir.⁹¹

Mehmet Esat Efendi Bâbîâli'deki genel teamüle uygun olarak sadece kitapçılık değil yayıncılık da yapmıştır. Dönem içinde getirisi yüksek türler olan çevirilere ve okul kitaplarına yöneldiği görülür. Alexandre Dumas'nın *Kadınlar Muharebesi*, *İncili Hanım*, *Binbir Hayal* romanları ve Mehmet Şemsettin'in *İlaveli Anahtar* ve *Anahtar Halkası* gibi bazı okul kitaplarının yayıncısıdır. Mehmet Esat'ın öngörülü bir yayıncı olduğunu düşündürecek girişimlerinden biri ise henüz Türkçede Balzac'ı kimse tanımazken *La Rabouilleuse*'ü, *Bekârlar: Bir Bekâr Evi* adıyla yayımlama girişiminde bulunmasıdır.⁹² Piyasaya çıkışından kısa süre önce

90 Kitapçı Esat Efendi, *Tercüman-ı Hâkikat*'e verdiği ilanlarda 8 Şevval 1298'e kadar 5 numarayı adres gösterirken 12 Şevval 1298 tarihli 963. sayıdan sonra 20 numaralı dükkânın adresini verir. Kaynak: "Bekârlar", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Şevval 1298, Nr. 963, s.4.

Verdiği bir ilanda bu detaya da değinmiştir: "[A]rzu edenler Bâbîâli Caddesi'nde Esat Efendi'nin 20 numaralı matbaa ve kütüphanesine veyahut matbaa ve kütüphane-i mezkure şubesi olmak üzere mumaileyhin bu defa Sahaflar Çarşısı'nda küşat ettirdiği 78 numaralı dükkâna müracaat eylemeleri..." Kaynak: "Lüccetü'l-Münazara", *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Rebiülevvel 1300, Nr. 1376, s.4.

92 Gazete ilanları dışında Mehmet Esat, *Bekârlar: Bir Bekâr Evi*'ni yayımlayacağından şurada bahseder: Mehmet Esat, "Arz-ı Teşekkür", *Binbir Hayal*, Dersaadet, Matbaa-i Esat, 1299, s.105.

Bâbiâli Caddesi'nin Sirkeci tarafından girişinde
Sabah gazete ve matbaası.

Daha sonra Milliyet ve Tan gazeteleri de bu binada bulunacaktır.
Bugün yerinde Halil Lutfü Dördüncü İş Merkezi bulunmaktadır.

tanıtımlar yapılsa da⁹³ cüzler hâlinde çıkan bu Balzac tercümesi tamamlanamaz.⁹⁴

Kendinden sonra mesleğe devam etmiş diğer kitapçılar gibi katalog hazırlamamış olan Esat Efendi, yayımladığı kitapların ön ve son sözlerinde okurlarına seslenmiştir. Bunlardan birinde bir yayıncı olarak gördüğü ilgi için okurlarına şöyle teşekkür eder:

Terakki-i matbuat yolunda min-gayr-i had vaki olan hidemat-ı âcizanem mazhar-ı teşvik olarak heves ve gayretim tezyid edilmiş olduğundan karin-i kiram hazeratına beyan-ı teşekkürle beraber bu hüsn-i teveccühü ibkaya istihkak göstermek ve yine terakki-i matbuat hizmetinde devam eylemek üzere asar-ı saire-nin neşrinden hâli kalmayacağımı arz eylerim.⁹⁵

Mehmet Esat 1883'te kitap ilanları verse de muhtemelen o yıl içinde Bâbîâlî'deki dükkânını kapatmış ya da ilanları kesmiş olmalıdır. Ahmet İhsan, şahsen tanıdığı Esat Efendi'nin sürgüne gönderildiğini kaydeder: "[H]âkimlikte bulunmuş, ulemadandı. Abdülhamid çok geçmeden zavallıyı nefyeyledi; hürriyet ilanında avdetle dükkânını açtı ve Basiretçi Ali Efendi'yle birleşti, fakat ikisinin de ömürleri vefa etmemişti."⁹⁶ Esat Efendi'nin Konya'da ikamet ettiği görülür. Ahmet İhsan, Esat Efendi'yi 1896'da Konya

93 *La Rabouilleuse*'ün girişinde bulunan Balzac tarafından Charles Nodier'ye gönderilmiş mektup, kitabı tanıtmak amacıyla 18 Mart 1881'de *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanır. Mektubun başına da Balzac hakkında bazı bilgiler verilir: "İhvamızdan Ata Bey'in tercüme ve Kitapçı Esat Efendi'nin tab' ve neşreyledikleri hikâye bir Fransız müellifinin eseridir ki bizce henüz ismi iştihar etmemiş ise de pek yakın bir zamanda Aleksandır Dimalardan ve Viktor Hugolardan ziyade şöhret-yab olacağını daha şimdiden karilerimize temin edebiliriz. Balzak Fransa'nın ol hikâye-nüvisânındandır ki yazdığı eserlerde karilerini yalnız eğlendirmeyi değil belki kendisi gibi bir feylesof etmeyi meslek-i mahsus ittihaz eylemiştir. Bu zat..." Kaynak: "Bekârlar", *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Rebiülahir 1298, Nr. 819, s.3.

Görülebildiği kadarıyla bu çeviri toplamda 4 cüz çıkmıştır. 4. cüz hakkındaki ilanlardan biri için bkz. "Bekârlar", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Şevval 1298, Nr. 963, s.4.

95 Mehmet Esat, "Arz-ı Teşekkür", *a.g.e.*, s.105.

96 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.55.

Meram'daki evinde ziyaret etmiş ve *Servet-i Fünûn*'da Konya izlenimlerini anlattığı yazısının bir paragrafında ziyaretinden ve bu ilk kitapçıdan bahsetmiştir:

Meram'da ikamet buyuran faziletli hâkim efendi hazretlerine gittik. Hâkim Esat Efendi Hazretleri müntesip olduğumuz fenn-i tab' ve temsilin memleketimizde müessislerinden madûd oldukları için zat-ı fazılanelerine karşı meslektaşça bir hiss-i ihtiramımız vardır. Vakıa bundan on sene evvelini tahattur edenler "Matbaa ve Kütüphane-i Esat"ı pekâlâ bilirler. Matbaa ile kütüphane matbuat-ı Osmaniye'ye hayli hizmet etmiş ve Türklerin sanat ve ticarete olan kabiliyetlerini pek güzel ispat eylemişti. Matbaa-i acizanemizle daha sair bir hayli matbaalar Esat Efendi Hazretleri'nin irae eyledikleri gayret ve faaliyeti numune-i imtisal ittihaz eylemiştir.⁹⁷

Mehmet Esat kendi çağdaşı kitapçılarından Arakel Efendi ile *Anahtar* kitabı hakkında bir polemik de yaşamıştır.

Diğer isimlerin öncülüğü ve önemli katkılarının yanında Bâbîâli Caddesi'nde yayıncılık yapmış ilk kitapçıların en meşhur ve etkili Arakel Tozluyan Efendi'dir. On dokuzuncu asırda Bâbîâli Caddesi'nde bulunmuş neredeyse tüm yazarların anı ve mektuplarında Arakel Tozluyan adı en az bir kez geçer. Arakel Efendi dükkânını bugünkü Çağaloğlu Yokuşu'nun başındaki 46 numarada 1875 yılında açmıştır.⁹⁸ Kendisi Hünkârbeğendi Efendi ve Toros Ağa'dan sonra Avedis Ağa'yla beraber caddedeki ilk esnaflardandır. Arakel, Cadde'de takip edilen biri olmuş ve hepsi ondan sonra katalog yayımlamış diğer ilk kitapçılar Karabet Keşişyan, Kasbar Kayseriyan, Kirkor Faik Kayseriyan ve Ohannes Ferit Kayseriyan onun yayın usullerini izlemişlerdir. Bir yandan

97 Ahmet İhsan Tokgöz, "Osmanlı Demir Yol Hattında: Haydarpaşa'dan Konya'ya Bir Cevelan I", *Servet-i Fünûn*, 3 Teşrinievvel 1312, Nr. 292, s.84.

98 İ. Lütfi Seymen, "Erbab-ı Mütalaaya Hizmet: I. Meşrutiyet Kitapçılığı ve Arakel Tozluyan Efendi'nin Mektupları", *Müteferrika*, S. 1, 1993, s.68.

Arakel'in yayımladığı kitaplara ismen ve içerik olarak benzeyen yayınlar çıkarırken öte yandan ilk kez Arakel Efendi'nin çıkardığı ticari katalogların benzerlerini hazırlamışlardır. Zaman zaman yayın taklidi nedeniyle tartışmalar yaşandığı bile görülmektedir.

Muharrirlerin gözünde de Arakel Efendi diğerlerinden üstün, yetenekten anlayan bir yayıncıdır. Bu özelliğini gösteren farklı örnekler mevcuttur. Hüseyin Cahit'e göre dönemin en ünlü yayıncısıdır.⁹⁹ Halit Ziya, onun yerini diğerlerinden farklı bir mevkiye yerleştirir: "Cadde baştanbaşa Karabet ve Kasbar'larla, Aleksanlar'la sonra hepsinden daha ehemmiyetli, köşede Arakel'le dolu idi."¹⁰⁰ Arakel Efendi, seçkin muharrir ve mütercimlerle çalışmıştır. Bunlardan bazıları Namık Kemal, Abdülhâk Hâmit Tarhan, Samipaşazade Sezai, Kemalpaşazâde Sait, Beşir Fuat, Muallim Naci, İsmail Safa, Halit Ziya, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi, Ahmet İhsan olarak sayılabilir. Arakel, yetenek vadetmeleri koşuluyla gençlere de kapılarını açar. Ona pek çok kitap hazırlamış Ahmet Rasim, henüz Bâbüâlî'de pek tanınmış bir muharrir değilken ileride sahip olacağı şöhreti Arakel'in tahmin ettiğini söyleyecektir:

— Rasim Bey, bir gün olacak seni de "İşte işte... geçiyor!.. Bak, bak!" diye parmakla gösterecekler, bu günler yakındır! dedi idi. Herkesin dediği gibi, bunun da dediği geldi, çıktı.¹⁰¹

Genç Halit Ziya ile çalışmasına rağmen Hüseyin Cahit'in kendisinin bile beğenmediği ilk kitabı *Nadide*'yi yayımlamayı reddeden¹⁰² Arakel'in önemli yönü bastırdığı kitapları zamanın en

⁹⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.26.

¹⁰⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.149.

¹⁰¹ Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, s.13.

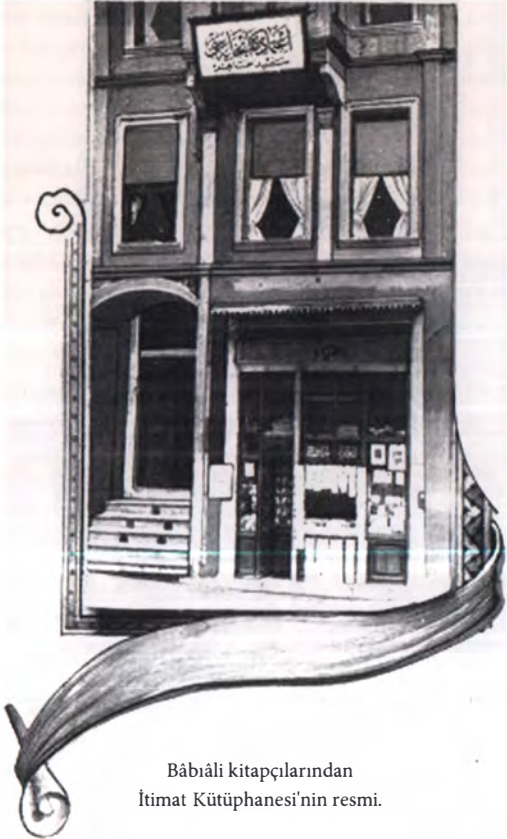
¹⁰² Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s.94.

şöhretli müelliflerine hazırlatarak¹⁰³ kitaplarının değerini yüksek tutması ve marka değerini korumasıdır. Bu sistem içinde yazar ve yayıncı maddi kayba uğramamakta, yayıncı da edebî pazar için bir ticari "eşik bekçisi" niteliği kazanarak seçkinleşmektedir. Arakel, kendisiyle çalışmak isteyen muharrir ve mütercimlerde bazı nitelikler bulunması gerektiğini, yeteneksiz nev-heveslerle çalışamayacağını kamuoyuna da duyurmuştur. Aşağıdaki ilginç alıntı bu bakımdan türünün ilk örneklerindendir. Bu satırlarda genç muharrirlere seslenen alışıldığı gibi tecrübeli bir üstat değil, modern edebî üretim ilişkileri dâhilinde yayıncılık yapan ve sadece mesleğinde iyi olanlarla çalışmak isteyen bir kitapçıdır:

Birtakım nev-hevesanımız tarafından bazı telif ve birçok da mütercem olarak getirilmekte olan asarı kolayca kabul edemeyeğimiz zaruridir. Çünkü bunları ya hasr-ı evkatla bizzat mütalaa etmeye veyahut o hususta ihtiyar-ı masarifle erbabına tetkik ve muayene ettirmeye mecburuz. Acizlerinin fevkalade meşguliyeti, şu ilk maksadın husulüne mâni olduğu gibi, hâlihazırdaki kitapçılığımızın vaziyeti de ikincisine gayr-i müsaittir. Binaenaleyh o gibilere gerek bu acizlerinin gerek umum erbab-ı mütalaanın -hatta kendi menafileri için bile- ihtar ederiz ki yazdıkları eser, milli roman ise mevcut olan bütün milli romanları veyahut hiç olmazsa kısm-ı azamını mütalaa etmiş bulunmaları iktiza eder. Bunun gibi tercüme olduğu hâlde de mütercimlerin, mevcut tercüme olunmuş romanların keza kısm-ı azamını okumuş olmaları icap eder. Bu hasâisten mahrum olanların telif edecekleri yerli romanların suret-i tertip ve telifine emniyet edilemeyeceği tercüme edecekleri ecnebi romanların da suret-i hüsn-i intihabına itminan-ı kalp hasıl olamayacağı zaruridir.¹⁰⁴

103 Ali Birinci, a.g.m., s.28.

104 "Cep Romanları Hakkında Naşirin İfadatı, Mülahazatıyla Eserin Şerait-i İştirası", *Paris'te Bir Teehhül*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308, s.3-4.

Bâbiâli kitapçılarından
İtimat Kütüphanesi'nin resmi.

İtimat Kütüphanesi'nin diğer açıdan fotoğrafı.

Kaynak: <http://www.eskiistanbul.net/>

Arakel Efendi aynı zamanda kitap tarihimizdeki ilk ticari katalogu da yayımlamıştır. 1301/1884¹⁰⁵ yılında Matbaa-i Ebüzziya'da basılan katalog, kitap ticaretinde bilginin ve mesafeli satışın sistemli hâle gelmesindeki ilk adımdır. Arakel'in ilk katalogu rağbet görünce bunu hem kendisinin hem diğer meslektaşlarının hazırladıkları izler. Yirminci yüzyılın başına kadar (1901) hem Arakel hem diğer kitapçılar tarafından toplam 44 tane ticari katalog hazırlanarak okurların istedikleri kitaplara ulaşmaları kolaylaştırılıp kitapçılıktaki kârlılık artırılmıştır.¹⁰⁶ Arakel'in katalogunun o dönem Balkanlar'dan¹⁰⁷ Yemen'e kadar uzanan¹⁰⁸ geniş bir coğrafyada satış için kullanılması, ticari kataloglarla satış stratejisinin etkisini göstermektedir. Ayrıca Arakel 24 büyük sancakta kendisine bayiler bularak satış ağını da genişletmiştir.¹⁰⁹

Düzenli yayın politikası, dağıtım ağı ve yayın serilerine rağmen Arakel Efendi'nin mesleğinde ticari zorluklar çektiği görülmektedir. Bunlar nedeniyle 1899 sonunda dükkânını kapatmaya mecbur kalmış ve ancak dokuz ay sonra borçlarını ödediğinde tekrar ticarete başlamıştır. 19 Ağustos 1900 tarihli *İkdam*'da çıkan haberde Arakel Efendi'nin zorlukları bertaraf ederek geri dönmesi tebrik edilirken yaşananların detaylarından da söz edilir:

105 On dokuzuncu asır kataloglarıyla ilgili detaylı bilgi ve kataloglara dair hem nicel hem nitel incelemeler için bkz. Sinan Çetin, *Booksellers and Their Catalogs in Hamidian Istanbul, 1884-1901*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010; Barış Yılmaz, *Kitapçı Arakel'in Yayın Katalogları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2015; Ezgi Yıldırım, *19. Yüzyıl Sonu Osmanlı Toplumunda "Tercüme" Eserlerin Tanıtımı Üzerine Betimleyici Bir İnceleme: Kitapçı Arakel Katalogları*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Okan Üniversitesi SBE, İstanbul, 2019, s.46.

106 Barış Yılmaz, a.g.e., s.2.

107 Hüseyin Cahit Yalçın, Balkanlarda geçen çocukluğunda bu katalogdan seçtiği kitapları satın almıştır. Kaynak: Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.17.

108 Arakel'in Yemen'deki bir subayla yazışmaları için bkz. İ. Lütfi Seymen, a.g.m., s.73-111.

109 İ. Lütfi Seymen, a.g.m., s.69.

Matbuat-ı Osmaniye'ye hidemat-ı ciddiyesi ve birçok asar-ı nefi-
senin tab' ve neşrine delaletiyle kitapçıların arasında bir mevki-i
mümtaz kazanmış olan Arakel Efendi bundan dokuz ay evvel
ilan-ı iflasa mecbur olmuş idi. Fakat bu iflas öyle âdi iflaslardan
değil idi. Malı borçlarını ödediği hâlde alacaklılardan birkaçı
Arakel Efendi'nin iade-i itibarına mâni oluyorlar idi. İşte dokuz
aydan beri kapalı duran kütüphane, Arakel Efendi'nin dâyinle-
rini memnun etmesi üzerine birkaç günden beri açılmış ve bu
eski çalışan kitapçı bir suret-i katiyye ve namuskâranede iade-i
haysiyet ve itibara muvaffak olmuştur. Ancak Arakel Efendi do-
kuz aylık uzun bir emniyetsizlik içinde tabii birçok buhranlı za-
manlar geçirmiştir. Onun bitip tükenmek bilmeyen mesai-i ma-
arif-perveranesini semeredar etmek için mukaddema kendisiyle
münasebat-ı ticariyesi bulunanların diriğ-i muavenet eyleme-
meleri icap eder. Kütüphane taşra siparişlerini eskisi gibi kabul
etmektedir. Arakel Efendi'yi iade-yi itibara muvaffakiyetinden
dolayı an-ı samimü'l-kalp tebrik ederiz.¹¹⁰

Arakel Efendi'nin ticaret hayatından ne zaman nihai olarak
ayrıldığı bilinmiyor. *Tanin* gazetesinin 4 Cemaziyevvel 1330/
21 Nisan 1912 tarihli nüshasında Arakel'in evinde birden bire öl-
düğü ilan edilir. Yine bu ilandan Arakel Efendi'nin birkaç yıldır
kitapçılıkla uğraşmadığı da anlaşılmaktadır.¹¹¹

Arakel Tozluyan'dan sonra caddede özellikle okul kitaplarıyla
ilgilenmiş önemli ve etkili bir kitapçı da Karabet Keşişyan olmuş-
tur.¹¹² Aslen Kayseri Talaslı olan Karabet Keşişyan diğer Bâbîâli ki-
tapçıları gibi ticaret hayatına sıfırdan başlar. Biraz da bu sıfırdan
başlangıcı vurgularcasına onun kitapçılıktan önce bekâr çama-
şırı yıkadığı da söylenir.¹¹³ Belli bir süre müvezzilik ve kitapçılık

110 "Kitapçı Arakel Efendi", *İkdam*, 22 Rebiülahir 1318, Nr. 2204, s.2.

111 Ezgi Yıldırım, a.g.e., s.46.

112 Karabet Keşişyan'ın yaşamı ve yayıncılık faaliyeti hakkındaki kapsamlı ve güncel bir
inceleme için bkz. Muhammed Emin Tatlısı, "Kitapçı Karabet Efendi'nin Osmanlı
Matbuatına Katkıları Üzerine Bir Methal", *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, S. 3,
2021, s.123-148.

113 Necip Asım Yazıksız, a.g.m., s.155.

yaptıktan sonra meslek hayatının başlangıcında Kasbar Efendi ile beraber Karabet ve Kasbar Matbaası'nı işletmişlerdir.

Hakkında anlatılanlara göre Karabet Keşişyan'ın diğer kitapçı-lardan en önemli farkı devletle yakın ilişkiler geliştirmeyi, yönetici-lerle aynı dili konuşmayı çok iyi başarmasıdır. Necip Asım bu konu-da Karabet'in duruma ve kişiye göre davranmayı bildiğini, ne yapıp edip okul kitaplarının yayın haklarını alarak zenginleştğini iddia etmiştir.¹¹⁴ Hem arşiv belgelerinde¹¹⁵ hem de Hüseyin Cahit'in anı-larında¹¹⁶ Karabet'in II. Abdülhamit'e polisiye romanlar hazırlayan bir kitapçı olduğu da kayıtlıdır. Muhtemelen yönetimle iyi ilişkilere sahip olduğu için kolay kitap ruhsatı alabildiği de belirtilmiştir.¹¹⁷

Karabet, Bâbüâlî'de kitap satışını en güvenilir kaynağa, okul kitaplarına bağlamıştır. "Umum Mekatib-i Askeriye ve Mülkiye-i Şahane Kitapçısı" unvanını kullanan kitapçı pek çok okul kita-bının imtiyazını almıştır. Türkçe ders kitaplarının yanında yurt dışındaki fuarlara da katılmış ve farklı ülkelerden ödül nişanları kazanmıştır. Bunların yanında tabii ki Osmanlı Devleti nişanları-na da layık görülmüştür.¹¹⁸ Kitapçı Karabet sadece okul kitabı sat-mamış önemli yazarlarla da çalışmıştır. Abdülhak Hâmit Tarhan, Mizancı Murat, Şair Nigâr Hanım, Nabizade Nâzım, Muallim Naci, Mehmet Celal, Necip Asım, Ahmet İhsan, Ahmet Vefik Paşa, Ziya Paşa, Cevdet Paşa gibi önemli isimlerden bazılarının yayıncılığını yaparken bazılarının ise kitaplarını basmıştır.¹¹⁹ Karabet Efendi kitapçılık ve yayıncılık faaliyetleri dışında *Mektep ve Resimli Gazete* dergilerini de yayımlamıştır.

114 Necip Asım Yazıksız, a.g.m., s.155.

115 BOA., Y. PRK. SGE., Nr. 7-15.

116 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.62-63.

117 İnci Enginün (haz.), *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-2*, s.781-782.

118 Teotig, *Baskı ve Harf-Ermeni Matbaacılık Tarihi*, çev. Sirvart Malhasyan, Arlet İnci-düzen, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.137.

119 Muhammed Emin Tatlısu, a.g.m., s.132.

Bâbîâli'nin ilk döneminde burada ticaret yapmış diğer üç kitapçı ise Kayseriyan kardeşlerdir. Kirkor Faik ve Ohannes Ferit Kayseriyan kardeşler, abileri Kasbar'ın öncülüğünde ticarete başlamışlar ve Cadde'deki önemli kitapçılardan olmuşlardır. En büyükleri Kasbar Efendi Bâbîâli'deki ticaret hayatına Karabet Efendi'yle yaptığı ortaklık ile adım atmış, 1888'de ise kendi kütüphanesini açarak yayıncılığa başlamıştır.¹²⁰ Dükkânını Bâbîâli Caddesi 23-25-27 numaralarda kurmuş ve diğer kitapçılardan farklı olarak mücellithane de işletmiştir. Pek çok kitabın formlarla satıldığı ve okulların ciltli ve yaldızlı mükafat kitapları dağıttığı bir ortamda mücellithane işletmek zeki bir ticari girişimdir.

Kasbar, dönemin önemli eğitim dergisi *Maarif*'in de yayıncısıdır. Eğitimle ilgisi *Maarif* dergisi ile de sınırlı değildir. Matbaa ruhsatını aldıktan bir iki ay sonra dönemin tüm kitapçılarının tek hedefi olan okul kitapları pazarından payını almak için oldukça yenilikçi ve sistemli bir hamle yaparak ayrı başlıklar altında ilk, orta ve yüksek dereceli eğitim kurumlarına yönelik eğitim setleri hazırlamıştır.¹²¹ Eğitime verdiği desteklere karşılık beşinci rütbeden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilen Kasbar, kendi ifadesine göre beş yüzün üzerinde de kitap basmıştır.¹²²

Kayseriyan Kardeşlerin ortancası Kirkor Faik'tir. Kirkor Faik'in, 1 Muharrem 1311/15 Temmuz 1893 tarihli *Hazine-i Fünun*'da "on yedi seneye karib bir müddetten beri kitapçılık"¹²³

120 Ali Birinci, a.g.m., s.31.

121 Eğitim serisini henüz çıkardığında okurlarına şöyle bir açıklama yapacaktır: "Birkaç ay mukaddem bir teşebbüs-i azim ü mühime cesaret eyledim ki o da hamî-i maarif ve millet olan Padişah-i kemâlât-penâh efendimiz hazretlerinin saye-i şevketlerinde küşadına muvaffak olduğum 'Tedrisat-ı İbtidaiye', 'Tedrisat-ı Rüşdiye', 'Tedrisat-ı İdadiye Kütüphaneleri' namları altında mekatib-i umumiye'mizde tedris olunan kitapların kaffesini en muktedir müelliflerimize tertip ve telif ettirerek tab' ve neşri-ni deruhte edişimdir." "Kaynak: Kasbar Kayseriyan, "Sahib-i Kütüphanenin İfade-i Mahsusası", *Zavallı Kız*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307, s.2.

122 Ali Birinci, a.g.m., s.31.

123 "Hüsn-i İbtida", *Hazine-i Fünun*, 1 Muharrem 1311, Nr. 1, s.2.

yaptığına dair ifadesi göz önüne alınırsa kendisi 1878/79 senelerinde mesleğe başlamış olmalıdır. Abisi Kasbar tarafından İstanbul'a getirilip müvezziliğe başlamıştır. Kazlıçeşme ve Bâbiâli arasında geçen müvezzilik hayatından sonra Beyazıt'ta ufak bir kitapçı açabilmiştir. Bu ilk kitapçısı iki müşterinin aynı anda geçemeyeceği kadar dar olmasına ve çevresi oldukça pis kokmasına rağmen, roman ve hikâye formları ile dergilerin satışını yaptığından belli bir müşteri kitlesi oluşturabilmiştir.¹²⁴ Bu ilk kitapçılık denemesinden sonra Bâbiâli kitapçıları arasına katılan Kırkor Faik, caddenin 44 numaralı dükkânında Asır Kütüphanesi'ni 1887/88'de kurar.

Abisi Kasbar ve Bâbiâli'nin diğer bazı isimleri gibi Kırkor da beşinci rütbeden Mecidi Nişanı'na sahiptir.¹²⁵ Kasbar Efendi'nin Mecidi Nişanı ile çektiği resim Kasbar Kütüphanesi kataloglarında yer alırken Kırkor Faik, nişanı ile çektiği resmini dükkânına asmaktadır. İki kardeşin de yayıncılık alanında var olabilmek ve devletle iyi ilişkilerini sürdürmek için dönemin gereklerini yerine getirdiği görülmektedir. Çevresindekiler tarafından kendisine tâbi'-i gayûr (çalışkan yayıncı) sıfatı¹²⁶ uygun görülen Kırkor Faik, *Hazine-i Fünûn* dergisinin ve Faik Esat'ın başyazarlığında yayımlanan *Musavver Terakki* gazetesinin yayıncılığını da yapmıştır.

Kayseriyan kardeşlerin en küçüğü Ohannes Ferit ise 11 yaşında geldiği İstanbul'da mesleğine müvezzî olarak başlamış¹²⁷ ve sonrasında Vatan Kütüphanesi'ni kurmuştur. Dükkânı Bâbiâli Caddesi 38 numarada bulunan Ohannes Ferit de iki ağabeyiyle aynı doğrultuda yayıncılık faaliyetlerini yürütmüş, ticari kataloglar çıkararak edebiyat serileri yayımlamıştır.

124 Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.44.

125 Ali Birinci, a.g.m., s.31.

126 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıraları*

127 Teotig, a.g.e., s.152.

1	Şirket-i Müretibiye Matbaası, No. 50-52.	7	İlk Kitapçılardan TorosAğa No: 18.
2	Arakel Kütüphanesi No: 46.	8	Kırkamber Matbaası ve Tercüman-ı Hakikat Gazetesi
3	Asır Kütüphanesi No: 44.	9	Mahmut Bey Matbaası
4	Kasber Kütüphane, Matbaa ve Mücellihanesi	10	Âlem Matbaası
5	Vatan Kütüphanesi No: 38.	11	Sabah Gazetesi ve Matbaası
6	Kitapçı Esat Efendi, sonradan Karabet Kütüphanesi	12	Tömbekci Hasan Ağa'nın Barakası

4. Kitapçıların Matbuata Katkısı: İş Bölümü, Yeni İçerik ve Abonelik

Kitapçılarımız hakkında fikirleri gayrisahih olup bunu âlem-i matbuatla beyan ve ilana cesaret eden birkaç zevat ne derlerse desinler...

Arakel Tozluyan

On dokuzuncu yüzyılda kitapçı ve yayıncıların görüşlerini düzenli şekilde dile getirdikleri mecralar sınırlıdır.¹²⁸ Bu nedenle Bâbîâlî kitapçıları matbuata dair söyleyeceklerini kendi bastırdıkları ticari katalogların veya kitapların mukaddimelerinde dile getirmişlerdir. Bütün kitapçılar gibi yeni edebiyatın yayıncılığını yapmış olanlar da, edebiyatın aracısı konumunda bulunduklarından görüşlerini estetik bakış açısı yerine "üretim" ve "ticaret" noktasından ortaya koyarlar. Edebî eserleri doğrudan etkileyen bazı önemli üretim sorunları ile kendilerinin kültür alanına sundukları katkıyı da bu konumdan değerlendirirler.

Alafranga kitapçıların üstünde fikir birliğine vardıkları en önemli nokta, iş bölümü ve sektörleşmenin muharrir ve matbuat için büyük önem taşıdığıdır. Kapitalist üretim düzeni içindeki temel yeriyle iş bölümü modern sanat alanlarının hepsindeki aracılık süreçlerini de doğurmuştur. Aracılar sanat alanında müşteriye/okurlara hizmet ederek maddi açıdan yazardan fazla kazanırlar. Karşılığında da sanatçı entelektüel yük dışındaki işlerle ilgilenmez, hamilere bağımlı olmadığı için telif hakkını kazanırken özgürce yazabilir. Ortaya çıkan eser ise uzmanlıkla üretildiğinden editöryel açıdan daha yetkin ve düşük maliyetlidir. Yazar eserini

128 Konusu sadece yayıncılık olan ilk Türkçe dergi *Matbaacılık ve Kitapçılık*, ancak 17 Aralık 1914 gibi geç bir tarihte yayımlanmış ve savaş şartları nedeniyle kısa ömürlü olmuştur. Kaynak: Emin Nedret İşli, "Türk matbaa ve kitapçılık tarihinin ilk dergisi: *Matbaacılık ve Kitapçılık*", *Simurg*, S. 1, 1999 s.81.

bir iş bölümü dâhilinde yayımlatmazsa yaşayabileceği olumsuz tecrübeyi Kirkor Faik şöyle anlatır: "Kâğıt tedariki, layıklı bir matbayla akd-ı mukavele olunması, kitapların teclidi, kitapçılara emaneten bırakılarak fûruht ettirilmesi, hesap sorulması gibi az çok insanı mustarip kılan muamelata hedef olur. Bunlar muharrir-i eseri bizar eder. Kitabın masarif-i tabiyesini de almaya muvaffak olamadığından maddeten dahi külli mutazarrır olur."¹²⁹ Bir kitapçı kataloğunun hemen başında da bu yeni ilişki biçimi Batılıyla mukayese edilerek ortaya konur:

[M]emalik-i sairede erbab-ı kalem eserin yalnız telif ve tercümesini düşünür ve yalnız onunla uğraşır. Ondan sonra birer şart ile "editör"lere yani naşirlere terk eder. Bizde ise alelumum öyle olmayıp bundan evvel bir sahib-i kalem eserini kaleme aldıktan sonra vazifesi bundan ibaret kalmazdı. Onun masarif-i tabiyesini, kâğıdını, satmasını, kitapçı ve müvezziler ile uğraşmasını, kârını, zararını hesap ve hususat-ı sairesini de beraber düşünmeye mecbur idi.¹³⁰

İş bölümünün ortaya çıkışı aracının zenginleşmesine ve yazarın telif kazanmasına bağlı bulunduğundan belli bir okur grubu ve sermayenin mevcudiyeti şarttır. Bu nedenle okul kitabı satışının birden fazla yayıncı-kitapçı açılmasına elverişli bir ortam hazırladığı dönemde yayıncılık faaliyetleri daha önce görülmemiş bir hızla ilerlemiştir. Yayıncıların popüler romanları tercümanlara çevirtip kârlı bir ticaret olarak cüzler şeklinde satışa koyması da okulla beraber gelir. Bunlardan önceki devredeyse tüm sorumluluğu üstlenen yayıncılık değil kitabın sadece meta hâlindeki son satışında etkin olan tüccarlık zihniyeti hakimdir:

129 Kirkor Faik Kayseriyan, *a.g.e.*, s.7.

130 Arakel Tozluayan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü (De fter 1)*, s.9-10.

[B]izde kitapçılık yakın vakte kadar adi dükkâncılıktan fark ve temyiz olunamamakta ve eski kitapçılar terakki-i marifet ve intişar-ı ulum ve fûnûn vazifesiyle kendilerini muvazzaf bilmeyip ve bu cihette gitmeyip muamele ve ticaretleri bulundukları vakit ve zamana kadar müellif ve muharrirler tarafından bastırılmış veya suret-i ahirle tab' u neşrolunmuş kütüb ü resaili sermayesinin kifayeti mertebesinde alıp dükkânına doldurmak ve müşterisine birkaç para kârıyla satabilmekten ibaret bulunmakta idi.¹³¹

İş bölümü dendiğinde akla gelen ikinci konu, muharrire ödenecek telif hakkının belirlenmesidir. Muharririn mustarip olduğu noktaların başında telif ücretini düzenli alamaması ve düşük telif ödemeleri gelmektedir. Bu bakımdan Avrupa edebiyatlarından örneklerin verildiği de görülür.¹³² Yayıncı tarafında ise Osmanlı Devleti'nde teliflerin şartlara göre düşük olmadığı fikri hâkimdir. Nihayetinde telif hakkı satış adetlerine göre belirlendiğinden yayıncı kitap pazarının büyüklüğüne oranla ödeme yapacaktır. Arakel Tozluyan kendilerine telif hakkı konusunda getirilen eleştirilere cevaben eldeki şartlar dâhilinde ödeme yapıldığını belirtir. Aktardığına bakılırsa beş-altı yıl önce saygın bir yazar kendisine gelerek eserini bastırmak istemiş ve değil telif istemek baskı masraflarına bile ortak olmayı teklif etmiştir ama kendisi şartlar imkân vermediğinden bunu göze alamamıştır. Şimdi ise o yazarın kitaplarının her forması için 1-1.5 kuruş arasında telif ödemesi yapılabilmektedir. Bu durum yayıncılık yapan kitapçılar

131 Kirkor Faik Kayseriyan, *a.g.e.* 5.

132 On dokuzuncu asır ve sonrasında yazarlar kazançlarını Avrupa'daki meslektaşlarıyla sık sık mukayese etmişlerdir. Bunun ilk örneğini veren isimlerden biri Ebüzziya Tevfik olur. Paris'te yetenekli bir yazarın üç-beş ay çalışarak bir hikâye (roman kastediliyor olmalı M.Ö.) yayımlasa kendisine yaşam boyu yetecek bir servet kazandığı, İstanbul'da eşsiz bir allamenin ise tüm hayatında yayımladığı kitaplarla üç beş ay geçinemeyeceği fikrindeki Ebüzziya, bazı Fransız yazarların servetlerinin listesini de verir: "Victor Hugo 600.000, George Sand 1.800.000, Émile de Girardin 8.600.000 Alexandre Dumas fils 400.000..." Kaynak: Ebüzziya Tevfik, *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290, s.12, s.116.

sayesinde telif düzeninin de iyiye gittiğinin bir göstergesidir.¹³³ Arakel'e göre Avrupa'nın çok kazanan yazarıyla Osmanlı muharririnin kendini kıyaslaması da doğru değildir: "[B]unlar bir kere düşünmüyorlar ki bize nispetle Avrupa kitapçıları müelliflere çok para veriyorlar ise keselerinden vermiyorlar. Onlarda kitap gayet çok okunduğu ve binaenaleyh sarfiyat çok olduğu cihetle kitapçı da çok para kazandığı için müelliflere de o nispetle para vermek icap ediyor."¹³⁴ Kirkor Faik de muharrirlerin Bâbîâli kitapçılarından Avrupa standartlarını beklememesi gerektiğini hatırlatır. Ödemeler Osmanlı şartlarında yapılacaktır:

Müellifin ve mütercimine eserlerinin cesameti ve değeri nispetinde hakk-ı tahrir vererek aldığı mı dermeyan etmiştim. Gerçi bundan maksadım Avrupa'da olduğu gibi müellifin ve muharririne kendisini, ailesini, evladını ferih ve mesut geçindirecek kadar külliyetli akçe veriyorum demek değildir.¹³⁵

Yayıncıların üstünde durdukları iş bölümüne dayalı bir diğer katkı ise yeni içerik üretmek ve okur tarafından ihtiyaç duyulan kitapları tespit ederek muharrirlerle bunların telifi için anlaşmaktır. Özellikle yayın serileri ve popüler romanlarda tutabilecek konuları tahmin eden yayıncılar bu doğrultuda yazarı yönlendirebilmektedir. Beşir Fuat, Arakel Efendi için yazdığı sipariş kitaplardan Fazlı Necip'e bahsederken¹³⁶ Ahmet İhsan, kendisine gelen teklifle Jules Verne tercümesi yaptığını kaydeder. Necip Asım ise okul kitabı teklifinin yine Arakel'den kendisine geldiğini yazacaktır. Ahmet Rasim de Arakel'e hazırladığı kitaplardan bahseder. Kitapçı İbrahim Hilmi ise Ahmet Refik Altınay'ı tarihçi

133 Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü*, 1304, s.13.

134 Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü*, 1304, s.12.

135 Kirkor Faik Kayseriyan, *a.g.e.* 12-13.

136 Beşir Fuat, *a.g.e.*, s.492.

yapanın kendisi olduğunu ileri sürer.¹³⁷ Arakel Efendi de kendi kataloglarındaki kitapların büyük kısmını siparişe yazdırdığını belirtir. Ona göre para karşılığı içerik hazırlatan yayıncılar, ancak seçme bir bilim kurulunun ortaya koyabileceği katkıyı memleketle sunabilir:

Derun-ı fihristte görülen asardan haylisi mülkümüzce daha ziyade elzem olduğunu bizzat görüp erbab-ı kaleme ihtar ve onların telif ve tercümesi için teşvik ederek vücuda gelmiştir. (...) Mükemmel bir lügat-i Osmaniye vücuda getirmek ise ya her ilim ve fenne aşına on-on beş-yirmi zevatın bir yere gelip de bu uğurda aylarca ve yıllarca fedakârane çalışmalarına veyahut kitapçılarımızın iktidarları buna taalluk edip de o kadar zevata ücret yetiştirerek ve sair masarif-i külliye ihtiyar ederek yaptır-
malarına tevakkuf eder.¹³⁸

Tabii Hâlit Ziya'nın Arakel için hazırladığı *Garb'tan Şark'a Seyyale-yi Edebiye*'de ya da Hâmit'in *Bir Sefile'nin Hasbihali*'nde olduğu gibi içerik ve kitabın hazırlanmasında yayıncının fazla etkili olması yazarın entelektüel bakımdan hamilik ilişkisine benzer bir konuma kaymasına ve daha önce hamiyeye bağlı edebiyatçının bu kez sermaye sahibi yayıncıya ve "sektör"e bağımlı olmasına neden olabilmektedir.

Özellikle gazeteciliğin ve sonrasında roman forması satışlarının olmazsa olmazı ise abonelik sistemidir. Abonelik, gazete sahibi ve kitapçıya ticari öngörü kazandırır ki bu, yayıncılık açısından çok değerlidir. Ayrıca okur grubunun sınırlı olduğu bir kültür alanında dışarıda serbest satış yerine ilgililere yayını ulaştırma yöntemi kullanılmalıdır. Aboneliğin önemine dair bir örnek Papadopoulos yönetimindeki ilk dönem *Sabah* gazetesinden

137 Başak Ocak, *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıracan*, Mütferri-ka Yayınları, İstanbul, 2003, s.36.

138 Arakel Tozluayan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü*, 1304, s.14.

verilebilir. Şemsettin Sami Papadopoulos'la yaşadığı bir anlaşmazlık nedeniyle gazeteden ayrılırken abone defterini de yanında götürür. Gazetenin pek çok okuru aslında muharriri yani Şemsettin Sami'yi okuduklarından bu makul bir hareketmiş gibi görünebilir ama işin hukuki boyutu tartışmalıdır. *Sabah* için en bitirici hamlelerden biri muhtemelen matbuat yasağı değil abone defterinin kaybolmasıdır. Kısa süre sonra kapanacak gazete, okurlarına başına gelenleri şöyle duyurur:

Sabah'ın 256 numarasına gelinceye kadar muharrir ve mütezimi bulunan Sami Bey'e hitaben bu seferki neşrinden beri gazetele-
rinin gönderilmemekte olduğuna dair *Sabah* müşterileri tara-
findan birçok varakalar almaktayız. Ancak Sami Bey'in *Sabah*'ı
terk etmesi üzerine tarafımızdan iltizam olunduğu esnada, *Sabah*
abonelerinin miktar ve esamisini mübeyyin olan defter-i mahsu-
su kendisinden istediğimiz hâlde ne onu ve ne de abonelerden
aldığı paraları vermemiş olduğundan ve binaenaleyh bizim bu
babdaki mazeretimiz derkâr olduğundan şimdi mumaileyhin
muharrirlikte bulunduğu *İstikbal* gazetehanesine müracaat olun-
ması lazım geleceğini beyan ederiz.¹³⁹

Abonelik açısından kitapçıların sağladıkları katkı iki türlüdür. Birincisi herkesin çıkardığı süreli yayınları İstanbul ve taşraya postalama işleriyle ilgilenirler. İkincisi ise gerek gazetelerin gerekse cüzler şeklinde yayımlanan romanların yarıda kalması durumunda hesabı yeni bir süreli yayınlı veya yapılmış olan ödeme kadar kitap vb. istenen malzeme ile kapatabilmeleridir. Abonelik düzeni ile süreli yayınlar ve okur arasına giren yayıncı edebî dairesinin devamlılığı konusunda görevini böylece yerine getirmektedir. Bunun olmadığı pek çok durumda ise matbuata güvenmeyen okur düzenli bir müşteri hâline gelmemektedir:

139 "İfade-i Mahsusa", *Sabah*, 30 Zilhicce 1293, Nr. 260, s.1.

[K]itap mütalaasına az ve çok merakı bulunan erbab-ı rağbet böyle yarı yolda kalan kitaba para vermekten ve bahusus risale-i mevkute ve buna mümasil sair kitaplara abone olup da bir de üç beş nüshasını alır almaz ihtiyar-ı tatil edildiğini görünce abone paraları üste gitmesinden dolayı tabii canları sıkılmakta idi. Salisen cesim kitapların umumunu birden tab' etmeyip de cüz cüz veyahut cilt cilt olarak tab' ve neşri gerek müellifler ve gerek müşterilerce birçok suhuleti mucip olduğu hâlde, bundan da bâlâda arz ve beyan olunan esbaptan dolayı emniyet-i umumi münselip olduğundan erbab-ı mütalaa "Adam sen de! Bunun da çıkacağı bir iki cüzdür. Hele tekmi olsun da o vakit alırsız!" cevabını verirlerdi. Bu ise her cihetçe büyücek bir ziyan olduğu tariften müstağnidir.¹⁴⁰

Kitapçıların matbuata getirdiği iş bölümü, yeni içerikler ve düzenli okur dönüşü sağlamak gibi çok temel katkılar yanında bu dönemin edebiyat satışlarına getirdikleri bir yenilik de formalarla roman satışı ve farklı okur gruplarına seslenen edebiyat serileri yayımlamaları olmuştur.

5. Parçalayıp Satmak: Roman Formaları ve Kitap Serileri

Hüseyin Cahit'in perşembe günleri okula mutlu gitmesinin bir sebebi ertesi gün tatil olmasıysa diğeri de yeni roman formlarının perşembeleri yayımlanmasıdır: "Perşembe günleri sabahleyin okula giderken ayaklarım Beyazıt yokuşunu her zamankinden daha hızlı ve istekle tırmanırdı. O yıllarda yayımlanan romanlar on altışar sayfalık formalar halinde, haftada bir kez, perşembe günleri çıkardı. Artin adında, bir gözü kör bir dağıtıcı tanımıştım. Beyazıt'taki köşede dururdu. Orası öteki dağıtıcıların da toplantı yeri gibiydi. Perşembe günleri ortalıkta epeyce roman alıcısı birikirdi."¹⁴¹

140 Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü (Defter 1)*, s.10-11.

141 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.18-19.

O yıllarda kitaplarını Hüseyin Cahit gibi satın almış pek çok okur vardı. On dokuzuncu asırda roman ve diğer bazı hacimli kitapları satın alıp okumak, çoğu kez süreli yayın okumak anlamına da gelmekteydi çünkü dönemin özellikle edebiyat açısından belirgin özelliği parçalı yayıncılıktı. Gazeteler tefrikalarıyla, kitapçılar da forma ve cüzlerle roman ve diğer edebî türleri okura ulaştırmaktaydı. İki yöntemin birleştiği örnekler de mevcuttu. Mesela Ahmet Mithat Efendi, çeviri ve telif romanlarını hem *Tercüman-ı Hakikat*'te tefrika etmiş hem de bunları diğer yayıncılar gibi formalar hâlinde satmıştır. Bu nedenle dönemin gazetesindeki ilanlarda okul kitapları ve satın alınması mecburi diğer metinler dışında, kitabın tamamı değil yeni çıkan cüzü/forması tanıtılmıştır.

Kitabı parçalarla satmak avantajlı bir yöntemdir çünkü kitabın dergi ve gazeteye oranla satışı sırasında karşılaşılan en önemli engeller müşteri devamlılığını sağlamak ve sayfa sayısı nedeniyle yüksek fiyattır. Formalarla satış bu iki sorunu da aşmaya yardımcı olur. Kitapçı Arakel, cüzler hâlinde satışı yapılan romanlarda kitapçının sermayeye de ihtiyaç duymadığını kaydeder.¹⁴² Formalarla basılıp haftalık olarak satılan bu romanlarla yayıncı, kitabın baskısına bağladığı parayı hemen bir hafta sonra kârıyla alabilirken romana yönelik okuyucu ilgisini periyodik olarak yenilemektedir.¹⁴³ Fasiküller hâlinde çıkan kitaplar tamamlandığında ise müşteriler onu bir mücellithaneye götürerek ciltletmektedirler.¹⁴⁴

142 Arakel Tozluyan, "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Cemaziyelevvel 1304, Nr. 2596, s.2.

143 M. Fatih Andı, *Roman ve Hayat*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2010, s.86.

144 Johann Strauss, "İstanbul'da Kitap Yayıncılığı ve Basımevleri", çev. Erol Üyepazarcı, *Müteferrika*, C. 1, 1993, s.5-17.

Formalarla roman satın almak bir örnekle anlatılabilir: Bâbiâli Caddesi'nde 5 numaralı Esat Efendi Kütüphanesi'ne 1880'in Ekim'inde gidip Alexandre Dumas père'in *Kadınlar Muharebesi* (*La Guerre Des Femmes*) romanının 8 sayfalık ilk cüzünü 60 paraya satın aldıktan sonra yaklaşık 1 yıl boyunca yayımlanacak 32 cüzü toplayarak 1881'in Ekim'inde bir mâni çıkmazsa kitaba sahip olabilirsiniz. Bunların cüzler biçiminde yani ecza olarak evde bir kenara atılması hoş olmadığından bir mücellide giderek ciltlenmesi de gereklidir. Halit Ziya, bu ihtiyacı şöyle anlatır: "[P]erişan, manzarasına en müsamahakâr gözlerin bile tahammül edemeyeceği bir yığın... Şeklen zevki taltif edemeyen şeylere karşı isyan ederdim, hâlâ da öyle... Bunları teclit ettirmeye karar verdim. Saklandıkları yerden çıkardım, birer birer ayırdım, sıraladım, dağınık olanları ipliklerle bağlıyordum."¹⁴⁵

Parçalı satış ticari anlamda kârlıyken kitabın akıbetindeki belirsizlik sistemdeki en büyük sorundur. Gerek cüzler gerekse tefrika hâlindeki satışta okur, uzun süreli bir abonelik hizmeti almaktadır ve okuduğu romanın kesilme ihtimali bulunur. Yarıda kesilen bir gazete tefrikasında¹⁴⁶ okurlar haklı olarak şikâyet etse de¹⁴⁷ gazetenin tefrika dışında bir içeriği vardır. Belli bir parçası satın alınıp okunmuş bir romanın kesilmesiyle okur açısından kabul

¹⁴⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s.93.

¹⁴⁶ "Türk Edebiyatında Tefrika Roman Tarihi (1831-1928)" projesinin yürütücüsü Ali Serdar, proje hakkındaki değerlendirme yazısında ele alınan 239 romanın 39'unun farklı nedenlerle yarım kaldığını belirtir. Kaynak: Ali Serdar, "Bir Tefrika Roman Tarihi Projesi Sergüzeştî", *Monograf*, S. 8, 2017, s.280.

¹⁴⁷ *Saadet* gazetesinde tefrika edilen *Monte Kristo'nun Oğlu* yarıda kalınca bir okur, tefrikanın devam edip etmeyeceğini *Tercüman-ı Hakikat*'e sorar. Gazetenin cevabında romanın zaten pek de ahlaka uygun olmadığı söylenerek okura teselli verilir: "Bu romanın sonları ahlak-ı milliyemize mugayir bir fikir ile yazıldığı okuyanlara malum olduğundan refikimiz *Saadet* gazetesiyile tefrika suretinde derç olunması müterciminin romanı ahirine kadar mütalaa etmediğini daha o zaman ispat eylemiş idi." Kaynak: "Mütenevvia" *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Muharrem 1304 Nr. 2500, s.3

edilemeyecek bir hâldir. Bu nedenle bazı okurlarda forma hâlinde satılan romanlara karşı şöyle özetlenebilecek bir güvensizlik hâkimdir: "[E]mniyet-i umumi münselip olduğundan erbab-ı mütalaa 'Adam sende! Bunun da çıkacağı bir iki cüzdür. Hele tekmi ol sun da o vakit alırız!' cevabını verirlerdi."¹⁴⁸ Formalar henüz satışa çıktığında kitabın akıbeti belli olmadığından okurlar için sadece romanın içeriğine değil, kim tarafından satıldığına da dikkat edilmektedir. Bu nedenle çevirmen ve yayıncılar kitabın tamamlanacağına dair teminat verir. Örnek verilen *Kadınlar Muharebesi* romanının ön sözünde şu paragraf geçer:

İşbu hikâyenin tab' ve neşrini lütfen deruhte buyuran Mehmet Esat Efendi dahi âlem-i matbuatta tanınmış zevattan olup şimdi-yekadar birçok asar ve bahusus hikâyeler neşr ve itmam eylemiş olduklarından bu hikâyenin tab' ve neşri dahi efendi-i mumai-leyh tarafından deruhte olunması sairleri misillü itmam edileceğine bir zamân-ı kavi olarak kendilerinin bu yoldaki himmetleri bizce bais-i takdir olduğu gibi erbab-ı mütalaa dahi mucib-i tahsin olur ümidindeyiz.¹⁴⁹

Edebî formaların satışlarındaki kesilmelere karşı güven ortamı¹⁵⁰ yayıncı ve kitapçılarının seri yayınlarıyla ve aboneliklerle sağlanmıştır. Gazete satışları için kurulan abonelik sistemi, edebî formalar için de işletilmiştir. Kitapçılar özellikle kendi yayımladıkları formalar için kesilmelere karşı sorumluluk almışlardır.

148 Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü (De fter 1)*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1305, s.11.

149 Ahmet Ata (çev.), "Birkaç Söz", *Kadınlar Muharebesi*, Matbaa-i Esat, İstanbul, 1298, s.3.

150 Tamamlanan romanlarda bile hesaplar bazen tutmayabilir. Düşünceli bir yayıncı okurlarının güvenini zedelememek için romanın sonunda şöyle bir bilgilendirme yapacaktır: "İşbu risalenin tab' ve neşrine beda eylediğimiz hengâmede her ne kadar mukaddimemizde vaat ettiğimiz üzere on dört cüzden ibaret olacaktır diye tahmin etmiş idik ise de on iki cüzde hitama vasil olduğundan rağbetli müşterilerimizden keşfimizdeki vuku bulan yanlışlığın affını dileriz." Kaynak: T. Abdi, *Zavallı Kızcağzı*, by., 1291, s.150.

Bunun yanında genelde az formalardan oluşan kitap ve edebiyat serileri de çıkartarak forma satışa alternatif üretmişlerdir.

Müşteri devamlılığını sağlayan bir ticaret yönetimi olarak edebiyat serileri, Türk edebiyatında roman ve hikâye ile beraber başlar. Türk edebiyat ve kitap tarihindeki ilk yayın serisi 1870'de çıkan "Letaif-i Rivayat"tır. Sonrasında Şemsettin Sami'nin 1875'de kısa süren girişimi "Matbuat-ı Ceyyide" gelir. Şemsettin Sami'nin Mihran Efendi'yle beraber 1879'de çıkardığı "Cep Kütüphanesi" serisi, belli bir hacme ulaşmış ilk girişimlerden biridir. Aynı yıl Manastırlı Mehmet Rifat ve Hasan Bedrettin tiyatro serisi "Temaşa'yı" çıkarmaya başlar. Seriler, Ebüzziya Tevfik'in 1882'da başladığı "Kütüphane-i Meşahir"i ile devam eder. Bu serinin adı sonradan "Kütüphane-i Ebüzziya" hâlini alır.¹⁵¹ Ebüzziya'nın serilerinde genel okura hitap eden içerikler yanında nitelikli kitaplar da mevcuttur. Yüzyılın sonundaysa "Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi" gibi edebî niteliği çok yüksek bir seri de yayımlanmaya başlar.

Seriler önceleri matbaa sahibi yayıncılar tarafından hazırlansa da Bâbîâli kitapçıları da belli bir sermaye topladıktan sonra matbaa ve yayıncıların girişimlerine benzer serileri piyasaya çıkarmıştır. On dokuzuncu asırda kitapçılar tarafından yayımlanmış edebiyat ve biyografi serilerinin bazıları şöyle sıralanabilir: "Arakel Kütüphanesi Cep Romanları", "Osmanlı Kütüphanesi" (Arakel Kütüphanesi), "Asır Kütüphanesi Romanları", "Şair Sultanlar" (Asır Kütüphanesi), "Kasbar Kütüphanesi Romanları", "Avadis Kütüphanesi Romanları", "Şems Kütüphanesi Cep Romanları", "On dördüncü Asrın Türk Muharripleri" (Vatan Kütüphanesi).

151 Âlim Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.295-298.

Seri yayıncılığın toplumsal üretim, kapitalizm ve edebiyat ilişkisi bakımından geldiği anlam, üretim ve maliyete dayalı bir bakış açısının kitabın içeriğini etkilemeye başlamasıdır. Tabiri caizse teknik yönler ve ticari ilgiler metne etki etmeye başlamıştır. Edebiyat serilerindeki başlıklarda Batı'daki "penny readings", "shilling novel", "dime novel"¹⁵² gibi doğrudan kitap ücretinin altını çizen başlıklar kullanılmasa bile, "cep" sözcüğünün seri adı olarak benimsemesi dikkati çeker. Böylece kitapların ucuz, ince ve taşınabilir olacağı vurgulanmaktadır. Artık gündelik yaşam, genel kültür, düşük maliyet ve hacim içeriğın oluşmasında etkilidir. Örneğın Şemsettin Sami, "Cep Kütüphanesi"ni tanıtırken, serideki kitapların hacmi hakkında da açıklama yapıp, ucuzluğın seri yayıncılıktaki önemini vurgulamaktadır:

"Cep Kütüphanesi"nin ekseriya her adedi müstakil bir kitap olacaksa da bazen bir kitap iki üç cilde taksim olunarak adedin iki üçünü işgal edeceği gibi bazen de bir adedi iki üç ufak risaleyi cami olabilecektir. (...) Birinci maksat bulunan menfaatin tamimi hasıl olmak için fiyatın mümkün mertebede ucuz olması iltizam olunarak dört beş kuruştan ziyade olmaması arzu olunmuş ise de bir onluk kaime bakır hesabıyla dört kuruş da etmediğinden ondan aşağı fiyat tayini mümkün olamamıştır.¹⁵³

Arakel Tozluyan, "Cep Romanları" serisi hakkında bilgi verirken metinlerin içeriği yerine sosyal hayata ve kitabın boyutuna dair açıklamalar yapar. Bu kitaplar ciddi bir okuma uğraşı için değıl, boş vakitleri değerlendirmek amacıyla cepte taşınacak şekilde tasarlanmışlardır. Yaşamın gerekleri ve elbisenin cebi, edebî metni etkilemiştir:

152 Yayıncılığın İngiltere'deki seyri ve ucuz edebiyat serileri hakkında genel bilgi için bkz. Richard D. Altick, *The English Common Reader*, Ohio State University Press, Columbus, 1957.

153 "Cep Kütüphanesi", *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Safer 1296, Nr. 197, s.3.

"Cep Romanları" ihtilas-ı vakit edildikçe mütalaa edilmek üzere cepte hazır bulundurulmuş kitaplardır. (...) vapurlarda, sair güne ufak yolculukta, bir mahalde bir müddet beklemek iktiza ettiği takdirde, yazın teferrüçgâhlarında elhasıl hâricte bulunup da hin-i hacette mütalaa etmek için mücerret ceplerinde bir kitap bulundurmak isterler.¹⁵⁴

İçerikleri, sosyal ve teknik değişkenlere göre belirlenen, maliyet ve ticaret hesaplarıyla ortaya çıkan edebiyat serilerinin satışında da metnin içeriği yerine teknik detaylar ve kitapçıya ticari güvenlik sağlayan abonelik sistemi devreye girer. Örneğin Arakel "Cep Romanları" için bir abonelik sistemi kurmuştur. Bu sisteme göre okurlar serinin yüz formasına yani bin altı yüz sayfasına kırk kuruş karşılığında abone olurken iki yüz formalık bir abonelik isterlerse aldıkları tüm indirimlerin üzerine fazladan yüzde on kazanabilmektedirler. Sistemde bir okur romanların piyasa fiyatları göz önüne alınırsa yaklaşık yüzde yirmi kârlı olmaktadır.¹⁵⁵ Kasbar Kayseriyan, kendi roman serisinde "cep" ifadesini kullanmasa da romanların ebatlarının küçük ve forma sayılarının az olması ilk hedefidir. Tanıtım yaparken hacimden ve fiyattan söz eder: "[R]oman kütüphanesi küşat ediyorum ki mezkûr kütüphaneye dahil olabilecek romanlar bu kıta ve şekilde iki üç nihayet dört formadan ibaret olacak ve forma forma neşrolunmayıp tek-mil birer kitap şeklinde ve gayet ehven fiyatla neşrolunacaktır."¹⁵⁶

Gerek formalarla roman satışı gerekse daha sonra pek çok örneği görülecek popüler kitap serilerinin on dokuzuncu asrın son çeyreğinde yaygınlaşması, çok satmaya dayalı bir ticari zihniyetin içeriğin önüne geçmesinin açık örneklerinden biridir.

154 Arakel Tozluyan, "Cep Romanları Hakkında Naşirin İfadaatı, Mülâhazatıyla Eserin Şerait-i İştirası", *Paris'te Bir Tevhül*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308, s.1.

155 Arakel Tozluyan, "Şerait-i İştirâ", a.g.e., arka kapak.

156 Kasbar Kayseriyan, "Sahib-i Kütüphanenin İfade-i Mahsusası", *Zavallı Kız*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307, s.2.

6. Muharririn Gözünden Yayıncı ve Kitapçılar

"Para ister muharririn-i kiram/Sâhib-i imtiyâz hayrette!"

Muallim Naci

Muallim Naci, telif ücretini alamadığı günlerin birinde diğer muharrir dostlarına bu beyti söyleyerek yazıhaneden ayrılır.¹⁵⁷ Yazarın zihnindeki gazete patronu ve yayıncı resmi, bu beytin anlam sınırlarından başlayarak daha acımasız noktalara kadar uzanır. On dokuzuncu asırda yayıncının ortaya çıkışıyla beraber inşasına başlanmış bu imaj, Cumhuriyet sonrasında konu hakkındaki pek çok tartışmada ve anıda da neredeyse değişmeden devam ettirilmiştir: Sömüren tarafta yayıncı, sömürülen tarafta ise muharrir bulunur.¹⁵⁸

157 Süleyman Tevfik Özzoroğlu, *a.g.e.*, s.39; Ahmet Rasim, *Matbûat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, s.132.

158 Cumhuriyet sonrasında çok sık tekrarlanan yayıncı imgesi on dokuzuncu asırda muharrir ve matbuat ilişkisi başladığında ortaya çıkan sorunun sonraki döneme miras bırakılmasıdır. Yazar zor maddi şartlar altında geçimini sağlamak zorundayken yayıncı zengin bir tüccar olarak tasvir edilir. Bu konu hakkında Cumhuriyet sonrasında kabarık literatüründen bir iki örneğe bakılabilir. Mahmut Yesari yayıncıların telif ödemediğinden dem vurur: "Kitapçılar bir afet, bir felakettir. Onların tuttukları yol korkunçtur. Hakk-ı telif onlar için lüzumsuz bir paradır, bir yükür, ziyandır. Hiç vermemek için her çareye başvururlar, az vermek için de ellerinden geleni yaparlar." Kaynak: Mahmut Yesari, *Bâbiâli Hatıraları*, haz. Tahsin Yıldırım, Can Yayınları, İstanbul, 2019, s.55. İyi kazanan yazarlardan biri olan Refik Halit sorunu yayıncıların estetik değeri takdir etmemesinde görür: "Kitapçıların muharrirleri memnun edememeleri çoğunun bu işi sadece bir ticaret işi addetmelerinden, vaktile murakebe konmadığı zamanlarda köylünün elinden arpasını, buğdayını kapatmakla geçinen gezginci hububat tüccarlarının yolunu tutmalarındandır." Kaynak: Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları 3 (Edebiyatı Öldüren Rejim)*, haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014, s.167. Nâzım Hikmet'in 835 *Satır*'ındaki kitapçı figürü ise bu görüşlerin sömüren-sömürülen zıtlığında ortaya konduğu ilk yaklaşımlardan biridir: "3.000 sayfalık 3 cildinin üstünde/aç oturan muharrir/bakmıyacaktı da camına kebabçının,/tombul esmer kızını Ermeni kitapçının,/ışıklı gözleriyle taşıyacaktı./Deniz kokmıya başlıyacaktı. Kaynak: Nâzım Hikmet Ran, 835 *Satır*, Adam Yayınları, İstanbul, 1987, s.124.

Edebiyatın yayıncılık yönü bilgi, şöhret, eğlence ve paranın birbirine tahvil edildiği; kültüre ve döneme özgü kurallarla yaşayan bir pazardır. Harhangi bir pazar en basitinde insan ilişkilerden meydana gelmiş ve belirli bir merkezden kontrol edilmek yerine tarafların karşılıklı anlaşmasına dayanan alışveriş sistemidir.¹⁵⁹ Dolayısıyla edebî pazar da dışarıda sansür ve telif gibi mekanizmalarla hukuki ve idari düzene bağlı olarak denetlenip korunmakla beraber iç dünyasında talebe ve arza dayalı bir özgürlükle şekillenmektedir. Bu, bir yanıyla hamilik sisteminin kapalı devre yapısının yerine okura bağlı nispeten özgür bir edebiyat ortamını getirirken diğer yanıyla da kitabı mümkün olan en fazla müşteriye satmaya çalışan ticari sektör mantığını devreye sokmuştur. Sektörler ise genelde şehzadeden daha acımasız efendiler olmaya meyillidir. Edebiyatçının zihnindeki olumsuz resimde bu genel seyrin etkisi açıktır. Leo Löwenthal edebiyatçıların kitapçılara karşı daha az hoşgörülü olmasını tarihsel süreç içinde yeni bir durum olan yayıncı ve satıcıya mali bağımlılıkla ilişkilendirir ve yazarın aristokratik himaye günlerine bir parça özlem duyabildiğine işaret eder.¹⁶⁰

Edebî pazarın en belirgin özel şartı birbirinden farklı "estetik değer" ve "ticari değer" kavramlarının burada bir araya gelerek yazar ve yayıncı ilişkisinde kararsız ve çatışma hâlinde bir "hiyerarşi" doğurmasıdır. Aslında benzer bir karasızlık, pratik faydasızlık ilkesine bağlı diğer estetik ürünlerin satıldığı ortamlarda da (örn. resim, heykel vb. plastik sanat eser simsarları ve sanatçı ilişkisi) geçerlidir fakat edebî pazarda kitlelere yüksek adetli satış mevcut olduğundan ticari ilgiler belirgin hâlde bulunmaktadır. Pierre Bourdieu, *Sanatın Kuralları*'nda estetiğin ticari yönünü inceledikten söz konusu zıtlığı anarak söze başlar. Sanat alanlarının

159 Charles E. Lindblom, *The Market System: What It Is, How It Works, and What To Make of It*, Yale University Press, New Heaven, 2001, s.4.

160 Leo Löwenthal, *Edebiyat, Popüler Kültür ve Toplum*, çev. D. Beybin Kejanhoğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s.99.

bir tarafında, estetiğin ticareti dışlaması gereken tutumu yer alırken diğer yanda bu estetiği diğer sektörlerdeki gibi ticari obje hâline getirmeye mecbur satış ve dağıtım ağı bulunur:

Bu alanlar, birbirlerine ters mantıklara boyun eğen iki üretim ve yayma biçiminin çelişkili bir biçimde bir arada bulundukları yerlerdir. Bir uçta, çıkar gütmeme değerlerinin zorunlu bir biçimde benimsenmesine ve "ekonomi" ile (ticari olanın) "ekonomik" kazancın (kısa vadeli) yadsınmasına dayalı katıksız sanatın karşı "ekonomik" ekonomi anlayışı (...) Öteki uçta, kültürel iyeliklerin ticaretini alışılmış ticaret biçimleri durumuna getiren yazınsal ve sanatsal endüstrilerin "ekonomik" mantığı, önceliği dağıtıma, sözelimi baskı sayısı ile ölçülen dolaysız ve geçici başarıya verir ve kendini müşterilerin daha önceden belirlenmiş istemine uyarlamakla yetinir.¹⁶¹

Sadece emtia satılan bir pazarda, örneğin bir kabızmalın ticaretinde ise hiyerarşı kararsızlığı yaşanmaz, çünkü tüm eleştiri ve beğeni malın değeri ve ücret ilişkisinden oluşan "ticari değer"-de yatar. Sanat aracısı konumundaki kitapçı ve yayıncı ise yayına hazırlayıp satışını yaptığı kitabın sadece komisyoncusu değil, "estetik değeri"ne saygı gösteren, kitap hakkında makul ve fikir açıcı bir görüş sahibi tüccardır. Hatta belirli vasatlarda bu şartlara uygun davranışlar göstermesi beklenir. Örneğin Rıza Tevfik, Beyazıt'taki sahafları yanı başlarındaki -belki bazıları manav- diğer esnaf gruplarıyla kıyaslarken aslında emtia ve soyut mülkiyetin zıtlığını tasvir etmektedir:

Hakikat, insan bu kanaatkâr ve âsûde-dil adamların (Sahaflar kastediliyor M.Ö.) vakar-ı sükûtu ile Mâhmud Paşa yokuşundan adam geçirmeyen dükkâncıların yaygarasını kıyas ederse, yan yana çalışan bu iki sınıf tüccarın büsbütün başka çeşit adamlar olduklarına kanaat getirir.¹⁶²

161 Bourdieu, *a.g.e.*, s.229.

162 Abdullah Uçman, *a.g.e.*, s.283.

Vâ-Nû ise Bâbîâli Caddesi'nde nitelsiz yayınlar satan yayıncı-kitapçıları eleştirdiği bir yazısında yayıncının sadece "ticari fayda" ilkesine bağlı kalmasının "estetik değer"i yok etmesinden yakınır. Burada da yayıncıların esnaftan farklı olması gerektiğine dair yaklaşım korunur:

Küçük esnaftan bile ehliyet aranıyor: Berberler, kasaplar, ilh hep kontrole tâbi... Zira sanat vesikası başka türlü alınmaz. Halbuki telif ve tercümede, kitapçılıkta buna hiç lüzum görülmemesi; cemiyetin bu mesleklerle bir kontrol koymamış bulunması, önüne gelenin ecnebi hatta beynelmilel şaheserleri katletmesine imkân veriyor.¹⁶³

Robert Escarpit'in konuya değinirken andığı bir fıkrada ise ticari alan ve estetik alan arasındaki ayrım bu kez kitabın meta değeri ve içerik değeri arasındaki farktan yola çıkılarak mizahlaştırılır:

Rütbeli bir general emekli olurken diğer general dostları ona eski bir kitabın nadir ve pahalı bir baskısını hediye etmeye karar verirler. Yaşlı general kendisine hediye edilen kitaba bakıp der ki: "Kitap mı, ne alaka! Ben de zaten bir tane var."¹⁶⁴

Fıkra alay edilen bakış açısının tersine basılı kitap gerçek bir ticaret nesnesi değil sadece içinde fikirleri taşıyan (CD, USB, İnternet gibi) bir ortamdır. Bu bakımdan sektördeki kitapçı ve yayıncılar meta kısmın satışına, adetlere ve sadece kazanca önem verirken edebiyatın estetik değerini ve bunun karşılığı olarak yazarın telif hakkını ikinci plana atarlarsa anlayışsız tüccarlar olarak kabul edilirler. Bazı istisna isimler dışında genelde on dokuzuncu asır yazarlarının gözünde kitapçı ve yayıncılar bu yönüyle yer almıştır.

163 Vâ-Nû, "Kitapçılığımıza Dair...", *Akşam*, 3 Ekim 1945, Nr. 9684, s.3.

164 Robert Escarpit, *The Book Revolution*, George G. Harrap & Co. LTD., London, 1966, s.149.

Başta Mihran Nakkaşyan olmak üzere, Karabet Keşişyan, Ahmet İhsan, Ebüzziya Tefvik gibi on dokuzuncu asrın tanınmış yayıncı ve kitapçılarının olumsuz eleştirilere hedef olduğu görülür. Bu olumsuz yorumlar her ne kadar kişisel sınırlarda olsa da bugün için önemli olan madalyonun bir yanındaki görüntüyü netleştirmeye yardımcı olmalarıdır.

Herhalde böyle bir bakış açısının yerleşmesini sağlayan isimlerin ilki Mihran Nakkaşyan'dır. Bâbîâli'nin en meşhur yayıncılarından Mihran Efendi hakkında övgü dolu satırlar da bulunmakla beraber bu satırlarla kıyaslanmayacak kadar fazla eleştiriye rastlanır. Mihran Efendi'nin bir yayıncı olarak zihindeki imgesi kurnaz, en küçük hesapların peşinde koşabilen, dolandırıcı, ahlaksız ve devletle iyi ilişkiler için her şeyi yaparken yazarlarına hiçbir ihsandan pay vermeye razı olmayan, açgözlü bir tüccardır. Mihran Efendi, maddi durumu son derece iyi olmasına rağmen kimseye ödeme yapmayı sevmeyen, alacaklılarından kurtulmak için idare memuruyla kayıkçı kavgası çıkarabilen,¹⁶⁵ Çalıştığı yazar ve çevirmenlerin ücretlerinden 10 para kesebilmek için her fırsatı kollayan,¹⁶⁶ telif hakkı karşılığında anlaştığı yazarların sırtlarından binlerce lira kazanmasına rağmen sözleşmelere uymayarak onları dolandırabilen¹⁶⁷ bir yayıncıdır. Bunun yanında iyi satış rakamları yakalayan bir romanı gözüne kestirdiği anda aynı kitabı çok daha düşük fiyatlara satışa çıkararak¹⁶⁸ edebiyat piyasasını karıştırdığı da iddia edilir.

Kitapçı Karabet ise çalışkan, zeki, hareketli gözleriyle ve kurnaz girişimleriyle kendine matbuat dünyasında bir yer edinmiş ama çıkardığı dergilerde yazarları ücretsiz çalıştırmaya özen gösteren, genç yeteneklere, düzenli çalışmaya saygılı görünmesine

165 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.101-102.

166 Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s.111.

167 Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s.107; Süleyman Tefvik Özzoroğlu, *a.g.e.*, s.131.

168 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.73.

rağmen onlara elinden gelen en az ödemeyi yapmaya çalışan bir tüccar olarak tasvir edilir.¹⁶⁹ Kendisi için çalışan çevirmenlerine ücretlerini vermekte de güçlük çıkarmasıyla anılır.¹⁷⁰ Nabza göre şerbet verebilen, okul kitaplarının basım imtiyazını alabilmek için meşru ya da gayrimeşru yolları kullanmaktan çekinmeyen bir yayıncı olduğu da belirtilmiştir.¹⁷¹

İyi bir girişimci olan Ahmet İhsan da olumsuz yayıncı imgesinden söz edilirken adı cimrilikle anılan isimlerdendir. Kendisinin hariç matbuat anılarında bu özelliğine her zaman gönderme yapılır. Ahmet İhsan da Mihran ve Karabet Efendiler gibi kendisine verilen parasız yazıların çekiciliğine dayanamaz.¹⁷² Tefik Fikret dışındaki *Servet-i Fünûn* yazarlarına başlangıçta para ödemez, bir süre sonra ise yazılar karşılığında biraz ödeme yapar.¹⁷³ Ahmet İhsan'ın bu yönü onun karakteristiği hâlini de almıştır. Örneğin Yahya Kemal, İkdamcı Cevdet'le beraber Ahmet İhsan'ı anarken maddi bakımdan herkesin zorda olduğunu söyler ama bu iki yayıncının rahat şartlarını gündeme getirir: "Gördüm iki bahtiyar insan/ Ahmet Cevdet'le Ahmet İhsan".¹⁷⁴ Faruk Nafiz ise Ahmet İhsan'ın yaşadığı bir ülkede ekonomik tasarruf programının sorun çıkmadan uygulanabileceğini iddia eder: "İktisadî program elbet muvaffak olur,/ Sinekten yağ çıkaran Ahmet İhsan bizdedir!"¹⁷⁵ Hatta Faruk Nafiz, para ile imanın kimde olduğu belli değilse de Ahmet İhsan'ın bu kuralın istisnası olduğunu belirtir: "Belli olmaz, kimdedir para, iman diyorlar,/ Şazdır bu kaideden Ahmet İhsan, diyorlar."¹⁷⁶

169 Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s.65.

170 Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s.63.

171 Necip Asım Yazıksız, "Kitapçılık" s.155.

172 Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s.37.

173 Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s.115.

174 Yahya Kemal Beyatlı, "Sekt-i Melih", *Akbaba*, 14 Mayıs 1339, S. 46, s.4.

175 Faruk Nafiz Çamlıbel, *Tatlı Sert*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938, s.73.

176 Faruk Nafiz Çamlıbel, *a.g.e.*, s.108.

Yayıncı için de şartlar pek kolay değildir. Öncelik olarak ticari beklentisini yani bir kârlılığı sağlamak durumundadır. Sonrasında ise eğer itibar sahibi olacaksa entelektüel donanım sağlayacak bilgi alanları ve sembolik değerlere katkı mecburiyeti söz konusudur. Bu doğrultuda yayıncı ve kitapçılar bazı kitapları muhtaç oldukları ekonomik sermayeyi elde edebilmek için yayımlarken bazılarında ise ekonomik zarara katlanıp itibar kazanmaya mecburlardır. Sadece ekonomik getirisi olan kitaplar basan bir yayınevi giderek her anlamıyla "ucuz" bir kuruluş hâline gelirken sadece şiir-felsefe-sosyoloji ile ilgilenen yayınevlerinin de ekonomik olarak ayakta kalması güçleşir.

Gerek yaşam tecrübeleri gerekse kurmaca dizelerin düzene bağlı bir nesnel karşılığı yoktur denemez ama bakış açısının sanatçıların tecrübesine dayalı olduğu da unutulmamalıdır. Yazarın zihnindeki "elini ovuşturan" tüccar imgesi, burada değinilen kültürel ve ticari alanların zıt ilişki kurduğu her sınırdaki doğmak zorundadır. Yayıncı her hâlükârda bu kimlikle anılacaktır, çünkü kültür alanında ticaret yapmaktadır.

7. Yayıncı ve Kitapçılar Arasındaki Tartışmalar

On dokuzuncu asırda Mesele-i Mebhusetü'n-Anha'dan başlayarak Klasikler ve Dekadanlar gibi etki uyandırmış edebî tartışmalar yaşanmış ve çoğu kez polemikler doğuran bu kalem kavgaları hakkında farklı incelemeler yapılmıştır.¹⁷⁷ Bâbîali Caddesi'nde yaşanmış yayıncılık ve kitapçılık tartışmaları ise gazete sayfalarında

177 Mesele-i Mebhusetü'n-Anha tartışması hakkında yayımlanan kitapçığın tam metni için bkz. İsmail Parlatur, Nurullah Çetin (haz.), *Şinasi Bütün Eserleri*, Ekin Kitabevi, Ankara 2005, s.91-139. Klasikler tartışması hakkındaki detaylı inceleme ve metinler için bkz. Ramazan Kaplan, *Klasikler Tartışması: Başlangıç Dönemi*, AKM Yayınları, Ankara, 1998. Dekadanlık tartışması hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Fazıl Gökçek, *Bir Tartışmanın Hikâyesi: Dekadanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

kalmakla beraber polemik noktasında bazen edebî tartışmalara benzer özellikler gösterirler. Bunlarda taraflar genelde Bâbîâli kitapçı ve yayıncıları olmakla beraber muharrirlerin de olaylara dâhil olduğuna rastlanır. Hemen hepsinden Bâbîâli'nin nabzını tutmak ve matbuat dünyasındaki işleyiş hakkında ilk elden bilgiler edinmek mümkündür. Tartışmalarda dikkati çeken konular telif hakkı sorunları, çok satan kitapların benzerlerini yayımlamak, kitapların pahalı satılması, okuma alışkanlıkları ve çeviri eserlerde imtiyaz anlaşmazlıklarıdır.

7. 1. *Anahtar'a Halka Takmak:*

Yazar İki Yayıncıyla Sözleşme İmzalarsa

Kitapçı Mehmet Esat Efendi 1 Ocak 1888 tarihli *Vakit* gazetesinde uzun bir ilan yayımlatır. Buna göre Mehmet Şemsettin Efendi'nin telifi olup ilk iki cüzü Kitapçı Arakel Efendi tarafından önceden yayımlanmış okuma ve dilbilgisi kitabı *Anahtar*, tashih ve ilavelerle yenilenmiştir. Kitabın okuma ve dilbilgisi cüzleri *İlaveli Anahtar*, Arapça kurallar hakkındaki cüzüyse *Anahtar Halkası* isimlerini almıştır. Mehmet Esat, kitabın tashihli hâli için Maarif Nezareti'nden ruhsat almış hatta okullar için ilk cüzden 5.000 adedini Maarif Nezareti'ne satmıştır. Fakat Arakel Efendi, elinde ruhsat olmadığı hâlde *Anahtar*'ı gizlice basmaya devam etmektedir: "Arakel Ağa dahi yedinde mezuniyet-i resmiyesi olmadığı ve *Anahtar* kitabını bastırmaya hiç salahiyeti bulunmadığı hâlde nizam-ı seniyyeye mugayyir olarak her ne sebebe mebni ise bu günlerde gizlice yine eskisinin aynını bastırmakta olduğu haber alınmıştır."¹⁷⁸ Esat Efendi okurlarını Arakel Efendi'nin ruhsatsız basımları için uyarırken kapak tasarımına ve künye bilgilerine dikkat edilmesi gerektiğini tembihler:

¹⁷⁸ "İlan", *Vakit*, 10 Safer 1299, Nr. 2221, s.3.

[Ü]zerinde Matbaa ve Kütüphane-i Mehmet Esat: Bâbîâli Caddesi'nde numara 20 ibaresini havi toparlak bir mühür vardır ve en altında büyük rakam ile 1299 tarihi matbudur. Üzerinde bu alametler olmayanlar yukarıda arz olunduğu vechle ilavesiz ve eskiden bozma olup itibardan sakıt ve yenisine nisbetle faidesiz olduğu ihtar olunur.¹⁷⁹

Arakel 8 sayı sonraki *Vakit*'te cevap hakkını kullanır. Yazısına vakanın anlatıldığı gibi olmadığını işaret ederek başlar. Arakel Efendi'nin elinde kitabın yazarı Mehmet Şemsettin Bey'le imzaladığı bir senet ve resmî sözleşmesi vardır. Mehmet Şemsettin Bey telifi önce Arakel Efendi'ye, sonra da daha yüksek bir bedelle Esat Efendi'ye satmıştır. Esat Efendi ise işin aslını bilmesine rağmen kitabın asıl sahibi Arakel Efendi'ye iftira atmış ve *Anahtar* başlığına bir iki sözcük eklenerek yeni bir kitap yayımladığı izlenimiyle okurları kandırmaya çalışmıştır: "Esat Efendi, ilavelidir, halkalıdır yahut püsküllüdür yok bilmem nedir diyerek sadedilân-ı ahaliyi... Arakel'e göre bir damla mürekkeple okyanus kirlenmez ama Esat Efendi ruhsatsız kitap basma iftirasını geri almazsa onu mahkemeye de verecektir.¹⁸⁰

Tartışma bu yazıdan sonra *Tercüman-ı Hakikat*'in sütunlarına taşınır. Esat Efendi, cevabında yazar Mehmet Şemsettin'in yeni bir ruhsat aldığını kabul eder ve artık yeni ruhsatın kendinde olduğuna göre hakkın da kendisine geçmiş bulunduğunu hatırlatır. Bu yazıdan öğreniriz ki Arakel Efendi Maarif Nezareti'ne de başvurmuş ama değiştirilmiş isimle resmî ruhsat Esat Efendi'de olduğu için ret cevabı almıştır. Arakel'in kitabını basmakta olan matbaa da (sonradan Mihran Efendi olduğu ortaya çıkacaktır. M.Ö.) süreç hakkında bilgi sahibi olup Arakel'in kitabını basmayı reddetmiştir. Bâbîâli kitapçı esnafından on kadar şahit de

179 a.g.m., s.3.

180 Arakel Tozluayan, "Aynen Varaka", *Vakit*, 18 Safer 1299, Nr. 2229, s.3.

yaşananları bilmektedir. Esat Efendi, Arakel'in püsküllü, ilaveli, halkalı kelimeleriyle bir eğitim kitabını alaya almasını da yayın ve eğitim dünyasına bir hakaret olarak kabul edip resmî mercileri uyarır. Esat Efendi, Kitapçı Arakel'in tepkisini kıskançlığa bağlar. Uzun süredir kitapçı olan Arakel eskiden matbaacılık yapan Esat Efendi'nin Bâbiâli kitap piyasasına girip elindeki kârı almasını çekememektedir:

Bahis sen kazanma ben kazanayım bahsi. Kavgâ, Arakel Ağa bu kadar yıllık kitapçı olduğu ve Esat Efendi matbaacı bulunduğu hâlde niçin Esat Efendi kadar ehven fiyatla kitap satamasın kavgası. Münakaşa bir matbaa sahibi ile bir kitapçı münakaşası. Burada hayal ne gezer. Mürekkep neye yarar. Bahr-ı okyanus ne rededir?¹⁸¹

Esat Efendi'nin yazısının ardından *Tercüman-ı Hakikat* olayla ilgilenir. 1072 numaralı sayıda yaşananlar hakkındaki bazı görüşlerle beraber yeni gelişmelere değinen tarafsız bir yazı yayımlar. Buna göre Arakel Efendi, Maarif Nezareti'ne başvurmuş ama yeni bir başlık için ruhsat verildiğinden resmî bir adım atılamayacağı kararı çıkmıştır. Yine de Esat Efendi Nezaret'e çağrılarak kazancın yarısını Arakel Efendi'ye bırakmasının doğru olacağı, hiç olmazsa üçte birini terk etmesi istenmiştir. Esat Efendi ise Arakel bir özür yazısı yayımlarsa tüm telifi kendine bırakmayı teklif eder. Arakel Efendi ortak bir yazı yazmayı teklif edince Esat Efendi anlaşmaya varmadan Nezaret'ten ayrılmıştır.¹⁸²

Arakel Efendi cevabında konunun saptırıldığını belirtip 7 maddeyle kendi açısından sorunu özetler: 1. Esat Efendi'nin de bildiği gibi telif önce Arakel'e satılmıştır. 2. Maarif Nezareti'nin

181 Mehmet Esat, "Varaka: Arakel Ağa'ya Cevap", *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Safer 1299, Nr. 1068, s.2.

182 "Başlıksız", *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 1072, 23 Safer 1299, s.1.

sorgusu üstüne yazar kitabı önce Arakel'e sattığını itiraf etmiş ama Esat Efendi'ye "İlaveli" kitap sattığından bunun farklı olduğunu savunmuştur. 3. Telifin Arakel'de olduğu bilinmesine rağmen "ilave" kulbu takılarak aynı kitap tekrar basılmış ve Esat Efendi de buna bilerek ortak olmuştur. 4. Arakel ruhsatlı kitabını Mihran Matbaası'nda bastırırken Esat Efendi çıkardığı haberle onun şöhretini zedelemiştir. 5. Matbaanın Arakel'in ruhsatlı kitabını basmamasının sebebi Esat Efendi'nin herkesin gözünü korkutmasıdır. 6. Sendeki ruhsat bendeki de ruhsat denecekse burada ilk ruhsatı Arakel'in aldığı açıktır. 7. Arakel Efendi hiçbir müellifi suçlamaz, müellifler onun ne kadar muteber ve müellif hakkı gözetken bir yayıncı olduğunu bilirler. Ayrıca Arakel Efendi *Tercüman-ı Hakikat*'in olaylara dair yorumlarının da doğru olmadığını ileri sürer. Kendisi bir yere başvurmamış, Nezaret'ten ret cevabı da almamıştır. Esat Efendi kendisinden özür dileyip iftirasını geri alırsa o da bu tartışmadan vazgeçecektir.¹⁸³ Esat Efendi de Arakel'e verdiği cevapta yedi madde sıralar. Bunların konu hakkındaki önemlileri şöyledir: 1. Şemsi Efendi'nin kendinden önce kime telifi sattığı onun umurunda değildir. 2. Şemsi Efendi'nin tamahkârlığı ya da başka niyeti Esat Efendi'yi alakadar etmez, ayrıca Arakel Efendi'ye yeni bir ruhsat verilmediğinden son ruhsat hâlâ Esat Efendi'dedir. 3. Ortada iki ruhsat bulunmasını yanlış buluyorsa dava açabilir. 4. Esat Efendi kimseye iftira atmamış sadece kendi hakkını korumuştur.¹⁸⁴ Bu mektubun ardından *Tercüman-ı Hakikat* kavganın giderek kişiselleştiğini ve artık konuyla ilgili kendisine gelen mektupları yayımlamayacağını ilan eder.

183 Arakel Tozluyan, "Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Rebiülevvel 1299, Nr. 1086, s.2-3.

184 Mehmet Esat, "Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Rebiülevvel 1299, Nr. 1087, s.2-3.

Tartışmada ismi değiştirilip içinde bazı tashihler yapılmış kitap yeni bir kitap olarak kabul edilmeli mi edilmemeli mi ve yeni baskı ile yeni kitap arasındaki sınırlar nelerdir gibi bugün bile yayıncı ve yazarlar açısından sorun teşkil edebilecek açmazlar ele alınmıştır. Tabii yazarın telif hakkı bakışında da cevaplanması gereken sorular bulunmaktadır. Hatta bütün sorun kitap yazarının aynı kitabı aynı dönemde iki yayıncıya birden satmasında yatmaktadır. *Anahtar*'ın ilk iki cüzü (1297 ve 1298'de) Arakel tarafından, yeni cüzleri ise 1299'da Esat Efendi tarafından yayımlanmaya başlamıştır.

Tartışma, matbuat dünyasında ve yasal sınırlarda telif kavramının kesin sınırlarının çizilmediğini ve problem çözmeyle kazanılacak tecrübenin oluşmadığını da gösterir. Resmî makamlar bile "ortayı bulmak" kabilinden tavsiyeler dışında bir çözüm üretmemiş ve sınır çizmemiştir.

عِلَالَةُ الْمُنَاحِتِ

برنجی کتاب

یلتا پیکوز مفسسیندن بحرمده شایف و یالکر (اناسنار)
نامیک برنجین در دخی حروقه قدر طبع و شعر او نفس ابدیه ده
پورده با نجره اعطاف در حقه استصدار وقتیه سبک بعضی نظری
فهمیح و حیل علاوه لاجرا سیه پکین (علاوه لاجرا) نامیک
و ۲۱ ایلول سنه ۹۸ و ۲۱۰ نومرو سیه استصدار اولسان
رخف نامه مو سیه ایکن رده اوله رقی باب عالی جاده سنه (۲۰)
نومرو مضمعه و کشتا نمانه صاحبی اسعد امدنی طرفیدن طبع
او قندر .

مؤلف

محمد شمس الدین

استانبول

مطبعة اسعد عزت باب عالی جاده سنه نومرو ۲۰

۱۲۹۹

أَنَا حَتَّى حَلَقْتَنِي

بيك ايكيوز طقسان سكر رمضان شريفه تاليف

اولدي .

مؤلفي

محمد شمس الدين

صاحبي

محمد اسعد

(معارف نظارت جليله مسندن) اعطا بیور بلان
فی ۹ محرم سنه ۱۲۹۹ تاریخ و ۲۶۷ نومرولی
رخه تنامه موجبنجه باب عالی جاده سنده (۲۰)
نومرولی مطبعه و کتابخانه صاحبي اسعد افندی معرفتیه
برنجی دفعه اوله رق طبع اولتمشدر .

هر حقوقی اسعد افندی به منحصردر .

سنه

۱۲۹۹

7. 2. *Talim-i Kıraat, Talim-i Kıraat'e Karşı:*

Yasal Yollarla Kitap Taklidi

Talim-i Kıraat on dokuzuncu asrın en çok satan okul kitaplarından biridir ve bu şöhreti kitabın korsan baskılarının çıkmasına neden olur. Bu makul hırsızlığın yanında *Talim-i Kıraat*'in taklidi de hazırlanmıştır. Taklit *Talim-i Kıraat*'le ilgili tartışmanın bir tarafında yine Arakel Tozluyan, diğer tarafta ise Bâbîâli kitapçılarından Karabet ve Kasbar Efendiler bulunmaktadır.

Tartışma 2467 sayılı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çıkan haberle başlar. Haberde Karabet Efendi, Arakel'in meşhur kitabı *Talim-i Kıraat*'in adını kendi çıkardığı yeni okul kitabına verdiği için eleştirilir. Bunun bir rekabet değil, hak gaspı olduğu belirtilerek kötü niyetli girişimlerden herkesin zarar göreceği hatırlatılır. Kimse başkasının ismini kullanmamalıdır, mesajı verilir. *Tercüman-ı Hakikat* ayrıca Bâbîâli kitapçılarının ortaya çıkışında ki etkisini de hatırlatarak tabiri caizse aba altından sopa gösterir:

Zira yeni kitapçılık denilen şu mühim sanatı hiç yoktan vücuda getiren bizim idarehanemiz olmuştur. Bu terakki öyle arkadaşların kârlarına göz dikerek değil belki cümleten yek dil ve yek cihet olmak üzere çalışarak hasıl olmuştur. Bu yoldaki tatsız müsabakalar ise sanatın ve ticaretin ancak inkırazına hizmet ederler.¹⁸⁵

Bu yazıya kitapçı Karabet ve o sırada ortağı olan Kasbar Efendi imzasıyla cevap verilir. Savunmanın hemen başında Arakel Efendi'nin *Tercüman-ı Hakikat*'e yakınlığına değinilir ve gazeteyi yanlış bilgilendirdiği iddia edilir. Karabet ve Kasbar'ın hırsızlık gibi bir niyeti yoktur. Kitabın ismi de *Talim-i Kıraat* değil, *Amelî ve Nazari Nev Usul Talim-i Kıraat ve İmla-yı Osmani*'dir. Kitapçılar, gazete ilanlarında bu noktaya önem verdiklerini hatırlatırlar ve bir benzerlik olmaması için "Amelî ve Nazari Nev Usul" sözleriyle

kitabın istenmesini tembih ettiklerini yazarlar. Kendi kitapları içerik olarak da *Talim-i Kiraat*'le benzerlik taşımamaktadır.¹⁸⁶

Arakel'in bu yazıdan sonra çıkan makalesinde konu detaylandırılır. Cevapta kitabın ruhsatı için Encümen-i Teftiş'e başvuru yapan Karabet ve Kasbar'ın o sırada kendilerine yapılan uyarılara rağmen bu isimde ısrar ettikleri açıklanır. Arakel bir kötü niyet yoksa neden aynı ismin ısrarla istendiğini sorgular ve alternatifleri de önerir: "Usul-ı Kiraat, Miftah-ı Kiraat, Mümarese-i Kiraat vesaire gibi namlar yok muydu münhasıran Talim-i Kiraat namına göz dikildi?" Ayrıca "Talim-i Kiraat" ibaresi dışında kalan kelimeler kitap kapağında ufak puntolarla yazılarak kimsenin aradaki farkı anlamaması amaçlanmıştır. (Arakel bu konuda haklıdır, başlığın yalnızca Talim-i Kiraat kısmı büyük yazılmıştır. M.Ö.) Reklamlarda farkın belirtilmesinin sebebi ise Arakel'in öncesinde bir uyarı yayımlamasıdır. Arakel'e göre ortadaki amaç bellidir. *Talim-i Kiraat*'in uzun sürede ve emekle kazandığı şöhretten yararlanıp asıl *Talim-i Kiraat*'i talep eden müşteriye kendi kitabını satmak:

Talim-i Kiraat var mı dense evet vardır diye ve kimin *Talim-i Kiraat*'ini istiyorsunuz yolunda müşteriye sormayarak kendi kitaplarını vermek maksadına mebnidir. Malum bir keyfiyettir ki bir kitabın meziyeti her taraftan duyulmak için senelere muhtaçtır. Kitap ne kadar da iyi olsa şöhret bulması için senelerce sabretmek icap eder. İşte bu sabrı ben ettim de şimdi de istifade edecek zamanım geldi fakat bu sırada birisi hazır bir ismi henüz çıkarmış olduğu kitaba takıp takıştırır ise elbette diğeri mağdur olur. İmdi eğer arzu-yı daimileri başkasının kine göz dikmek değilse kanunda sarahat olsun olmasın mademki iki adama *Talim-i Kiraat* ruhsatnamesi verilmesinde yekdiğerinin hukukuna tecavüz tabiidir. Bu babta acizleri de ashab-ı vicdan da kendilerine ihtar-ı hakikat ettiler.¹⁸⁷

186 Karabet Keşişyan, Kasbar Kayseriyan, "Aynan Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Zilhicce 1303, Nr. 2468, s.2.

Arakel Tozluayan, "Aynan Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Zilhicce 1303, Nr. 2470, s.2.

Ayrıca Karabet ve Kasbar Efendiler, Arakel'in yayınlarından *Vezaifü'l-Nas* ve *Münşeat-ı Hukuk* kitaplarının başlıkları için de ruhsat başvurusunda bulunmuşlardır. Karabet ve Kasbar'ın kötü niyetli bir başka girişimi ise Arakel'in "Osmanlı Kütüphanesi" serisi için Kemalpaşazade Sait'e hazırlattığı 61 sayfalık *Garaib-i Adat-ı Akvam*'ın içinden 40 sayfayı aynı yazara hazırlattıkları *Darü'l-Kütüb*'ün içine eklemiş olmalarıdır. Bunda da amaç aynıdır: Arakel'in kitabını soranlara kendi kitaplarını satabilmek. Arakel Efendi ayrıca *Tercüman-ı Hakikat*'i yanlış yönlendirmediğini, elinde Karabet ve Kasbar hakkında başka belgeler olduğunu da belirtir. Gerekirse bunları açıklayacaktır.

Karabet ve Kasbar Efendiler, cevaplarında bazı eski defterleri açarlar. Öncelikle Kemalpaşazade Sait'in söz konusu kitaba sayfaları kendisinin eklemek istediğini hatırlatırlar. Ayrıca verdikleri dilekçede amaç kitap yayımlamak değil Encümen'i denemektir. Herkes istediği adı alırken kendilerine yapılan muameleyi görmek istemişlerdir. Çünkü kendilerinin geçen seneki *Usul-ı Tedris*'leri ele geçirilmiş ve Arakel Efendi bu kitabı da satmıştır. Bir başka nokta ise Arakel Efendi, Karabet ve Kasbar'ın *Talim-i Kıraat*'inin çıkacağını önceden bilmesine rağmen sorunu gazete sayfalarına taşıyarak yaygara çıkarmıştır. Arakel üstüne üstlük Bâbîâlî'ye taşradan gelen kitap siparişi mektuplarının Karabet ve Kasbar'a ulaşmasını da engellemektedir. Bu nedenle daha önce dört kez tartışmışlardır.¹⁸⁸

Arakel cevabında eski defterleri açan Karabet ve Kasbar'ın kendi *Talim-i Kıraat*'iyle ilgili hiçbir cevap vermediğini ve konuyu farklı yerlere taşıdığını belirtir. Daha önce Emil Otto'nın kitabını *Usul-ı Tedris* adıyla çevirip satan Karabet Efendi'nin bu kitabındaki çeviri yetersiz bulunduğundan Beşir Fuat kitabı *Usul-ı*

188 Karabet Keşişyan, Kasbar Kayseriyan; "Muteber Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Heyet-i Tahririyesi Canib-i Âlisine", *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Zilhicce 1303, Nr. 2473, s.2.

Talim adıyla çevirmiş, yayıncı Mihran da kitabı basmıştır. Arakel bu vakada ismin değiştirildiğini (Tedris-Talim) ve söz konusu kitabın telif değil çeviri olduğunu (telif korumasız) belirtir. Ayrıca kendisi kitabın yayıncısı değil satıcısıdır. Bu sorun için mütercim Beşir Fuat'la ve yayıncı Mihran Efendi'yle konuşulması gerektiğini hatırlatır. Zaten korsan kitap basan İranlılar muharrir ve yayıncılar için dertken bir de Karabet ve Kasbar çıkmıştır:

İşte mucib-i endişe ve başlarına onlardan aşağı kalmaz bir bela. İmdi bir taraftan bazı taklitçi Acemler ve bir taraftan Karabet ve Kasbar gibi gasıb-ı hukuklar meydanda oldukça hayatında kendilerine ve vefatından sonra da ıyal u evlatlarına medar-ı taayyüş olmak için kitap yazanlar artık meyus olarak yazmaktan ise yazmamayı tercih ve kalemlerini kırıp bir tarafa çekildiklerine şüphe mi kalır?¹⁸⁹

Arakel yazısının devamında ilk makalesinin sonunda gündeme getirdiği sırlardan birini açıklar. Karabet ve Kasbar'ın Bâbiâli'deki dükkânları kendi dükkânından Sirkeci tarafına doğru aşağı tarftadır ve gelenler önce buraya uğrarlarsa Arakel Kütüphanesi'ni sormaktadırlar. Karabet ile Kasbar soranlara Arakel'in dükkânı burasıdır, diyerek kendisinin müşterilerini ayartmaktadır.

Karabet ve Kasbar verdikleri cevapta ironik bir tavır takınırlar. Artık kitapçı dükkânlarının üst kısmına *Talim-i Kıraat*'in kendilerine ait olmadığını belirten bir tabela koyacaklarını ilan ederler. Ayrıca söylenenler doğruyu yansıtmamakta kendi kitapçılarında üç ayrı dilde tabelalar bulunmakta, gelenler nereye geldiklerini görmektedir. Arakel o kadar hak-şinas biriyse neden kendi kitapları *Usul-ı Tedris*'in yayımlanmasından iki hafta sonra kapak ve önsözü değiştirilerek Mihran tarafından tekrar piyasaya sürülmesine aracılık etmiştir? Tek kelime Fransızca bilmeyen

189 Arakel Tozluyan, "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Zilhicce 1303, Nr. 2476, s.2.

تَعْلِيمِ قِرَآءَتِ

مَنْ لَمْ يَتَعَلَّمِ الْقِرَآءَةَ فَهُوَ كَالْأَعْمَى

حروف هیای بلله دکن سوکره چو جقاری معناسی لولایه آسلا په به جقاری
توکیلر ایله قرآنه آلیشدریق. کندیلر به انق ریاده لازم اولان معلومات ایچ
برابر حسن ترتیبه مداد اوله جق الکاری ویرمک اوزده جمع و ترتیب اولونمشدر.

مصحف
معلم ناچی

مؤسس و مرتب
کتابچی اراکل

یکرمی ایکنجی طبع

برنجی قسم

(۱۳) دفعهسی نسخ، ۹ دفعهسی دفعه خصل ایله ددر

معارف نظارت جلیله سنک و خصیله طبع اولونمشدر

مرحق صاحبه طابردر

استانبول

نشان بربریان مطبعهسی

۱۳۱۱

نظری و عملی نواصول

تجربہ فی قرابت

ق

املائی و خطائی

فراشتن مقصد استخراج مائیدر. املائی صورت مائک آینه انقلیدر
 جو جہتہ بری دیگر بہ فہم و ایکسی برن تحصیل کتابتہ خادم
 اولان مقصدلر نہ برنکده سوق و ادلرہ سندن منصور اولان سہولت
 فواعدہ عنایت و تطبیقاتی منفصلہ برلشدیرمش و ممکن اجنبیہ کتابت
 تحصیلہ مخصوص کدر مد طریق جو کتابت بہ بزم جو جفلرہ آجملشد

برنجی قسم

مکاتب رشیدیہ عسکریہ ناک یکی پروگرامندہ موافقد

از

مکتب قنون حریریہ حضرت شاہانہ خواجہ لرندن بیادہ فائز

محمد رفیق بن مصطفیٰ

برنجی طبع صاحبی : قرہبت و قصبار

معارق نظارت جلیلہ سنک رخصتیلہ طبع اونشد

استانبول

(قرہبت و قصبار) مطبعہ سی — باب عالی حادہ سنہ ۱۳۰۳ و ۲۵

۱۳۰۳

Arakel Tozluyan'ın aynı başlığı ve yazı tarzını kasıtlı olarak kullanmakla suçladığı Karabet ve Kasbar'ın Nazari ve Ameli Nev Usul Talim-i Kıraat ve İmla-yı Osmani'si, Karabet ve Kasbar Matbaası, 1303.

Arakel'in kendi çevirilerinin yetersizliğini tespit edebilmelerine de şaşırmışlardır. Bu kez Arakel'in sözünü dinleyecekler ve *Tedris-i Kıraat* adıyla *Talim-i Kıraat*'in aynısını bastıracaklardır.¹⁹⁰

Arakel verdiği cevaptaysa *Usul-ı Talim* adını ilk kez Mihran Efendi'nin aldığını ve 1 yıl önce Encümen-i Teftiş'te bu ismi onaylattığını ama kitabı bastırmadığını yazar. Karabet ise bu aralıkta kitabı yayımlamıştır. Ayrıca bu konuda kızacaklarına kendilerine bakmaları gerekir.

Arakel Efendi, "Osmanlı Kütüphanesi" serisinde Mehmet Tevfik'e *Anibal*'in biyografisini hazırlatmış, kısa süre sonra Kasbar Efendi'nin kardeşi Ohannes Ferit de sahibi olduğu Vatan Kütüphanesi yayınları arasından *Tecrübe-i Kalem yahut Anibal* isimli kitabı çıkarmıştır. Düşük satış oranları ortadayken aynı şahsın biyografisi hakkındaki farklı bir kitabı kısa süre zarfında diğer yayıncının piyasaya çıkarması ahlaksızlıktır. Benzer bir tutum *Robinson Crusoe* tercümelerinde yaşanmıştır. Ahmet Lütfi çevirisi olan tercümeleri Arakel satmaktayken romanı bir kez de Şemsettin Sami çevirmiş ve yeni tercümenin yüklü miktarını Karabet ve Kasbar satın alıp Arakel'e rakip olmuşlardır. Bu durum ise onları hiç rahatsız etmemektedir:

Bunlar *Anibal*'i çıkarmakta olduğumu pekâlâ bildikleri hâlde sonradan bilmez idik, cevabı verecekleri ihtimaline mebni bir defa ihtarda bulundum. Bir semere hasıl olmadı. Vakıa bu hususun acizlerini zarar-dide ettiğini gördüm. Lakin iki muharririn ayrı ayrı yolda tercüme-i hâl yazmaları bunların eserlerinin meydan-ı intişare çıkmakta arzuları ve kanunun buna cevaz vermesi dururken benim ziyan etmekliğimin hükmü olmayacağını düşünerek ne Encümen'e müracaat etmiş ne kendilerine fazla bir şey demiş ve ne de onlar gibi sahaif-i matbuatı işgal eylemiş-

190 Karabet Keşişyan, Kasbar Kayseriyan; "Başlıksız", *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Muharrem 1304, Nr. 2488, s.2.

tim. Bu bir! İkincisi *Robenson* tercümesidir ki bu kitap da zaten bizde mevcut idi. Fakat başka bir yolda tercüme edilmesi lüzumu hissölunarak Sami Bey tarafından tercüme ve tab' edilmiş ve Karabet ve Kasbar Efendiler tarafından bir sene mukaddem külliye satın alınmıştır. İmdi *Usul-ı Tedris* var iken *Usul-ı Talim*'in çıkması ve bunu satın almaklığım münasip ve münasebet-siz oluyor da *Anibal* var iken bir *Anibal* daha basılması *Robenson* var iken bir diğèrinin tercüme edilmesi ve onlar tarafından satın alınması neden münasip oluyor?¹⁹¹

Arakel *Tercüman-ı Hakikat*'in yanlış bilgilendirilmediğini, gazetede kilerin taklit *Talim-i Kıraat*'i gördüğünü ve bu nedenle müdahale ettiğini de açıklar. Karabet ve Kasbar kurnazlıkları ortaya çıktığı için demagoji yapmaktadırlar: "[K]abahatlarını setr için öyle bir levha asacaklarını söylüyorlar. İmdi ihtar ederim ki yazacakları levhanın altına bir de 'Sözün Doğrusu Evdeki Pazar Çarşıya Uymadı!' ve 'Olmadı Pilav Çevirdik Lapaya!' diye yazarlar ise muvafık-ı maslahat olur."¹⁹² Arakel bir detayı daha açıklar. Karabet ve Kasbar kütüphanesine İzmir'den Arakel'in hazırladığı *Talim-i Kıraat* için 100 adet sipariş gelmiş, onlar ise bu siparişe bilerek kendi kitaplarını göndermişlerdir. Sonrasında kitaplar iade edilmiş ve siparişi veren okul biz Arakel'inkini isteriz demiştir.¹⁹³ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi tartışmaya konu olan davranışın herkes tarafından anlaşıldığına karar vererek artık konu hakkında gönderilen mektupları yayımlamayacağını duyurur.

Bu tartışmanın Bâbiâli kitapçılarıyla ilgili olarak gösterdiği en açık şey, kitap ticaretindeki tek etik ve ticari ihlalin korsan yayıncılık olmasıdır. Yasa dışı sınırlara kaymadan da bir başka kitapçının ticaretinden pay almanın yolları vardır. Hem ilk tartışmada

191 Arakel Tozluyan, "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Muharrem 1304, Nr. 2500, s.2.

192 Arakel Tozluyan, a.g.m., s.3.

193 Arakel Tozluyan, a.g.m., s.3.

hem de bundaki önemli bir nokta ise konu özellikle okul kitapları gibi toplu siparişlere ve hızlı kazançlara imkân veren bir tür olduğunda etik sınırların görmezden gelinebildiğidir. Her iki tartışmada da dikkati çeken bir yön ise Arakel'in diğeri kitapçı ve yayıncılar tarafından takip edildiğidir.

7. 3. *Kaptan Grand'ın Çocukları Tartışması:*

Ahmet İhsan'a Verilen İmtiyaz

Osmanlı telif yasasına göre iç piyasada Fransızca bir romanın farklı tercümanlar tarafından çevrilip yayımlanmasında bir sorun yoktur. Fakat matbuat çevresi böyle girişimleri hoş karşılamaz. Örneğinin Jules Verne'e telif ödenmemesi sorun değilken Jules Verne'in aynı romanının farklı tercümanlar tarafından çevrilmesi etik görülmez. Mihran Nakkaşyan, Mazhar Bey, Ahmet Mithat Efendi ve Ahmet İhsan'ın da dahil olduğu böyle bir tartışma yaşanmıştır.

"Jules Verne mütercimi" diye ün salmış ve bu konuda önde gelen tercüman olan Ahmet İhsan,¹⁹⁴ Jules Verne'den *Kaptan Grand'ın Çocukları* tercümesine henüz başladığı günlerde çıkan 24 Şubat 1890 tarihli 177 numaralı *Sabah* gazetesinde, tefrika yayıncılıkta pek tercih edilmeyen bir uygulamaya rastlanır. Gazete iç sayfasında kendi tefrikasına devam etmesine rağmen, genelde "ilanat" ve "mütenevvia" kısımlarına ayrılmış gazetenin son sayfasında Jules Verne'den *Kaptan Grand'ın Çocukları*'nın da tefrikasına başlar. Roman, Mazhar Bey tarafından tercüme edilmektedir. İlk sütundan yapılan reklamlarda gazete hem romanın tercümesini tefrika edeceğini hem de Fransa'dan gerekli görselleri getirip (Ahmet İhsan'ın yaptığı gibi M.Ö.) kitabı cüzler şeklinde de satışa koyacağını ilan eder. Birkaç gün sonra da roman kaç cüz tutarsa tutsun toplam fiyat baştan itibaren abone yazılanlar için gazete

194 M. Fatih Andı, *Edebiyat Araştırmaları I*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s.131.

idarehanesinden alınması kaydıyla 5 kuruş olacaktır açıklaması eklenir.¹⁹⁵ Abone fiyatları her zaman kitabın tamamlandığı hâl-den çok daha düşük olsa da 640 sayfalık bu hacimli roman için 5 kuruş saldırgan bir fiyattır. Kitabın kitapçı raflarındaki satış fiyatı 40 kuruştur.¹⁹⁶ *Sabah*'a pek kâr getirmeyecek bu girişim sermaye sahibi Mihran Efendi'nin ekonomik gücüyle Ahmet İhsan'ın çeviri girişimini engelleme çabası olarak görünse de telifsiz yayıncılık hakkı tanınmışsa ve popüler romana talep varsa serbest piyasanın bu acı yanı da herkes tarafından tecrübe edilecektir.

Fakat Osmanlı şartlarında devletin tanıdığı serbestlik geçerli olmaz. 27 Şubat'ta çıkan *Tercüman-ı Hakikat*'te Ahmet Mithat'ın yazdığı ama imzasız çıkan "Kitapçılıkta Bir Rekabet" başlıklı haber yayımlanır. Burada piyasanın Efendi Baba'sı Mithat Efendi tarafından Ahmet İhsan Tokgöz'e kuvvetli bir destek çıkılırken Mihran Efendi kasıtlı girişimi ve gerçek dışı fiyatı nedeniyle sert biçimde eleştirilir. Mihran Efendi'nin kötü niyetli olduğunu iddia eden (İyi niyetli değilse de hukuken haklıdır. M.Ö.) yazıda Jules Verne'in Türkçe yayın hakları da keyfi biçimde Ahmet İhsan Tokgöz'e verilmiş gibi davranılır. Örneğin şöyle bir gerekçeye yer verilir: "Kâriin-i Osmaniye'nin Jules Verne hikâyelerine rağbetleri yalnız Jules Verne'in asarı oldukları için değil biraz da İhsan Bey'in tercümesi oldukları içindir."¹⁹⁷ Mihran Nakkaşyan, Mithat Efendi'ye verdiği cevapta Mazhar Bey'in kendisine çeviriyle başvurduğunu ve onun da bunu yayımlamayı kabul ettiğini yazar. Ayrıca telife dair hukuki durumu ve serbest piyasa şartlarını hatırlatıp çeviri hakkının Ahmet İhsan'ın tekilindeymiş gibi davranılmasını anlamsız bulur:

195 "İhtar-ı Mahsus", *Sabah*, 4 Recep 1307, Nr. 177, s.1; "İhtar-ı Mahsus", *Sabah*, 7 Recep 1307, Nr. 180, s.1.

196 Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1308, s.138.

"Kitapçılıkta Bir Rekabet", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Recep 1307, Nr. 3518, s.3.

Mütercimlerin makul olan hukukunu kanun ve nizam muhafaza etmiştir. Bir mütercimin tercümesini başkası tab' ve neşredemez. Bu kaide haricinde bir hak aranılacak olur ise yani bir mütercim "Benim tercüme ettiğim, tercümesine başladığım yahut tercüme edeceğimi ilan ettiğim bir romanı başkaları tercüme etmesin." diyecek olursa bunun nihayeti tamaha vasil olur. (...) Pazar-ı matbuat hepimiz için vasidir. İhsan Bey de kitaplarını satar, biz de satarız. Kanun ve nizam haricinde bir hakk-ı inhisar aramaya lüzum yoktur.¹⁹⁸

Mihran Efendi hukuken kesinlikle haklıdır. Buna rağmen matbuat dünyasından Ahmet İhsan'ı haklı gören sesler yükselir. Örneğin *Mürüvvet*'te çıkan bir haberde eğer Mihran Efendi'nin olayla bir ilgisi yoksa neden tartışmaya kitabı yayımlatmak isteyen Mazhar Bey'in değil de kendisinin dahil olduğunu cevaplaması istenir ve Ahmet İhsan'ın daha yetenekli bir tercüman olduğuna dikkat çekilir. Ama *Mürüvvet*'teki bu yazı yayımlanamaz, sansür memurları Mazhar Bey'i eleştiren yazının çıkmasını doğru bulmaz ve *Mürüvvet*'teki makaleyi sansürlerler. Ertesi günkü *Mürüvvet* ise sütunları boş çıkar ve sansüre uğradığını belli ettiği için tatil edilir. Ahmet İhsan'ı koruyan Mithat Efendi tekrar devreye girerek olayı tatlıya bağlar.¹⁹⁹

Tartışmadan bir süre sonra Mihran'ın çıkarmakta olduğu çeviri yarıda kalır ve kitap yayımlanmaz. Hatta Mazhar Bey "bilmeyerek bir birader-i vicdanımın inkisar-ı kalbine sebep olmuş-tum."²⁰⁰ diyerek Ahmet İhsan'dan özür diler. Jules Verne'nin diğer romanı *Kaptan Hatras'ın Sergüzeşti* de Ahmet İhsan ve Mazhar Bey'in ortak tercümesi olarak bu kez Arakel Kütüphanesi tarafından yayımlanır. Ahmet İhsan hatıralarında olayı bazı eksikleriyle

198 "Kapudan Grant'ın Çocukları", *Sabah*, 9 Recep 1307, Nr. 183, s.3.

199 BOA., Y. A. HUS., Nr. 234-27.

200 Mazhar (çev.), "İfade", *Kaptan Hatras'ın Sergüzeşti*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1308, s.6.

Mürüvvet gazetesinin sansürlenmiş sayısı.

Bir sansür memurunun çalışma biçimi hakkında izlenim veriyor.

Kaynak: BOA., Y. A. HUS., Nr. 234-27.

anlatırken Mihran'ın çirkin bir rekabete girip kepaze olduğunu yazacak ve yaŗananlardan sonra Mithat Efendi'yle daha samimi bir iliŗki geliŗtirdiđini s oyleyip matbaalarını birleŗtirme tasarısını bu olaya bağlayacaktır.²⁰¹

Kaptan Grand'ın çocukları tartiŗmasında uluslararası telif taraf olunmadığından çevirilerde telif hakkı bulunmamasına rağmen uygulamada Bâbîâli'nin kendi iç teamüllerinin ortaya çıktığı görülür. Team ller Ahmet İhsan'ın giriŗimini korumak için  alıŗtırılmıŗtır. Ayrıca hemen her tartiŗmada Ahmet Mithat Efendi'nin -edebiyatçılar üstünde olduğu gibi- yayıncı ve kitapçılar üstünde de bir otorite konumuyla karar verme yetkisi bulunduğu dikkati çekmektedir.

7. 4. Fazlı Necip'e Cevap:

Bedava Versek de Okumazlar!

Fazlı Necip'in Selanik'ten gönderdiği bir mektup 3 Eylül 1886 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 2466. sayısında yayımlanır. Mektupta Osmanlı yayıncılık dünyasındaki yeni dergi giriŗimleri bazı açılardan eleŗtirilir. Fazlı Necip'e göre birbiriyle aynı içeriklere sahip bu hacimsiz dergiler, kendilerinden önce  ıkmıŗ *Mecmua-i Fünun*, *Dağarcık*, *K rkambar* gibi okurlara ciddi ve faydalı bilgiler vermemektedirler. Vatana ve gençlere faydalı olmak için çıktıklarını iddia eden dergilerin fiyatı ise 50-60 paradır. Fazlı Necip, bu fiyat politikasına karŗı çıkar ve Osmanlı'da okurun ilgisizliğinden yakınmanın anlamsız olduğunu söyler,       kısı sürede okunup bitirilecek iki yapraklı bir dergiye 50-60 para vermek kolay bir Şey değildir: "Bizde matbuata revaç olmadığını ne yüzle ne hakla iddia ediyoruz. İnsan beŗ on dakika zarfında gözden geçirebileceği iki yaprak bir risaleye elli altmıŗ para vermek

201 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.73.

için epeyce servetli olduktan maada oldukça da fedakâr bulunmalıdır."²⁰² Fazlı Necip, dergi ve kitap fiyatlarını Victor Hugo'nun *Claude Gueux* romanını örnek göstererek karşılaştırır:

Meydanda bulunan risalelerin en mergûb, en meşhurlarından birisi Menemenlizade Tahir Bey'in *Gayret*'idir ki edebiyattan bâhis güzel bir mecmuadır. Bu mecmua hakkında garip fakat ekonomik bir hesap yapalım: Risalenin dördüncü sahifesi i *Klod Gö* romanının tercümesi işgal ediyor. Bu roman en aşağı *Gayret*'in 30 sayfasını dolduracaktır. 30 sayfa 8 nüsha demektir. İmdi 8 nüsha 50'şer paradan 10 kuruş ediyor. Hâlbuki bu kitap beri tarafta ayrıca tab' olunarak 100 paraya satılıyor.²⁰³

Fazlı Necip yazısının devamında eğer kamu yararı gözetiliyorsa kitap fiyatlarının da buna göre belirlenmesi gerektiğini belirtir. Avrupa'dan da bir örnek getirir. 4 sayfalık *Gayret*'in iki katı hacmindeki resimli bir dergi oralarda 10 santime yani 15 paraya satılmaktadır. Fazlı Necip yazısını hem bir öneri hem de muharrirleri eleştiren cümlelerle tamamlar:

Mecmuaları pahalı satıp da hem kendi menfaatini hem istifade-yi umumiye-yi tahdit etmektense ucuz vererek her taraftan istifadesini tevsi etmek daha iyi değil midir? Bir muharrir çıkıp da Franklin'in "Az ticaretle iyi mal sat çok kazanırsın!" sözüne tevfi-k-i hareket edecek olsa acaba bir şey kaybeder mi?²⁰⁴

Arakel Efendi bu konularda kendisinde yeterli tecrübenin bulunduğunu düşündüğü için Fazlı Necip'e cevaben gazeteye bir mektup verir. Gazeteden kaynaklı sorunlar nedeniyle bu mektup yayımlanmaz ve nihayet Arakel'e ait bir başka mektup ancak 11 Aralık 1886 tarihli 2548. sayıda çıkar. Mektubunda Fazlı Necip'in üstünde durduğu konulara kendi bakış açısından açıklık getirmek

202 Fazlı Necip, "Mektub-ı Mahsus", *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Zilhicce 1303, Nr. 2466, s.3.

203 Fazlı Necip, a.g.m., s.3.

204 Fazlı Necip, a.g.m., s.3.

ister. Ona göre ülkede okul ya da hukuk kitapları dışında fennî içerikli herhangi bir yayının kâr etmesi imkânsızdır. Dolayısıyla yazar ve yayıncılar ya bu işi bırakacaklar ya da okur sayısını artırmak için genel okurun ilgilerine seslenen içerikler hazırlayacaklardır:

[B]izde sırf fennî bir kitap ve risale ve gazete çıkarılsa ve her ne kadar ehven fiyat vaz' edilse andan istifade etmek ve hatta zarar görmemek kabil değildir. Bu hâle sebep o yolda asarın mütalaasına rağbet edenlerin pek mahdut olması olduğu bedihidir. Devamlı bir zarara ise kimse tahammül edemeyeceğinden muharrirleri ya ihtiyar-ı tatile veyahut erbab-ı mütalaayı tezyit ve teksir etmek için herkesin mizacına muvafık bazı şeyler de bulunduurmaya mecbur olur.²⁰⁵

Arakel Efendi, yayınların pahalı olması ve rağbet arasında bir ilişki bulunmadığını kitap satışlarından getirdiği örneklerle açıklar. Bu konuda görüşü nettir. Vaktini farklı eğlencelerle geçirmekten keyif alan bir kitle vardır ve bunlara indirimli değil, bedava kitap dağıtılsa bile okumazlar. Okur ilgisinin niteliğini gösteren bir  rneği de Batılı "asar-ı cedide"  st nden verir. Anadolu'ya yüklü miktarda halk hikâyesi satılmakta ama kimse romana ilgi göstermemektedir:

M talaadan lezzet almayan ve vaktini başka yolda geçiren ve eğlencesini başka yolda arayan kimselere kitaplar ehven değil ya meccanen verilse yine okumuyorlar. Demek ki bunu zaman yapacaktır. Bizde kitap okuyan bir kısım daha vardır ki onların zevki de başka yoldadır. şöyle ki: Senede sandıklar dolusu  şık Kerem,  şık Garip, Köroğlu ve emsali kitaplar taşraya gider f ruht olunur da asar-ı cedide öyle satılmaz. Bu yolda kimselere yeni yolda bir hikâye ve roman ve edebiyata dair bir kitap versek fiyatını da ne kadar mahsus tehvin etsek ne alır okur ne de okusa bir lezzet alır.²⁰⁶

205 Arakel Tozluyan, "Kitapçı Arakel Efendi Tarafından Mevrut Varakanın Aynıdır", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Rebiülevvel 1304, Nr. 2548, s.2.

206 Arakel Tozluyan, a.g.m., s.2.

Arakel Efendi, yazısında teklifler sunarak karşılaştırmalar da yapar. Ona göre kitap fiyatları baskı adetlerine bağlıdır. Avrupa'da da yüksek sürümlü romanlar dışındaki fennî ve ciddi kitapların fiyatları yüksektir. Hatta sürümler ve fiyatlar oranlanıp mukayese edilirse Osmanlı'da kitap fiyatları Avrupa'dan düşüktür. Düşük sürümlü kitapları ucuza satmak istiyorlarsa yapılacak tek şeyin belli bir cemiyet bünyesinde toplanacak sermayelerle topluma faydalı kitaplar basmak olduğunu belirtir. Kendisi bu iş için gönüllü olduğunu da ekler.²⁰⁷

Beşir Fuat da kişisel yazışmaları sırasında bu konu hakkındaki fikirlerini Fazlı Necip'e iletmiştir. Ona göre yayınların az satılmasındaki nedenlerinden ilki yetersiz eğitim nedeniyle fazla okur bulunmamasıdır. Sonrasındaki nedenler ise: Kiraathanelerde ve kitapçılardaki kiralama sistemleri nedeniyle satışın düşmesi; İstanbul, İzmir ve Selanik dışında pek kitapçı bulunmaması, çıkan dergiler kapandığı için kimsenin bunlara abone olmak istememesi ve yayıncıların genelde söylediği rakamlardan daha fazla baskı yapmasıdır. Mektubunun sonunda kendisine ait *Güneş* mecmuasının da başarısız olduğunu ve 30 lira borç bıraktığını yazar.²⁰⁸

Bu iki yazı diğerleri gibi polemiğe dayalı bir tartışma doğurmamış, onun yerine iki açık mektup üzerinden fikirler paylaşılmıştır. Belki bunda Arakel Efendi'nin mektubunun Fazlı Necip'inkinden aylar sonra yayımlanmasının payı bulunmaktadır. Fazlı Necip'in şikâyetindeki ilk konu yayıncılığın ticarileşmesi, müşterinin artması ve sektörleşmeyle ilgilidir. Ciddi ve aydınlatma hedefli dergilerden gündelik ve eğlenceli yazılara geçiş, edebiyatın ve dergi içerikleri in popülerleşmesi demektir. Söz konusu değişim,

207 Arakel Tozluyan, a.g.m., s.2.

208 Beşir Fuat, a.g.e., s.484-485.

halkın dergilere ilgisinin artırması açısından sağlıklı bir durumken içeriğin kârlılıkla belirlendiği bir kültür ekonomisinin ayak sesleri anlamına da gelmektedir. İkinci nokta ise yayıncıların fiyat politikasıdır ki burada bilhassa maarife hizmet ve fiyat dengesini koruma arasında bir tercih yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ticari yayıncıların geliştiği 1886'da bu pek de mümkün değildir. Cadde'deki ticari kitaplar içeriği belirliyorsa bunların kâr edemedikleri bir düzende yayın yapmaları düşünülemez. Arakel Efendi de cevap mektubunda bakış açısını genelde bu çerçevede sunmuş ve konunun maarif tarafına önem verilecekse kitapları sbvansa etmenin şart olduğunu, bir cemiyet dahilinde para toplamaları gerektiğini ileri sürerek belirtmiştir. Kitap satışında halk edebiyatı ve roman arasındaki tercih farkının gündeme gelmesi de toplu okuma kültürüne aşına Osmanlı toplumunun zevki teyit eden bir bilgidir.

7. 5. *Kastalani Tartışması:*

İstanbul'da Kitaplar Pahalı mı?

Adanalı Hoca Hayret Efendi, Ahmet Mithat, Ebüzziya Tefvik ve Arakel Tozluyan'ın taraf olduğu bir kitap tartışması da *Kastalani şerhi* adlıyla bilinen Ahmet b. Muhammed el-Kastallanî'ye ait *İşşâdü's-Sârî* ile ilgili olarak başlamış ve sonrasında konu yayıncılık ve kitapçılık sorunlarına genişlemiştir. 6 Aralık 1886 tarihli *Saadet* gazetesinin 581. sayısında Hayret Efendi, kitap fiyatları hakkında bir yazı yayımlar. Yazıda Mısır'da basılan kitapların fiyatlarıyla Bâbîâli piyasası kıyaslanır ve İstanbul'daki fiyatların yüksek olduğu hesaplarla gösterilir. Bulak Matbaası'nda basılan sayfası 39 satırlı, 3868 sayfadan oluşan *Kastalani şerhi* (*İşşâdü's-Sârî*) daha önce 600 kuruşa satılmaktayken bu kez nüshası azaldığından tekrar basılmış ve fiyatı indirilmiştir. Hayret Efendi, kitabın Arapça yayımlanmış reklamının da çevirisini verir. Buna

göre kitap abonelik sistemine benzer şekilde en erken ödeme yapanlara 150 (sarı kâğıt), sonrasında ödeme yapanlara 200 (sarı kâğıt) ve en sonunda satın alınlara 250 (sarı kâğıt) kuruşa satılmaktadır. Paranın İstanbul'daki değeriyle en erken ödeme 187,5 kuruşa gelmektedir.

Hayret Efendi biraz ironik bir üslupla İstanbul'da yayıncıların maarife destek olmaktan söz açtığını ama fiyatların bunu yansıtmadığını iddia eder ve başka hesaplarla konuyu açar. Mısır'da Bulak dışındaki bir matbaada basılmış *Tarih-i Kâmilî* (İzzeddin İbnü'l-Esir'in *el-Kâmilî*) 100 kuruşa almıştır. Mizancı Murat'ın *Tarih-i Umumi*'si 90, Ahmet Mithat'ın *Kâinat*'ının tarih bölümü ise 36 kuruştur. Forma başı maliyet ve üzeri fiyatlarıyla kitapların baskı yerleri değişse İstanbul'daki fahiş fiyatlandırma ortaya çıkmaktadır:

100 kuruşa satılmakta olan *Tarih-i Kâmil* bunların fiyatıyla satılacak olsa: *Tarih-i Umumi* fiyatıyla satılırsa 316 kuruş 8 paraya, *Kâinat* fiyatıyla satılırsa 570 kuruş 37 paraya almamız lazım gelir. (...) Bunlar (*Tarih-i Umumi*, *Kâinat*) *Tarih-i Kâmil* fiyatıyla satılacak olsa *Tarih-i Umumi*'nin takımı 28 kuruş 18 paraya, *Kâinat*'ın kısm-ı mezkuru 6 kuruş 12 paraya verilmesi lazım gelir. Demek oluyor ki *Tarih-i Umumi* üç, *Kâinat* beş mislinden ziyade satılıyor.²⁰⁹

Yazının devamında *Tarih-i Kâmil*'in büyük boyda, daha hacimli, kenarları cetveli ve iyi kâğıtlı olduğunu belirtir. Ayrıca *Tarih-i Kâmil* Mısır'dan İstanbul'a taşındığından posta ücreti vardır. Diğerleri ise Ebusuud Caddesi'nden yan taraftaki Bâbiâli Caddesi'ne kadar gelmektedir.

209 Hayret, "Fazıl-ı Şehir Hayret Efendi Hazretleri Tarafından Varid Olan Varakadır", *Saadet*, 9 Rebiülevvel 1304, Nr. 581, s.3.

Tahmin edilebileceği gibi bu yazı İstanbul yayıncılık ve kitapçılık çevrelerinde tepki çeker. Tartışmaya Ahmet Mithat Efendi, Ebüzziya Tevfik ve Arakel Tozluyan dahil olarak kimseye fahiş fiyatla kitap satmadıklarına dair yazılar yayımlarlar ve kendi maliyetlerinin pek çok detayını açıklarlar.

İlk cevap üç gün sonra Ahmet Mithat Efendi'nin yayımladığı "Kitapçılık" başlıklı yazı olur. Mithat Efendi, hesabın belli kitaplar üstünden yapıldığını ve hacim ile fiyat oranının her zaman tutmayacağını belirtir. Sonrasında ise yayıncılıkta son fiyatlandırmanın farklı etkenlere bağlı olduğunu işaret ederek özel şartları sıralar: *Kastalani Şerhi* bu yayını hazırlamaya gönüllü olan ve doğal olarak hiç kâr etmeyecek, hatta masrafları cebinden karşılayabilecek bir heyet tarafından hazırlatılmıştır. Böylece 600 kuruşluk kitap 187 kuruşa indirilmiştir. İstanbul'un yardım severleri ise kitap piyasasına destek olmamaktadır. Diğer bir önemli maliyet de telif ödemesidir. Söz konusu kitabın telifi yoktur ama İstanbul'da basılan güncel kitaplara 3 liraya kadar forma başı telif ödemesi yapılabilmektedir. Kitapçılar da kitap satışından yüzde %25 komisyon almaktadırlar. Ayrıca Bulak resmî matbaadır. İstanbul'daki matbaalar döküm hurufatın okkasını 18-25 kuruşa alırken Bulak bunları kendi dökümhanesinde hazırlar. Bulak kullandığı adi samani kâğıdı topu on beş kuruşa kendi üretmektedir. İstanbul'da ise kâğıt maliyeti pek çok aracı ve gümrük masrafları nedeniyle 40-50 kuruştur. Bulak resmî matbaa olduğundan kazancını belge basmaktan kazanır. Kitaptan kâr etmeye mecbur değildir. Dolayısıyla satış için istediği kadar bekleyebilir ama İstanbul'daki bir matbaa bastığı kitapları bir an önce satabilmek zorundadır. Okur ise azdır, bu nedenle kitaplar 1500 kadar basılmakta ama bunların ortalama satışı 500 olmaktadır. Diğer 1000 için beklemek gereklidir. Mithat Efendi bunları sıraladıktan sonra basit bir

hesap da kendisi yapar ve söz konusu ucuz kitap örnekleri dışında Mısır yayınlarının İstanbul'dan pahalıya geldiğini gösterir:

Tarih-i Kâmil fiyatına kıyasen *Kâinat*'ın beher forması beş paraya geldiği hesap olunduğu zaman *Tarik* ve *Saadet* gazetesi gibi bir gazetenin dahi on paraya satılmasını istihraç ve temenni etmek lazım gelir. Zira bunlar ancak *Kâinat*'ın iki forması kadar vardır. Eğer *Kâmil*' in fiyatı matbuat-ı Mısriye için bir mikyas-ı sahih olmak lâzım gelse Mısır'da *Tarik* ve *Saadet* kadar olan gazetelerin on paraya verilmesi lazım gelir. Hâlbuki bizim akçe hesabıyla altmış beş paraya kadar satılırlar. Bu mukayese Mısır matbuatının ehveniyeti Matbaa-i Bulak'a mahsus olup yoksa ondan başka matbuat-ı Mısriye'nin matbuat-ı Osmaniye'den bir buçuk kat daha pahalı olduğunu ispata kifayet eylesin.²¹⁰

Hayret Efendi 592 numaralı *Saadet*'te Ahmet Mithat'a cevap verir. Cevabında Mithat Efendi'nin bazı kitaplar ucuz, diğerleri pahalı olabilir görüşüne karşı çıkar. Ona göre kitabın içeriği değil, hacmi satış fiyatını belirleyen etkindir: "[H]acmen müsavi olan iki kitabın behemehal fiyatları da müsavi olmak lazım gelir. Nasıl ki kumaşları bir, içtikleri boyanın cins ve miktarı bir olup da yalnız çiçeklerinin şekli muhtelif olan iki nev' basmanın ikisinin de arşını üç kuruşa satılıyor."²¹¹ Ayrıca *Kastalani*'yi basan cemiyet yardım cemiyeti değil, dört beş güvenilir kişiden oluşan ticari bir cemiyettir. Bulak Matbaası ise kâğıt fabrikasını on sene önce kapatmış ve kâğıdı Avrupa'dan ithal etmektedir. Örneği verilen *Tarih-i Kâmil* ise Bulak tarafından değil, şahıs hesabına kâr amacıyla bastırılmıştır. Bunlardan sonra Hayret Efendi yine bir hesap yaparak bütün değişkenlerden sonra hâlâ İstanbul'da kitap fiyatlarının forma başına Mısır'dan iki kat yüksek olduğunu ve bu farkın herhâlde kitap satıcılarından ve telif ödemelerinden kaynaklandığını yazar.

210 Ahmet Mithat, "Kitapçılık", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Rebiülevvel 1304, Nr. 2546, s.2.

211 Hayret, "Fazıl-ı Şehir Hayret Efendi Hazretleri Tarafından Varit Olan Müdafaaname-dir", *Saadet*, 22 Rebiülevvel 1304, Nr. 592, s.3.

Hayret Efendi'ye Ahmet Mithat'tan sonra Ebüzziya Tevfik tarafından da uzun bir makaleyle cevap verilir. Ebüzziya Tevfik, Hayret Efendi'nin ilmini takdir ettiklerini ama her iş gibi yayıncılık hakkında fikir yürütmek için işin içinde bulunmak gerektiğini anlatarak söze başlar. Ebüzziya karşılaştırmalardan yola çıkarak yayıncılık ve kitap satış sistemini açıklar. Bulak Matbaası'nda da dünyanın diğer gelişmiş ülkelerinde de kitapların aboneliğe dayalı ön satışı yaygın bir uygulamadır. Ön satış, kitapçının başkasının sermayesiyle ticaret yapması anlamına geldiğinden %60'a kadar indirim imkânı verir. Baskı sırasındaki satışta da biraz indirim yapılabilir. Ama baskı sonrası satışa çıkmış kitaplarda indirim olanağı yoktur. Zaten Hayret Efendi'nin *Kastalâni* için verdiği düşük fiyat örneği de ön satış içindir. Arapça bir kitapla Türkçe kitabı kıyaslamak da hatalıdır. Arapça konuşulan her yere kitap gönderileceğine göre hiç yoksa 100.000 müşteri ve 5000 müellif hesaba katılmalıdır. O takdirde 25.000 nüsha satış olacaktır. Ebüzziya böyle geniş bir kitap pazarıyla kendilerinin kıyaslanmasını çok anlamsız bulur. Tüm maliyet kitabın sürümüne göre belirlenmektedir ve şartlar dahilinde hâlâ İstanbul'da basılan kitaplar daha ucuzdur:

Murat Bey'in *Tarih-i Umumi'si* bugün 90 kuruşa satıldığı hâlde Bulak Matbaası'nın *Kastalâni'sinden* binnisbe dört kere ehven satılır demektir. Çünkü 1298 tarihinde 1600 tane basılan bir kitap 1304 sal-ı hicrisinde henüz sülûsanı derecesinde satılmamıştır. *Kâinat* ise 1298 senesinde intişara başlamış idi. Eğer mukaddemesinin revacı nispetinde satılmış olsa idi. Zatiâliniz müellifi bulunmak haysiyetiyle hem ihya olurdunuz hem de nüsah-ı sairesini bedava derecesinde bir semen-i rahis ile vererek müştakân-ı maarifi ihya ederiniz. İçinde bazıları müstesna olarak hâlâ bir takımın ikinci tab'ı müyesser olmadığı Hayret Efendi'ye malum değilse size de meçhul değildir. Binaenaleyh on altı sene zarfında 1.000 nüsha kitap süremeyen bir Türk matbaasıyla bir

sene zarfında 70.000 nüsha kitap satan bir Arap matbaası bey-
ninde tenasüb-i fiyat aramak ve bulunamadığı hâlde pahalı kitap
satıyorsunuz diye başa kakmak...²¹²

Ebüzziya yazısının devamında hesaplar yapmaya devam eder ve *Kastalâni*'yi bastıran cemiyetin insanları dolandırdığını iddia eder. Kendisi eğer 10.000 nüsha basacaksa *Kastalâni*'yi 60 kuruşla mal edecektir. Hatta, "Bulak Mısır'daysa Matbaa-i Ebüzziya burada!" diyecek kadar kendine güvenir. Ayrıca Bulak'ın kâğıtları çok kalitesizdir, kendisi o derece kalitesiz kâğıt kullanmamaktadır. Bulak sayfalarında kullanılan cetvellerin de herhangi bir ek maliyeti bulunmamaktadır. Kargo ücretinin ise hiçbir önemi yoktur çünkü Bulak'ın baskı adetleri çok yüksek olduğundan masraf birim maliyete dağıtılmaktadır. Ebüzziya Hayret Efendi'ye cevaben başka kıyaslar da yaparak yazısını sonlandırır.

Hayret Efendi, *Saadet*'teki yazılarında hem Ahmet Mithat'a hem de Ebüzziya'nın yazılarına cevap verirken konu hakkındaki fikirlerini sıralar. Üçüncü yazısı Ebüzziya'nın *Tercüman-ı Hakikat*'teki yazısıyla aynı güne denk gelmiştir. Dolayısıyla burada sadece Ahmet Mithat'a verilen cevaplar görülür. Hayret Efendi kitap ile kitabı kıyasladıklarını ve eğer Mithat Efendi'nin yaptığı gibi gazete ile kitap fiyatı kıyaslanacaksa, *Kâinat*'la *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini kıyaslamanın doğru olacağını ileri sürer. *Kâinat* da *Tercüman-ı Hakikat*'ten pahalıdır. *Tercüman-ı Hakikat*, *Kâinat*'ın forma fiyatına basılıyorsa 1.000 nüsha için günlük kaybı 325 kuruştur. Hayret Efendi burada ironik bir üslup takınarak Mithat Efendi'nin maarif için her gün 325, senede ise 100.750 kuruş zarar etmesini tebrik etmek lazımdır der. Yazısının devamındaysa muharririn telif hakkını İstanbul'daki matbaa ve

212 Ebüzziya Tevfik, "Saadetli Mithat Efendi Hazretlerine", *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Rebiülevvel 1304, Nr. 2555, s.2-3.

kitapçıların ortak şekilde gasp ettiği iddia edilerek matbaalar ve kitapçılar sulanmaya başlanır. Ortaya hiçbir para ve emek koymayan kitapçılar başkasının emek ve masraflarından yüksek kâr almaktadır. Kendisinin mukayeseleri eleştirileceğine yazarların mevcut düzene karşı çıkması daha iyi olacaktır:

Hakk-ı telifin bir kısmını formaların kenarı gibi matbaalar kırıyor mealini irat etmiştik. Kısım-ı azamını da kitapçılara kaptırmış oldukları Mithat Efendi Hazretleri'nin şu hesaplarından anlaşıldı. şimdi bunda bizim mikyasın ne kabahati var? Müsahaha müelliflerin! Kırmak matbaaların! Kaptmak kitapçıların! Ne yapalım kaptırmasınlar! Müstahak! Ne için kalemlerini biraz bunlara doğru çevirmiyorlar?²¹³

Hayret Efendi sonraki iki yazısında da Ebüzziya Tefik'e cevap verir. Bunlarda *Kastalani* ile ilgili bazı hesaplar yapar. şerh, Ebüzziya'nın dediği gibi 10.000 değil 2.000 nüsha basılmış ve bunlar da hemen bitmemiştir. Önceki nüshalar hesaba katılırsa kitap 10 sene zarfında tüketilmektedir.²¹⁴ Yazının ikinci kısmında *Kastalani*'nin masrafını hesaplayarak Ebüzziya'nın İstanbul'daki matbaacıların Mısır'dan dört kat ucuza sattıkları ve aslında pek de kazanamadıklarını ortaya koyan hesabını çürütmek ister. Buna göre 2.000 nüsha *Kastalani* baskıdan önce satılan 700 nüsha ile 1.242 lira, baskıdan sonra satılan 1.300 nüshadan da 3.900 lira olmak üzere kitap toplam 5.142 lira kazandırmıştır. Kitabın baskı sermayesi 1.667 liradır. Dolayısıyla 3.475 lira kârdır. Bu meblağ ancak on senede kazanıldığı için senelik kâr 347,5 liradır. Bu da %21 demektir. Kazandırmadığı iddia edilen *Tarih-i Umumi* ise 1.600 nüsha basılmıştır. Nüshası 20 kuruştan 320 lira maliyeti

213 Hayret, "Hayret Efendi Hazretlerinin Müdafaaanamerelerinden Mabât", *Saadet*, 23 Rebiülevvel 1304, Nr. 593, s.3.

214 Hayret, "Fazıl-ı Şehir Hayret Efendi Hazretleri Tarafından Varit Olan Varakadır.", *Saadet*, 29 Rebiülevvel 1304, Nr. 598, s.3.

vardır ve kitap 8 senede satıldığından maliyet, faiziyle beraber 560 lira yapar. Tüm kazançtan masraflar çıktıktan sonra 880 lira kâr kalır ki senede 110 lira eder. Bu da %21 kâr demektir. O zaman Osmanlı matbuatı da kârını düşünmektedir.²¹⁵ Hayret Efendi'nin İstanbul'daki matbuat ve kitapçılar hakkındaki eleştirileri ileriki 6 sayıda da benzer kıyas ve ironik eleştirilerle aynı bağlamda devam etmiştir.²¹⁶

Hayret Efendi'nin özellikle kitapçılara karşı telif gaspı, fahiş fiyat gibi mukayeselere dayalı eleştirileri sonrasında Arakel Tozluyan da cevap verme ihtiyacıyla *Saadet* gazetesine uzun bir yazı gönderir ama yazı bu gazetede çıkmaz. O da cevap yazısını *Tercüman-ı Hakikat*'te 5-7 Şubat 1887'de toplam üç makale olarak yayımlar. İlk yazıda kitapçılar hakkındaki ithamların ve onların telif hakkını gasp ettiklerine dair fikirlerin her kitapçı için geçerli olmadığına dikkat çeker ve isim vermeden *Anahtar* tartışmasını hatırlatarak muharrirlerin de kötü niyetli davranışlar gösterebildiğini belirtir:

[B]undan birkaç sene evvel bir eserin hukukunu bir kitapçıya satın bedelini almış iken gizlice aynı kitabı diğer bir kitapçıya daha fûruht ederek bu yüzden iki kitapçıyı birbirine düşürdükten başka epeyce de Encümen-i Maarif'le gazete sütunlarını işgal-i sebep olan bir muharrir henüz gazete okuyanların hatırlarından çıkmamıştır.²¹⁷

Arakel, makalenin devamında kitapçıların satış sistemini anlatır. Bir kitapçı sadece cüzlerle sattığı romanlardan sermayesiz

215 Hayret, "Fazıl-ı Şehir Hayret Efendi Hazretleri Tarafından Varit Olan Varakadan Mabat", *Saadet*, 1 Rebiülahir 1304, Nr. 599, s.3.

216 Hayret Efendi'nin görüşlerini içeren görülebilen son yazı şudur: Hayret, "Hayret Efendi Hazretlerinin Makalelerinden Mabat", *Saadet*, 14 Rebiülahir 1304, Nr. 610, s.3. Arakel Tozluyan, "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Cemaziyevvel 1304, Nr. 2596, s.2.

kazanç elde etmektedir. Bunların kaç cüz çıkacağı ya da akıbeti belli olmadığından başlangıçta toplu ödeme yapılmamaktadır. Bunun dışında çok az satışı olan bazı yazarların kitaplarında da peşin para ödemesi yapılmamaktadır. Ama Matbaa-i Amire, Matbaa-i Osmaniye, Ebüzziya Matbaası, Kırkambar Matbaası, Mihran Matbaası, Darülaceze hesabına basılan kitaplar, Bâb-ı Seraskeri ve Harbiye Matbaası'nda basılan kitapların tamamı kitapçılara peşin parayla satılmaktadır. Telifsiz ve çok satışı olan bir sürü eski kitap vardır. Bunları da mezatlardan ya da basıldıkları yerlerden toplayıp dükkânda bulundurmak gereklidir. Bütün kitapçılar için peşin parayla alınıp dükkâna konması mecbur bazı kitapların maliyetleri şöyledir: Ahmet Mithat Efendi'nin tüm kitaplarından bir takım 1.500 kuruş, Ebüzziya Tevfik'in bastığı kitaplardan bir takım 375 kuruş ve Mihran Efendi'nin bastığı kitaplardan bir takım ise 800 kuruştur. Her takımdan birden fazla alındığında maliyet çok artmaktadır. Bir Bâbîali kitapçısını hazır hâle getirmek kolay değildir. Bir örnek olması için Arakel Efendi makaleyi yazdığı gün kütüphanesinde sadece Kırkambar Matbaası'nda basılmış ne kadarlık kitabı olduğunu saymıştır. 5000 kuruşluk sermayesi sadece Kırkambar için vardır. Eğer şehir dışı bayi sistemiyle çalışılıyorsa, sadece Ahmet Mithat Efendi'den 10.000 kuruşluk kitap bulundurmak gereklidir. Diğerleri de buna göre hesaplanmalıdır. Ayrıca yabancı dil kitaplarının hepsi de peşin para ile alınıp dükkâna konmaktadır. Önceden kitapçılar arasında veresiye hesap bulunurken son yıllarda kitapçılar kendi hesabına yayımladıkları kitapları bile birbirlerine peşin parayla vermektedir.

Kitapçıların %25 kârını çok görüp onları kumaşçılarla kıyaslamak ise çok saçmadır. Çünkü Osmanlı kitapçılarının şartları bir manav, sarraf, manifaturacı ve attardan farklıdır. Mesela bir manav herkesten fazla kâra sahiptir ama sattığı meyvelerin

çürümesi riskini taşımaktadır. Bir manifaturacı ise sattığı kumaştan çok az bir kâr elde ederken yüksek sürüme sahiptir. Bir kitapçının dükkânı ise hepsinden ayırdır ve temel özelliği çok farklı kitapları bir araya getirme mecburiyetidir. Bu ise parayla olmaktadır. Bâbiâli'de alafranga bir kitapçının dükkânında 1.500 kitap satılmaktadır. Ufak bir kitapçının ise 300-500 arası kitabı bulunmaktadır:

Şu zamanda erbab-ı müracaatı az çok hoşnut edeyim diyen bizim gibi yeni yolda bir kitapçının dükkânında bin beş yüz nev'i mütecaviz ve en ufak bir kitapçı dükkânında üç yüzden beş yüz nev'e kadar kitap bulunur. Bunlar ise adamlar ve daha doğrusu masarifle olur.²¹⁸

Arakel makalesinin devamında Bâbiâli'de orta hâlli bir kitapçının günde 200-300 kuruşluk satış yapabileceğini ve eğer bunda kârı %5 gibi düşük bir oran olursa günlük ancak on-on beş kuruş kazanabileceğini yazar. Bu düşük ticaret hacmi şartlarında ise kira, dükkândaki memurun maaşı ve kitapçının geçimini çıkarması imkânsızdır. Arakel Tozluyan kazanç oranının Avrupa'da da böyle olduğunu, Avrupa'dan kitap alan kitapçıların en az %15 kâr payı farkıyla ticaret yaptığını bunun kitabına göre %30 bile olduğunu yazar. Sonra örnekleri yine kendi kitapçısındaki şartlardan verir. Sadece kendi hesabına bastırıldığı kitaplarda hiç kimseye muhtaç olmamasına rağmen diğer kitapçılara ve müvezzilere %15-25 arası kâr vermektedir. Kendilerine Hayret Efendi tarafından yakıştırılan gaddar sıfatı için de teessüf edecektir. Yazarın eserini kitapçılara kendisinin dağıtıp toplaması ve diğer hesapları yapması zordur ama yine de bir memnuniyetsizlik varsa kimse Bâbiâli Caddesi'ne de muhtaç değildir, barakalara bağlı eski düzeni isteyen sürdürmekte özgürdür:

218 Arakel Tozluyan, a.g.m., s.3.

Gaddar elfazının hiç münasebeti olmadığı undan da malumdur ki müelliflerin kendi hesabına çıkardıkları kitapları kitapçılar zor ile almıyorlar. Sahib-i eserlerden birisi şayet bu kadar kitapçılar içinde bir tane münsaf bulamaz ise eserini istediği caddede bulunan bir attar, bir tütüncü dükkânına bırakarak da sattırabilir. Nasıl ki vukuu vardır.²¹⁹

Kitapılığın bir diğerk riski ise iş ortağının ticaret erbabı değıl muharrirler olmasıdır. Diğerk ticaret alanlarında bir tüccarın maddi sermayesi in üstünde bir itibar sermayesi bulunmakta ve gerekirse büyük tüccarlardan destek görmektedir. Kitapçının ise zor durumda yanında ekonomik açıdan destek verecek kimsesi yoktur. Ortağı denebilecek muharririn maddi durumu ortadadır. Hiç kimse işleri zor giden bir kitapçının kitaplarını makul fiyatlardan satın almamaktadır. Kitap fiyatlarının çok artması ise baskı sorunu ile ilgili bir şeydir ve bundan kitapçı kazanmamaktadır. Bir kitabın baskısı azaldığında fiyatı yükselmektedir. Hangi kitabın fiyatının yükseleceğı bilinemediğinden stok yapılamamaktadır. Kitapçı da yüksek fiyattan alıp satmaya mecburdur. Sebep kitapçılar değıl, arz talep dengesizliğıdir: "Saadetli Ahmet Mithat Efendi Hazretleri'nin *Hasan Mellah* namında olan eserinin fiyatı 42 kuruş iken bir zaman nadirleştike 60'a 80'e 100'e ve 120 kuruş a kadar ıktı. Bu hâl sahib-i eser tarafından eseri kalmadığı anda seneler mürur ediyor da tekrar tab' etmediğinden ileri geliyor."²²⁰ Arakel kitapçılara yüklenen muharrirlere ve Hayret Efendi'ye Bâbîâli kitapçılarının ve kendi ticaretinin bazı yönlerinden bahseder. Ticari şartlar kitapçılar için hiç de tahmin edildiğı gibi değıldir. Yaklaşık 2 yıl sonra iflasını verip bir süre abaladıktan sonra dükkânını tekrar açabilecek Arakel'in caddedeki kitapçıların durumu hakkındaki gözlemleri şöyle:

219 Arakel Tozluyan, "Kitapçı Arakel'in Varakasından Mabat", *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Cemaziyevvel 1304, Nr. 2597, s.3.

220 Arakel Tozluyan, a.g.m., s.3.

Büyük müelliflerimizden birisi gelip "Asıl parayı siz kazanıyorsunuz." demelerine cevaben dedim ki "Niçin böyle söylüyorsunuz?" Kitapçılar olmuş ve ne kadar servet sahibi oldular bilirsiniz? Kârgir akaretler veya bankada faizde paraları mı vardır? Bugünkü gün hiç olmazsa kira vermemek üzere ne oturacak bir dükkânları ve ne de ikamet edecek bir haneleri vardır. Olancası ellerindeki kitaplardır ki onu da bâlâda demiş olduğumuz gibi ya darakalıp veya satıp içinden çıkayım diyecek olsak yarısı hat-ta yüz kuruşluk kitaba kırk ve otuz kuruş veren bulunamaz.²²¹

Kastalani Şerhi'nden ve Mısır'da basılan kitaplardan başlayan bu tartışmanın konusu genişleyerek Bâbiâli yayıncılığına kadar gelmiştir. Tartışmaya katılanlar da dönemin yayıncılık dünyasını iyi bilen şahsiyetlerdir. Bu nedenle *Kastalani* tartışması, on dokuzuncu asır matbuat tarihi ve kitapçıların ticareti hakkında eşine az rastlanır bilgiler veren bir kaynak teşkil etmektedir.

8. Kitap ve Gazetelerin Baskı Adetleri

Osmanlı Devleti ve Türkiye'ye dair kültürel gelişmişlik incelemelerinde ve yazarların gördüğü rağbeti kanıtlamada kitap baskı adetlerine sık değinilir. Gerçekten de ölçülebilir bir sonuç oluşturmaları açısından kitap satış adetleri işe yarar verilerdir. Osmanlı matbuatının on dokuzuncu yüzyıldaki kitap satış adetlerini sağlıklı değerlendirmek ve yorumlamak için üç farklı kaynaktaki bilgilere göz atmak gerekir. Bunlar, yayıncı ve kitapçıların farklı mecralardaki beyanları, yazarların makale, mektup ve anıları, son olarak da resmî belgelerde kayıtlı rakamlardır. Cumhuriyet sonrası ve günümüz için konuşulacak olursa aslında kitap kapakları da baskı adetleri hakkında fikir verebilecek kaynaklardır. Fakat on dokuzuncu asırda bilgilendirme ya da reklam amacıyla

221 Arakel Tozluyan, "Kitapçı Arakel'in Varakasından Mabat", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Cemaziyevvel 1304, Nr. 2598, s.2.

kapakta baskı adedinin kaydedilmesi alışılmış bir uygulama değildir. Genelde kitabın sadece kaçınıcı baskı olduğu belirtilmekte, nüsha adedi ise yazılmamaktadır. Tabii ki bazı istisnalardan bahsedilebilir. Örneğin "Hikâye Takımı" serisinin ilk hikâyesi olarak İstefan Matbaası'ndan çıkan *Muhsin Bey*'in iç kapağında kitabın ilk baskı olduğu belirtildikten sonra "her tertibi 1000 nüshadan ibarettir" ifadesi de eklenmiştir. *Muhsin Bey*'in 1307 tarihli iki tertibi bulunduğundan baskı adedi 2000'dir.²²² Yirminci yüzyıldaysa yüksek baskı yapan kitapların baskı adedi kapağa eklenerek reklam ya da bilgilendirme yapılması yaygınlaşır.²²³

Osmanlı Devleti'nde yayıncılık sektörünün önde gelen isimleri genel satış oranlarına dair görüşlerini farklı yazılarda paylaşmışlardır. Ahmet Mithat Efendi, 1876'da yayımladığı *Menfa*'da rağbet gören bir kitabın 1500 nüsha ile 2500 nüsha arasında satış rakamlarına ulaştığını yazdıktan sonra basılan kitapların satılmasının beş yıl sürdüğünü kaydeder.²²⁴ Mithat Efendi, on yıl sonra *Tercüman-ı Hakikat*'te konuya değindiği bir yazısında ise baskı adetlerinin 1500 ama piyasada makul sürede tükenen nüshanın aslında 500 olduğunu belirtir. Bu yüzden Bâbîâli'deki alafranga kitapçılar kâr-zarar hesabını 500 nüshaya göre yapıp masraflarını bu miktardan çıkarmaktadırlar. Geri kalan 1000 adet ise hem satış garantisi bulunmayan hem de yavaş satılan kısımdır ama 500 adetlik ortalama satışı sürdürebilmek için 1500

222 Rezaizade Mahmut Ekrem, *Muhsin Bey*, İstefan Matbaası, İstanbul, 1307, iç kapak.

223 Popülerliği gösteren bir ticari başarı sembolü olarak kapağa eklenen baskı adetleri 20. yüzyılda yaygınlaşır. Örneğin kitap hâlindeki ilk baskısı 1899'da çıkan *Zavallı Necdet*'in üçüncü baskısı Suhulet Kütüphanesi tarafından 1920'de yapıldığında kapağa "on üçüncü ve on dördüncü bin" ibaresi konur. Kaynak: Safvet Nezihi, *Zavallı Necdet*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1336, iç kapak. *Kirpinin Dedikleri*, ikinci baskısını İbrahim Hilmi Kitabevi tarafından 1920'de yapıldığında kapağa bir övgü vesikası olarak "altıncı bin" ibaresi eklenir. Kaynak: Refik Halit Karay, *Kirpinin Dedikleri*, Tüccarzade İbrahim Hilmi, İstanbul, 1336, iç kapak.

224 Ahmet Mithat, *Menfa*, s.74.

nüşhayı bastırmak da mecburidir. Çünkü kitabın tüm nüshaları bittiğinde yavaş da olsa bir talep devam etmektedir ama yeniden basım maliyeti yüksek olacağından hiçbir kitapçı ikinci baskıyı tercih etmez.²²⁵ Necip Asım ise 1893'te yayımladığı *Kitap*'ının ilk bölümünde kitapçıların sözlerine ve tahminlere dayanarak hızlı satılan kitapların adedini 200'e düşürecekler.²²⁶ Hızlı satılan kitap konusuna resmî rakamlarla bir örnek verilebilir. Yeni Türk edebiyatının kurucusu Şinasi'nin vefatından yaklaşık 6 ay sonra (4 Nisan 1872) 1250 adet bastırılan *Müntehabat-ı Eş'ar*, 12 Haziran 1872'de yapılan nüsha sayımına göre 110 adet satılmıştır.²²⁷ Tabii kitabın yakın bir tarihte basılmış tashihli (1870) nüshası da hâlen piyasada olduğundan 1872'de basılan yeni nüshanın satışı biraz daha düşük olmuştur. Yine de hızlı satışın bu örnekte yaklaşık 110 nüsha olduğu görülür ki bu durumda 200-500 arası tahminler makuldür. Ebüzziya Tevfik de yayıncılık kariyeriyle bağlantılı olarak satış adetlerine çok değinmiştir. Konu hakkında verdiği bir örnekte Osmanlı'da baskının üst sınırını 2000 olarak belirledikten sonra Hicri 1268'de 1200 takım basılmış en meşhur sözlüklerden *Okyanus Tercümesi*'nin satışını örnekler. Sözlük, yazı işleriyle ilgilenenlerin elinde bulunması gereken bir kitap olmasına ve basımı üstünden 28 sene geçmiş olmasına rağmen Matbaa-i Amire'de ve sahaflar elinde muhtemelen birkaç yüz takım yeni nüsha hâlâ alıcısını beklemektedir. Burada bir mukayese yaparak Bianchi'nin Fransızca sözlüğünü gündeme getirir. Bianchi sözlüğünü 2400 takım bastırmıştır. Oldukça yüksek maliyetlerle hazırlanmış sözlüğün iki ayda 100 takımı sadece Paris'te satılmış, birinci yılda da maliyeti çıkmıştır. 28 yılda 700-800 takım sözlüğün satıldığı bir pazarla 100 takımı iki ayda tüketmeyi başaran bir

225 Ahmet Mithat, "Kitapçılık", *Tercüman-ı Hakikat*, s.2.

226 Necip Asım Yazıksız, *a.g.e.*, s.22.

227 BOA., MF. MKT., Nr. 1-59.

pazar kitaba rağbetin farkını göstermektedir.²²⁸ Ebüzziya Tevfik, başka bir yazısında da Osmanlı Devleti'nin edebî zirvesinde gördüğü Namık Kemal'in ulaşabildiği en yüksek baskı adedinin kısa sürede yapılmış ikişer binden toplam 4000 olduğunu söyler:

Memleketimizde en meşhur edibimiz Kemal Bey değil mi? Zamanımızda yazdığı yolda bir kitap veya yirmi beş satırlı bir makalesine müşabih on iki buçuk satırlı bir makale yazmaya kâdir bir adam var mı? Ya hâl böyleyken müellifatından ne istifade etmiş? Nihayet bir kitabı üç ay içinde ikişer bin nüsha olarak iki kere tab' ettirecek kadar bahtiyar olmuş...²²⁹

Tercüman-ı Hakikat'teki bir yazısında da hicri 1298 yılında 1600 tane basılan bir kitabın hicri 1304'e gelindiğinde henüz üçte birinin bile satılamadığını belirtir²³⁰ ki bu hesap Ahmet Mithat'ın verdiği 1500-500 oranlamasını ve beş yılda satış yapılabildiği bilgisini teyit eder. Daha sonraki bir yazısında da baskı adedinin 1500 ile 2000 arasında olduğunu aktaracaktır.²³¹ Tasvir-i Efkâr Matbaası'nın ücretlerinden söz eden Namık Kemal, burada basılan kitapların bir tertibinin başka bir deyişle genel olarak kabul edilen baskı adedinin 1000 olduğunu belirtir.²³² Arakel Tozluyan 1887'de *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımladığı makalesinde konuya Mihran Nakkaşyan'ın *Sabah*'taki abone kampanyalarının birinden örnek getirir. Mihran Efendi genel kullanıma açık, en çok satmış kitaplarından biri olan *Kamus-ı Fransevî*'nin ekonomik baskısı denebilecek *Küçük Kamus-ı Fransevî*'yi piyasaya sürerken diğer benzerlerinde de yapıldığı gibi baskıdan önce abone

228 Ebüzziya Tevfik (1296), *Salname-i Ebüzziya*, İstanbul, Mihran Matbaası, s.37-39.

229 Ebüzziya Tevfik, *Salname-i İladika*, Hâdika Matbaası, İstanbul, 1290, s.117-118.

230 Ebüzziya Tevfik, "Saadetli Mithat Efendi Hazretlerine", s.2.

231 Âlim Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.293.

232 Fevziye Abdullah Tansel, *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları II*, s.33.

toplamaya başlar. Bu sırada bir kitapçıyla kavgalı olduğundan öfkeye kapılıp baskı maliyeti 7,5 kuruş olan sözlüğü abone olup ön ödeme yapanlara 5 kuruştan satma kararı alır. Gerek İstanbul gerekse diğer şehirlerden sözlüğe abone olan okur sayısı ise ancak 750'yi bulur.²³³ Matbuatın önemli isimlerinden Ahmet İhsan ise 1891'de alfabe, okul kitapları, *Leyla ve Mecnun*, *Âşık Garip* vb. popüler halk kitapları hesabın dışında bırakılırsa Türkçe bir kitabın 2000 adet basılıp da on yılda satılabilmesinin nadir bir durum olduğunu yazmıştır. 3000-4000 gibi satış rakamlarına ise hiç rastlanmamaktadır. Baskı adedinin ulaşabileceği üst sınır 3000'dir.²³⁴

Yayıncı ve yazarların baskı adedi hakkında yazdıkları birbirini teyit etmektedir. Okul kitapları gibi alınması mecburi yayınlar haricinde baskı adedi genelde 1500'dür. Makul üst sınır 2000, alt sınır ise 1000'dir. 3000-4000 ise rekor olarak görülmektedir.²³⁵ Herkesin üstünde fikir birliğine vardığı nokta ise bu miktarların dışındaki baskı adetlerinin istisna denebilecek nadir durumlar dışında olanaksız olduğudur. Arşiv belgelerindeki sayılar da bu civardadır. Talep eden herkesin kitabını basan Takvimhane'de bastırılmış kitapların nüsha adetleri ve maliyetleri kaydedilmiştir. Buna göre Ahmet İhsan'ın hesap dışında tuttuğu dinî kitaplar ve halk dairelerinde değerlendirilebilecek edebiyat kitapları bile binli rakamlarda basılır. Bir örnek kayıt şöyledir: "*Amentü Şerhi* bin iki yüz adet, *Tarifat-ı Seyyid* bin iki yüz adet nüsha mücellit olarak *Nasrettin Hoca Letaifi*'nden ecza olarak bin iki yüz adet tab' ve

233 Arakel Tozluyan, "Kitapçı Arakel'in Varakasından Mabât", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Cemaziyelevvel 1304, Nr. 2598, s.3.

234 Johann Strauss, "Zum Istanbul Buchwesen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts", *The Journal of Ottoman Studies*, C. XII, 1992, s.336.

235 Şu ana kadar sözü edilen satış miktarlarının geçerliliğini değerlendirmek için yaklaşık 50-60 yıl sonrasında Mahmut Yesari'nin biraz kesinlik bildiren bir ifadeyle "Birinci basılar hemen daima üç bindir." dediğini de hatırlatmak yararlı olacaktır. Kaynak: Mahmut Yesari, a.g.e., s.56.

temsil..."²³⁶ Ayşe Tek Başaran,²³⁷ emek ürünü incelemesinde 1831-1863 arasında Matbaa-i Amire'de esnaf malı olarak bastırılmış kitaplar arasında maliyeti ve baskı adedi belli olanlardan örnek bir liste hazırlamıştır. Aynı kitabın farklı baskılarını da içeren listede 184 tane kitabın baskı adedi kayıtlıdır. Burada en yüksek baskı adedi 3600, toplam 129 tane kitapla en çok tercih edilen baskı adedi ise 1200'dür. Yeni edebiyat yayınlarının çıkmaya başladığı döneme gelinecek olursa Matbaa-i Amire'de 11 Haziran 1872'de alınan bir karara rastlanır. Buna göre eskiden baskının bir tertibi 1300 adet kabul edilirken esnafın talepleri dikkate alınarak bir tertip 1500 adede çıkmıştır. Bu bilgi, bir yönüyle talepte %15 gibi bir artışı gösterirken öte yandan hâlâ 1500 civarında kaldığını da kanıtlamaktadır:

Matbaa-i Amire Müdürlüğüne

Matbaa-i Amire'de tab' olunmakta bulunan kütübün adedi nihayet bin üç yüz nüsha itibarıyla tab' olunmakta ise de esnafın rağbetlerini müeddi olmak için tertip adedinin bin beş yüz nüshaya iblağı istizanını havi Fi 16 Rebiülevvel sene 89 tarihiyle varid olan takrir-i şerifleri mucibince icabının icrası Meclis-i Maarif'te tensip olunmuş ve keyfiyet canib-i Bâbîlî'den bil-istizan irade-i aliyye dahi ol merkezde müteallik buyrulmuş olmasıyla Matbaa-i Amire'ce iktizasının ifasına himmet eylemeleri siyâkinda tezkire-i senaveri terkim kılındı.

Fi 5 Rebiülahir Sene 89 ve fi 30 Mayıs Sene 88.²³⁸

236 BOA., HAİ, Nr. 287-17267.

237 Ayşe Tek Başaran, *The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831-1863*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul, 2019, s.470-480.

238 BOA., MF. MKT., Nr. 1-51.

Hicri 1292 (1875) yılı içinde kitap basımı için verilen ruhsat belgelerinin bazılarında ise özel matbaalarda bastırılan kitap adetlerinin kaydedildiği görülür. Bu ruhsatlardaki baskı adedi daima 1500'dür. Her belgede aynı sayıyı görmek akla bürokratik bir prosedürün işletildiğini ya da devlet tarafından konmuş adede dayalı bir sansür düşüncesini getirir de Fatmagül Demirel'in²³⁹ 1894 Nizamnamesi bağlamında değindiği gibi yazarın yaptığı başvurularda baskı adedi belirtilmeli, yayıncının yaptıklarında ise sözleşme belgesi de dilekçeyle beraber sunulmalıdır. Baskı adedinin yazar tarafından belirlendiği bazı ruhsatlardaki ifadelerden de anlaşılmaktadır. Örneğin yazarının *Öksüz Kaptan* için yaptığı başvurudaki ilgili kısım şöyledir: "Ali Rıza Efendi'nin *Öksüz Kaptan* nam romanın birinci cüzünden bin beş yüz nüshanın tab'ını istida eylediğinden..."²⁴⁰ Yardım projesi için bastırılacak *Selanikli Meşhurî Divanı*'nın ruhsat belgesinde ise Tophane-i Amire Muhasebe Kalemi ketebesinden Mehmet Hüsametdin Efendi'ye verilen ruhsatta "Mündericatında mâni-i tab' bir şey olmadığı mealinden ve bin beş yüz nüsha bastırılacağı müstedi-i mumaileyhin ifadesinden anlaşılmış idüğünden..."²⁴¹ ifadeleri yer almaktadır. Bu açıdan 1500 prosedür ya da engele dayalı bir mecburiyet değil, matbuattaki alışılmış baskı adedidir denebilir.

Bu dönemde ruhsat almış bazı kitaplardan örnekler şöyledir: Abdülhak Hâmid Tarhan'ın *Duhter-i Hindû*,²⁴² Mehmet Mansur çevirisiyle yayımlanan *Esrar-ı Farmason*,²⁴³ Şükrü Efendi'nin tercüme edip bastırmak istediği ama kataloglarda bulunmayan

239 Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, s.89-90.

240 BOA., MF. MKT., Nr. 30-22.

241 BOA., MF. MKT., Nr. 28-171.

242 BOA., MF. MKT., Nr. 31-11.

243 BOA., MF. MKT., Nr. 30-153.

*Yaldızlı Evin Geceleri*²⁴⁴ 1500 adet için ruhsat almıştır. Yabancı dillerde basılan kitaplarda da aynı miktarda kullanılır. Rumca olarak yayımlanacak *Fenalotiho* (?),²⁴⁵ babasından sonra el-Cevaib'in başına geçen Selim Faris Şidyak'ın başvurusunu yaptığı *Levatü'ş-Şakî, Ta'limü'l-Müteallim* ve *Etvâku'z-Zeheb*,²⁴⁶ Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin *Neşvetü'ş-Şemûl*'ü²⁴⁷ Fransızcadan Bulgarcaya çevrilmiş *Sicilya Akşamları*²⁴⁸ 1500 adet için ruhsat almış yabancı dildeki kitaplardandır.

Kitaplarda her türden kaynak, baskı adetlerini ortalama olarak teyit ederken süreli yayınlar için dile getirilen satış adetlerindeki farklar çok geniştir. Dönem içinde gazeteler hakkında güvenilir veriler bulunmadığından matbuat incelemelerinde gazete tirajlarına değinen araştırmacılar genelde izlenim ve duyumlara dayalı kesinlikten uzak yorumlar yapmaktadırlar. Anılarda ise ya sehven ya da okurlar arasında etkili olduğunu göstermek amacıyla dönem içindeki kitap satış oranlarına uygun olmayan tirajlardan söz edilebilmektedir. Süreli yayın tirajlarından bahsetmeden önce not edilmesi gereken bir özel şart da gazete okuma oranının tirajdan çok daha yüksek olacağıdır. Bu durum, toplu okuma kültürünün benimsendiği Osmanlı şartlarında daha belirgindir. Örneğin 1870'de İstanbul'da sadece kiraathaneye değil kamu dairelerine girdiğinizde bile bir gazetenin etrafında toplanmış dinleyicilerin ortasında heyecanla gazete okuyan birine ve çevresindekilerin söylenenleri dikkatle takip edişlerine şahit olabilirsiniz.²⁴⁹

244 BOA., MF. MKT., Nr. 30-52.

245 BOA., MF. MKT., Nr. 30-94.

246 BOA., MF. MKT., Nr. 29-50.

247 BOA., MF. MKT., Nr. 30-14.

248 BOA., MF. MKT., Nr. 30-147.

249 Hacı Kâsım Efendi, kamusal alandaki bir toplu okumayı şöyle tasvir eder: "Adliyede bir dâvâm vardı. Oraya erken saatlerde gittiğimde bir gazetenin etrafına sekiz on kişinin toplanmış olduğunu gördüm. Birisi okuyor, diğerleri de gözleri i okuyanın ağzına dikmişler. .. Bakalım oradan ne çıkacak?... " Kaynak: Nâşid Baylâv, a.g.e., s.8.

Ayrıca kiraathaneler de süreli yayınların satın alınmadan okunduğu noktalardan biridir.²⁵⁰

Resmî verilere dayalı yorumlar yapan ilk araştırma ise kendisi de gazeteci olan Ahmet Emin Yalman'ın doktora tezidir. Yalman, gazete ve matbu ilanlara yapıştırılması mecburi pul vergisi ücretlerinden yola çıkarak tirajları değerlendirmiştir. Fakat Düyûn-ı Umumiye tarafından kendisine verilen sayılar, yabancı gazeteler ve el ilanlarından ibaret oldukları için silik bir izlenim vermektedir. Bunlara göre 1897-1900 yılları için yıllık ortalama 64.942.200 adet pul satılmıştır. Pulların büyük kısmı ise ilanlar için kullanılmaktadır. Yalman gazetelerin 1906 yılında damga pulundan muaf tutulduklarını ve o yıl ilanlar için satılan pul sayısının 55.600.440 olduğunu belirterek gazetelerin satışları hakkında bir fikir verir. Basit bir hesaplama yabancı gazeteler için 1906'da yıllık ortalama tiraj 9.350.000'dir. Bu da tüm vilayetler dahil, 6 yıl önce, 1900'lerde günlük yabancı gazete tirajının 25.000 civarı olarak kabul edilebileceği sonucunu verir.²⁵¹

Yalman açıklamasa da 1875'te matbuat üstünde ekonomik kontrol olarak getirilmiş 2 paralık pul vergisi, yabancılar için 1906'da, İstanbul'da çıkan Türkçe gazetelerde ise 1900'de kaldırılmıştır. II. Abdülhamit'in cülusunun yirmi beşinci yılı olan 1900'ün Eylül ayında İstanbul'da Türkçe yayımlanan gazeteler

250 *Servet-i Fünûn*'da tirajların açıklandığı bir yazıda satış ile okuma arasında ciddi bir fark olduğu iddia edilmiştir: "İstanbul'da sarf olunan nüshaların kiraathaneler vasıtasıyla on beş misli kari bulduğu dahi nazar-ı dikkate alınırsa şehrimizde dahi intişar-ı maarif nokta-i nazarından müşterinin ekalliyetinden şikâyet caiz görülemez." Kaynak: "İfade-i Mahsusa", *Servet-i Fünûn*, 29 Şubat 1311, Nr. 261, s.2. Beşir Fuat da Fazlı Necip'e aynı sorundan yakınacaktır: "[R]isâle çıktı mı, beş on kiraathânedede birer adedi bulunsa birçok kari'i eksilir. Fazla olarak kitapçılar satılmak üzere bıraktığınız risâleye cüz'î bir ücretle, meselâ beş kuruşluk bir eseri yirmi para ile okumaya verir. Bir yüz kadar kari'de bu sûretle noksan olur." Kaynak: Beşir Fuat, a.g.e., s.484.

251 Ahmet Emin Yalman, *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, çev. Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s.80.

puldan muaf tutulmuştur. Bu karar günümüz için veri elde edilebilecek bir kaynak da sunmaktadır. Her türden damga vergisi geliri Düyûn-ı Umûmiye'ye bırakıldığından alınacak karar öncesinde maddi kayıp hesaplanarak zararın diğer vergi gelirleriyle karşılanması gerekmektedir. Dolayısıyla ilanlar hesap dışı bırakılarak sadece gazetelerin satın aldığı pullar hesaplattırılır. Neticeye göre İstanbul'da bütün dillerde yayımlanan gazetelere 18 Ekim 1899 tarihi itibarıyla yıllık yaklaşık 600.000 kuruşluk, geri kalan vilayetlerdeki gazetelere ise yıllık 300.000 kuruşluk olmak üzere toplamda 900.000 kuruşluk gazete pulu satılmaktadır.²⁵² Bu da tane 2 paradan ayda 1.500.000, günde ise 50.000 nüsha toplam gazete satıldığı anlamına gelmektedir. Belirtildiği gibi karar başlangıçta sadece İstanbul'da çıkan Türkçe gazeteler için alındığından diğer dillerde yayımlanan bazı gazete sahipleri de aynı haklardan yararlanmak için başvuru yapar. Bu nedenle sadece İstanbul'da ve Türkçe yayımlanan gazetelerden pul vergisi kaldırıldığında ortaya çıkan kayıp miktarı tekrar sorulup muafiyeti genişletmenin bütçeye etkisi hesaplanır. 31 Ekim 1900 tarihli belgeye göre İstanbul'da çıkan ve Türkçe yayın yapan gazetelerden yıllık olarak yaklaşık 5000 lira gelir elde edilmektedir. Bu hesaba göre sadece İstanbul'da aylık 830.000, günlük 28.000 kadar Türkçe yayımlanan gazete satılmaktadır.²⁵³ Yalman'ın 25.000 civarındaki günlük yabancı gazete tiraj tahmini ile 28.000'i Türkçe olmak üzere günlük toplam 50.000 tiraj birbirine yakındır.

Günlük tirajlar hakkında verilen diğer bilgiler ise muhtelifdir. 1831'de zorunlu abonelik politikasına sahip *Takvim-i Vekayi* hem Türkçe hem *Le Moniteur Ottoman* adıyla Fransızca ayrı ayrı 5000

252 BOA., Y. A. RES., Nr. 103-94.

253 BOA., Y. A. RES., Nr. 110-11.

adet basılır.²⁵⁴ *Ceride-i Havadis* ise 1843'te "üç senede nihayet yüz elli kadar zevatı mütalaama meyl ü rağbet ettirerek düşe kalka intişar ettiğim"²⁵⁵ diye yazacaktır. Churchill gazetesinin masrafını karşılayabilmesi için saraydan destek istediğinde satışının 300 kadar olduğunu ve masraflar için en az 800 adet satılması gerektiğini dile getirir.²⁵⁶ Ebüzziya Tevfik ise *İbret*'in ilk nüshalarının 5.000 basıldığını, on dokuzuncu sayıdan sonra ise günlük tirajının 12.000'i bulduğunu söyler.²⁵⁷ Ayrıca *Hadika* 3000, *Sirac* ise 2000 tiraja sahiptir.²⁵⁸ Kitap satılmadığından genelde şikâyet eden Ebüzziya'nın özellikle *İbret* için bu kadar yüksek bir tiraj verebilmesi düşündürücüdür. Abdurrahman Adil Eren ise 1871'de yayımlanan *İbret*'in her gün 2000 adet basılıp her sayısının satıldığını kaydeder.²⁵⁹ Hemen hemen aynı dönemde *Tasvir-i Efkâr*'ın günlük tirajının 24.000'ü bulduğu dahi söylenebilmiştir.²⁶⁰ Rağbet görmüş gazetelerden *Basiret*'i çıkaran Ali Efendi ise, 1875'in Şubat ayında İstanbul'daki gazetelerin aboneler dahil 1000-1500 nüsha arasında basıldığını ve bu miktarın yüz kadarının da satılmadığını yazar.²⁶¹

254 Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbuatı*, derleyen: Ali Birinci, Gezgın Kitabevi, Ankara, 2002, s.106.

255 Selim Nüzhet Gerçek, *Matbuat Tarihi*, haz. Mustafa Kirenci, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2019, s.219.

256 Hamza Çakır, *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s.24.

257 Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.417.

258 Ebüzziya Tevfik, a.g.e., s.505.

259 Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Yazarın Kazancı*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981, s.21.

260 Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1872/1862-1286/1869)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.13.

261 Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Şehir Mektupları*, haz. Nuri Sağlam, Erdem Kültür Kitapları, İstanbul, 2017, s.377.

Ahmet Emin Yalman bu döneme dair abartılı tirajları eleştirirken, 1876'dan önce değil 30.000, bunun üçte birine ulaşmanın bile imkânsız olduğunu²⁶² öne sürer. Sayılar da onun görüşünü doğrulamaktadır. Ayrıca on dokuzuncu asırda gazeteler büyük ticari kuruluşlar olamamışlardır. *Tercüman-ı Hakikat*'in 21 gün kapatma cezası sonrasında 5 Mart 1885'te çıkan 2004 numaralı sayısında günlük 1500 kuruşa yakın ticaretlerinin bulunduğu, 21 gün için de 300-400 lira zarar ettikleri not edilmiştir.²⁶³ Bu haber çıktığında *Tercüman-ı Hakikat*'in nüshası 1 kuruştan satılmaktadır. 1500 kuruş muhtemelen kâr olacağından satış oranı hakkında kesin bir fikir vermese de dönemin en popüler gazetelerinden birinin ticaret sınırını göstermektedir.

Dergi satışları ise doğal olarak gazetelerden daha düşüktür. Bunlar için 300-500 arası ortalama gibi görünmektedir. Satışları çok kötü giden *Güneş*'ten 30 lira zarar eden Beşir Fuat, Fazlı Necip'e gönderdiği mektubunda dergi okurunu 200 kişi olarak hesaplamak gerektiğini ve bu hesabın üzerine çıkılırsa masrafların cepten karşılanacağını yazmıştır. Fazlı Necip, Beşir Fuat'a gönderdiği cevabındaysa *Gonca-i Edeb*'in 300-400 nüsha arasında satıldığını yazmıştır.²⁶⁴ Ahmet İhsan Tokgöz de *Servet-i Fünûn*'un satışından farklı mecralarda ve dönemlerde bahseder. 12 Mart 1896'da yayımladığı verilerde *Servet-i Fünûn*'u çıkarmaya başladığı 1891'de satış adedinin 600 olduğunu, altıncı yıla gelindiğindeyse 700 kadarı İstanbul'da geri kalanı da diğer Osmanlı vilayetleri ve Müslüman ülkelerde olmak üzere toplam 1900 haftalık satış yakaladığını kıvanç ve teşekkürle ilan eder.²⁶⁵ 1932 Mart'ında konuya değindiği bir yazısında kendini

262 Ahmet Emin Yalman, a.g.e., s.42.

263 "İfade-i Mahsusa", *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Cemaziyelevvel 1302, Nr. 2004, s.1.

264 Beşir Fuat, a.g.e., s.484-488.

265 "İfade-i Mahsusa", *Servet-i Fünûn*, 29 Şubat 1311, Nr. 261, s.2.

tekzip edercesine derginin eskiden pek rağbet görmediğini dile getirecektir. İstanbul'daki abone sayısının 250, vilayetlerde ise Mülkiyeli yöneticilerin desteği ve baskısıyla ulaşılan abone sayısının 500-700 arasında değiştiğini kaydeder. Derginin abone dışı toplam satışı ise 500'dür. Dolayısıyla *Servet-i Fünûn* en parlak döneminde bile 1500'den fazla basılmamıştır.²⁶⁶

Tirajlara dair şahısların yaptığı açıklamalarda görüldüğü gibi hem değişken miktarlar hem de abartılı satış adetleri görülebilmektedir. Bu durumda iki ihtimal değerlendirilmelidir. Özellikle duyumlara ya da hafızaya dayalı bir aktarım yapılırken pek çok hata ortaya çıkabilir. İkinci durum ise baskı adedinin görüşlerin revaç bulmasının en nesnel kanıtı olarak çalıştırılmasıdır. Doğal olarak belli görüş, şahıs ve yayın organının toplum genelinde bir karşılığı, rağbeti veya zemini bulunduğunu yüksek tirajlar kolayca düşündürebilir. Ama 1876 öncesi bir gazetenin günlük 10.000 düzenli tiraja (devlet tarafından dağıtılması, savaş ve çatışma hâlleri, yardım amaçlı özel sayılar dışında) sahip olması pek mümkün değildir.

On dokuzuncu asırda tirajlardan sık bahsedilen bir mecra da mizah dergiciliğidir. Buralarda tiraj; bilgilendirme ya da nesnel verilerle reklam yapma niyetiyle değil, okur rağbetine ya da ilgisizliğine dayalı mizah üretme amacıyla kullanılmıştır. Diğer gazete ve dergiler hakkındaki ironik değerlendirmeler, parodi haberler ve bir derginin okur üzerindeki etkisizliği sayılara dayandırılır. Örneğin *Latife*'nin 1874 yılı sonundaki sayısında günlük iadeler hakkında bir parodi ilan ve bunun uzun ve komik yorumu yer alır. Buradaki sayılar şöyledir:

266 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.360-361.

Medeniyet 25.594, *Basiret* 18.890, *Letaif-i Asar* 625.999, *Ceride-i Havadis* 1.000.000, *Şark* 221.110, *Hayal* 12.511, *Mecmua-i Maarif* 38.188, *Hülasatü'l Efkâr* 55.555. Bâlâda esamisi muharrer gazetelerden sürülemeyip de kalmış olanlar bu kere mevki-i müzayedeye çıkarılarak evvel-i mezadında beher kıyyesi üç para bir akçeye çıkıp son peyi nihayet bir bakır beşliğe olmak üzere pastırmacı esnaf-ı muteberanından bakkal Bodos uhdesinde takarrür eylemekle ziyadeye talip bulunanların Hacı İzzet Efendi Matbaası'nda müracaat eylemeleri.²⁶⁷

Çaylak 138. sayısında kendisi ve bazı gazetelerin tirajları hakkında mizahi bilgiler verir.²⁶⁸ Buna göre *Basiret* 5675 adet satar ve lakabı paçacıdır. *Vakit* -ki genelde sayfalarına çok fazla reklam alan bir gazetedir- bakkal lakabını alır. Satışı 2922'dir. *Ceride-i Havadis* ise en sert hicvedilen gazete olur. Lakabı tabakçıdır, satışı da 1823 ile en düşüktür. *Çaylak* oyuncakçıdır ve 2300 adet satmaktadır, *Takvim-i Vekayi* ise ciddiyetini belli edercesine erbab-ı mütalaa'dır ve 5000 adet satar.

Diyojen'de Namık Kemal'in Mahmut Nedim Paşa'nın azli için yazdığı meşhur hicvi "Kedi Mersiyesi"nin yayımlandığı günlerde tiraj "mizahi nanik" biçimini alarak şiirin asıl metnini desteklemek için tekrar devreye girer. Şiir *Diyojen*'de ilk kez 128. sayıda başlıksız olarak kısa bir açıklamayla yayımlanır. 134. sayıda²⁶⁹ ise hicviyenin çok rağbet gördüğü gündeme getirilecektir:

267 "İlan", *Latife*, 14 Zilkade 1291, Nr. 28, s.3-4.

268 Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset*, Libra Kitap, İstanbul, 2010, s.104-105.

269 Aynı sayıda tiraja dayalı mizahın yanında reklama dayalı mizah da kullanılır. Mahmut Nedim Paşa hakkındaki hiciv bestelenmiş ve notaları her yerde satılmaktadır: "Geçende bir zatın sevgili kedisine söylemiş olduğu mersiye bu defa yine bir zat tarafından yapılmış olan besteye tertip ve tanzim kılınan nota tab' ettirilerek beher nüshası yüz para fiyat ile idaremizde ve Köprübaşı Barakalarıyla Bahçekapısı'nda Tömbekici Hasan Ağa'nın dükkânında ve gazete müvezzileri yedinde satılmakta olduğunu ve meşk etmek murat eden zevatın dahi meşk edecek zatı ve mahalli öğrenmek üzere idarehanemize müracaat eylemesi i ihtar ederiz." Kaynak: "İlan", *Diyojen*, 23 Ağustos 1288, S. 134, s.4.

"Diyojen'in kedisi bitti ama iptidaki basılan da bitti. Sonra ayrıca bastırılan dört bin beş yüz de bitti. Daha sonra istediler otuz üç numaralı nüshamıza koyduk ve **iki bin beş yüz bastık o da bitti yine bastıracağız o da bitecek. Yine bastıracağız o da bitecek. Yine bastıracağız o da bitecek** gibi görünüyor. (vba. M.Ö.)"²⁷⁰

Kitap baskı adetleri hakkında farklı kaynaklardan elde edilmiş veriler kitap basımının özel şartlar dışında 1500 kadar olduğunu, gazetelerde ise günlük tirajın üst sınırının bütün diller için 50.000 kadar olduğunu göstermektedir. Yayıncılık ve tirajla ilgili söylenmesi gereken ikinci bir nokta ise hatıralar ve matbuata dair incelemelerde ya şahıs, hareket ve yayınları etkili göstermek ya da unutkanlıktan kaynaklı hatalı bilgilere sık rastlandığı, özellikle ikincil kaynaklardaki verilerin teyit olmadan pek de kullanılması gerektiğidir.

270 "Gayet Mühim İlanat", *Diyojen*, 23 Ağustos 1288, S. 134, s.1.

III. BÖLÜM

TELİFSİZ YAYINCILIK: ÜCRETSİZ ÇEVİRİLER VE KORSAN KİTAP

Korsan kitap, hukuki ve ahlaki açıdan kabul edilemez olsa da toplumsal ve tarihsel araştırmalar bakımından güvenilir bir gelişmişlik göstergesidir. Yayıncılık dünyasında korsan kitap üretimine rastlamak her zaman aydınlanmayı ya da aydınlanma ihtiyacını işaret eder. Korsan yayıncılık "mekanik kopyalama" şartına bağlı olduğundan teknolojiyi mecbur tutar. Fikrî mülkiyetin devlet ve bireyler tarafından tanınmasını gerektirdiği için nispeten gelişmiş bir hukuk bilincini gösterir. Bilgiyi ucuzlatacak derecede talepkâr bir okur grubunun mevcut olduğunun da kanıtıdır.

Korsan yayıncılığı entelektüel gelişimin kaçınılmaz yan ürünü olarak kabul eden araştırmacıların sayısı çoktur. Örneğin Robert Darnton, konu hakkındaki incelemesinin başında Kant'ın bu bağlamdaki fikirlerini alıntılar. Kant, korsan kitap çoğaltmanın sadece aracı konumundaki kitapçıların ekonomik hakkını ihlal anlamına geldiğinden yasak bir eylem olduğunu ama yazarın fikrî mülkiyet hakkını başka bir yazara aitmiş gibi göstermediğinden yazar açısından etik bir ihlal olmadığını düşünür. Darnton da

korsan yayıncıların Aydınlanma'yı desteklediklerinin¹ iddia edilebileceğini öne sürer. Adrian Johns korsan yayıncılık hakkındaki monografisinde "Korsanlık yoksa aydınlanma da yoktur."² sloganıyla konuyu özetler. Howard Becker, özgün eseri kopyalamadaki amacın karşılığını ödeyen tüketiciyi aldatmak değil; yazar, yayıncı, sanatçı ve plak şirketi gibi çoğaltım hakkına sahip kişilerin telif payını çalmak olduğunu belirtir.³ Başka bir deyişle kitabı okuyup aydınlanacak kişi açısından ortada bir sorun yoktur. Bodó Balázs da korsan yayıncılığın matbaa sonrası aydınlanma sürecinde oynadığı rolü ortaya koyarken bu hırsızlık biçiminin kamusal faydasını açıklar:

Korsan yayıncılar bu bağlamda iki kilit rol oynadı: Sansürlü metinleri yayımladılar ve yeni okur kitlelerine hitap eden ucuz nüshaları kamuoyuna tanıttılar. Her iki eylem de Avrupa'da bilinçli bir kamusal alanın gelişimini ve bilginin imtiyazlı grup ve bölgelerle geri kalmışlar arasında transfer edilmesini hızlandırdı.⁴

"Mekanik kopyalama", "telif hakkı" ve "okur grupları" düşüncesinin bulunmadığı bir edebî alanda hem aydınlanmadan hem korsan kitaptan söz edilemez. Örneğin bir yazma divanın müellif hattı olabilir, farklı müstensihleri olabilir, edebî pazarın genişliğine, okurun statü ve imkânlarına göre hazırlanmış "sanat eseri" denecek âlâ, orta ve adi yazılı seçenekleri bulunur⁵ ama korsa-

1 Robert Darnton, *Pirating & Publishing (The Book Trade in the Age of Enlightenment)*, Oxford University Press, New York, 2021, s.3.

2 Adrian Johns, *Piracy: The Intellectual Property Wars From Gutenberg to Gates*, The University of Chicago Press, Chicago, 2009, s.50.

3 Howard Becker, a.g.e., s.215.

4 Bodó Balázs, "Coda: A Short History of Book Piracy", *Media Piracy in Emerging Economies*, haz. Joe Karaganis, Social Science Research Council, USA, 2011, s.399.

5 Gelibolulu Mustafa Âli, 1587'de hazırladığı kitabında klasik edebiyatın kitap üretim maliyetleri hakkında da fikir verecek bir fiyatlandırma kriteri paylaşır: "İran kâtipleri ve güzel düzenlemeyi bilen yazı yazarlar, değerlendirmelerinde kırk beş harfe ve bazılarının söylediğine göre elli harfe bir beyit tabir ederler ve bir kitap yazdırmak

nı olamaz. Çünkü mekanik yeniden üretim ve toplumsal okuma talebinin bulunmadığı dönemlerin ürünü divanların "yeniden üretilmiş" bir matbu orijinali yoktur, sadece farklı nüshaları vardır.

Her ikisi de telif ihlali demek olan "korsan kitap" ve "intihal" arasındaki temel fark da bu ekonomik ve teknik koşulların yarattığı arz-talep dengesiyle bağlantılıdır. Korsan kitap "ekonomik/altyapısal" ve hedef metni kopyaladığı için modern; intihal ise "kültürel/üstyapısal" ve hedef metnin kaynağını saklayan, kadim bir hırsızlık biçimidir. Korsan ekonomik düzeyde olduğundan bir yazarın fikirlerini olduğu gibi ve yazarın adıyla çoğaltmaya da mecburdur. İntihal ise entelektüel bilinç düzeyinde ve yazarın adının ortadan kaldırılmasını hedefleyen, acımasız bir hırsızlıktır. Sümbülzade Vehbi'nin "Sirkat-i şi'r edene kat'-ı zebân lâzımdır/ Böyledir şer'-i belâgatte fetâvâ-yı sühan"⁶ ya da Şeyh Galib'in "Esrârını Mesnevî'den aldım/ Çaldım veli mîri mâlî çaldım"⁷ gibi bilindik dizeleri ve bunların sayısız benzerleri; intihal, alıntı, çalıntı, nazire, tanzir, adaptasyon vb. metinlerarası ilişki biçimlerinin sanat hâmilîği döneminde de edebî alanın gündeminde bulunduğunu gösterir. Bu dönemde bir şairin divanının kopyalanmasına yani istinsah edilmesine hukuki bir dayanakla karşı çıktığına ise rastlanmaz çünkü bir meta olarak kitabın kapitalist bilinçle yüksek adetlerle satılması düşüncesi mevcut değildir.

isteseler, biner beyitten sözleşirler. En adi yazıyla yazılacaksa, bin beytini bir filoriye, orta yazıyla ise bin beytini iki filoriye ve eğer en iyi yazıyla ise üç filoriye ücret sözleşirler. Eğer hattatı ünlü ve yüksek şöhrat sahibi bir güzel yazıcı kalemi ile yazılmışsa, bin beyti üç altından fazlaya ücret sözleşirler. Bu daha da artabilir." Kaynak: Gelibolulu Mustafa Âli, *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menakıb-ı Hünerveran)*, s.30-31.

Sümbülzâde Vehbi, *Sümbül-Zâde Vehbi Divânı*, haz. Ahmet Yenikale, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2021, [E-Kitap].

Şeyh Galip, *Hüsûn ü Aşk*, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.145.

Matbu kitabı gerektirecek eğitim müfredatları ve toplumsal bir alışkanlık dahilinde okur grupları bulunmadığından "kitap" ve dolayısıyla "bilgi" düşük maliyetlerle çoğaltılıp yayılabilecek derecede arz ve talep edilen bir kültür ürünü ve kavram olmamıştır. Bu nedenlerle kültürel üretim dünyamızda intihal edebiyat kadar eski iken korsan, eğitime dayalı aydınlanmanın ve kitap üretiminin yoğunlaştığı on dokuzuncu asrın son çeyreğine rastlar. Söz konusu yıllardan sonra iç piyasadaki telif eserler için önemli bir sorun hâlini alan korsan yayıncılık -arada nüans bulunmakla beraber- ruhsatsız yayıncılık anlamına da geldiğinden hukuki açıdan gündemde bulunmuştur.

Duyulan rahatsızlığa rağmen korsana karşı çıkan etik yaklaşım on dokuzuncu asırda sadece iç hukuk sınırlarında çalıştırılmış ve aydınlanma hedefinin temel hareket noktası olan Batı'dan yapılan çeviriler bağlamında telifsiz yayıncılık muharrir ve matbuat için bir ilerleme vasıtası olarak kabul edilmiştir. Bölümün devamında önce telifsiz yayıncılığın Osmanlı edebî alanındaki çeviriler bağlamında yarattığı avantajlı duruma değinilecek sonrasında ise iç piyasa denebilecek yenileşme dönemi telif edebiyat ve kitap pazarındaki durum yazar, yayıncı, devlet ve korsan kitapçı açısından değerlendirilecektir.

1. Telifsiz Yayıncılık ve Batı'dan Yapılan Ücretsiz Çeviriler

Telif hakkını uluslararası düzeyde korumak ve korsan yayıncılığı engellemek amacıyla Belçika, Fransa, Almanya, Büyük Britanya, Haiti, İtalya, Liberya, İspanya, İsviçre ve Tunus arasında 1886 yılında Bern Antlaşması imzalanır.⁸ Osmanlı Devleti, ABD ve Rusya gibi kültür alanında Avrupa'dan yapılan çevirilerin

8 *The Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works from 1886 to 1986*, International Bureau of Intellectual Property, Genève, 1986, s.19.

değiştirici etkisi olan diğer ülkeler bu anlaşılmaya taraf olmaz. Böylece yabancı dillerdeki metinlerin Türkçeye çevrilme hakkı, başka bir deyişle yabancı yazarların telifi bedelsiz şekilde Osmanlı tebaasından çevirmenlere veya kitapçılara devredilir. Tek yasal fark telif kitapta yazarın ölümünden sonra kırk yıl süren hakkın tercümelerde yarıya indirilmesidir. Devletin tercümeyle dair telif yorumu şöyledir: "Tercüme olunan bir kitabın nüsha-ı mütercumesi hakkında dahi muamele-i mezkûre aynıyla [telif metinler kastediliyor M.Ö.] cari olup yalnız müddet-i imtiyazı yirmi sene olacak ve asıl kitap sair istek edenler taraflarından dahi her vakit tercüme edilmek mecaz bulunacaktır."⁹

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nde çeviri metinler için "korsan" kitaba cevaz vardı. Belki "korsan" sözcüğü hukuki açıdan tartışmalı da olsa bu "telifsiz yayıncılık" tercihi, yayıncı ve tercümana sunduğu ekonomik kolaylık nedeniyle felsefeden popüler romanlara Batılılaşma sürecinde etki uyandırmış her türden çeviri metnin yayımlanmasını teşvik etmiştir. Sonuçta Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren yayınevi ve kitapçılar Avrupa'daki meslektaşlarından farklı olarak Jules Verne, Victor Hugo, Xavier de Montépin, Octave Feuillet, Pons du Terrail, Eugène Sue gibi rağbet görmüş, kendilerine maddi kazanç sağlayan yazarların fikirleri için yazarlara, yayıncılara veya yasal varislere telif hakkı ödememiştir.

Dönemin çeviri kitaplarının kapakları da bu kültürel kabule göre düzenlenmiştir. Henüz ilk tercümelerde doğal olarak eserin ismi klâsik edebiyattaki şerh-tercüme-telif bütünlüğünü yansıtırcaasına *Tercüme-i Manzume*, *Tercüme-i Telemak*, *Hikâye-i Hikemiyye-i Mikromega*, *Hikâye-i Robenson*, *Güliver Nam Müellifin Seyahatnamesi*, *Topal Şeytan Hikâyesi* gibi ifadelerle

başlığa taşınır. "Tür", "içerik" ve "çeviri faaliyeti"ne dair bilgilerin eserin asıl başlığına ek olarak Türkçe çeviriye eklenmesi mütercim'in çeviri faaliyetini ve metni yorumlayışını yeni bir telif gibi kabul ettiğini gösterir. Ayrıca pek çok çevirinin kapağında kitabın müellifi yerine mütercim'in ismi kaydedilirken müelliflerden ancak metnin mukaddimesinde söz edilir. Örneğin Le Sage'ın *Le Diable boiteux*'sünün Türkçe tercümesinin kapağında "Eser-i Kadri" yazar. *Telemak*'ın girişindeki beyit ise şudur: "Telemak tercümesidir bu kitap/ Eser-i hâme-i Kâmil Paşa". Burada bir intihal ya da eseri ele geçirme girişimi değil, bilgiyi yeniden üretme alışkanlığı devreye girmiştir. Yazmaya dayalı klasik dönem edebiyat ve kültür alanında aynı içeriği şerh ve tercümelerle tekrar üreten eserlerde mütercim ve müellif arasındaki ayrım belirsizdir. Panofsky, Batı'da yazma kültürüne dayalı skolastik düşüncede önemli kriterin bir şey telif etmek değil, müesses hâle gelebilmiş kişi ve eserlerin anlaşılabilir başarıyla yorumlanması ve böylece geleneğin devam ettirilmesi olduğunu kaydeder: "Skolastik düşünürleri, otoriteleri kabul etmek konusunda uzlaşmaktaydılar ve kendi düşüncelerinin orijinallikinden çok, bu otoritelerin düşüncelerini anlayabilme ve bunlardan yararlanabilme konusundaki becerileri ile övünürlerdi."¹⁰ Sanatçının farklılaşmaya mecbur olduğu, teklemek zorunda kaldığı, çok sattığı modernist düşünce öncesinde tekrarın, devam ettirmenin geçer akçe olduğu bir klasik estetik dairesinde mütercim de bir müellif gibi kabul edilebilir. Neticede onun yaptığı da bir yorumlama, yeniden üretme işidir.

Yasal sorumluluğa dair kayıtlar da aynı yaklaşım çevresinde kapaklara eklenir. Çevirmen, kitabı maliyeti ve kârı kendine ait olmak üzere yayımlatıyorsa kapakta, "her hakkı mütercimine

10 Erwin Panofsky, *Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe (Ortaçağ'da Sanat, Felsefe ve Din Arasındaki Benzerliklerin İncelenmesi)*, çev. Engin Akyürek, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.54.

aittir." yayınevine/kitapçıya çalışıyorsa "Sahib-i imtiyazı..... kitapçısı/Sahib ü naşiri..... kütüphanesi" veya "Her hakkı tâbî'ine aittir." gibi ifadeler bulunmaktadır. Devlet için en önemli nokta denebilecek ruhsat süreci ve içeriğin yasal sorumluluğu da doğal olarak çevirmen ve yayıncıya aittir. Örneğin *Memalik-i Mahrusa-yı Şahaneye Duhul ve İntişarı Memnu Bulunan Kütüp ve Resail-i Muzırranın Esamisini Mübîn Cetvel*'deki kayıtlara göre *Sefiller*'in Fransızcası yasaklanacaksa "İsm-i Müellif: Victor Hugo" şeklinde belirtilirken eğer Türkçe çeviri yasaklanacaksa "İsm-i Müellif: Şemsettin Sami Bey"¹¹ kaydı yer alır. Bu tutum, devletin yasa uygulayıcılara ve muhataplara dağıttığı kılavuzda müellif/mütercim ayrımı yapmadığını ve aynı kitabın tercümesini farklı bir telif olarak sınıflandırabildiğini göstermektedir. Çeviri kitaplar için ruhsat alma süreçlerinde de aynı usul genelde devam ettirilmiştir.

Tanzimat sonrasında popüler Fransız romanlarının gördüğü rağbetten bahsederken telifsiz yayın hakkının çeviriler üstündeki bu etkisine ise pek değinilmemiştir. Oysaki bir yayıncının ilk hedefi ekonomik gelir olduğuna göre telifsiz kazancın ne kadar teşvik edici olduğu açıktır. Osmanlılara göre çok geniş bir edebî pazara sahip ABD'deki¹² on dokuzuncu asır romanlarını sosyolojik bağlamda inceleyen makalesinde Wendy Griswold, Osmanlılar gibi gelişme amacıyla uluslararası telif anlaşmalarına

11 *Memalik-i Mahrusa-i Şahaneye Duhul ve İntişarı Memnu Bulunan Kütüp ve Resail-i Muzırranın Esamisini Mübeyyin Cetveldir*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1318, s.11.

12 Wendy Griswold ABD'de romana ilginin başlamasından söz ederken 1886'yı ele alır. Bu yılda Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan kitap sayısı 4676'dır. Kaynak: Wendy Griswold, "American Character and the American Novel: An Expansion of Reflection Theory in the Sociology of Literature", *American Journal of Sociology*, C. 86, S. 4, 1981, s.741. Basit ve pratik bir karşılaştırma yapmak için aynı yılda *Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası*'na göre Arap-Ermeni-Rum harfleriyle basılan Türkçe kitap sayısı 587'dir. Şüphesiz her iki veri de kesin değildir ama gerçek rakamlar bunlardan çok farklı olmayacağından edebî pazar hacmindeki fark açıktır. Kaynak: *Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası (Arap, Ermeni ve Yunan Alfabeleriyle) 1584-1986*, Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık, 2001, E-kaynak.

imza atmayan bu ülkede, telifsiz yayıncılığı kitap pazarının gelişimindeki temel etkenlerden biri olarak sayar:

Amerikalı yazarlar telif ücretlerini alırken İngilizlerin ve diğer yabancıların eserleri, yazarlarına telif ücreti ödenmeden ABD'de yeniden basılıp satılabildi. ABD'deki birçok çıkar grubu, bu edebî korsanlıktan yararlandı ve statükoyu korumak için lobi yaptı. (Aslında, korsanlık bir tür yanlış adlandırmadır çünkü uygulama tamamen yasalı.) Gelişmekte olan matbaa endüstrisi kendine iş buldu, yayıncılar yabancı kitapları yeniden basmaktan büyük kârlar elde ettiler. Okuyucular en iyi yabancı edebiyatı düşük fiyatlarla elde ettiler.¹³

Anılarda, on dokuzuncu asır yayıncı ve tercümanlarının çevirmenlik faaliyetlerinden ve gördükleri talepten sık bahsedilmesine rağmen telifsiz yayınlar gündem yapılmaz. Yine de muhtemelen herkes bu kârlı durumdan haberdardır. Dönemin belli okur gruplarına ulaşabilen tanınmış süreli yayınlarında uluslararası teliften bahsedilir. Örneğin Jules Verne kitaplarından küçük bir matbaa kuracak kadar gelir elde eden Ahmet İhsan Tokgöz'ün¹⁴ belki o küçük matbaadaki bir makinede bastığı *Servet-i Fünûn*'da Ali Ferruh Bey imzasıyla çıkan hacimli yazıda uluslararası telif, tarihsel süreç içinde detayları ve uygulamalarıyla ele alınır. Yazıda iki kez Osmanlı Devleti'nin Bern Antlaşması'na taraf olmadığı belirtilir. Ama Osmanlılar bilgi ihraç etmediklerinden anlaşmaya taraf olmaları gerekmez açıklaması -muhtemelen bir eksiklik izlenimi vermemek için- yapılmaz, Osmanlı Devleti'yle bu açıdan aynı konumdaki Rusya ve ABD'nin gerekçelerinden söz edilmekle yetinilir. Aradaki benzerliği kavramaksa okura bırakılmıştır:

13 Wendy Griswold, a.g.m., s.748.

14 Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, s.73.

İttihadın birinci maksadı "Propriété Littéraire" yani malikiyet-i edebiye, tasarruf-ı edebî velhasıl emval-i edebiyenin muhafaza ve himayesiydi. Şu ittihat sırf Avrupa-yı garbiye mahsus gibi bir şeydi. Çünkü Amerika kabul etmedi. Devlet-i ebed-müddet-i Osmaniye ile Rusya Devleti hiç girişmediler. Gerçi Fransa ile Rusya Devletleri beyninde 1861'de münakit bir muahede mevcut ise de "tercüme"ye dair harf-ı vahit olmadığından işe yaramıyor. Ruslar diyorlar ki "Bizim edebiyatımız kendimize kâfi değildir. Birçok gençlerimiz ancak tercüme ile geçinebiliyorlar. Onları bir de hakk-ı tercüme itasına mecbur etmek olamaz." Amerikalılara gelince bunlar biraz daha ileri gitmişlerdir. 1870 Amerika kanununun yüz üçüncü bendi diyor ki "Memalik-i ecnebiyede mün-teşir asarın tercüme ve nakli mücazdır!" Bu hâlden en ziyade mustarip olan İngiltere idi. Zira Amerika'da en ziyade duçar-ı nakl ve tercüme olan İngiliz asarı idi. (...) Rusya, Avusturya, Romanya ile bizim bu ittihatla alakamız yoktur.¹⁵

Baba Tahir'in *Malumat*'ında imzasız çıkan "Muhafaza-yı Hakk-ı Telif Kongresi" başlıklı daha geç tarihli bir yazıdaysa uluslararası telifle dair açıklamalar yapıldıktan sonra 4 Mayıs 1896 tarihli Paris Ek-Antlaşması öncesinde takip edilmesi gereken yola dair fikirler açıkça sıralanır. Paris'te yapılacak antlaşma ile Bern Antlaşması'nın bazı maddeleri tadil edilip genişletilecektir. Yazıda, alınacak kararların buralara (Osmanlı Devleti) kadar zaten ulaşamayacağı söylenerek okur, daha doğrusu yayıncılar rahatlatılır. Teorik açıdan ise Avrupa ve Osmanlı Devleti aynı oranda karşılık bulan tercüme ticareti bulunmadığından, sadece yabancı dillerden Türkçeye çeviri yapan Osmanlı Devleti'nin ek bir telif maliyetini kabul etmesinin gereksizliği savunulur. *Servet-i Fünûn*'da Rus edebiyatı üstünden örneklenen fikirdeki gibi bilgi transferi "telifsiz" daha kolay olacaktır. Bu biraz uzun alıntı,

15 Ali Ferruh, "Hukuk-ı Hususiye-i Düvel Mebahisi: Hakk-ı Telif", *Servet-i Fünûn*, 12 Mart 1308, Nr. 54, s.22.

Osmanlı Devleti'ndeki genel çevirmen kamuoyunun fikirlerini örneklendirdiği için aşağıya eklenmiştir:

Zaten Avrupa hkmetlerinin umumu arasında temin-i hukuk-ı telif ve tahrir için muahedeler akdedilmiş olmayıp bu keyfiyet şimdiye kadar dört beş hkmete münhasır kalmış olduğundan buralara kadar tamim ve teşmili lüzumu hiss olunmayacağı be-dihi olmakla beraber menfaat-i hliye ve mstakbele-i maarifi-miz nokta-i nazarından "işin âlem-i tahrir ve neşriyata bilhassa taalluku bulunmasından cüret alarak ol babta ber-vech-i bl bazı mtalaat dermeyanına lüzum hissettik. Asar-ı fenniye ve ilmiye-yi Garbiye'nin henüz milyonda biri lisanımıza tercüme edilmemiş olduğunu söyleyecek olsak mübalağa etmiş olmayız. Asar-ı mezkreden iktibas ve tercümeye bizim için lüzum-ı fev-kalede olduğu bir zamanda hakk-ı telifin mutlaka ücret mukabi-linde istihsal edilebilmesi gibi kuyd altına girmek iktibas-ı asar önüne bir sedd-i hail çekeceğinden kariben küşat edilecek Paris Kongresi'nde muhafaza-yı hakk-ı telif mukarreratının tamimi çareleri düşünülecek olsa dahi aktr-ı şarkıye'yi hariçte bırak-mak hususuna sarf-ı itina edilmesi lüzumu bedihiyattandır.

İki memleket arasında hakk-ı telifin muhafazası için yapılacak muahedenin "rciprocit" denilen hukuk-ı mtekaile esasına mbteni olması tabiidir. Hâlbuki memalik-i şarkıye ile Garp arasında şimdiden bu "rciprocit" muamelesini yürütmeye im-kn yoktur. Memalik-i şarkıye neş-i asar hususunda henüz pek geride bulunduğundan buralarda Avrupa lisanlarına tercüme edilecek asar-ı cedide "En-ndir ke-l-ma'dm" derecesindedir. Bunun için biz asar-ı Garbiye'den senede yüz kitap tercümesine mecbur bulunursak Garbiyyun bizden on senede bir eser terc-mesine dahi muvaffak olamayacaklardır. Bu hâlde hukuk-ı mtekaile tesisine imkân olamayacaktır. Hâlbuki mesela Fransa ile Belçika ve Almanya ile Avusturya ve İngiltere arasında emr-i ber-aks olup onlar her gün yekdiğerinin asar-ı mellifinini ter-cme ve iktibasa mecbur olduklarından kendileri için hakk-ı te-lifi muhafazaten her türlü muahedat ve mukavelat akdine imkân vardır.¹⁶

16 "Muhafaza-yı Hakk-ı Telif Kongresi", *Malumat*, 18 Zilkade 1312, Adet 33-34, s.700.

Batılı devletlere nispeten sınırlı bir kitap pazarı ve okur grubuna sahip Osmanlı Devleti, uluslararası telif anlaşmalarına taraf olmadığı için hiçbir yaptırım ve baskıyla karşılaşmamıştır. 1923'te Lozan Antlaşması'nda uluslararası telif tekrar gündeme gelmiş ama Türkiye Cumhuriyeti yurt dışından telifsiz tercüme yapma avantajını sürdürmek için anlaşmanın ilgili maddesine çekince koyup statükoyu korumuştur.¹⁷ Bern Antlaşması'na ise ancak 1951'de taraf olunmuştur.

On dokuzuncu asrın son çeyreğinde kitap ve edebî metin ticaretinin kârlı bir iş hâline gelmesiyle beraber telif metinlerin korsanları basılmaya başlanır. Yayıncı ve yazarlar karşılaştıkları bu büyük dertle baş etmek için farklı yollar ararken yasal önlemler de alınmaya çalışılır. Fakat arz-talebe bağlı olduğundan korsan kitabın önlemlere rağmen ortadan kalkmadığı da görülür.

2. İç Piyasa ve Korsan Kitap

Korsan yayıncılık karşısında iç hukuk sınırlarındaki düzenlemeler, fikrî mülkiyetin yasal açıdan ilk kez dile getirilmesiyle başlamıştır. 1857 *Matbaa Nizamnamesi*'nde yazar telifi yasalarla korunma altına alınırken korsan kitap basıp satanlar hakkında ceza kanununda uygun maddelerle yaptırım hedeflenmiştir. Yasal düzenleme ve yaptırım erken tarihli de olsa Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami, Recaizade Mahmut Ekrem, Muallim Naci, Hüseyin Rahmi gibi dönemin temsil edici isimlerine ait farklı kitapların korsan baskıları yapılmıştır. Edebî metinlerin yanında tahmin edileceği gibi Bâbîâli'nin önemli yayıncı ve kitapçıları tarafından yayımlanmış okul kitaplarının korsanlarına da fazlasıyla rastlanmaktadır.

17 Server İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, s.892-893, Tolga Akay, *Osmanlı Devleti'nde Fikrî Mülkiyet (1850-1912)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2015, s.300; Murat Belge, *a.g.e.*, s.144.

Korsan yayıncılık kitaba rağbetin artması ve matbuatın kâr-lı bir iş olmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum Arakel Tozluyan'a göre kitapçılığın ortaya çıkışındaki eğitim etkisine benzer bir süreçtir. II. Abdülhamit dönemindeki okullaşmanın beraberinde getirdiği kitap üretimi korsanı doğurmuş, öncesin-deyse korsana rastlanmadığından yasaların uygulanmasına da gerek kalmamıştır. Korsan yayıncılıktan mustarip Arakel Efendi, devlet büyüklerinden, bilhassa Maarif Nazırı Münif Paşa'dan ko-nuya el atmasını beklemektedir:

[H]er kanun icab-ı zamana göre vaz ve hin-i hacette icabına göre tebdil ve tadil olunup kitap tab'i hususunda kanun vaz olundu-đu zaman bizde ne bu kadar kitapçı ve ne de bu kadar telifat vardı. Binaenaleyh kimisi kitabın metnini kimisi ismini taklit eder diye hatıra bir şey gelmezdi. Lakin hamdolsun şimdi mül-kümüzde maarif gide gide terakki etmekte olduğundan saye-i terakkiyat-i vaye-i Hazret-i Padişahi'de ve Devletlu Münif Paşa gibi adil ve terakki-perver nazırımızın himem-i veziraneleriyle herkesin hukuku vikaye olacaktır.¹⁸

Belgeler Arakel Efendi'nin fikirlerini doğrular. Korsan ya-yıncılık hakkında önlem alınmasına dair görülebilen ilk resmî belge 1857'den çok sonra 18 Zilkade 1289/17 Ocak 1873 tarihlidir. Şüphesiz, önce suçun işlenmesi gerektiğinden devlet tarafında bir "bekle ve gör" yöntemi uygulanacaktır. Dolayısıyla bu yasa dışı ticaret biçimi devlet müdahalesinden önce başlamış olmalıdır. Ayrıca Arakel Efendi'nin dönem hakkındaki yorumu ve bizde yeni okul kitaplarının ve güncel edebî eserlerin hemen hemen aynı tarihte yayımlanmaya başlamaları korsanın daha önce baş-lamasını -şüphesiz bir iki istisna olacaktır- mantıksız kılmakta-dır. Zaten yasal yayınlar için fiilen ruhsat istenmesi de daha önce belirtildiği gibi 1873'ten sonra başlar. Bu nedenlerle Osmanlı

Devleti'nde korsan yayıncılığın 1870'lerin başında ortaya çıktığı söylenebilir. İlk resmî belgede korsan ticaretin İran vatandaşları ile Osmanlıların ortak girişimi olduğu belirtilmektedir:

Bazı İraniler yedlerinde asla sened-i resmî olmadığı hâlde teba-i Devlet-i Aliyye'den ruhsat alarak matbaa küşat etmiş olanlarla akd-i şirket ederek tab'ı memnu olsun ve olmasın birtakım kü-tüb ve resailin bila-ruhsat hafıyyen tab' ve neşrine alet ve vasıta olup ihlal-i hükm-i nizama bâdî oldukları haber alındığına...¹⁹

Diğer belge ve tanıklıklara göre de İran tebaasına mensup kitapçılar korsan ve yasa dışı²⁰ kitaplar basmakla sık suçlanmışlardır. Bunlardan söz etmeden önce kaydedilmesi gereken iki nokta vardır. Birincisi yabancı milliyete mensup birinin dükkânını aramak yasalar gereği daha zordur. Yasal bir ihtilafta sefarethaneye uğraşmak gerektiğinden zaptiye memurlarının ve maarif müfettişlerinin böyle hanlara yapacağı baskınlarda isteksiz davranacağı düşünülebilir. Bu bakımdan İranlıların böyle bir uğraş içinde olmaları daha kolaydır. İkinci nokta ise Osmanlı kitap ticaretinde İran tebaasına

19 BOA., MF. MKT., Nr. 8-55.

20 Ebüzziya Tevfik sadece korsan kitapta değil yasa dışı müstehcen yayıncılık sektöründe de İranlıların bulunduğunu belirtmiştir: "Valide Han'ındaki İranlı matbaacıların kurmuş oldukları taşbasması tezgâhlarında zampara destanlarından tutalım da en müstehcen konuları açıkça tasvir eden kitaplar basılıyor ve bunlar kitapçılarda, yaymacı sergicilerde serbestçe satılıyordu." Kaynak: Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.478. Bu duruma dair Meşrutiyet sonrasına ait bir tanıklık Ebüzziya'nın şikâyet ettiği durumun uzun süre devam ettiğini gösterir. Fatih Kerimi İstanbul'dan izlenimlerini aktarırken İranlı kitapçıların bu yönüne dikkat çeker: "Son zamanlarda burada bazı kişiler ve hususen Acem kitapçıları müstehcen risaleler bastırıp dağıtmaya başladılar. Bunların çoğu yine müstehcen resimlerle doludur. Mesela Yatak Gıcırdaması, Muhabbet Odası, Anahtar Deliğinden Temaşa, Meşrutiyet Hanımları, Aşk Yuvası, Hamile Kız ve sair bunun gibi uygunsuz ve ahlaka aykırı risaleler bastırılarak Babıali Caddesi'ndeki birçok dükkânlar bunlarla dolmuş. Bunlar çok satılmaya başlamış. Sadece büyükler değil, bunları çocuklar, kadın ve kızlar da gizli gizli okumaya başlamışlar. Fiyatları ucuz, on beş yirmi kuruşa satılmaktadırlar." Kaynak: Fatih Kerimi, *İstanbul Mektupları*, haz. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001, s.327.

mensup gerek Azeri gerek Acem pek çok isim hatta bazı kuruluşların bulunmasıdır. İranlılar özellikle korsan kitap basmak için dinden bir grup değil matbuat ve kitap ticaretiyle fazla ilgilenmiş bir grup olduklarından onlar hakkında korsan kitaba dair şikâyetlerin duyulma oranı da artmaktadır. V. Murat'ın bile kitap ve gazete ihtiyacını karşılamış Hasan Ağa ve Çemberlitaş'ta barakası bulunan komisyoncu Celil Ağa, şirket-i Sahafiye-i İraniye'ye mensup kitapçılar,²¹ ruhsatsız *Kuran-ı Kerim*'in ilk satıcılarından, Saatli Maarif Takvimi ve Ece Ajandası gibi kültür hayatının önemli ürünlerinin yaratıcısı olan ailenin ilk temsilcisi Hacı Kasım Efendi,²² İran'dan göçüp İstanbul'a yerleşmiş Azeri ve Acem yayıncılardır. İranlıların bu alandaki etkisi hakkında ortaya atılmış makul spelasyonlardan biri de Metin Kayahan zgl'e aittir. Buna göre İran'daki Kaçar Hânedanı aleyhinde yayıncılık yapan İranlı matbaacıların bu faaliyeti Osmanlı Devleti açısından yararlı görüldüğünden bu matbaaların korsan ve yasa dışı yayınlara cevaz verilmiştir.²³

Korsan kitaplar, bekleneneği gibi Osmanlı Devleti'nin matbaa merkezinde basılmaktadır. Burası Bâbîâli Caddesi ve civarından Mahmutpaşa/Tahtakale bölgesi ve oradan da Süleymaniye tarafından Beyazıt ve civarına uzanan bir alandır. Daha açık bir adres vermek amacıyla denebilir ki İstanbul'da korsan kitap basıp satan matbaaları arıyorsanız bakmanız gereken ilk yer "Valide Hanı" (Büyük Valide Hanı), "Vezir Hanı" ve "Camlı Han" olacaktır. Ekseriyetle İranlıların matbaacılık yaptığı bu hanların içindeki özel ticari yurtlanma ancak erbabının çözebileceği, dış dünyaya göre biraz zerk

21 Korsan kitap basmakla itham edilmiş şirket-i Sahafiye-i İraniye hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Filiz Dığıroğlu, "Osmanlı Matbuatında Acemler: şirket-i Sahafiye-i İraniye", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C. LVI, 2020, s.225-258.

22 Hacı Kasım Efendi'nin yaşamı ve kitapçılık faaliyetleri için bkz. Nâşid Baylâv, *a.g.e.*

23 Metin Kayahan zgl, *Seke Seke Ben Geldim, Sekmeler IV*, Çolpan Kitap, Ankara, 2018, s.152-153.

ve karmaşık bir birlik görüntüsü teşkil etmektedir.²⁴ Bu bakımdan kolayca denetlenebilecek mekânlar olmadıkları düşünülebilir.

Yazar ve yayıncıların korsan kitap sorununu hem resmî merciler hem kamuoyu nezdinde dile getirmelerine ve devlet tarafından bazı önemler alınmasına rağmen arz-talep sürdüğü için pazar kuralları gereği telifsiz kopyaların ortadan kalkması mümkün olmamıştır. Konu hakkındaki bir yazısında kendisi ve meslektaşlarının karşı karşıya kaldığı korsan kitap tehlikesini "duçar olduğumuz şu mazarrat-ı azime"²⁵ olarak niteleyen Ahmet Mithat'ın tanıklığına göre o günlerde kanun maddelerinde önlemler bulunmasına rağmen korsanla mücadele pratikte yetersiz kalmaktadır: "Kanunen bir müellifin hakk-ı telifine kimsenin taarruz edemeyeceği malum ise de maatteessüf beyan ederiz ki bir dereceye kadar hükûmete ait kitapları bile taklit eder matbaalar bulunduğu hâlde men-i çaresi bulunamıyor."²⁶

Korsan kitabı engellemek çok zordur. Çünkü korsan, maliyet ve kâr hesabına bağlı bir faaliyettir. Potansiyel kâra göre hukuki riskleri göze alan birine ise her zaman rastlanacaktır. Örneğin Sultan Abdülaziz döneminde, matbu *Kuran-ı Kerim* satışı yasak olmasına rağmen yasal bir matbaa olan La Turki, basım işlerini yürütmekte, kitapçılar talebe bağlı kâr nedeniyle ruhsatsız *Kuran-ı Kerim*'leri satmakta ve depolarında bunları yüksek

24 Münir Süleyman Çapanoğlu'nun meşhur Vezir Hanı'nın iç düzenine dair betimlemesi bugün aynı bölgedeki hanlarda devam eden "kargaşa görünümlü iç düzeni" gösterir: "Vezir Hanı öteden beri bir matbuat kolonisi idi; orada birçok matbaalar vardı. Çoğunun sahibi İranlılardı. (Bekir Efendi matbaası), (Nefaset matbaası) akla ilk gelenlerdendir. Orada daha birtakım küçük küçük matbaalar da kurulmuştu. Meşrutiyet'in ilânını takip eden ilk günlerde daha da şenlendi, hürriyet ve basın serbestisi içinde çıkıp batan gazetelerin birçoğu Vezir Hanı'ndaki matbaalarda dizilip basılıyordu." Kaynak: Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, s.5.

25 "Bir İfade-yi Mahsusa", *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Safer 1296, Nr. 193, s.2.

26 a.g.m., s.2.

miktarlarda bulundurmaktadırlar.²⁷ Kutsal kitap satışı ortada telif olmadığından korsan sayılmasa da söz konusu *Kuran*'lar ruhsatsızdır ve konumuz açısından kitapçının potansiyel bir kârlılık hâlinde yasadışılığa kayan bir riski göze alacağını göstermektedir.

Ahmet Mithat gibi etkili bir yayıncı olan Ebüzziya Tevfik, korsan kitap hakkında II. Abdülhamit'e detaylı bir jurnal vermiştir. Burada Valide Hanı'nı bir korsan kitap kalesi hâline getirmiş İranlı yayıncıların yasal kitap sektörünün ilerlemesinin önündeki en büyük engel olduğunu belirtir. İfadelerde sadece İranlılar son derece sert ifadelerle hedef gösterilmez, onlara karşı önlem almakla görevli müfettişlere ve Maarif Nezareti'ne (dolayısıyla nazır Münif Paşa'ya M.Ö.) güvenilmemesi gerektiği iddia edilir. Ebüzziya, Sultan'ı harekete geçmesi ve bir baskın emri vermesi için fazlasıyla teşvik etmektedir:

Hele İraniler bu mülkün en tehlikeli bir âfeti hükmündedir. Çakmakçılar yokuşunda vâki meşhur Vâlîde Hanı anların taht-ı istilâsında olarak her türlü teftiş ü taharriden masundur. Ne Zabtîye Nezâreti icrâ-yı teftiş edebilir ne de Ma'ârif Nezâreti taharriyâta cesaret eyler. Şâyet bu babda efendimize icrâ-yı teftişde bulunduğu 'arz ediliyorsa kulunuz aslı olmadığına şimdi kâsem-i billâh ederim.²⁸

27 İran Azerbaycanı'nın Hoy şehriden 21 yaşında İstanbul'a gelip 1862'de kitapçılık mesleğine başlayan Hacı Kasım Efendi, Sultan Abdülaziz döneminde ruhsatsız *Kuran-ı Kerim*'lerin satış sürecini anlatıyor: "*Kur'an-ı Kerim*'in basılması yasak idi. İlk olarak *Kur'an-ı Kerim*'i basan Beyoğlu'nda La Türki basmahanesi idi. Ondan alır sattık. Tanesi bir Osmanlı lirasına yani 108 kuruşa alınırdı. Ancak, serbest satmağa cesaret edemezdik. Bir aralık *Kur'an-ı Kerim*'in basıldığı halk arasında duyulmuş olacak ki gelip soranlar oldu. Gün geçtikçe daha çok soruluyordu. Soranlara bir tane vardır, kendimiz okumak için temin ettik diyordum. Koynumdan çıkarıp gösteriyordum, fakat müşterinin eline vermeğe cesaret edemiyordum. Hediyesi ne kadar, diye sorulduğu zaman 6 buçuk mecdiye yâni 130 kuruş istiyoruz. Bazen de 10-12 kuruş kârıyla (müşterinin rica yollu ısrarından sonra) kendisine veriyoruz." Kaynak: Nâşid Baylâv, a.g.e., s.8-9.

28 Bilgegil, M. Kaya, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II (Müteferrik Makaleler I)*, Atatürk Üniversitesi Basımevi., Erzurum, 1980, s.195.

Arakel Tozluyan, yayıncılık hakkındaki yazılarının birinde korsan kitapçılara da değinmiştir. Yazar ve yayıncılardan daha atik davranabilen yasadışı kitapçıların eğitime hizmet amacıyla değil sadece kâr odaklı çalışmaları kitap sektörüne zarar vermektedir. Arakel Efendi'nin hedefinde de İranlılar bulunur:

[B]azı İranlı taklitçi kitapçılar vardır ki piyasada hangi kitap satılırsa taklit ederlerdi ve bütün müellif ve mütercim ve kitap tâbi'ileri "Senelerce çalışıp ve göz nuru dökerek ve bir hayli para sarf ederek eser meydana getiririz. Bunlardan (mesela) onda beşi zarar eder. İkiisi sermayesini çıkarabilir. Ve diğer ikisi kâra başlar başlamaz dört göz ile bakmakta olan bazı kitapçılar taklit ediyorlar. Bizim hâlimiz nereye varacak." diye endişe etmekte idiler.²⁹

Görüldüğü gibi korsan kitapçılar, kârlı bir kitap bulduklarında telif sahiplerinden ve kitapçılardan daha hızlı davranmakta ve satıştaki nüshalar azaldığında basit pazar kuralları gereği yükselcek fiyatlardan yararlanmak için yasal tehlikeleri göze alarak harekete geçmektedir. Birkaç kazançlı kitabı yakalama uğruna bazı kitaplarında düşük kârı hatta zararı kabullenen yasal kitapçılar ise kâr marjı ortaya çıktığında bunu da korsanlara kaptırbilmektedir: "[B]ir kitapçı o gibi bazı kitapları sahipleri beş on sene tekrar tab etmeyeceğini bilse de saklasa ya o eserin piyasada kıymeti olduğunu gören taklitçiler (nasıl ki emsali çoktur) tab' edip çıkarırlarsa o vakit kitapçının hâli ne olacaktır?"³⁰

Kimse müşterisini bulamayacağı bir metayı çalmaz. Bu açıdan bölüm başında belirtildiği gibi korsanın kitaba gösterilen rağbetin işareti olduğunu tekrar etmek gerekir. Örneğin Ahmet Mithat Efendi, Kantvâri bir tutumla yazar kimliği açısından korsanın kendisini memnun edeceği görüşündedir. Hatta korsan baskılar

29 Arakel Tozluyan, "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Zilhicce 1303, Nr. 2476, s.2.

30 Arakel Tozluyan, "Kitapçı Arakel'in Varakasından Mabât", *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Cemaziyevvel 1304, Nr. 2597, s.3.

için ne kadar teşekkür etse az olacağını ekler. Yayıncı kimliği açısından ise iler farklıdır. Başta yeğeni Mehmet Cevdet, sonrasında geçimini bu sektörden sağlayan diğer çalışanlarının hakkını gözetmek zorundadır:

Bu hâl muharrir-i mumailleh için şkrnden aciz kalacağı bir şeref addolunabilir ise de ne are ki kendisinin hakk-ı kalemi olan bir istifade-yi maddiyeye daha bunca ashab-ı teallk bu-
lunup ez-cümle karındaşı Mehmet Cevdet asar-ı mezkrenin hakk-ı sahabetiyle matbaanın idare-i umumiyesine müdürlük eylediğinden muharrir-i mumailleh kendi eserinin taklitleri yapılmasını kendisine bir şeref addeylese bile diğerleri bunu kendi istifade-yi maddiyeleri için bir büyük ziyan addeylemekte mecburdurlar.³¹

Mithat Efendi, "düşünceler"inin gördüğü talep nedeniyle kitaplarının yasadışı bile olsa çoğaltılmasından hoşnutluğunu vurgulayarak başarısının altını çizmektedir. Aslında girişken bir tüccar olarak bilinmesine rağmen konunun "ekonomik" yönüyle kendi için değil emekçiler için ilgilendiğini belirtmesiyse entelektüel dünyada para yerine ideallerin peşinden gidilmesi (en azından böyle gösterilmesi) kuralına riayet etmektir. Daha felsefi ve klasik tabirlerle söylenirse bir "intellectus materialis/akl-ı maaş" derekesine inmekten, para peşinden koşmaktan muharrir kendini korumalıdır.

Korsan kitaba karşı üretilmeye çalışılmış ve çalışılacak resmî ve gayr-i resmî çözümler içinde en akılcısı da yine Ahmet Mithat Efendi'ye aittir. Mithat Efendi, "pazar" kurallarının en farkında yayıncı-yazarlardan biri olarak bu sorunu arz-talep dengesini değiştirecek bir fiyat ayarlaması ile çözmekten başka are bulunmadığını belirtir. Bir anda okur artmayacağına göre bu ucuzlama

31 "Bir İfade-yi Mahsusa", *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Safer 1296, Nr. 193, s.2.

dizgi ve sayfa maliyetlerini kısarak sağlanacaktır. Onun teklif ettiği pratik yöntemle kitap basımlarında sık başvurulacaktır. Mithat Efendi'ye göre kitap basımında kendi *Tercüman-ı Hakikat* tefrikalarından oluşturduğu "Yeni Kütüphane"sinde yaptığı gibi gazete tefrikalarındaki dizgiler olduğu gibi kullanılırsa punto küçülecek ve aynı hacme daha çok metin sığdırılarak satış fiyatı yarı yarıya düşecektir. Korsan matbaalar ise ellerinde küçük gazete hurufatı mevcut olmadığından aynı hacme bağlı kalacaklardır. Sonuçta kârlılıklarını kaybedeceklerinden ortadan çekileceklerdir. Bu, gazete patronları için zekice tedbirin detayları şöyledir:

[B]üyük harufun bir sütunluk yazısını küçük ile hemen nısıfına müsavi bir mahalle sığdırmak mümkündür. İmdi tefrika ve mütenevvialarımızın şimdiki nispeti yirmi sütuna münkasım olan gazetemizin yedi sütunu kadarını işgal eylemek hesabı üzerine müesses olup ancak buna iki sütun daha ilavesiyle dokuz sütununu tefrika ve mütenevvialara ve on bir sütununu dahi havadis-i saireye hasreylersek karilerimizin bizden bir gazetecilik hizmeti olarak bekledikleri hizmete asla hâlel vermemiş oluruz. Hatta vereceğimiz havadis-i daha münakkah daha müntehab olarak vereceğimiz dahi şimdiye kadar görülmüş olan numune-i hizmetimizden istidlal olunabilir. Tefrikaları ve mütenevviaları bu yolda tertip cyledikten sonra ise gerek mevcudu kalmayan ve gerek bundan böyle yeniden telif veya tercümesi her taraftan tavsiye edilmekte bulunan asarı daha süratle meydana koymak müyesser olacağı gibi *Yeni Kütüphane*'mizin desteleri misillü bir desteyi el-yevm bir mecidiye kuruş demek olan bir çeyrek kaimeye fûruht etmek hakikaten imkânsız bir şey olduğu hâlde buna dahi muvaffakiyet hasıl olacak ve binaenaleyh şimdiki hâlde otuz kuruşa verilen bir *Üss-i İnkılâp* cildi on beş kuruşa kadar tenzil edebilecektir. Bu suret hem kitap müşterilerimiz için bir ehveniyet-i azime olacak ve hem de mukallitlerin hırs ve tamahını kıracaktır. Zira onlar taklit olarak basacakları kitaplarımızı elbette bu kadar ehven satamayacaklardır.³²

32 "Bir İfade-yi Mahsusa", *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Safer 1296, Nr. 193, s.2.

Alıntıda söz edilmeyen maliyeti düşürecek bir diğer yön dizgiyle ilgilidir. Mürettibin her gün gazete için tablaya dizdiği metinler aynı satır uzunluğuyla çift sütunlu olarak tekrar kullanılacağından maliyet daha aşağıya çekilebilecektir. Ahmet Mithat'ın sayfayı çoğaltmadan gazetenin haberlerini kısaltarak tefrika kısımlarını arttırmayı gündeme getirmesi hatta bunun içerikte eksiklik yaratmayacağı yorumunu yapması da gazete açısından ikinci öge konumundaki edebiyatın haberin önüne geçebilecek bir kârlılık vadettiğini düşündürür. Demek ki tefrika, habere galip gelmiştir.

Tefrika dizgili, çift sütun yayıncılık yaygın bir biçim hâlini alsa da korsanın önüne geçmek mümkün olmamıştır. Demek ki korsan kitapçılar -bekleneceği gibi- maliyeti her zaman yasal yayıncılardan daha düşük tutabilmiştir. Ebüzziya Tevfik'in Şirket-i Sahafiye-i İraniye'ye mensup korsan kitap basan matbaalara dair yorumuna bakılırsa bu satış ağlarında kitabın uygun fiyatlı olmasının iki nedeni vardır. Bunlar: a) litografi matbaalarda ancak kalitesiz iş üretebilen, kalifiye olmayan ama çok düşük maliyetli personel ve b) böyle kalitesiz korsan kitapların müşterisi olan ucuzcu okur grupları:

Bu matba'a taş basmasından ibâret olduğundan ve bir takım etmek parasına muhtâc se'le-i İrâniyyeyi hıdmet-i tıbâ'atde boğazı tokluğuna istihdâm eylediğinden çıkardığı kitablari nihâyet derecede ehven satar. Halk ise kütüb-i nefise aramakta değil ucuz kitâb almak arzûsunda olduğundan binlerle kitâb satar. Bunların bir de hurûf matba'ası olarak ba'zı kitapları da o suretle tab'ederek teba'a-i şâhânelerinden olan mü'elliflerin hukukunu gasbetmektedirler.³³

33 M. Kaya Bilgegil, *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II (Müteferrik Makaleler I)*, s.195.

Korsan kitaptan rahatsızlık duyan diğer yazar ve yayıncılar matbaa, gazete ve telif/çeviri tefrikalara aynı anda sahip olan Ahmet Mithat gibi üretime dayalı bir alt yapı çözümü teklif edemeseler de şikâyetlerini kamuoyuyla ve resmî makamlarla sıkça paylaşarak en azından ifşa ve ihbar yoluyla resmî ve edebî alanı uyardırmaya çabalarlar. Bu doğrultudaki her türlü uyarıdan korsanın işleme biçimlerinin ayrıntısına ulaşılabilceğinden ilerleyen satırlarda yazar, kitapçı şikâyetleri ve devletin korsanla mücadele sürecinde aldığı karar ve uygulamalar bağlamında yaşananlar yorumlanacaktır.

Örneğin Namık Kemal eserlerinin baskılarında sadece ruhsatla bağlantılı resmî engellerle değil korsan baskıların piyasayı kaplaması durumuyla da sık karşılaşmış³⁴ ve gerek şahsen gerek yayıncıları aracılığıyla çözümler aramıştır. Onun yayıncılarından Ebüzziya Tevfik'in yukarıda bahsedilen jurnalde aktardığına göre *Vatan yahut Silistre*, *Zavallı Çocuk* oyunları İranlılar tarafından elli kez basılarak ülkenin her yanına dağıtılmıştır. Hatta Ebüzziya'ya bakılırsa o günlerde Galata Köprüsü'nden geçerken İranlı bir müvezzinin elinde yasaklı *Rüya*'yı sallayarak "Rüya-yı Kemal!" diye bağırıp satış yaptığını görmek normaldir. Köprünün ortasında rahatça bağırarak pazarlanan bu korsan ve yasaklı *Rüya*'lar üzeri fiyatı olan üç kuruşun da çok altında yarım kuruş satılmaktadır. Maarif Nezareti ise bu yasadışılığa hiçbir çözüm üretememektedir.³⁵

34 Namık Kemal'in eserlerinin korsan baskıları hakkında detaylı bibliyografik bilgiler içeren önemli iki inceleme için bkz. Nejdett Sançar, "Namık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. IV, S. 2, 1955, s.57-88; Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 18, 1976, s.1-78.

35 Bilgegil, a.g.e., s.195.

Namık Kemal, yasadışı yayıncılar için önemli bir gelir kapısıdır. Zira ya okul kitabı ya da güncel bir edebî metni basacak korsan kitapçılar, yeni edebiyatla ilgili ya da yeni açılan okullarda eğitim gören bir kitleyi hedeflemektedir. Bu okur grubunun büyük kısmı için evinde yasaklı Namık Kemal kitabı bulundurmak, o kitabın içeriğinden bile önemli bir sosyo-kültürel itibar vasıtasıdır. Bu da Namık Kemal'in satış garantisi anlamına geldiğini gösterir. Örnek vakadaki satışı yasaklanmış ama korsanı çıkmış *Rüya* için Ali Ekrem'in "mündericâtı değil, nâmı, şöhreti aranıyordu."³⁶ demesinden yüksek kârlılık getiren söz konusu "fetiş" değerin içeriğin önüne geçtiği çıkarımı yapılabilir. Benzer bir siyasi itibar hâli Ziya Paşa'nın Hüsnü Paşa'nın ağzından yazdığı *Zafername Şerhi*'nin korsan baskıları için de geçerli olmalıdır. Zira Ebüzziya Tevfik, *Rüya*'nın baskılarını şikâyet ettiği jurnalde İranlılar tarafından ülkenin her tarafına *Zafername Şerhi*'nin gönderildiğinden bahsetmektedir.³⁷

Namık Kemal'in kitaplarının korsan basımlarından bahsederken konunun genelini etkileyen bir durumdan söz etmek gereklidir. Birinci Bölüm'de belirtildiği gibi Osmanlı yayın dünyasındaki en önemli kontrol mekanizması ön denetime bağlı ruhsattır ve Namık Kemal kitaplarını ruhsatlı olarak da çok zor bastırılmış bir yazardır. Korsan kitapla ruhsatsız baskı arasında ise bir nüans vardır. Her korsan kitap aynı zamanda ruhsatsız kitaptır ama her ruhsatsız kitap korsan değildir. Yazar ruhsatsız kitap yayımlatabilir ve bu tercih yasadışı olsa da kitabı korsan yapmaz. Örneğin, *Nijat Ekrem* yazarının isteği ve bilgisi dahilinde ruhsatsız basılmıştır. Kapağında hiçbir bilgi bulunmayan *Nijat Ekrem*'ler Âlem Matbaası'nda bastırılmış ve görülen lüzum üzerine bir sabah

36 Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", s.78.

37 M. Kaya Bilgegil, a.g.e., s.195.

erken saatlerde Rezaizade Mahmut Ekrem'in evine taşınmıştır.³⁸ Namık Kemal'in kitaplarında da benzer durumlar yaşanır. Ruhsat alınamamış, küçük bir bölümü tefrika edilebilmiş ve sadece mukaddimesi kitap olarak çıkabilmiş *Celalettin Harzemşah*, Namık Kemal'in mektuplarında görüldüğü kadarıyla 15 Ağustos 1297/ 21 Ağustos 1881'de tamamlanmıştır.³⁹ *Devr-i Hamidi Asarı*'nda ruhsat kaydı bulunmayan bu kitabın kapağına tamamlanmasından 5 yıl öncesinin tarihi (1292/1876) atılmış bir baskısı ve 1315 yılında yapılmış bir Mısır basımı mevcuttur. Basım ruhsatı alamamış bir kitabın üzerine eski tarih atılmış bir nüshasının ve Mısır'da ruhsatsız bir nüshasının çıkabilmesi metnin yazma kopyalarının matbaalara verilmiş olmasını gerektirir. Matbuat dünyasının tecrübeli isimlerinden Ahmet Rasim, Namık Kemal'in uğradığı sansürü ve onun edebî metinlerini gizli gizli okuduklarından söz ettiği sırada Namık Kemal'in korsan yayıncıları⁴⁰ olan İranlılara sözü getirir ve İranlıları eleştirmek yerine onlara müteşekkir olmaları gerektiğini iddia eder. Bu yaklaşım biçimi ve verilen örnekler yasadışı yayıncılığın ve korsan kitabın aydınlatma işlevinin altını bir kez daha çizirken yazarların bazı yayınlarda onayı bulunabileceğini de düşündürür:

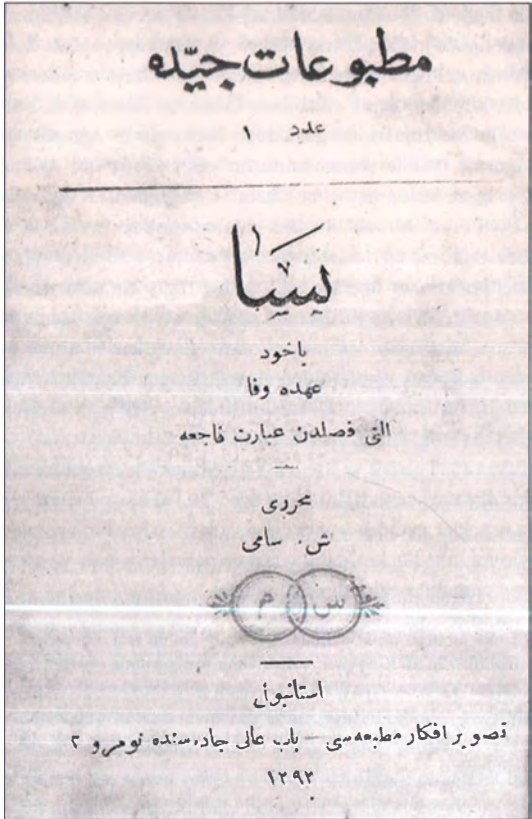
Diğer taraftan bizde matbuat serbestliğinin en faal sebeplerinden olan İranlı kitapçılar, Valide Hanı matbaasında hükümetçe zararlı görünen veya görünmesi lâzım gelen eserleri durmayıp basıyorlardı. Bu matbaayı kapatmak her nasılsa mümkün olamıyordu. İranlı taklitçilerin bu babdaki hizmetleri bence pek çok mühimdir.⁴¹

38 Nejdet Sançar, "Rezaizade Ekrem'in Eserleri ve Eserleri in Çeşitli Basımları", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. V, S. 2, 1956, s.137.

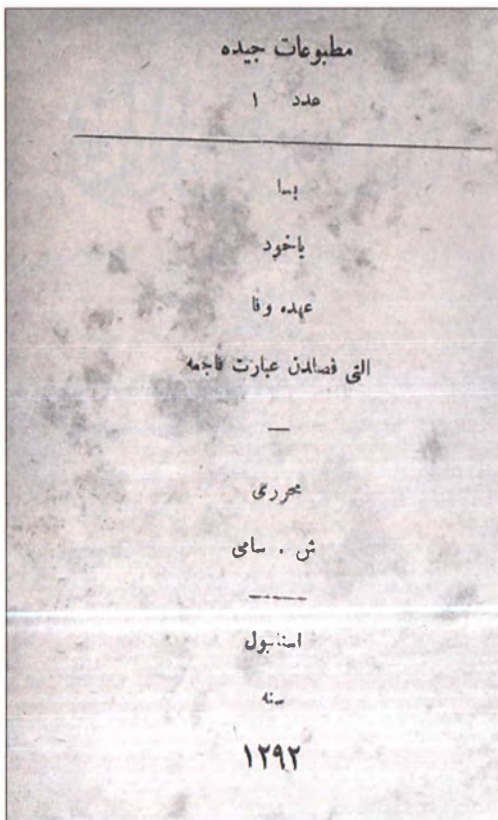
39 İevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları III*, s.93.

40 Jale Baysal da kapağa yanlış tarih atılmış bu baskının sansürden kaçınmak için yapılmış olabileceğini belirtmiştir. bkz. Jale Baysal, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2010, s.16.

Ahmet Rasim, *Muharrir, Şair, Edib*, s.96.

Besa Yahut Ahde Vefa'nın
Tasvir-i Efkâr Matbaasında yapılmış ilk baskısı.

*Besa Yahut Ahde Vefa'nın
hurufat korsan baskısı.*

Zavallı Çocuk'un
Şark Matbaası'nda yapılmış ilk baskısı.

زوالی چوین سووین

برنجی فصل

(زینلیجه بر او طه)

برنجی مجلس

شفیه

(یا لکن)

بو قوش قدر کوکلدن ده نه عجایب جالدر بچور !
بن دهانه آدم اولدم که زهنده کنديک بيله ایجه بر
ا کلابه ميه جنم بر طاقم خیالدر بولسون ؟
ایکی آی اول بو وقتدر فصل طانلی طانلی او بوردم .
ایکی آیدر کوزیمی آجوبده دتیانی قرانلق کورمدیم
کون بیلورم . پک اعلا ا عطا بوراده ایکن
ارکن او یانیم . نه قدر ارکن او یانیرسه م ضرری

Bu istisnai durumlar bir ayrımı göstermesi bakımından önemlidir ama genellenemezler. Namık Kemal'in korsan kitap-tan rahatsız olduğunu gösteren belgeler de mevcuttur. Namık Kemal'in hayattayken Ebüzziya Tevfik ve Arakel Tozluyan ol-mak üzere iki yasal yayıncısı olmuştur ve bu yayıncıların ikisi de korsan sorununu gündeme getirmişlerdir. Ebüzziya'ya yukarıda değinilmiştir. Arakel Efendi de korsan baskılardan duyduğu ra-hatsızlığı Namık Kemal'in kendisine iletir. *Osmanlı Tarihi* için Namık Kemal'le arasındaki telif pazarlığı esnasında Acem kor-san kitapçıların engellenmesi için taahhüt ister.⁴² Namık Kemal, böyle bir taahhüt veremeyeceğini ifade eder ki bu olaylara dahil olmadığına dair -kesin olmasa da- bir kanıttır. Her ne kadar ya-yıncısına taahhüt vermese de korsan baskıların engellenmesi için şahsi girişimlerde bulunur. Nuri Paşa'ya yazdığı bir mektubunda eserlerinin Acemler tarafından basılıp satılmasının kendini ve kendi gibi telif sahiplerinin motivasyonunu nasıl düşürdüğünü açıklayarak harekete geçilmesi i ister:

Ma'lûm-ı âsafâneleri buyurulduğu üzere Acemler'in bu cür'etleri Nezâret-i celileleri'nden her dürlü himâyeye muntazır bulunan ashâb-ı telîfi izrâr etmektedir. Hüsn-i cerayân ve muhâfaza-i ah-kâmı Ma'ârif-i 'Umûmiyye Nezâret-i Celilesi'nin yed-i iktidarına mevdû' olan usûl-i teftiş ve mu'âyene ise bununla bütün-bütün inhilâl-pezîr oluyor.⁴³

Namık Kemal'in mustarip olduğu bir başka yön de ilk baskı-da ruhsat almış kitaplarının yeni baskılarına izin verilmediğinden bunların korsanlarının piyasaya sürülmesidir. Devletin edebî alan ve gazeteler üstündeki temel kontrol mekanizmalarından olan "baskı öncesi teftiş" nedeniyle bir kitabın ruhsatlı ilk baskısı

42 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsi Mektupları IV*, s.491.

43 Fevziye Abdullah Tansel, *a.g.e.*, s.92.

tükenirken fiyat doğal olarak artmasına rağmen fiyatı düşürecek bir ikinci baskı yazar ve devletin o andaki ilişkisine göre bazen hiç yapılamamaktadır. Ruhsatlı baskı piyasada bulunmayınca da artan talep korsan kitabı doğurmaktadır. Namık Kemal tarafından hazırlanıp Menemenlizade Rifat Bey tarafından Maarif Nezareti'ne verilen 26 Mayıs 1883 tarihli bir dilekçede bu durum açısından korsan gündeme tekrar getirilmekte ve yeni baskı yapılmazsa kitapların zaten yasadışı yollarla okurlara ulaşacağı hatırlatılmaktadır:

Birinci cildi hitam bulan *Cezmi*'nin son cüzüyle gazetelerde da-
ima talep olunduğu görülen *Evrak-ı Perişan*'ın tab'ını damadım
bendelerine havale etmiş idim. Kendisinden aldığım mektupla-
ra nazaran Maarif Nezareti Celilesince bunlara ruhsat itasında
tereddüt olunmakta imiş. Nezd-i hakayık-aşına-yı daveranele-
rinde muhtaç-ı tarif olmadığı üzere *Cezmi*'nin mevzuu çocuk-
ların bile elinde mevcut olan tarihlerden alınmış ve o tarihlerin
hemen umumu devletin resmî matbaasında basılmıştır. Kitapta
diyanet ve siyaset ve ahlak ve millete dokunacak bir söz de yok-
tur. *Evrak-ı Perişan* ise Saltanat-ı Seniyye'nin mekatib-i resmiye-
sinde alenen tedris olunur bu hâlde bilemem ki *Cezmi*'nin itma-
mına ve *Evrak-ı Perişan*'ın tekrar-ı tab'ına müsaade etmek neden
bais-i tereddüt olsun, yine asar-ı hakiranemden olan *Zavallı
Çocuk*'u Acemler litografî ile basmışlar her kitapçıda satılıp du-
ruyor gerek maariften ve gerek zabıtaban hiçbir şey denilmiyor
bu hâlin yazı yazmak isteyenlere fütur gizli kitap basmak iste-
yenlere gayret vermekten başka bir netice hasıl etmeyeceği ve bu
neticeyi aramak ise hikmet-i hükûmete tevafuk etmeyeceği na-
zar-ı hekim-i asafânelerine mestur olmayan hakikatlerdendir.⁴⁴

Şemsettin Sami'nin kamuoyuyla paylaşması için Ahmet
Mithat Efendi'ye gönderdiği korsan sorunuyla ilgili bir mektu-
buysa 2028 numaralı *Tercüman-ı Hakikat*'in ikinci sayfasında

yayımlanır. Mektuptaki konu *Besa yahut Ahde Vefa*'nın korsan baskılarıdır. Şemsettin Sami'nin aktardığına göre ilk baskısı on yıl önce okurla buluşmuş kitabın mevcudu azaldığından tam da kendisi yeni baskı için ruhsat başvurusu yapacakken kitabın kalitesiz ve hatalarla dolu bir korsan baskısı çıkmıştır. Bu korsan baskının üzerine -*Celalettin Harzemşah* örneğinde olduğu gibi- on yıl önceki ilk baskının tarihi atılarak yeni bir yayın yapıldığı da saklanmak istenmiştir:

Muharrir Efendi!

Bundan on sene evvel tab' ve neşredilip nüshası kalmamış olan *Besa yahut Ahde Vefa* nam eser-i acizanemin tekrar tab' için ruhsat-ı resmiyesini istihsâl etmek niyetinde iken bunun gayet mülevves bir surette ve serâpâ yanlış olarak tab' edilmiş ve satılmak üzere kitapçılara verilmiş olduğunu kemal-i teessüf ve taaccüle gördüm. Muhtac-ı arz ve izah olmadığı üzere bir muharririn müddet-i hayatında kendi muvafakatı istihsâl olunmadıkça âsârı kimse tarafından basılamayacağı gibi vefatından sonra bile kırk seneye kadar bu hak veresesinin uhdesinde olmak muktezâ-yı kanun ve nizam olup bunun hilafında olarak kitap tab' sirkatin eşnai olduktan başka kitab-ı mezkûr bu günlerde tab' olunduğu hâlde 1292 tarihi konmuş ve tâbi'inin ve tab' olunduğu matbaanın ismi ve Maarif Nezaret-i Celilesi'nin ruhsatıyla olduğu dahi zikredilmemiş olduğundan sirkate bir de sahtekârlık karıştırılmıştır. Herhâlde bendeniz nizamen müspet olan huku-kumu dava etmek salâhiyetini muhafaza etmekle beraber böyle ruhsatsız ve nizâmata mugayyir basılmış bir kitap hakkında dahi Maarif Nezaret-i Celilesi'nin nazar-ı dikkatlerini celp eylerim. Ve bu varakamın tab' ve neşrini lütf-ı âlilerinden memûl ve temenni eylerim.⁴⁵

Kanunun ilgili maddesini kamuoyuna hatırlatarak yasal hakkının saklı olduğunu belirten Şemsettin Sami, bu kamuoyu açıklamasıyla bir yandan okurlarını yaşananlardan haberdar ederken

45 Şemsettin Sami, "Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Cemaziyelahir 1302, Nr. 2028, s.2.

bir yandan da medyayı kullanarak devlete şikâyetle bulunur ve olayla ilgisi olmadığını kayıt altına alır.

Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Şemsettin Sami gibi isimleri hedef alan korsan kitapçılar, kısa sürede kendi okur kitlesini oluşturan Hüseyin Rahmi'ye de ilgi duymuşlardır. Bu genç yazarın kitapları okurdan gördükleri rağbetle yasadışı yayıncılara çok kazandırmış olmalıdır. Hüseyin Rahmi yıllar sonra *İffet* romanına yazdığı ön sözde gençliğinde yaşadıklarını biraz da nefret dolu bir üslupla paylaşır:

Bu roman kanunsuz olarak çok defalar basıldı. (...) *İffet*, birçok hırsızlarına altın para altı yüz liradan çok kazandırmış; yazar, eserin tefrika edildiği gazeteden ancak sekiz yüz elli kuruş kalem ücreti almıştır. Çalanlar da, en "meşru" haklarından yoksun kalarlar da hep bir karış toprağa doğru yürüyoruz. Günah sevap, haram helal her şey iğrenç cesetle birlikte örtülüyor.⁴⁶

Hüseyin Rahmi ilk eserlerinde hem tefrikalarının hem kitaplarının yayıncısı, dönemin yetenekli matbuat girişimcilerinden Ahmet Cevdet Oran'a (İkdamcı Cevdet) bu konudaki sorumluluğu devretmiş gibidir. *Mürebbiye*'nin korsan baskısı hakkında eserin yayıncısı Ahmet Cevdet'in *İkdam*'ında yapılan bir duyurudan kitabın baskısı bittiğinden korsan yayıncıların hemen girişimde bulunup kendi kopyalarını piyasaya sürdükleri anlaşılmaktadır. Okurları uzak tutmak için korsan baskının kötülendiği ve dönemin yegâne orijinallik işareti mühürlerden bahsedildiği dikkati çekmektedir:

Mürebbiye'nin nüsa-ı matbuası kalmadığından bazı metabi' tarafından takliden tab' edilmiş olduğu görülmekle matbaamız bu defa bir suret-i musahhahada tab'-ı sanisini neşreylemiştir.

46 Hüseyin Rahmi Gürpınar, "İkinci Baskısının Önsözü" *İffet*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1969, s.5.

Nüshah-ı mukallidesi hataiyyatla mâlî olduğu cihetle iştirâ edecek zevatın kitabın üzerindeki "İdare-i İkdam" mührüne dikkat buyurmaları ihtar olunur.⁴⁷

Bu incelemenin konusu nedeniyle edebiyatçıların korsanla ilgili sorunlarına değinilmekle beraber on dokuzuncu asırda korsanı basılan önemli bir tür de öğrenciler tarafından satın alınması mecbur okul kitaplarıdır. Belgelere göre okul kitaplarının korsanları edebiyatın 1500 civarındaki baskı sayılarını aşmaktadır.

Maarif Nezareti tarafından Arapça eğitimi için kabul edilmiş ve Matbaa-i Amire'de de basılmış *El-Müşezzeb* korsan okul kitabı basımıyla ilgili şikâyet ve uygulamalara bakmak için faydalı bir örnektir. 1895 yılına ait ilk belgeye göre Matbaalar Müfettişi Hilmi Bey, aslında yasaklı kitapları ararken Hakkaklar Çarşısı'nda Ahter Matbaa ve Gazetesi sahibi Muhammet Tahir Tebrizi'nin kardeşi Mahmut Efendi'nin ve oğlu Ali Bey'in dükkânlarında 500-600 nüsha kadar korsan *El-Müşezzeb*'e rastlar. Ayrıca kitapçı Karabet'in dükkânında da aynı baskıdan 60 kadarı bulunmuştur. Kitapların Valide Han'daki Ahter Matbaası⁴⁸ tarafından basıldığı anlaşılmıştır.⁴⁹ 13 Ocak 1898 tarihli dilekçedeysen bu kez kitabın yazarı Meclis-i Maarif Azası Hacı Mehmet Zihni Efendi'nin şikâyetine göre Karabet ve Kasbar'ın dükkânlarında 4.200 adet korsan *El-Müşezzeb*'e rastlanmış ve bunlara el konmuştur ama Zihni Efendi piyasaya kitabın sarf ve nahiv kısımlarından ayrı ayrı 10.000'er adet sürüldüğünü ve bunların da yakalanmasını talep eder.⁵⁰ 22 Mart 1898 tarihli belgedeysen bu kez Müfettiş

47 "Mürebbiye", *İkdam*, 7 Zilhicce 1318, Nr. 2426, s.1.

48 İranlıların en önemli matbaalarından olan Ahter ve matbaanın sahibi Muhammed Tahir Tebrizi hakkındaki bir inceleme makalesi için bkz. Güllü Yıldız, "İstanbul'da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C. L, 2017, s.175-218.

49 BOA., MF. MKT., Nr. 279-37.

50 BOA., MF. MKT., Nr. 389-15.

Rıza Efendi Âlem Matbaası'na yaptığı baskın sonucunda korsan *El-Müşezzeb*'leri suçüstü yakalayıp toplar. Henüz forma hâlinde bulunan toplam 6 top basılı kâğıt imha edilir.⁵¹ Sadece bir kitap hakkındaki kayıtlardan anlaşıldığına göre okul kitaplarının korsanlarında sayılar çok yukarı gitmektedir. Bu kadar yüksek sayılar hesaba dahil olunca korsan sektörüne sadece gizli saklı matbaaların ve bazı İranlı kitapçıların değil hem Bâbiâli'deki yayıncıların hem de Ahmet İhsan'ın Âlem Matbaası gibi kurumsal işletmelerin dahil olduğu da görülmektedir.

Özellikle okul kitabı satışından kazanç elde eden diğer yazar ve yayıncılar da konu hakkında şikâyet dilekçeleri vermiştir. Ticaretinde okul kitaplarının önemli yeri bulunan ve hakkında korsan kitap sattığı için şikâyetler bulunan Karabet Keşişyan, 4 Ocak 1897 tarihli dilekçesinde hemen herkes gibi İranlı kitapçıları suçlar ve devletten yardım ister:

[R]ağbet-i umumiyye mazhariyeti muhtemel yahut mütehakıkkı olan asarı takliden tab' ve fûruht etmekle meluf tebaa-i İraniye'den birtakım kitapçıların öteden beri devam eden bu yoldaki cüretleri Osmanlı müellif ve muharrir ve tâb'i ve naşirlerinin suret-i aleniyyede her mahalde bais-i şikâyet ve itirazatı olan mevad-ı malumeden olduğu gibi bende-i keminelere dahi iras eylediği mazarratın derecesi tahammül olunamayacak bir raddeye varmış...⁵²

Kâzım Yetiş'in belirttiği gibi Recaizade Mahmut Ekrem'in *Talim-i Edebiyat*'ı bu türden korsanı çıkmış okul kitaplarından birisidir.⁵³ Okul kitabı olmasından dolayı satın almaya mecbur bir müşteri kitlesi bulunan *Talim-i Edebiyat*'ın *Nağme-i Seher*'den

51 BOA., MF. MKT., Nr. 389-45.

52 BOA., HR. HMŞ. İŞO., Nr. 184-59.

53 Kazım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, AKM Yayınları, Ankara, 1996, s.86.

daha yüksek satışa ulaşacağını tahmin etmek kolaydır. Bir arama sırasında postanede el konan beş adet *Talim-i Edebiyat*'ın takliden basıldıkları anlaşıldığına göre yakalanamamış başka nüshalar da mevcuttur ve okurların ellerinde dolaşmaktadır:

[R]uhsat-ı resmiyeyi haiz olmadığı cihetle postahanece bi't-tevfik gönderildiği beyan olunan beş nüsha *Talim-i Edebiyat* namıyla muharrer kitabın tab'ı için Fi 7 Kanunusani sene 97 tarihinde ruhsat verildiği kayden anlaşılmış ise de mürsel nüshalar muahharen takliden tab' ve neşredilmiş ve şu surette bunların usulüne tevfikân zabt ve tevkifi lazımeden bulunmuş olmakla keyfiyetin cevaben ve badema elde edilecek nüsh-ı sairesinin dahi bi't-tevfik Encümen'e irsali iktiza edeceğinin ilaveten Nezaret-i müşarüleyhaya işar buyurulması babında emr ü ferman hazret-i men lehül-emrindir.⁵⁴

Ebüzziya'nın verdiği jurnale göre Muallim Naci'nin Kitapçı Arakel adına tashih edip hazırladığı *Talim-i Kıraat*'in de İranlılar tarafından korsanı basılmıştır. Şirket-i Sahafiye-i İraniye tarafından basılan korsanların tanesi 30 paradan satılmaktadır. Ebüzziya 30 paraya hangi cüzün satıldığını belirtmez. Telif sahibi Arakel'in fiyatlandırmasına göre⁵⁵ birinci ve ikinci cüzler 2,5 kuruş, üçüncü cüz 4, dördüncü cüz ise 6 kuruştur.

Edebiyat camiasında isimleri anılmayan okul kitabı yazarları da korsan sorununu farklı mecralarda dile getirmişlerdir. Örneğin on beş sene içerisinde -korsanı dahil- beş baskı yaptığından on dokuzuncu asır şartlarında rağbet görmüş kitaplardan olduğu kabul edilebilecek İbrahim Halet'in *Mebde-i Kitabet*'i gibi bir okul kitabı, korsan kitapçıların ilgisini çekmiştir. Yazarın vefatından sonra oğlu kitabı ikinci kez bastırmadan korsan kitapçılar yeni baskıyı piyasaya sürmüştür:

54 BOA., MF. MKT., Nr. 354-27.

55 Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü (DeFTER 1)*, s.53.

Merhum Halet Bey'in mekatib-i rüştiye için tertip ve tab' ettirmiş olduğu *Mebde-i Kitab*et nam mecmuanın taklit olarak tab' edilmiş olduğunu ve merhum-ı mumaileyhin mahdumu mezkur mecmuayı ikinci defa olmak üzere tab' ettirmekte bulunduğunu ve zikrolunan taklit nüshaya amel ve itibar edilmemesini matbaamıza gönderilen bir varaka ile ihtar ediyorlar.⁵⁶

Yine okul kitaplarından ve korsanı dahil dört baskı yapmış *Hutut-ı Osmaniye*'nin yazarı Mekteb-i Sultani muallimlerinden Mehmet İzzet, korsan kitapçılar hakkında Acemleri hedef gösteren ve yasal haklarını kullanacağını belirten şikâyet yazısında korsan kitabın yazar için bir olumsuzluğunu daha gündeme getirir. Korsanın üzerinde yazarın adı bulunduğundan tüm dizgi yanlışları ve baskı kalitesizlikleri de yazara mâl edildiğinden sadece emek değil bu bakımdan itibar da çalınmaktadır:

Tercüman-ı Hutut-ı Osmani namıyla mukaddema tab' ettirdiğim yazı meşklerini takliden bazı kitapçı Acemler tarafından imza-yı acizanem tahtında sahte meşkler tab' ettirilerek meydan-ı intişara çıkarıldığı bu kere meşhudum olmuştur. İşbu meşklerin hakk-ı tab'i muhafaza edilmiş olduğundan bu fezahate ictisar edenler hakkında ikame-i dava derdest olup ancak çıkarılan meşkler nam-ı acizanemi leke-dar ve şimdiye kadar mazhar oldukları takdir-i umumiye paymal edecek surette sakil ve yanlış bulunduğundan keyfiyetin nazar-ı ıttılâ-yı umumiye arzını ve ashab-ı ihtiyacın hin-i iştirada aldanmamalarının ihtarını fariza-yı zimmet addeylerim.⁵⁷

Edebiyat ve okul kitapları dışında on dokuzuncu asır matbuatında rastlanan ilginç bir yasadışı yönelim ise sahte gazete pulu basmaktır. 1875'te gazeteler ve el ilanları için 2 paralık pul yaptırtma mecburiyeti getirilmiş ve bu mecburiyet 1900'de İstanbul'da

56 "İstanbul Havadisı", *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Safer 1297, Nr. 497, s.1.

57 İzzet "Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Rebiülevvel 1299, Nr. 1081, s.2.

ıkan Türkçe gazeteler için kaldırılmıştır. Arşiv belgelerine göre nüsha başına 2 paralık pul masrafından kurtulmak için bazıları sahte pul basmış ve bu nedenle kullanılan pul klişelerinin değiştirilmesi gerekmiştir.⁵⁸ Tabii ki burada tam bir korsan yayıncılık değil kalpazanlık ile korsan yayıncılık arasında kalpazanlığa yakın bir yasadışılık söz konusudur.

3. nlemler: Uyarı ve Mühür

Yazar ve yayıncılar telif haklarını korumak için şikâyet dışında teknik önlemler de almıştır. Bunların en yaygını kapaklara uyarıcı ifadelerin yazılması ve orijinalliği kanıtlamak için kitap sayfalarının yazar, kitapçı veya matbaa tarafından mhrlenmesidir.⁵⁹ Kitap sektöründe hemen hemen bugünkü bandrol işlevini gören şahıs ve kurum mühürlerinin bir görevi orijinal baskıları belli etmekken diğer görevi de maliyeti yazar tarafından karşılanan ve belli adetlerle telif anlaşması yapılmış kitapların sözleşmeden fazla basımını engellemek olmuştur.

Kitap kapaklarında telif hakkından söz edilmesi ve mühürlü nüshalar hakkında uyarılar yapılması korsanın da ortaya çıkış tarihlerine, 1860'ların sonu ve 1870'lerin başına denk gelir. Türk edebiyatındaki ilk manzum trajedi⁶⁰ *Sergüzeşt-i Perviz*'in arka

58 BOA., İ. MMS., Nr. 121-5217.

59 Sadece kitaplarda değil onay gerektiren her türden belgede kullanılan mühürlerin bugünkü mühürlerin ve bandrollerin resmiyetinden farkı yoktur. Bu sorumluluk nedeniyle gazetelerde kayıp mühürler hakkında zayı ilanlarına rastlanır. *İbret* gazetesinden bir örnek şöyledir: "Güllü Agop ibareli mhrm bu kere zayı eylediğimden ve mezkur mühürle yalnız tiyatro oyuncularından Ahmet Necip Efendi ile olan mukavelename memhr olup ondan başka...." Kaynak: Güllü Agop, "Başlıksız", *İbret*, 10 Ramazan 1289, s.4. Güllü Agop, defaatle verdiği bu ilanda mührünü kaybetmeden önce hangi belgeyi mühürlediği detayını da vererek bağlayıcı yasal sorumluluktan kurtulmaktadır.

Metin Kayahan zgl, *Seke Seke Ben Geldim, Sekmeler IV*, Çolpan Kitap, Ankara, 2018, s.48.

kapağında Ali Haydar Bey "İşbu kitabın sahibi tarafından mezu-niyet alınmadıkça tab' ve fûruhtu caiz olmayacaktır." ⁶¹ notunu düşerek yasal sorumluluğu hatırlatır. *Öksüz Kaptan*'ın kapağın-daki uyarı cümlesinde 1857 *Matbaa Nizamnamesi*'ne atıf dahi bu-lunur: "Kitap tab'ı hakkındaki nizamname ahkâmınca her hakkı muharririne aittir."⁶² Böyle uyarılar yapmaya başlayan tanınmış isimlerden ilki Ahmet Mithat Efendi olur. Henüz kurumsallaşma-dığından "muharririn zatına mahsus matbaa" ibaresiyle andığı ev matbaasının ürünü *Letâif-i Rivayât*'ın ilk cüzünde "Risalenin tekrar tab'ı muharririn zatına mahsus bir salahiyettir." (1287) açıklamasını kullanarak yasal hakkının saklı olduğunu ilan eder. Başka kitaplarda da benzer uyarılar bu yıllarda başlar. 29 Ekim 1871'de basılan *Dürer-i Fahri*'nin kapağında "Tab' ve neşri sahi-bine ait olup sairleri tarafından tab' olunmaklığı tecviz görül-meyecektir."⁶³ gibi uyarıcı ifadeler görülür. Recaizade Mahmut Ekrem 8 Mart 1872'de yayımladığı *Atala* çevirisinin ilk baskısının kapağına "Tekrar tab' ve neşri mütercimine ait bir haktır" (1288) ibaresini kitap telif bir çalışma olmamasına rağmen uluslararası telif bulunmadığından ekler. Bu ilk örneklerden kısa süre sonra uyarı ifadelerine -muhtemelen korsanlara rastlandığından- mü-hür sözcüğünün eklendiği görülür. Bazı kitaplarda okurlara da sorumluluk verilir. Örneğin bir tercüme olan *Dafni ile Kloe'nin Hikâye-i Taaşşuklarıdır*'ın kapağında, "Sahibinin mührüyle mem-hûr olmayan nüshaları kimde bulunursa muhatap tutulacaktır. Her hakkı mütercimine aittir"⁶⁴ denerek herkesin ayağını denk alması istenir. Ama genelde uyarılar sadedir: "Muharririn mühr-i

61 Ali Haydar, *Sergüzeşt-i Perviz*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1282, s.56.

62 Ali Rıza, *Öksüz Kaptan*, 2. C., Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1292, s.1.

63 Halil Fahri, *Dürer-i Fahri*, Ali Bey Matbaası, İstanbul, 1288.

64 Kâmil (çev.), *Dafni ile Kloe'nin Hikâye-i Taaşşuklarıdır*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1290, s.i.

mahsusu olmayan nüshalar sahtedir."⁶⁵ gibi veya "Mühürsüz nüshalar sahtedir."⁶⁶ gibi cümleleri 1870'lerden başlayarak pek çok kitabın kapağında okumak mümkündür.

Mühürlerin ikinci işleviyse belirtildiği gibi yayıncının anlaşılabilir miktarın üzerinde kitap basmasını engellemektir. Yayıncının kitabı sözleşmede belirlenmiş nüshadan fazla basması telif ücretinin gaspı anlamına gelip açık bir korsan yayıncılıktır. Diğer korsan kitaplardan farklı olarak kitabı yayımlayan matbaa veya yayıncının fazladan bastığı nüshaları fark etmek mühür haricinde imkânsızdır. Bu bakımdan fazla nüshalar yazarın en rahatsız olduğu korsan biçimlerinin başında gelir.⁶⁷ Beşir Fuat, nitelikli bir dergi olan *Güneş*'in neden satmadığını Fazlı Necip'e açıklarken bilindik bazı gerekçeleri sıraladıktan sonra matbaalarda fazla nüsha basıldığından şüphelendiğini yazacaktır. Maliyeti yazar tarafından karşılanmış kitabın indirimli korsan nüshaları matbaalar tarafından kitapçılara ulaştırılırken anlaşılabilir rakamlardaki kitaplar yazarın elinde kalabilmektedir:

65 Mustafa Behçet, *Dokuz Numaralı Hane*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1307, s.34.

66 Fatma Aliye, *Enin*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1328, s.1.

67 Sadece on dokuzuncu asırda değil, Cumhuriyet sonrasında da yazarlar yayıncıları anlaşma dışında nüsha basmakla itham etmiştir. Örneğin Mahmut Yesari, kitaplarının baskılarının nasıl tükenmediğine anlam veremediğini dile getirirken yayıncıların anlaşmanın üzerinde baskı yapmasından şikâyet eder: "Üç bin basılacağı söylenmiş romanlarım var, yirmi senedir tükenmedi. Bu romanlar okuma kitaplarına, edebiyat tarihlerine, antolojilere geçmiştir. Okumayan kalmamıştır. Nasıl oluyor da hâlâ birinci baskı tükenmiyor? Ben dünyadan elimi eteğimi çekeceğim galiba, bu birinci baskıları yine tükenmeyecek." Kaynak: Mahmut Yesari, *a.g.e.*, s.56. Refik Hâlit de yayıncıların sözleşmedeki miktarın üstüne çıktıkları için baskı adetlerini gizli tuttıkları fikrindedir: "Meselâ birinci baskı denilen kaç bin taneden ibarettir? Bin mi? Beş bin mi? Yoksa benim ve başka meslekdaşların kitaplarımızda olduğu gibi içlerinde yalnız birinci baskısı, on iki bin, hattâ daha fazla tutulmuşlar var mı? Kimse bilmez. Yine eserlerimden misal getireceğim: Üçüncü tabının da tükendiğini haber aldığım bir kitabımdan şimdiye kadar çeşitli üç baskıda piyasaya kaç tane sürülmüştür? Haberim yoktur. Gırla gitti amma sayısını ancak Cenabıhak bilir." Refik Halid Karay, *Memleket Yazıları 3 (Edebiyatı Öldüren Rejim)*, s.170.

Korsan kitaba karşı önlem olarak kullanılmış kitap mühürlerinden örnekler. Soldan sağa doğru üst sıradan başlayarak: Çingiraklı Tatar, Darü't-Tıbbatü'l-Amire, Karabet Kütüphanesi, Kırk Ambar Matbaası, Emin Nihat, Namık Kemal, Şair Nigâr Hanım, Esat Efendi Kütüphanesi, Leon Kütüphanesi, Arakel Kütüphanesi, Tefeyyüz Kütüphanesi, İkdam Matbaası.

[E]serin tab' olunduğu matbaada makine üzerine fazla kâğıt atılıp atılmadığından emin olunmak mümkün olamaz. Şu hal ucuz kitap satılmasına pek çok mânidir. Çünkü ne kadar ucuz verirsiniz elbet masrafiyla, emeğini hesap ederek bir fiyat koyacaksınız. Halbuki matbaaca muktezâ-yı sermâye yalnız kâğıt olduğundan elbette kitapçılara matbaacı sizden ziyade iskonto bırakacağı cihetle fazlalar sizinkinden evvel satılır!⁶⁸

Yazarın bu tehlikeli korsan girişim karşısında alabileceği yeğâne önlem nüshaları saydırıp mühürletmektir. Örneğin Namık Kemal, adet üzerinden anlaştığı Arakel Efendi'nin satacağı kitapların mühürlenmesi gerektiğini düşünür.⁶⁹ Fatma Aliye de bu detaya dikkat eden yazarlardandır. Kanaat Kütüphanesi kurucusu

68 Beşir Fuat, *a.g.e.*, s.484.

69 Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları IV*, s.493.

İlyas Bayar Efendi ile arasındaki sözleşmesinde bu hakkını metne ekletir:

Hanım-ı Mumaileyha eserin nüshalarını tadad eylemek ve hesap görmek istediği zamanlar mümanaat olunmayacak ve müşkülât gösterilmeyecektir. Eserin nüshaları Fatma Aliye Hanım tarafından temhir ettirilecektir.⁷⁰

Mührün yazar ve yayıncı arasındaki anlaşma dahilinde yazarı koruduğu kabul edilse de son müşteri seviyesindeki etkisiyle korsanı engelleyebileceğini düşünmek pek makul gelmemektedir. Genel Osmanlı okurunun mühürlü nüshalara ne kadar dikkat edeceği üzerine fikir yürütürken Ebüzziya Tevfik'in yukarıdaki alıntıda geçen şu ifadesini unutmak mümkün değildir: "Halk ise kütüb-i nefise aramakta değil ucuz kitâb almak arzusunda..."dır.

4. Madalyonun Diğer Yüzü:

İranlı Bir Kitapçının Şikâyet Dilekçesi

Korsan kitapçılığın yansımalarını Osmanlı tebaasından yazar ve yayıncıların bakış açısıyla örnekledikten sonra korsan kitap satmakla suçlanan İranlı bir kitapçının yaşadıklarına da göz atmak gerekir. Böylece diğer tarafın tecrübeleri de izlenirken matbuat ve kitap dünyasının devlete ve kamuoyuna etki edebilen güçlü figürlerinin iddiaları da değerlendirilmiş olacaktır.

23 Nisan 1902 günü Acem kitapçı Abdülkerim Ağa, İran Sefareti'ne yaklaşık bir buçuk yıldan beri devam eden bir şikâyeti hakkında dilekçe verir. Dilekçeye göre kendisi 25 yıl önce İran'dan İstanbul'a gelip kitapçılığa başlamıştır. Ailesinin geçimini namusuyla sağlamış ve adli bir vakaya karışmamıştır. Buna rağmen bir sene kadar önce Dahiliye Nezareti müfettişleri

dükkânını mühürlemiş ve sekiz ay kadar kapalı kalan dükkân ancak Abdülkerim Ağa'nın İran Sefareti'ne yaptığı önceki başvurusu neticesinde açılmıştır. Bir süre sonra Abdülkerim Ağa'nın mağazası Matbuat İdaresi tarafından tekrar kapatılmıştır. Yasal sürecin hiçbir detayından haberi olmadığını iddia eden kitapçının dükkânı neticede bir sekiz ay daha kapalı kalır. Dükkân açıldığında ise içeride yasadışı hiçbir şey bulamayan müfettişler, 25 sene önce basılmış 1200 adet *Besa yahut Ahde Vefa*'ya el koymuştur. (Hatırlatmak gerekir ki Şemsettin Sami bu kitabının güncel korsan baskısının yapıldığını ve dış kapaklara eski tarihler atıldığını belirtmektedir.) Abdülkerim Ağa, dilekçesinin sonunda el konulan kitapların iadesini ya da bunların bedelinin kendisine ödenmesini talep etmektedir.

Bir yanda dükkânının keyfi kapatıldığını öne sürerek mağdur edildiğini ileri süren kitapçı bulunurken diğer tarafta Osmanlı Devleti yer alır. Sefaret kitapçının şikâyetini Hariciye Nezareti'ne iletir ve konunun aydınlatılmasına karar verilir. Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa imzasıyla 16 Haziran 1902 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda "İran devleti ile münakit mukavelemede teba-i İraniye mağazalarının memurin-i Osmaniye tarafından hod be hod sed ve temhîr edilmesine dair bir gûna kayıt ve sarahat olmadığı"⁷¹ hatırlatılıp kitapçının yaşadıkları özetlenir. Neticedeyse "suret-i vuku-ı hâlin ve merkumun hareket-i vakıası ne suretle muhalif-i nizam idüğünün" araştırılması istenir.

Bu yazı Dahiliye Nezareti vasıtasıyla Matbuat Müdürlüğü'ne iletilir ve 6 Temmuz 1902 tarihinde Hariciye Nezareti'ne verilen cevapta kitapçı Abdülkerim Ağa hakkında yapılanların mutad işlemlerden olduğu, İran Sefareti görevlileri eşliğinde gerçekleştirildiği ve *Besa yahut Ahde Vefa*'nın yasaklı bir kitap olduğu

71 BOA., DH. MKT., Nr. 535-15.

belirtilir. Bu bölüm açısından asıl önemli olan ve Abdülkerim Ağa'nın belirtmeyi unuttuğu bir nokta ise dükkânındaki 1200 nüsha kitabın Şemsettin Sami'nin gazetede şikâyet ettiği korsan baskılardan olduğu için toplandığıdır:

Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne

2 Haziran Sene 318 tarih ve üç yüz altı numaralı tezkire-i aliyye-i daverileri cevabıdır

Mukaddema bilcümle kitap mağazalarında mevcut kitaplar muayene olunmak üzere matbuat müfettişleri tarafından gerek mağaza ve gerek depolar muvakkaten sed edildiği sırada kitapçı Abdülkerim'in mağazası dahi sed edilmiş ise de ahiren İran Se-fareti memurlarıyla zabıta memurları dahi hazır oldukları hâlde tekrar küşat edilmiş olduğu gibi geçende bilcümle İrani kitapçı dükkânlarıyla depolarının muayenesine lüzum görülerek sair dükkânlarla beraber merhum Abdülkerim'in mağazası da mu-yene edildiği sırada asar-ı memnuadan olup bila-ruhsat takliden basılmış olan *Besa yahut Ahde Vefa* nam kitaptan beyan buyu-rulan miktar nüshanın müfettiş ve memurin-i mumaileyhim tarafından usul ve emsali veçhile zabt ve müsadere edildiğinin matbuat-ı dahiliye müdüriyet-i aliyyesi ifadesiyle beyanına ibti-dar kılındı ol babda.⁷²

Burada eklenmeli ki *Besa yahut Ahde Vefa*'nın ismi yasak-lı kitaplar listelerinde geçmemektedir. Sansür ve kitap toplatma hakkında yayımlanmış bazı önemli incelemelerde⁷³ de *Besa ya-hut Ahde Vefa*'ya değinilmemiştir. Belki birinci bölümde de bah-sedildiği gibi kitabın ilk baskısında ruhsat alınmasına rağmen matbaada içine eklemeler yapıldığı gerekçesiyle verilmiş karar

72 BOA., DH. MKT., Nr. 535-15.

73 Bunlar için bkz. Ali Birinci, "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tari-hine Medhal", *Tarihin Hududunda (Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Me-seleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012; Fatmagül Demirel, *a.g.e.*; Ali Şükrü Çoruk, *a.g.e.*

uygulanmıştır. Ama mevcut bilgiler dahilinde kitap hakkındaki sansür ve yasaklama kararına dair bir yorum yapılmayacaktır. Bu yazışmalar sınırlarında yapılabilecek yorumlar ise şunlardır: Müfettişlerin denetim ve yaptırım uygulamadıklarını iddia etmek güçtür. İranlı kitapçılar da hâllerinden pek memnun gibi görünmemektedir. Farklı dönemlerde onlardan şikâyetçi olan Ebüzziya Tevfik gibi yayıncılar da müfettişlerin işlerini yerine getirme biçimlerinden mustarip ve şikâyetçi olabilmektedir. Tabii anakronik bir yorumun doğmaması için hatırlatılmalı ki değerlendirilen bu tek belge Ebüzziya'nın dolaylı olarak eleştirdiği Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığından sonraki bir döneme aittir. Görülen ikinci bir durum ise İranlı bir kitapçının ticaret hayatının korsan kitap basıp haksız zenginlik sağlamak kadar kolay bir denklemle ilerlemediğidir. Dükkânın iki kez kapatılması ve bu sürecin 16 ay gibi uzun bir süre devam etmesi her kitapçıyı risk kapasitesi-kazanç dengesine göre farklı tercihlere ya da iflasa yöneltecektir. Yabancı ülke vatandaşlarının Osmanlı tebaasına mensup olanlara göre bazı avantajları bulunduğu ise söylenebilir. Dükkânın aranması için elçilik görevlilerinin hazır bulunması, kendi sefaretinin aracılık süreci yürütmesi ve Osmanlı Devleti ile kitapçı adına muhatap olması, yabancı bir tüccarın dükkânında bulunduracağı kitapları Osmanlı tebaasına mensup meslektaşlarından daha rahat seçebileceğini düşündürmektedir.

SONUÇ

On dokuzuncu asır Türk edebiyatını kendinden önceki dönemlerden ayıran önemli fark, yazar ve yayıncı ilişkisiyle ortaya çıkmış matbuat alanıdır. Bu nedenle yeni Türk edebiyatında modernleşme olgusu, sadece metinlerde ele alınan konu ve üsluplar sınırında değil, yazarlığın evrimi, telif hakkının tanınması, yayıncıların ortaya çıkışı, telif hakkına dayalı iş bölümü, gazete ve kitap aboneliği, popüler içerikler, edebiyat serileri ve giderek yaygınlaşan korsan kitap arzıyla da doğrudan bağlantılıdır.

Yazarlık mesleği ve kitap üretim biçimlerindeki bu değişim, bilgiyi sınırsız kopyalamaya imkân tanıyan matbaanın yaygınlaşması ve buna bağlı olarak hissedilen toplumsal iletişim ihtiyacının üstünde yükselmiştir. Netice ise muharrir, gazete, roman ve hepsinin üslup düzleminde bağlı bulunduğu nesir olmuştur.

Yazma kitaptan sınırsız kopyalamaya, şiirden nesre geçilirken asırlarca hamilik düzeninde sanatını icra etmiş şairin kimliğinde de değişim yaşanmış, gazete ve kurmaca metin yazarı anlamındaki muharrir sözcüğü doğmuştur. Ahmet Mithat örneğinde görüldüğü gibi eğitim ve aydınlatma amaçlı yeni içerik ihtiyacı telif ve tercüme güncel kitaplar hazırlanmasını gerektirmiştir. Bu ihtiyaca bağlı olarak yayımlanmış çeviri ve telifler kadar önemli bir başka

yenilik ise gazetedir. Gazetenin toplumsal iletişime katkısı yanında yazar kimliği üstündeki önemli bir etkisi, eskiden kapalı mahfillerde bulunan şairin artık toplum önüne çıkararak tanınmasıdır. Mithat Cemal'in dediği gibi Namık Kemal, *Tasvir-i Ef  r*'a yazınca bir sabah birdenbire meşhur olmuştur. Karakulak Kahvesi'nde değil, Hersekli Hikmet'in evinde de değil, memlekette meşhur.

Güncel içeriklerin yaygınlaşması ve kamuoyu üstünde etkili bir muharrir kimliğinin belirginleşmesi, devletin matbuata müdahalesini beraberinde getirmiştir. Devletin alana yaptığı olumlu anlamda düzenleyici ilk müdahale 1857'de fikrî mülkiyet hakkını tanıyarak yazarın telif gelirini hukuki koruma altına almasıdır. Böylece kitabı sanatçıdan ayıran bir ticari zihniyet yerine, kararları yazarın verdiği ve yazarın eserinden kopmadığı, bireye ve fikirlerle değer veren bir düzene geçiş başlamıştır. Bir süre sonra fikrî mülkiyetin miras bırakılabileceği de kabul edilmiştir. İbrahim şinasi'nin kitabını, vefatının ardından isteyenlerin bastırdığı ve buna karşı çıkan oğlunun bir hak iddia edemediği şartlarda bu değişiklik ciddi bir gelişim olarak kaydedilmelidir.

İkinci bir destekleyici müdahale ise matbaa ve matbuat nizamnameleriyle korsan kitap basımını yasaklayarak yayıncı ve matbaacının ticari haklarının korunması olmuştur. Matbuat ve matbaa nizamnamelerinin fikrî mülkiyeti ve yayıncı hakkını korumaya dönük maddeleri ihtiyaç duyulduğunda uygulanmıştır. Devletin ilgisi bakımından matbuata yapılan asıl etki ise sansür ve yasaklar konusunda ortaya çıkmıştır. Hukuken 1857'de kabul edilmiş kitaplara ruhsat alma mecburiyeti, isteyenin uyguladığı bir prosed rken 1873'ten sonra sansür ile birleştirilip kesin sınırlarla uygulanmış ve yayınlanacak her kitap  n denetime tâbi tutulmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde başlayan sansür ve denetimler Sultan II. Abdülhamit yönetiminde giderek

şiddetlenmiştir. Süreli yayınlarda kontrolcü uygulamalar dikkati çekmiş ve neticede gazeteler yayımlanmadan önce her gün sansür memurları tarafından denetlenmeye başlamıştır.

Devletin matbuat alanındaki bu kontrolünün yanında yazar ve yayıncıların farklı yöntemler kullanarak çözümler ürettiği görülür. Farklı isimlerle kitap yayımlama, bürokrasinin içindeki denetim memurlarından destek görme, devletle arası iyi kitapçılarla çalışma, metni tefrika olarak gazeteyle okura ulaştırma, ruhsatsız kitap bastırma, kitaplara İstanbul dışındaki taşra merkezlerinden onay alma ya da kitabın tamamını yabancı ülkelerde yayımlatma matbuat kontrollerini ve sansürü aşmak için başvurulanan yöntemler olmuştur.

On dokuzuncu asrın geneli itibarıyla sadece kalemiyle geçinmek kolay değildir. Bu kabiliyete sahip edebiyatçıların ya halkın sevdiği gazete yazarları olduğu ya da topluma dönük içerikler ürettiği söylenebilir. Kalemiyle rahatça geçinen veya istese geçinebilecek dönem yazarları Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Ahmet Rasim, Şemsettin Sami, Kemalpaşazade Sait ve Hüseyin Rahmi Gürpınar gibidir. Telif hakkından elde edilen kazancın yanında devletin eski caize ve atıyye kültürünü sürdürdüğü görülür. Pek çok tebrik kıtası ve kasideye yapılan resmî ödemeler her zaman yazarın kitap satışından kazandığının üstünde olmuştur. Devletin önem verdiği diğer bir maddi destek türü ise faydalı kitapları teşvik amacıyla topluca satın almak ve yazar ya da çevirmene ödeme yapmaktır. Devlet ve yazar ilişkisinin on dokuzuncu asırdaki organik bir yönü ise neredeyse bütün muharrirlerin aynı zamanda devlet memuru olmasıdır. Bu bağımlılık hem yazarı içerik açısından sınırlandıran bir otosansür hem de matbuatla geçinme düşüncesinin ve özerk yazarlığın önündeki en büyük engel olmuştur.

On dokuzuncu asırda yayıncılık faaliyeti ise öncelikle resmî matbaa Takvimhane-i Amire'de isteyenlerin kitap bastırarak ticaret yapmasıyla başlamıştır. Bu yöntem bir süre kullanılsa da 1860'lardan itibaren özel matbaalarda basılan kitaplar yaygınlaşmıştır. Bu tarihlerden 1875'lere kadar yazarlar kitaplarını kendi hesaplarına bastırarak şehrin merkezi yerlerinde bulunan barakalarda ve kıraathanelerde sattırmışlardır. Sultan Abdülaziz dönemindeki eğitim reformlarından sonra özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde okullaşmadaki artış ise telif hakkı karşılığında okul kitapları hazırlatan ve kendisine "kitapçı", "yeni kitapçı", "yeni yolda kitapçı" diyen yayıncıların doğmasını sağlamıştır. Bu kitapçıların toplandığı merkez ise Bâbîâli Caddesi olmuştur. Böylece yazar ve çevirmenlere kitaplar hazırlatıp telif ödeyen, modern bir vitrin hazırlayarak müşterilerini karşılayan, dükkânında binlerce kitap bulundurmaya mecbur olan, satış kataloglarıyla tüm Osmanlı vilayetlerine kitap tanıtımları yapan, popüler edebî içerikler yayımlayan, ticari kaygılarını aklından hiç çıkarmasa da maarife hizmet eden yayıncılar ortaya çıkmıştır. Neredeyse tamamı Ermeni olan Bâbîâli'deki bu ilk kitapçılar matbaa ve gazete sahibi olan Ahmet Mithat Efendi, Ebüzziya Tevfik, Mihran Nakkaşyan gibi matbuatın sermaye sahibi etkili isimleriyle de iyi ilişkiler geliştirmişlerdir. Bunların içinde Ahmet Mithat Efendi'nin ise ayrı bir yeri vardır. Bâbîâli çevresindeki yayıncılık ve kitapçılık faaliyetlerinin ortaya çıkışında etkili olan Mithat Efendi, kitapçılar arasındaki tartışmalarda da karar merci gibi bir rol oynamıştır.

Yasadışı yayıncılık da Türk kültür hayatına on dokuzuncu yüzyılda dahil olmuştur. Yasadışı yayıncılık her ne kadar ahlaksız bir girişim olsa da bir ülkede yasal kitap sektörünün yanında korsan kitap sektörünün de var olması kitaba gösterilen toplumsal talebi kanıtlayan en güvenilir göstergelerden biridir. Osmanlı

Devleti'nde telifsiz yayıncılığın ise farklı boyutları vardır. İlki ve en yaygın telifsiz tercümelerdir. Devlet Bern Antlaşması'na taraf olmadığından Batı'dan yapılan çeviriler için yazar ve yayıncılara telif hakkı ödenmemiştir. Bu dönemde sayısız tercüme roman yayımlanmasında telifsiz yayıncılığın büyük bir etkisi olmalıdır. Nitekim telifsiz yayıncılığın sürdürülmesi gerektiğine dair yazıların çıktığı da görülmektedir. İç hukuk sınırlarında korsan kitap ise yine yüzyılın son çeyreğinde başlamaktadır. Bâbîâli kitapçılarının hemen tamamının Ermeni olması gibi korsan kitap sektöründe de İranlıların etkin olduğu görülür. Pek çok yazı, anı ve resmî belgede İranlılar korsan kitap yayımlamakla suçlanmışlardır. Yazar ve yayıncılar korsan kitaba karşı çeşitli önlemler almaya çalışsalar da korsanın ortadan kalkması mümkün olmamıştır.

İlk paragrafta da belirtildiği gibi Türk edebiyatı, on dokuzuncu asırda sadece içeriklerde değil üretim ilişkileri, ticarileşme ve matbuatta iş bölümünün yaygınlaşması bakımlarından da kökten bir değişim yaşamış ve bunların birçoğu edebî tür ve metinleri şekillendiren temel etkenlerden olmuştur.

EK 1: PARANIN ALIM GÜCÜNE DAİR NOTLAR

Tarihî seyir içinde sadece madenlerin ve kâğıt paranın emtialar karşısındaki değeri değişmemekte aynı zamanda metaların arz ve talep miktarlarıyla, ithalat ve ihracat imkânlarına bağlı olarak fiyatlandırmalar da değişebilmektedir. Örneğin Avrupa'dan ithal kumaşlar satan Terzi Mir'in faturalarına bakınca bugünkü karşılıkla Avrupa bir ceketin fiyatı çok yüksek görünebilirken İstanbul'un merkezî bir semtinde yine bugünkü fiyatlara göre çok düşük bedellerle bahçeli bir ev satın alınabilmektedir. Bu nedenle hem enflasyondan hem de gündelik hayatın parçası olan bazı fiyatlardan bahsetmek gerekmektedir. Çünkü ancak aynı dönemdeki fiyatlar arası bir karşılaştırma anlamlı olmaktadır.

Dönem içinde kullanılan para birimlerinin en büyüğü altın lirasıdır. 1 altın lira 100 gümüş kuruşa eşittir. Ayrıca liranın beşte biri olarak hesaplanan 1 gümüş mecdiye de 20 kuruş değerindedir. En düşük birim ise akçe ve paradır. 1 gümüş kuruş 40 para ve 120 akçe değerindedir. Para birimleri enflasyon karşısında zamanla iniş çıkışlar gösterse de özellikle on dokuzuncu asırda paranın değerinde ufak değişimler olmuştur. Çünkü 1844 sonrasında tağşiş yapılmamış ve kâğıt para kaime de genel kullanımda yaygınlaşmayarak kaldırıldığından ticarete ekseriyetle altın lira ve gümüş kuruş kullanılmıştır. Böylece para madene sabitlenmiştir.

Konu hakkındaki araştırmalara göre İstanbul gıda fiyatları endeksi de 1850'de 183,2 olarak leklenmişken 1901'de 254,9'a ulaşmıştır.¹ 50 yıllık uzun bir sürede enflasyonun toplamda yaklaşık %39 olduğu görülmektedir. Tüketicici fiyat endeksi ise 1850'de 162,8'den, 1901'de 201,8'e ulaşmıştır.² Bu da toplamda yaklaşık %24 demektir. Maaşlar ise 1 kuruş 120 akçe hesabıyla İstanbul'da vasıflı işçi için yevmiye olarak 1850'de 13,5 kuruştan 1901'de 18 kuruşa gelmiştir. Bu da %33'lk bir ücret artışı anlamına gelmektedir. Bu maaşlar nominal değerleri göstermektedir. Reel olarak maaşlarda alım gücü bakımından düşüşün endeksi ise 1850'deki 1,45'ten 1901'de 1,23'e varmıştır.³ Fiyat ve ücret endekslerindeki bu 50 yıllık değerisimler itibarıyla söylenebilir ki bu incelemenin ele aldığı dönemlerde fiyatlarda ve ücretlerde yıllık değerisimler %1'in altındadır.

Sayı ve yüzdeleri daha anlamlı kılmak için süreli yayın ve kitap fiyatları ile gündelik hayattaki bazı temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını beraber vermek yararlı olacaktır. Süreli yayınlar ve kitaplar için kullanılan fiyatlar satış kataloglarından alınmış olup kitapçı dükkânına şahsen gidildiğinde yapılacak bir pazarlık hesap dışı tutulmuştur. Belirtilmeli ki kitapçıların önemli bir kısmı dönemlik kampanyalar düzenlemekte, özellikle okul kitaplarında müşterilerine toplum alımlar indirimler yapılmaktadır.⁴ Ama

1 şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve cretler 1469-1998*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s.49-50.

2 şevket Pamuk, *a.g.e.*, s.17-18.

3 şevket Pamuk, *a.g.e.*, s.73-74.

4 Ali Birinci, Kasbar Kütüphanesi Kataloğu ve *Maarif* dergisine dayanarak Kasbar Kayseriyan'ın satış stratejisini şöyle yorumlar: "[B]eş ay müddetle yüzde on tenzilat yapmasının yanı sıra bilhassa cls münasebetiyle daha büyük tenzilatla kitap satıyor; üstelik buradan sağladığı hasılatın bir kısmını hayır müesseselerine bağışlıyordu. 1892 senesinde 31 Ağustos'tan itibaren yüzde yirmi beş tenzilatla kitap satarak toplanan 263 kuruş 10 paranın yarısını Darülaceze'ye verilmek üzere Dahiliye Nezareti'ne teslim etmiş; ayrıca bu tenzilat iyi bir şekilde duyurulamadığı gerekçesiyle iki ay daha uzatılmıştı." Kaynak: Ali Birinci, *a.g.m.*, s.32. Kasbar Kütüphanesi'nde toplu alımlarda da indirim yapılabilir: "Fihristte görülen fiyatlar alelumum son beldel-i iştira olup bunlardan bir şey tenzili mümkün değilse de mekatip heyetleri canı-

tam tersi de aynı biçimde geçerlidir. Bir kitabın baskısı mevcut değilse fiyatı çok yukarılara çıkabilmektedir.⁵ Arakel kütüphanesinin 1890'ların başındaki fiyatları şöyledir: Gazeteler genelde 1 kuruştur, bunlara garantili abone olunacaksa yıllık bedel 200 kuruş ve şehir dışı için 87 kuruş posta ücret alınmaktadır. *Servet-i Fünûn* dergisi ise 2,5 kuruştur. *Mecmua-ı Ebûzziya* 1152 sayfalık 25 sayısı üç cilt hâlinde 105 kuruştur. *Kamus-ı Fransevi* 1. kalite kâğıt 1 lira, adi kâğıt 65 kuruş, dönemin iyi sözlüklerinden *Gunyetül-Lugat*'in 32 sayfalık her cüzü 2 kuruştur. Namık Kemal'in 115 sayfalık *Kanije*'si 10 kuruş, yaklaşık 200 sayfalık *İntibah* 15 kuruş, 450 sayfalık *Cezmi* 30 kuruş, 560 sayfalık *Paris'te Bir Türk* 52,5 kuruş, 15 ciltlik *Kâinat* serisi ciltsiz 169, ciltli 200 kuruş. Muallim Naci'nin 72 sayfalık *Ateşpare*'si 5 kuruş. Ahmet Rasim'in "Arakel Cep Romanları" serisinden 84 sayfalık *Tecarib-i Hayat*'ı 5 kuruş. Jules Verne serisi *Kaptan Hatras'ın Sergüzeşti*, 650 sayfa ve orijinal resimleriyle 45 kuruştur. *Kaptan Grand'ın Çocukları* 640 sayfa 40 kuruş, Xavier de Montépin'in *Kırmızı Değirmen* resimli olarak 614 sayfa 45 kuruştur.⁶

binden ve kitapçılar tarafından vaki olacak külliyatlı siparişler için kitabına ve sipariş bedelinin ziyadeliğine göre yüzde ondan yirmiye kadar ikramiye terk edilebilir." Kaynak: Kasbar Kayseriyan, *Kasbar Kütüphanesi Esami-i Kütübü*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1311, s.8. Kasbar'ın kardeşi Kirkor Faik Kayseriyan da Asır Kütüphanesi'nden alınacak kitaplarda şartlara göre belli indirimler yapabilmektedir: "Kütüphanemiz namına tab' ve neşrolunmuş asarın yalnız bir cinsinden külliyetli mübayaâ olunduğu hâlde mübayaatın cesametine göre yüzde on ve yirmi nispetinde iskonto edileceğini ve bir de evlad-ı vatanın istifadesini kendi kârımıza tercih eylediğimiz cihetle bir mektep idaresi tarafından şakirdana mahsus olmak üzere külliyetli kitap mübayaası için kütüphanemize müracaat buyurulduğu surette imkân derecesinde ikramda bulunacağımızı dahi beyan eyleriz." Kaynak: Kirkor Faik Kayseriyan, *a.g.e.*, s.23-24.

Arakel Tozluyan, kitap ücretleri hakkındaki tartışma sırasında piyasadaki baskı adedi azaldıkça fiyatların yükseldiğini söyler. Zam oranı dört kata kadar çıkabilmektedir: "Saadetli Ahmet Mithat Efendi Hazretleri'nin *Hasan Mellah* namında olan eserinin fiyatı 42 kuruşken bir zaman nadirleştikçe altmışa seksene yüze ve yüz yirmi kuruşa kadar çıktı." Kaynak: Arakel Tozluyan, *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 2597, s.3.

Arakel Tozluyan, *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308.

Temel gıda fiyatlarına bakmak için de anılar yerine 1887 yılında tutulmuş bir aylık gider defterinden yararlanılabilir. Defterde kıyye olarak kaydedilmiş birimler yaklaşık hesaplarla kilograma çevrilirse bazı temel gıda ve ihtiyaç malzemelerinin fiyatı şöyle çıkmaktadır:⁷ 1 kg süt 30 para, 1 kg zeytin 3 kuruş, 1 kg tütün 23,5 kuruş, 1 kg et 5,5 kuruş, 1 kg pastırma 9 kuruş, 1 kilo kömür 20 para, 1 kg ekmek ise 1,15 kuruştur.

7 Hesaplar şu kaynaktaki veriler üstünden yapılmıştır: Ertan Gökmen, "Cevdet Paşa'nın Bir Aylık Aile Bütçesi", *Erdem*, S. 45-46-47, 2006, s.95-103.

KAYNAKÇA

A. YAYIMLANMAMIŞ KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI
OSMANLI ARŞİVİ (BOA).

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.)

Nr. 121/5217.

Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES.)

Nr. 98/72, 103/94, 110/11.

Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.)

Nr. 22/39.

Yıldız Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.. PRK. SGE.)

Nr. 7/15.

İrade Hariciye (İ. HR.)

Nr. 25/1178.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO.)

Nr. 413/28.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT)

Nr.187/47.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR. SFR. 3.)

Nr. 31/12.

İrade Dahiliye (İ. DH.)

16/733, 819/66042, 970/76614, 687/47897.

İrade Hariciye (İ. HR.)

Nr.131/6685.

Sadaret Mühimme Kalemi (A.)MKT. MHM)

92/46, 468/58.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)

Nr. 8/55, 81/67, 354/27, 31/11, 30/22, 10/14, 1/59, 40/103, 648/44, 541/44, 731/5, 656/8, 629/61, 36/125, 17/95, 29/22, 14/130, 26/137, 36/125, 29/22, 14/130, 31/11, 12-119, 403/10, 1/51, 30/22, 28/171, 31/11, 30/153, 30/52, 30/94, 29/50, 30/14, 30/147, 8/55, 81/67, 279/37, 389/15, 389/45, 354/27.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF. İBT.),

Nr. 1/107, 7/41.

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO),

Nr. 184/59.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.),

Nr. 223/59.

Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A.)AMD.),

Nr. 81/55, 8/20, 30/73.

Şûra-yı Devlet (ŞD.),

Nr. 2857/21, 429/83.

Hatt-ı Humayun (HAT.),

Nr. 668/32606, Nr. 287/17267, 1188-46826.

Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Müdiriyeti (HR. SAİD),

Nr. 12/20.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO),

Nr. 2402/180095, 238/17800, 51/3816, 829-62127.

Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS.),

Nr. 234/27.

Yıldız Hazine-i Hassa (Y. PRK. HH.),

Nr. 24/42.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)

Nr. 851/83, 2153/3, 1458/15, 535/15.

Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.)MKT. MVL)

Nr. 39/15.

İBB ATATÜRK KİTAPLIĞI FATMA ALİYE HANIM EVRAKI (FA. EVR.)

Nr. 12/19, 12/20, 12/23, 12/34.

2. Tezler

- Akay, Tolga; *Osmanlı Devleti'nde Fikri Mülkiyet (1850-1912)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2015. Kitap olarak da yayımlanmıştır. Bkz. Akay Tolga; *Osmanlı'da Fikri Mülkiyet Hakları: Telif-Patent-Marka*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2021.
- Arabacı, Caner; *II. Abdülhamid Han'ın Batı Dillerinden Türkçeye Çevirttiği Eserler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya, 2020.
- Başaran, Ayşe Tek; *The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks, 1831-1863*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul, 2019.
- [Çelik], Sıddıka Dilek Yalçın; *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 1998.
- Çetin, Sinan; *Booksellers and Their Catalogs in Hamidian Istanbul, 1884-1901*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Uçar, Fatma Nur; *1876-1923 Yılları Arasında İstanbul'daki Kütüphane İmtiyaz Sahipleri, Kütüphaneleri ve Katalogları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2017.
- Yıldırım, Ezgi; *19. Yüzyıl Sonu Osmanlı Toplumunda "Tercüme" Eserlerin Tanıtımı Üzerine Betimleyici Bir İnceleme: Kitapçı Arakel Katalogları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi SBE, İstanbul, 2019. Kitap olarak da yayımlanmıştır. Bkz. Yıldırım, Ezgi; *Kitapçı Arakel'in Kataloglarında "Tercüme" Eserlerin Tanıtımı*, Libra Kitap, İstanbul, 2020.
- Yılmaz, Barış; *Kitapçı Arakel'in Yayın Katalogları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2015.

B. YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

1. Kitaplar

Ahmet Mithat; *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, haz. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet Mithat; *Hâce-i Evvel (Cüz-i Evvel: Hesap)*, Muharririn Zatına Mahsus Matbaa, İstanbul, 1289.

Ahmet Mithat; *Jön Türk*, haz. Kâzım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara, 2003.

Ahmet Mithat; *Letaif-i Rivayat (Suizan, Esaret)*, (Cüz-i Evvel), Muharririn Zatına Mahsus Matbaa, İstanbul, 1287.

Ahmet Mithat; *Letaif-i Rivayat (Yeniçeriler)*, (Altıncı Cüz), Muharririn Zatına Mahsus Matbaa, İstanbul, 1288.

Ahmet Mithat; *Menfa*, haz. İsmail Cüneyt Kut, Tarih ve Toplum Kitaplığı, İstanbul, 1988.

Ahmet Mithat; *Müşahadat*, haz. Necat Birinci, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet Mithat; *Yeryüzünde Bir Melek*, haz. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmet Rasim; *Anılar ve Söyleşiler*, haz. Nuri Erten, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1983.

Ahmet Rasim; *Matbúat Hâtıralarından Muharrir, Şair, Edib*, haz. Kâzım Yetiş, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979.

Ahmet Rasim; *Muharrir Bu Ya*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

Akıncı, Gündüz; *Abdülhak Hâmit Tarhan (Hayatı, Eserleri ve Sanatı)*, TTK, Ankara, 1954.

Ali Haydar; *Sergüzeşt-i Perviz*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1282.

Ali Rıza; *Öksüz Kaptan*, 2. C., Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1292.

Altick, Richard D.; *The English Common Reader*, Ohio State University Press, Columbus, 1957.

Anderson, Benedict; *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2011.

Andı, M. Fatih; *Ara Nesil Şairi Mehmed Celâl (Hayatı Görüşleri Şiirleri)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1995.

- Andı, M. Fatih; *Edebiyat Araştırmaları 1*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Andı, M. Fatih; *Roman ve Hayat*, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2010.
- Aşçı Dede Halil İbrahim; *Hatıralar*, haz. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi Kütüphanesi, İstanbul, 1960.
- Ayvazoğlu, Beşir; *Fikret-Kendi Cevvim, Kendi Eflâkimde Kendim Tâirim*, Everest Yayınları, İstanbul, 2019.
- [Basiretçi] Ali; *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, Sander Yayınları, İstanbul, 1976.
- Basiretçi Ali Efendi; *İstanbul Şehir Mektupları*, haz. Nuri Sağlam, Erdem Kültür Kitapları, İstanbul, 2017.
- Baylâv, Nâşid; *1862-1962 İlk Türk Kitapçılarından Hacı Kasım Efendi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1962.
- Baysal, Jale; *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türkleri Bastıkları Kitaplar*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2010.
- Becker, Howard; *Sanat Dünyaları*, çev. Evren Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Behar, Cem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Belge, Murat; *Step ve Bozkır (Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Benjamin, Walter; *Teknik Olarak Yeniden-Üretilbilirlik Çağında Sanat Yapıtı*, çev. Gökhan Sarı, Zeplin Kitap, İstanbul, 2015.
- Berkes, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul, 2010.
- Berman, Marshall; *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ-Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Beşir Fuat; *Şiir ve Hakikat*, haz. Handan İnci, YKY, İstanbul, 1999.
- Bilgegil, M. Kaya; *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II (Müteferrik Makaleler I)*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1980.
- Bilgegil, M. Kaya; *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, C. 1, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1979.
- Birinci, Ali; "Osmanlı Devleti'nde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", *Tarihin Hududunda (Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

- Bourdieu, Pierre; *Sanatın Kuralları*, ev. Necmettin Kâmil Sevil, YKY, İstanbul, 2006.
- Cachia, Pierre; *Arabic Literature-An Overview*, Routledge, London, 2002.
- Casanova, Pascale; *Dünya Edebiyat Cumhuriyeti*, ev. Saadet Özen, Filiz Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çakır, Hamza; *Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.
- Çamlıbel, Faruk Nafiz; *Tatlı Sert*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman; *Basın Tarihimizde İlave*, Hür Türkiye Mecmuası Yayınları, İstanbul, 1960.
- Çapanoğlu, Münir Süleyman; *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, Hür Türkiye Dergisi Yayınları, İstanbul, 1962.
- Çoruk, Ali Şükrü; *Örnek Bir Vak'a Işığında Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Darnton, Robert; *Pirating & Publishing (The Book Trade in the Age of Enlightenment)*, Oxford University Press, New York, 2021.
- Demirel, Fatmagöl; *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.
- Duman, Hasan; *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri*, 3 Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000.
- Durmuş, Tübâ Işınsoy; *Tutsan Elini Ben Fakirin (Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.
- Ebüzziya Tevfik; *Ecel-i Kaza*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1288.
- Ebüzziya Tevfik; *Salname-i Hadika*, Hadika Matbaası, İstanbul, 1290.
- Ebüzziya Tevfik; *Salname-i Ebuzziya*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1296.
- Ebüzziya Tevfik; *Cümel-i Müntahabe-i Kemal*, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniyye, 1299.
- Ebüzziya Tevfik; *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Şemsettin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- Enginün, İnci (haz.); *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-1*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.
- Enginün, İnci (haz.); *Abdülhak Hâmid'in Mektupları-2*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.

- Enginün, İnci; *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- Erünsal, İsmail E.; *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Es, Hikmet Feridun; *Tanımadığımız Meşhurlar*, haz. Selçuk Karakılıç, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.
- Escarpit, Robert; *The Book Revolution*, George G. Harrap&Co. LTD., London, 1966.
- Escarpit, Robert; *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ali Türkay Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
- Fatma Aliye; *Enin*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1328.
- Findley, Carter V.; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.
- Fortna, Benjamin C.; *Mekteb-i Hümayûn (Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.*
- Gelibolulu Mustafa Âli; *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menakıb-ı Hünerveran)*, haz. Müjgân Cunbur, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Gerçek, Selim Nüzhet; *Matbuat Tarihi*, haz. Mustafa Kirenci, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2019.
- Gerçek, Selim Nüzhet; *Türk Matbuatı*, derleyen: Ali Birinci, Gezgin Kitabevi, Ankara, 2002.
- Göçek, Fatma Müge; *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1999.
- Göçgün, Önder; *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Göçgün, Önder; *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Göçmen, Murat; *İsviçre'de Jöntürk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Gökçek, Fazıl; *Bir Tartışmanın Hikâyesi: Dekadanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

Gür, Âlim; *Ebüzzıya Tefk Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Habermas, Jürgen; *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Halil Fahri; *Dürer-i Fahri*, Ali Bey Matbaası, İstanbul, 1288.

Hayta, Necdet; *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1872/1862-1286/1869)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Heinich, Nathalie; *Sanat Sosyolojisi*, çev. Turgut Arnas, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Huizinga, Johan; *Ortaçağın Günbatımı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1997.

Hünkârbeğendi, Dikran; *Şehametlü İran Şahı Hazretlerinin Avrupa Seyahati*, byy., 1289.

[İbrahim Şinasi]; *Divan-ı Şinasi*, Matbaa-i Ebüzzıya, Kostantiniyye, 1303.

[İbrahim] Şinasi; *Münthebat-ı Eşar*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal; *Son Asır Türk Şairleri V*, haz. Ayşegül Celepoğlu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.

İnalcık, Halil; *Şâir ve Patron*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2003.

İnalcık, Halil; *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.

İnalcık, Halil; *Osmanlı ve Modern Türkiye Araştırmaları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

İnuğur, M. Nuri; *Basın ve Yayın Tarihi*, DER Yayınları, İstanbul, 2005.

İskit, Server R.; *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, Matbuat Umum Müdürlüğü, İstanbul, 1939.

İskit, Server R.; *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

İşli, Emin Nedret; *Kitaphaneden Yayınevine Bâbîâli*, Türkiye Yayıncılık Kurultayı, t.y.

İzbudak, Veled Çelebi; *Tekke'den Meclis'e (Sıradışı Bir Çelebi'nin Hatıraları)*, haz. Yakup Şafak, Yusuf Öz, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Johns, Adrian; *Piracy: The Intellectual Property Wars From Gutenberg to Gates*, The University of Chicago Press, Chicago, 2009.

- Jusdanis, Gregory; *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kabacalı, Alpay; *Türkiye'de Yazarın Kazancı*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Kahraman, Seyit Ali; Dağlı, Yücel; Dankoff, Robert; Kurşun, Zekeriya; Sezgin, İbrahim, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 1, YKY, İstanbul, 2011.
- Kâmil (çev.); *Dafni ile Kloe'nin Hikâye-i Taaşuklarıdır*, Tasvir-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1290.
- Kaplan, Mehmet; Enginün, İnci; Emil, Birol; *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865-1876)*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kaplan, Ramazan; *Klâsikler Tartışması: Başlangıç Dönemi*, AKM Yayınları, Ankara, 1998.
- Karataş, Turan; *Takriz Edebiyatı (1882-1928)*, Hece Yayınları, Ankara, 2002.
- [Karay], Refik Halid; *Kirpinin Dedikleri*, Tüccarzaade İbrahim Hilmi, İstanbul, 1336.
- Karay, Refik Halid; *Memleket Yazıları 3 (Edebiyatı Öldüren Rejim)*, haz. Tuncay Birkan, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Kayaoğlu, Taceddin; *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kayseriyan, Kasbar; *Kasbar Kütüphanesi Esami-i Kütübü*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1311.
- Kayseriyan, Kirkor Faik; *Asır Kütüphanesi Esami-i Kütübü*, Kasbar Matbaası, İstanbul, İstanbul, 1306.
- Kerimi, Fatih; *İstanbul Mektupları*, haz. Fazıl Gökçek, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Koçu, Reşat Ekrem; *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960.
- Köprülü, Fuad; *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yayınları, Ankara, 1966.
- Köprülü, Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- Köprülü, M. Fuad; *Saz Şâirleri I-V*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Kris, Ernst; Kurz, Otto; *Sanatçı İmgesinin Oluşumu: Efsane, Mit ve Büyü*, çev. Sabri Gürses, İthaki Yayınları, İstanbul, 2013.

- Kuntay, Mithat Cemal; *Namık Kemal*, C. 1, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Küçükömer, İdris; *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.
- Levend, Ağâh Sırrı; *Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TTK Basımevi, Ankara, 1960.
- Levend, Ağâh Sırrı; *Şemsettin Sami*, TDK Yayınları, Ankara, 1969.
- Lindblom, Charles E.; *The Market System: What It Is, How It Works, and What To Make of It*, Yale University Press, New Heaven, 2001.
- Löwenthal, Leo; *Edebiyat, Popüler Kültür ve Toplum*, çev. D. Beybin Kejanoğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.
- Macherey, Pierre; *Edebi Üretim Teorisi*, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- Mardin, Şerif; *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 21. bs., İstanbul, 2012.
- McLuhan, Marshall; Fiore, Quentin; *Yaradığımız Medya*, çev. Ünsal Oskay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- McLuhan, Marshall; *Gutenberg Galaksisi*, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, 5. bs., İstanbul, 2020.
- Mehmed Said Paşa; *Gazeteci Lisansı*, haz. Ersin Özarslan, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008.
- Mehmet Rauf; *Siyah İnciler*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1317.
- Mehmet Rauf, *Edebi Hatıralar*, haz. Mehmet Törenek, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Memalik-i Mahrusa-i Şahaneye Duhul ve İntişarı Memnu Bulunan Kütüp ve Resail-i Muzırının Esamisini Mübeyyin Cetveldir*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1318.
- Meriç, Cemil; *Kırk Ambar I (RümuZ-ül Edeb)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- Mustafa Behçet; *Dokuz Numaralı Hane*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1307.
- Nabizade Nazım; *Karabibik ve Diğer Hikâyeler*, haz. Sabahattin Çağın, Nedit Kurudere, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017.
- Nalcioğlu, Belkis Ulusoy; *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu (1828-1878)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021.
- Namık Kemal; *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

- Nedim; *Nedim Divânı*, haz. Muhsin Macit, Kültür Bakanlığı Yayınları [E-Kitap], 2017.
- Ocak, Başak; *Bir Yayıncının Portresi: Tüccarzâde İbrahim Hilmi Çığıracan*, Müteferrika Yayınları, İstanbul, 2003.
- Okay, Orhan; *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı (Fikirler-Türler-Topluluklar-Temalar)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ong, Walter J.; *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'n Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.
- Özdiş, Hamdi; *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset*, Libra Kitap, İstanbul, 2010.
- Özgül, Metin Kayahan (haz.); *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Özgül, Metin Kayahan; *Seke Seke Ben Geldim, Sekmeler III*, Çolpan Kitap, Ankara, 2018.
- Özgül, Metin Kayahan; *Seke Seke Ben Geldim, Sekmeler IV*, Çolpan Kitap, Ankara, 2018.
- Özzoroğlu, Süleyman Tefvik; *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, haz. Tahsin Yıldırım, Şaban Özdemir, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2011.
- Pamuk, Şevket; *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Panofsky, Erwin; *Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe (Ortaçağda Sanat, Felsefe ve Din Arasındaki Benzerliklerin İncelenmesi)*, çev. Engin Akyürek, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- Parks, Tim; *Ben Buradan Okuyorum*, çev. Roza Hakmen, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.
- Parlatır, İsmail; *Recai-zade Mahmut Ekrem*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.
- Parlatır, İsmail; Çetin, Nurullah (haz.); *Şinasi Bütün Eserleri*, Ekin Kitabevi, Ankara, 2005.
- Ran, Nâzım Hikmet; *835 Satır*, Adam Yayınları, İstanbul, 1987.
- Recaizade Mahmut Ekrem (çev.); *Atala*, La Türki Matbaası, İstanbul, 1288.

Recaizade Mahmut Ekrem; *Çok Bilen Çok Yanılır*, haz. İsmail Parlatur, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara, 1983.

Recaizade Mahmut Ekrem; *Muhsin Bey*, İstegan Matbaası, İstanbul, 1307.

Sabev, Orlin; *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, Yeditepe Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2016.

Safi, İhsan; *Altın Suyuna Batırılmış Bir Hayat Abdülhak Hâmid Tarhan*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.

Safvet Nezihi; *Zavallı Necdet*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul, 1336.

Sapiro, Gisele; *Edebiyat Sosyolojisi*, çev. Ertuğrul Cenk Gürcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019.

Sevengil, Refik Ahmet; *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1944.

Snow, Charles Percy; *İki Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2021.

Sünbülzâde Vehbi; *Sünbül-Zâde Vehbî Divânı*, haz. Ahmet Yenikale, Kültür Bakanlığı Yayınları [E-Kitap], 2021.

Şemsettin Sami (çev.); *İhtiyar Onbaşı*, Zartaryan Fabrikası, İstanbul, 1290.

Şemsettin Sami; *Kamus-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1317.

Şeyh Galip; *Hüsn ü Aşk*, haz. Abdalbâki Gölpınarlı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

T. Abdi, *Zavallı Kızcağz*, byy., 1291.

Talu, Ercüment Ekrem; *Geçmiş Zaman Olur Ki*, haz. Alâattin Karaca, Hece Yayınları, Ankara, 2005.

Tanpınar, Ahmet Hamdi; *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 2001.

Tansel, Fevziye Abdullah; *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları I*, TTK Yayınları, Ankara, 1967.

Tansel, Fevziye Abdullah; *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları II*, TTK Yayınları, Ankara, 1969.

Tansel, Fevziye Abdullah; *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları III*, TTK Yayınları, Ankara, 1973.

Tansel, Fevziye Abdullah; *Nâmık Kemal'in Husûsî Mektupları IV*, TTK Yayınları, Ankara, 1986.

- Tarakçı, Celal; *Muallim Nâci*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Tarım, Rahim (haz.); *Mehmed Rauf'un Hatıraları*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Telif ve Tercüme Nizamnâmesi ve Mekâtib-i Sıbyan İçin Müsabakâta Vaz' Olunan Kitapların Beyannâmeleri*, Matbaa-i Amire, Dersaadet, 1287.
- Teotig, Baskı ve Harf-Ermeni Matbaacılık Tarihi, çev. Sirvart Malhasyan, Arlet İncidüzen, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- The Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works from 1886 to 1986*, International Bureau of Intellectual Property, Genève, 1986.
- Tokgöz, Ahmet İhsan; *Bâbîâli Yokuşu'ndan Portreler*, haz. Necati Tonga, Çolpan Kitap, Ankara, 2020.
- Tokgöz, Ahmet İhsan; *Matbuat Hatıralarım*, haz. Necati Tonga, Çolpan Kitap, Ankara, 2020.
- Topuz, Hıfzı; *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
- Toros, Taha; *Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre*, İsis Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Tozluyan, Arakel; *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1304.
- Tozluyan, Arakel; *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü (Defter 1)*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1305.
- Tozluyan, Arakel; *Arakel Kitabhanesi Esami-i Kütübü*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308.
- Tütengil, Cavit Orhan; *Yeni Osmanlılar'dan Bu yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1985.
- Uçman, Abdullah (haz.); *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Uşaklıgil, Halit Ziya; *Kırk Yıl*, haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ülgener, Sabri; *Zihmiyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Mayaş Yayınları, Ankara, 1983.
- Üvey Ana, *Tasvir-i Efkâr Matbaası*, İstanbul, 1292.
- Üyepazarcı, Erol; *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes (Türkiye'de yayınlanmış çeviri ve telif polisiye romanlar üzerine bir inceleme 1881-1928)*, Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.

- Veblen, Thorstein Bunde; *Aylak Sınıfın Teorisi*, çev. Eren Kırmızıaltın, Hüs-nü Bilir, Heretik Yayınları, Ankara, 2017.
- Watt, Ian; *Romanın Yükselişi-Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncele-meler*, çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.
- Williams, Raymond; *Kültür ve Materyalizm*, çev. Ferit Burak Aydar, Sel Ya-yıncılık, İstanbul, 2010.
- [Yalçın], Hüseyin Cahit; *Kavgalarım*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1326.
- [Yalçın], Hüseyin Cahit; *Nadide*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1308.
- Yalçın, Hüseyin Cahit; *Edebiyat Anıları*, haz. Rauf Mutluay, Türkiye İş Ban-kası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975.
- Yalman, Ahmet Emin; *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913*, çev. Birgen Keşoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
- Yazgıç, Kâmil; *Babam Ahmed Midhat Efendi*, haz. İsmail Alper Kumsar, Kı-rımızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2020.
- Yazıksız, Necip Asım; *Kitap*, haz. Ali Yıldız, Büyüyen Ay Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2020.
- Yesari, Mahmut; *Bâbîâli Hatıraları*, haz. Tahsin Yıldırım, Can Yayınları, İs-tanbul, 2019.
- Yetiş, Kâzım (haz.); *Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1996.
- Yetiş, Kazım; *Talim-i Edebiyât'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Gctirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
- Ziya Gökalp; *Türk Töresi*, haz. Hikmet Dizdaroğlu, Kültür Bakanlığı Yayın-ları, Ankara, 1976.

2. Süreli Yayınlar/Makaleler/Kitap Bölümleri/Ansiklopedi Maddeleri

- Adivar, A. Adnan; "Kahve Okuma", *Akşam*, 11 Teşrinievvel 1944, Nr. 9332, s.5.
- Ahmet Ata (çev.); "Birkaç Söz", *Kadınlar Muharebesi*, Matbaa-i Esat, İstan-bul, 1298, s.3-4.
- Ahmet Mithat; "Kitapçılık", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Rebiülevvel 1304, Nr. 2546, s.2.
- Ahmet Rasim; "İstanbul Mektubu", *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Temmuz 1926, 1798, s.2.

- Akün, Ömer Faruk; "BIANCHI, Thomas- Xavier", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, 1992, s.117-120.
- Akün, Ömer Faruk; "Namık Kemal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, 2006, s.361-378.
- Akün, Ömer Faruk; "Nâmık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 18, 1976, s.1-78.
- Akün, Ömer Faruk; "Şinasi'nin Bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatin Tezkire-si Baskısı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XI, 1961, s.67-98.
- Ali Ferruh; "Hukuk-ı Hususiye-i Düvel Mebahisi: Hakk-ı Telif", *Servet-i Fünûn*, 12 Mart 1308, Nr. 54, s.19-23.
- Alkan, Mehmet Ö.; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, haz. Halil İnalcık, Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s.125-145.
- "Babiali: Bizim Cadde... Bir Fasulye Piyazına Bir Forma Yazı Yazan Bir Karış Sakallı Muharrir...", *Son Posta*, 5 Teşrinievvel 1932, Nr. 790, s.6.
- Balázs, Bodó; "Coda: A Short History of Book Piracy", *Media Piracy in Emerging Economies* haz. Joe Karaganis, Social Science Research Council, USA, 2011, s.399-413.
- [Banoğlu], Niyazi Ahmet (röp.); "Asırlık Bir Tip", *Ulus*, 22 Temmuz 1947, s.5-6.
- "Başlıksız", *Çingiraklı Tatar*, 24 Mart 1289, S. 1, s.1.
- "Başlıksız", *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Safer 1299, Nr. 1072, s.1.
- "Bekârlar", *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Rebiülahir 1298, Nr. 819, s.3.
- "Bekârlar", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Şevval 1298, Nr. 963, s.4.
- [Beyatlı], Yahya Kemal; "Sekt-i Melih", *Akbaba*, 14 Mayıs 1339, S. 46, s.4.
- Beydilli, Kemal; "Mahmud Raif Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul, 2012, C. 27, s.382-383.
- "Bir İfade-yi Mahsusa", *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Safer 1296, Nr. 193, s.2.
- Birinci, Ali; "Kitapçılık Tarihimizden bir İsim: Kasbar Efendi", *Kebikeç*, S. 1, 1995, s.27-33.

Bozkuş, Yıldız Deveci; "Diplomat ve Encümen-i Dâniş Üyesi Sahak Abro'nun [Sahag Abroyan/ՍահակԱբրոյան] Batılı Dillerden Yaptığı Çeviri Faaliyetleri", *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2021, s.13-27.

"Cep Kütüphanesi", *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Safer 1296, Nr. 197, s.2-3.

Demirkol, Gökhan; "Pul Vergisi ve Osmanlı Mizah Basını (1874-1877)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 64, 2019, s.313-335.

Dığıroğlu, Filiz; "Osmanlı Matbuatında Acemler: Şirket-i Sahafiye-i İraniye", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C. LVI, 2020, s.225-258.

Durmuş, Tuba İşinsu; "Osmanlı Saray Kültürünün Bir Parçası Olarak Sanatçı Nedim/Musâhipler", *Milli Folklor*, S. 114, 2017, s.16-27.

Ebüzziya Tevfik; "Saadetli Mithat Efendi Hazretlerine", *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Rebiülevvel 1304, Nr. 2555, s.2-3.

Enderunoğlu, N.; "Eski Sahaflar ve Kitap Ticareti", *Türkiye'de Kitap Koleksiyonerleri ve Sahaflar*, der. Rifat N. Bali, Libra Kitap, 8. bs., İstanbul, 2020, s.252-254.

Erdem, Yahya; "Sahaflar ve Seyyahlar: Osmanlı'da Kitapçılık", *Müteferrika*, S. 20, 2001, s.3-18.

[Es], Hikmet Feridun; "Her Gün Bir Anket: 'Aruz Veznine Dönmek Zamanı Artık Gelmiştir', Edebiyatı Cedide Üstatları Yazılarında Ne Kazanıyorlardı?", *Akşam*, 4 Eylül, Nr. 5353, 1933, s.4.

Fazlı Necip; "Mektub-ı Mahsus", *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Zilhicce 1303, Nr. 2466, s.3.

"Fünun", *Takvim-i Vekayi*, 26 Şaban 1271, Nr. 523, s.4.

"Fünun", *Takvim-i Vekayi*, 22 Safer 1272, Nr. 532, s.4.

"Gayet Mühim İlanat", *Diyojen*, 23 Ağustos 1288, S. 134, s.1.

Griswold, Wendy; "American Character and the American Novel: An Expansion of Reflection Theory in the Sociology of Literature", *American Journal of Sociology*, Vol. 86, No. 4, 1981, s.740-765.

Gökmen, Ertan; "Cevdet Paşa'nın Bir Aylık Aile Bütçesi", *Erdem*, S. 45-46-47, 2006, s.95-103.

Güllü Agop; "Başlıksız", *İbret*, 10 Ramazan 1289, Nr. 50, s.4.

- Gürpınar, Hüseyin Rahmi; "İkinci Baskısının Önsözü" *İffet*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1969, s.5-8.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi; "Hikâyemin Hikâyesi", *Şırpsevdî*, İstanbul, 1977, s.9-18.
- Hayret; "Fazıl-ı Şehir Hayret Efendi Hazretleri Tarafından Varid Olan Varakadır", *Saadet*, 9 Rebiülevvel 1304, Nr. 581, s.3.
- Hayret; "Fazıl-ı Şehir Hayret Efendi Hazretleri Tarafından Varid Olan Varakadır", *Saadet*, 22 Rebiülevvel 1304, Nr. 592, s.3.
- Hayret; "Hayret Efendi Hazretlerinin Müdafaanamelerinden Mabat", *Saadet*, 23 Rebiülevvel 1304, Nr. 593, s.3.
- Hayret, "Fazıl-ı Şehir Hayret Efendi Hazretleri Tarafından Varit Olan Varakadır.", *Saadet*, 29 Rebiülevvel 1304, Nr. 598, s.3.
- Hayret, "Fazıl-ı Şehir Hayret Efendi Hazretleri Tarafından Varit Olan Varakadan Mabat", *Saadet*, 1 Rebiülahir 1304, Nr. 599, s.3.
- Hayret, "Hayret Efendi Hazretlerinin Makalelerinden Mabat", *Saadet*, 14 Rebiülahir 1304, Nr. 610, s.3.
- "Hüs-n-i İbtida", *Hazine-i Fünun*, 1 Muharrem 1311, Nr. 1, s.1-2.
- "İfade-i Mahsusa", *Sabah*, 30 Zilhicce 1293, Nr. 260, s.1.
- "İfade-i Mahsusa", *Servet-i Fünûn*, 29 Şubat 1311, Nr. 261, s.2.
- "İfade-i Mahsusa", *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Cemaziyelevvel 1302, Nr. 2004, s.1.
- "İhtar", *İstikbal*, 6 Cemaziyelahir 1293, Nr. 129, s.4.
- "İhtar-ı Mahsus", *Sabah*, 4 Recep 1307, Nr. 177, s.1.
- "İhtar-ı Mahsus", *Sabah*, 7 Recep 1307, Nr. 180, s.1.
- "İlan", *Ceride-i Havadis*, 9 Cemaziyelevvel 1279, Nr. 1116, s.4.
- "İlan", *Diyojen*, 23 Ağustos 1288, S. 134, s.4.
- "İlan", *Latife*, 14 Zilkade 1291, Nr. 28, s.3-4.
- "İlan", *Vakit*, 10 Safer 1299, Nr. 2221, s.3.
- "İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, 8 Ramazan 1279, Nr. 70, s.4.
- "İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Rebiülahir 1281, Nr. 228, s.4.
- "İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, 12 Recep 1282, Nr. 726, s.4.
- "İlanat", *Tercüman-ı Ahval*, 16 Şaban 1282, Nr. 741, s.4.
- "İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, 4 Şevval 1282, Nr. 366, s.3.

"İlanat", *Tasvir-i Efkâr*, Selh-i Zilhicce 1287, Nr. 1, s.3.

"İlanat", *Hadika*, 22 Rebiülevvel 1290, Nr. 1, s.4.

"İlanat", *Sabah*, 6 Zilkade 1293, Nr. 224, s.7.

"İstanbul Havadisi", *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Safer 1297, Nr. 497, s.1.

İşli, Emin Nedret; "Türk matbaa ve kitapçılık tarihinin ilk dergisi: Matbaacılık ve Kitapçılık", *Simurg*, S. 1, 1999 s.74-83.

İzzet; "Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Rebiülevvel 1289, Nr. 1081, s.2.

Jones, Derek (haz.); *Censorship A World Encyclopedia*, Routledge, New York, 2001, C. 1-4.

"Kapudan Grant'ın Çocukları", *Sabah*, 9 Recep 1307, Nr. 183, s.3.

Karakaş-Özür, Nazan; "Epistemolojik Sınırları ve İlişkileri Bağlamında Osmanlıda Üç Bilim: Kozmografya, Astronomi ve Coğrafya", *Dört Öge*, S. 16, 2019, s.113-136.

Kayseriyan, Kasbar; "Sahib-i Kütüphanenin İfade-i Mahsusası", *Zavallı Kız*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307, s.2.

Keşişyan, Karabet; "Mukaddime", *Karabet Kütüphanesi Esami-i Kütübü*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1307, s.2-5.

"Keşişyan, Karabet; Kayseriyan, Kasbar; "Aynan Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Zilhicce 1303, Nr. 2468, s.2.

"Keşişyan, Karabet; Kayseriyan, Kasbar; "Muteber Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Heyet-i Tahririyesi Canib-i Âlisine", *Tercüman-ı Hakikat*, 16 Zilhicce 1303, Nr. 2473, s.2.

"Keşişyan, Karabet; Kayseriyan, Kasbar; "Başlıksız", *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Muharrem 1304, Nr. 2488, s.2.

"Kitapçı Arakel Efendi", *İkdam*, 22 Rebiülahir 1318, Nr. 2204, s.2.

"Kitapçılıkta Bir Rekabet", *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Recep 1307, Nr. 3518, s.3.

Koçu, Reşat Ekrem; "Babîâli Caddesi (Eski)", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, C. 4, s.1756.

Koçu, Reşat Ekrem; "Balamudoğlu (Karabet-Garbis)", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, C. 4, s.1959-1960.

Kut, Turgut; "Teodor Kasap", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, 2011, s.473-475.

- Kut, Turgut; "Terekelerde Çıkan Kitapların Matbu Satış Defterleri", *Müteferrika*, S. 2, 1994, s.3-24.
- Kuzucu, Kemalettin; "Sarafım Efendi ve Kırathanesi", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, 5. C., 2014, s.231-238.
- "Lüccetü'l-Münazara", *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Rebiülevvel 1300, Nr. 1376, s.4.
- Mardin, Şerif; "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*, çev. Gökhan Çetinsaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.23-81.
- Mardin, Şerif; "Türkiye'de İletişimin Modernleşmesinin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar", *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*, çev. Gökhan Çetinsaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.142-175.
- "Matbuat-ı Ceyyide", *Basiret*, 28 Şevval 1292, Nr. 1670, s.4.
- Mazhar (çev.); "İfade", *Kaptan Hatras'ın Sergüzeşti*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1308, s.6.
- Mehmet Esat; "Arz-ı Teşekkür", *Binbir Hayal*, Dersaadet, Matbaa-i Esat, 1299, s.105.
- [Mehmet] Esat; "Varaka: Arakel Ağa'ya Cevap", *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Safer 1299, Nr. 1068, s.2.
- [Mehmet] Esat; "Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Rebiülevvel 1299, Nr. 1087, s.2-3.
- "Miftah-ı Lisan-ı Fransevi", *Tercüman-ı Hakikat*, 26 Safer 1297, Nr. 494, s.4.
- "Muhafaza-yı Hakk-ı Telif Kongresi", *Malumat*, 18 Zilkade 1312, Adet 33-34, s.699-700.
- "Muharrir", *İstikbal*, 18 Zilhicce 1293, Nr. 203, s.4.
- "Muharrir", *Sabah*, 6 Zilkade 1293, Nr. 224, s.8.
- "Mürebbiye", *İkdam*, 7 Zilhicce 1318, Nr. 2426, s.1.
- "Mütenevvia" *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Muharrem 1304 Nr. 2500, s.3.
- Özarslan, Ersin; "Sadrazam Mehmed Said Paşa ve Gazeteci Lisânı Adlı Eseri Hakkında Bazı Dikkatler", *Gazeteci Lisânı*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008, s.IX-XLVII.
- Özgül, Metin Kayahan; "'Eski Nâmık'la Yeni 'Kemâl' Arasında...", *Nâmık Kemâl*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s.116-181.

Sançar, Nejdet; "Namık Kemal'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. IV, S. 2, 1955, s.57-88.

Sançar, Nejdet; "Recaizade Ekrem'in Eserleri ve Eserlerinin Çeşitli Basımları", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. V, S. 2, 1956, s.131-147.

Sarıcaoğlu, Fikret; "Kitâb-ı Bahriyye" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul, 2002, C. 26, s.72-75.

Serçe, Erkan; "Seyyar Kitapçılar Nizamnamesi", *Kebikeç*, S. 5, 1997, s.9-16.

Serdar, Ali; "Bir Tefrika Roman Tarihi Projesi Sergüzeşti", *Monograf*, S. 8, 2017, s.275-282.

Seymen, İ. Lütfi; "Erbab-ı Mütalaaya Hizmet: I. Meşrutiyet Kitapçılığı ve Arakel Tozluyan Efendi'nin Mektupları", *Müteferrika*, S. 1, 1993, s.68.

Strauss, Johann; "İstanbul'da Kitap Yayını ve Basımevleri", çev. Erol Üyepazarcı, *Müteferrika*, C. 1, 1993, s.5-17.

Strauss, Johann; "Zum Istanbuler Buchwesen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts", *The Journal of Ottoman Studies*, C. XII, 1992, s.307-338.

"Suret-i Mükâfatları", *Takvim-i Vekayi*, 1 Şaban 1267, Nr. 449, s.4.

Şemsettin Sami; "Kamus-ı Türkî ve Kamus-i Arabî", *Servet-i Fünûn*, 6 Kânunusani, Nr. 462, 1315, s.306-208.

Şemsettin Sami; "Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 12 Cemaziyelahir 1302, Nr. 2028, s.2.

Tatlısu, Muhammed Emin; "Kitapçı Karabet Efendi'nin Osmanlı Matbuatına Katkıları Üzerine Bir Methal", *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, S. 3, 2021, s.123-148.

"Tatsız Bir Rekabet", *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Zilhicce 1302, Nr. 2467, s.1.

[Tokgöz, Ahmet İhsan]; "Osmanlı Demir Yol Hattında: Haydarpaşa'dan Konya'ya Bir Cevelan I", *Servet-i Fünûn*, 3 Teşrinievvel 1312, Nr. 292, s.82-84.

Tozluyan, Arakel; "Aynen Varaka", *Vakit*, 18 Safer 1299, Nr. 2229, s.3.

Tozluyan, Arakel; "Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Rebiülevvel 1299, Nr. 1086, s.2-3.

Tozluyan, Arakel; "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Zilhicce 1303, Nr. 2470, s.2.

- Tozluyan, Arakel; "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 19 Zilhicce 1303, Nr. 2476, s.2.
- Tozluyan, Arakel; "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 17 Muharrem 1304, Nr. 2500, s.2-3.
- Tozluyan, Arakel; "Kitapçı Arakel Efendi Tarafından Mevrut Varakanın Aynıdır", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Rebiülevvel 1304, Nr. 2548, s.2.
- Tozluyan, Arakel; "Aynen Varaka", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Cemaziyelevvel 1304, Nr. 2596, s.2-3.
- Tozluyan, Arakel; "Kitapçı Arakel'in Varakasından Mabat", *Tercüman-ı Hakikat*, 13 Cemaziyelevvel 1304, Nr. 2597, s.3.
- Tozluyan, Arakel; "Kitapçı Arakel'in Varakasından Mabat", *Tercüman-ı Hakikat*, 14 Cemaziyelevvel 1304, Nr. 2598, s.2-3.
- [Tozluyan, Arakel]; "Cep Romanları Hakkında Naşirin İfadatı, Mülahazatıyla Eserin Şerait-i İştirası", *Paris'te Bir Teehhül*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1308, s.1-6.
- Tuğluk, İbrahim Halil; "Divan Şiiri'nde Manzum Tebrik-Nâmeler", *Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*, S. 42, 2010, s.41-68.
- Vâ-Nû; "Kitapçılığımıza Dair...", *Akşam*, 3 Ekim 1945, Nr. 9684, s.3.
- Yazıksız, Necip Asım; "Kitapçılık", haz. İsmail Akçay, *Müteferrika*, S. 28, 2005, s.153-157.
- Yıldız, Güllü; "İstanbul'da Bir Acem Matbaası: Kitapçı Tahir ve Ahter", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, C. L, 2017, s.175-218.
- Yu, Anthony C.; "Edebiyat ve Din", çev. Adem Çalışkan, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 1, 2004, s.227-253.

C. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Argunşah, Hülya (2020), "Fatma Aliye", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fatma-aliye>,
Erişim Tarihi: 03.02.2021
- "Cadde Bostandaki Köşk", *Taha Toros Arşivi*, Url:
<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149549/001516364006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>,
Erişim Tarihi: 03.09.2021.

Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası (Arap, Ermeni ve Yunan Alfabeleriyle) 1584-1986, Nüvis Beşeri Araştırmalar ve Yayıncılık, 2001, E-kaynak.

<http://www.eskiistanbul.net/>. Erişim Tarihi: 20.07.2021.

"İstatistiksel Tablolar", TÜİK, Url:

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1>, Erişim Tarihi: 10. 08. 2021.

Gökçek, Fazıl; "Ahmet Mithat Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Url: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmet-mithat-efendi.>, 2020,

Erişim Tarihi: 25.07.2021.

"Türk Edebiyatında Tefrika Roman Tarihi (1831-1928)", *Özyeğin Üniversitesi*, Url:

<https://eresearch.ozyegin.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/10679/5152/Sevda-y%c4%b1%20Medfun%20form.pdf?sequence=2&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 10.02.2020.

DİZİN

93 Harbi, 161, 170.

I. Dünya Savaşı, 119.

II. Abdülhamit, 31, 52-54, 63, 65, 104, 114, 146, 158, 166, 167, 187, 253, 272, 276, 306, 308.

II. Mahmut, 24, 26, 104.

II. Meşrutiyet, 51, 53, 56, 69, 104, 111.

III. Selim, 25, 26.

V. Murat (Şehzade Mehmet Murat Efendi), 152, 274.

A

Abdullah Zühtü (Baba Zühtü), 106, 117.

Abdurrahman Nurettin Paşa (Adliye Nazırı), 62.

Abdülaziz (Sultan), 54, 55, 100, 103, 275, 276, 306, 308.

Abdülkerim Ağa, 300-302.

Abdülmecit (Sultan), 27, 101, 105.

Abro, Sahak, 102, 103.

Acem, 150-152, 175, 273, 274, 288, 292, 300.

Açık Baş, 64.

Adana Valiliği, 84.

Adil, Abdurrahman, 255.

Ahmet b. Muhammed el-Kastallani, 234.

Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, 129, 130.

Ahmet Cevdet Paşa, 27, 28, 127.

Ahmet Efendi (Rüsûmat Kâtibi), 49, 50.

Ahmet Efendi (sahaf), 145.

Ahmet Lütfi (Vakanüvis), 102, 103, 224.

Ahmet Mithat Efendi, 15-17, 63, 64, 71, 72, 76-79, 84, 86, 87, 99, 107-109, 120, 144, 145, 162, 164, 166, 168, 198, 226, 227, 230, 234-239, 242, 244, 246-248, 271, 275-278, 280, 281, 289, 291, 297, 305, 307, 308, 313.

Ahmet Nafiz, 65.

Ahmet Necip Efendi, 296.

Ahmet Rasim, 77, 83-85, 87, 88, 116, 119, 147, 148, 150, 151, 153, 161, 169, 181, 189, 194, 204, 283, 307, 313.

- Ahmet Sadık Ziver Paşa (Darphane Nazırı), 101.
- Ahmet Tevfik Paşa (Hariciye Nazırı), 301.
- Ahter Matbaası, 292.
- Akdeniz, 84.
- Akif Paşa, 28.
- Akün, Ömer Faruk, 30, 31, 100, 104, 176, 281, 282.
- Alafranga (Şipsevdi)*, 119.
- Aleksan (kitapçı), 69, 87, 150, 181.
- Aleksandros Kalimaki Paşa (Paris Sefiri), 104.
- Âlem Matbaası, 63, 93, 228, 282, 293, 298.
- Ali Bey (Kitapçı), 292.
- Ali Efendi (Basiretçi), 57, 78, 79, 86, 108, 149, 152, 179, 255.
- Ali Ferruh Bey, 268, 269.
- Ali Fuat Bey, 151.
- Ali Haydar Bey, 297.
- Âli Kararname*, 53.
- Ali Kemal Bey, 89.
- Âli Paşa, 16, 156.
- Ali Rıza Bey (tercüman), 116.
- Ali Rıza Efendi (yazar), 59, 251.
- Ali Serdar, 199.
- Almanya, 51, 264, 270.
- Altınay, Ahmet Refik, 194.
- Âmedci Numan Mahir Bey, 101.
- Âmedci Saip Bey, 102.
- Amentü Şerhi*, 249.
- Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 105, 264, 267-269.
- Amerikalı, 268.
- Anadolu, 30.
- Anahtar Halkası*, 177, 211, 216.
- Anahtar*, 180, 211, 212, 215, 241.
- Anderson, Benedict, 24, 28.
- Anibal*, 224.
- Araç Mesajdır*, 21.
- Arakel Kütüphanesi Cep Romanları, 201.
- Arap, 37, 53, 239, 267.
- Arapça, 29, 106, 211, 234, 238, 292.
- Argunşah, Hülya, 129.
- Arifi Paşa, 85.
- Artin (müvezzi), 197.
- Asır Kütüphanesi Romanları, 201.
- Asır Kütüphanesi, 167, 174, 189, 313.
- Asır*, 60.
- Âşık Garip*, 232, 249.
- Âşık Kerem*, 232.
- Aşir Efendi Caddesi, 174.
- Ata Bey, 106, 179.
- Atala*, 297.
- Ateşpare*, 313.
- Avedis Kütüphanesi Romanları, 175.
- Avrupa, 24, 25, 29, 40, 56, 67, 75, 82, 105, 174, 193, 194, 231, 233, 237, 243, 262, 264, 265, 269, 270, 311.
- Avusturya, 269, 270.
- Aydın Vilayeti, 70.
- Ayvazoğlu, Beşir, 118.
- Azeri, 274.
- Azmi Bey (teftiş memuru), 70.

B

Bâb-ı Seraskeri, 242.
 Baba Tahir, 269.
 Bâbiâli, 11, 12, 74, 79, 85, 87-92, 96, 98, 107, 112, 114, 116, 119, 120, 133, 134, 143, 146-151, 161, 162, 164, 165, 168-171, 173-177, 179-181, 186-189, 191, 194, 199, 204, 207, 208, 210, 212, 218, 220, 221, 225, 230, 234, 235, 242-246, 250, 274, 293, 308, 309.
 Bağdat, 15, 16, 101, 144, 166.
Bahar-ı Daniş, 65.
 Bahçekapı, 145, 148, 150-152, 169, 175, 176, 258.
 Balázs, Bodó, 262.
 Balkanlar, 185.
 Balzac, Honore de, 177, 179.
 Baron de Tott, 76.
 Basiret Matbaası, 175.
Basiret, 109, 152, 161, 174-176, 255, 258.
 Batı, 24, 42, 43, 75, 76, 114, 139, 144, 160, 202, 264, 266, 309.
 Batı edebiyatı, 76.
 Batılılaşma, 25, 75, 141, 258, 265.
 Bayar, İlyas, 125-128, 130, 132, 300.
 Baysal, Jale, 283.
 Becker, Howard S., 17, 18, 32, 36, 37, 99, 144, 262, 319.
Bekârlar: Bir Bekâr Evi, 177.
 Bekir Efendi Matbaası, 275.
 Belçika, 264, 270.
 Belge, Murat, 85, 271.

Belgrat, 82.

Benjamin, Walter, 20, 33.

Berman, Marshall, 19.

Bern Antlaşması, 264, 268, 269, 271, 309.

Besayahut Ahde Vefa, 60, 61, 176, 290, 301, 302.

Beşir Fuat, 108, 181, 194, 220, 233, 253, 256, 298, 299.

Beyazıt, 135, 149, 189, 197, 206, 274.

Beyazıt Camii, 143, 156.

Beyazıt Meydanı, 133, 150.

Beylik Fırın, 170.

Beyoğlu, 88, 145, 276.

Bianchi, Thomas-Xavier, 104, 105, 148, 247.

Biçare, 58.

Bilad-ı Selase, 159.

Binbir Hayal, 177.

Bir Ölüünün Defteri, 70.

Bir Sefilenin Hasbîhâli, 69, 96.

Bodos (bakkal), 258.

Bolayır, Ali Ekrem, 109, 118, 282.

Bourdieu, Pierre, 91, 205, 206.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik, 134, 138, 139, 206.

Bulak Matbaası, 234-239.

Büyük Britanya, 264.

C

Cağaloğlu, 164, 165, 169, 180.

Camli Han, 274.

Casanova, Pascale, 29.

Catechisme d'Economie Politique, 103.
Celalettin Harzemşah, 65, 66, 104, 283, 290.
 Celil Ağa (tömbekici), 144, 151, 169, 274.
 Cenap Şehabettin, 110, 112, 117.
 Cep Kütüphanesi, 201, 202, 330.
Ceride-i Havadis, 85, 86, 116, 141, 148, 149, 255, 258.
 Ceridehane, 142.
 Cezmi, 109, 289, 313.
 Churchill, William, 255.
Coğrafya Risalesi, 103.
 Cumhuriyet, 50, 77, 98, 204, 245, 298.
Cümel-i Müntahabe-i Kemal, 94.

Ç
 Çamlıbel, Faruk Nafiz, 209.
 Çapanoğlu, Münir Süleyman, 147, 162, 174, 275.
Çaylak, 258.
 Çelik, Sıddıka Dilek Yalçın, 10, 149.
 Çemberlitaş, 150, 151, 169, 175, 274.
 Çığıracan, İbrahim Hilmi, 119, 194, 195, 246.
Çingiraklı Tatar, 53.
Çingene Kızı, 116.
Çok Bilen Çok Yanılır, 150.
 Çoruk, Ali Şükrü, 55, 302.

D
Dafni ile Kloe'nin Hikâye-i Taaşşuklarıdır, 297.
Dağarcık, 56, 230.

Dahiliye Nezareti, 300, 301, 312.
 Darnton, Robert, 261, 262.
Darü'l-Kütüb, 220.
 Darülaceze, 242, 312.
 de Montépin, Xavier, 116, 265, 313.
 Demirel, Fatmagül, 251.
Demirhane Müdürü, 119.
 Dersaadet Telgrafhane Merkezi, 170.
 Dersaadet, 16, 24, 159, 160, 177, 326, 327, 333.
Dersaadet'deki Meşhûr Sular Hakında Risale, 142.
 Deutsch, Ludwig, 138.
Devlet-i Âliye-i Osmaniye ve Yunan Muharebesi, 117.
 Devlet-i Aliyye, 273.
Devr-i Hamidi Asarı, 283.
 Direklerarası, 153.
 Divanyolu, 135.
Diyojen, 258, 259.
Duhter-i Hindû, 66, 251.
 Dumas, Alexandre, 69, 177, 193, 199.
 Durmuş, Tuba Işinsu, 41
Dürer-i Fahri, 297, 322.
 Düyûn-ı Umumiye, 253.

E

Ebusuud Caddesi, 168, 235.
 Ebüzziya Matbaası, 9, 242.
 Ebüzziya Tevfik, 50, 65, 70, 84, 93-95, 97, 107, 108, 149, 175, 176, 193, 201, 208, 234, 236, 238-240, 242, 247, 248, 255, 271, 273, 276, 280-282, 288, 300, 303, 308.

Ece Ajandası, 274.
Ecel-i Kaza, 149.
Edebiyat Anıları, 115.
Edebiyat ve Hukuk, 61, 62, 70.
 Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi, 201.
 Edebiyat-ı Cedide, 71.
 Edirnekapı, 135.
Efsûs, 90.
El-Müşezzeb, 292.
 Encümen-i Daniş Nizamnamesi, 102.
 Encümen-i Daniş, 27, 46.
 Encümen-i Teftiş ve Muayene, 54,
 55, 58, 70, 98, 219, 220, 224, 241,
 294.
Enîn, 122, 123, 130, 298, 321.
Envârü'l-hamid fî Fıkh-ı Ehli't-tevhid, 121.
 Erdem, Yahya, 25.
 Eren, Abdurrahman Adil, 255.
 Erenköy, 112.
 Ermeni (-ler), 96, 113, 143, 152,
 162, 170, 204, 267, 308, 309.
 Erünsal, İsmail E., 10, 135.
 Es, Hikmet Feridun, 110, 112, 113,
 117, 118, 120.
 Esad Efendi (Vakanüvis), 101.
 Esad Efendi Kütüphanesi, 88.
 Escarpit, Robert, 40, 80, 81, 207.
Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası, 267.
Esrar-ı Farmason, 251.
Etvâku'z-Zehab, 252.
 Evliya Çelebi, 135, 155.
Evrak-ı Perişan, 56, 289.

F

Farsça, 29, 106.
 Fatih, 135.
 Fatih Kerimî, 273.
 Fatin Efendi, 30.
 Fatma Aliye Hanım, 122, 123, 125,
 127, 129-131, 298-300, 321, 335.
 Fazlı Necip, 60, 194, 230, 231, 233,
 253, 256, 298, 330.
 Fecr-i Âti, 71.
Felâtn Bey ile Rakım Efendi, 71.
Fenlotiho, 252.
 Feuillet, Octave, 265.
Fırat, 87.
 Findley, Carter V., 27, 74, 75.
 Firûzabâdi, 113.
Flora, 88.
 Fransa, 30, 51, 179, 226, 264, 269, 270.
 Fransız, 72, 75, 148, 179, 193, 267.
 Fransız İhtilali, 75.
 Fransızca, 25, 62, 103, 134, 145, 170,
 171, 221, 226, 247, 254.
 Frenk, 86, 148.
 Fuat Paşa, 27.
Fürûzan, 113.

G

Galata, 145, 165, 281.
Garaib-i Adat-ı Akvam, 220.
Garb'tan Şark'a Seyyale-yi Edebiye,
 97, 118, 195.
Gazeteci Lisânı, 31.
Gece Kraliçesi, 116.
 Gelibolulu Mustafa Âli, 40.

Gerçek, Selim Nüzhet, 53, 255.

Goad, Charles Edward, 174.

Gonca-i Edeb, 256.

Grand dictionnaire universel du XIXe siècle, 114.

Griswold, Wendy, 12, 267, 268.

Günyetü'l-Lugat, 313.

Gutenberg Galaksisi, 21.

Güliver Nam Müellifin Seyahatnamesi, 265.

Güllü Agop, 296.

Gülñihâl, 64, 176.

Güneş, 233, 256, 298.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, 83, 86, 87, 119, 181, 271, 291, 307.

Güzeloğlu, Aram, 145.

H

Habermas, Jürgen, 83.

Hâce-i Evvel, 16, 17.

Hacı Abdullah Efendi, 65.

Hacı İzzet Efendi Matbaası, 258.

Hacı Kasım Efendi, 146, 150, 156, 274, 276.

Hacı Mehmet Zihni Efendi, 292.

Hadika, 86, 171, 173, 193, 248, 255.

Haiti, 264.

Hakk-ı Telif Kanunu (1910), 50.

Hakkaklar Çarşısı, 133, 135, 146, 292.

Hakkı Bey (Eski Adana Defterdarı), 102.

Halep, 87.

Hamit Vehbi Efendi, 106.

Harbiye Matbaası, 242.

Harbiye Nezareti, 106.

Hariciye Nezareti, 71, 301, 315, 316.

Hasan Ağa (tömbekici), 144, 145, 150-152, 169, 175, 176, 258, 274.

Hasan Mellah, 244, 313.

Hasköy, 166, 170.

Hatimetü'l-Eşar, 30.

Hayal İçinde, 71.

Hayal, 258.

Hazine-i Hassa, 83, 84.

Hersekli Arif Hikmet, 44, 306.

Hikâye Takımı, 246.

Hikâye-i Hikemiyye-i Mikromega, 265.

Hikmet Şinasi, 49, 50.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 170.

Hilmi Bey (Matbaalar Müfettişi), 292.

Hizmet, 60, 87.

Hobhouse, J. C., 25.

Hobsbawm, Eric, 29.

Hayret Efendi (Adanalı Hoca Hayret), 234, 235, 237-241, 243, 244.

Hocabey (Odessa), 170.

Hocapaşa Yangını, 164.

Hoy, 276.

Hugo, Victor, 193, 231, 265, 267.

Huizinga, Johan, 21, 40.

Hurde-Fürüş, 63.

Hutut-ı Osmaniye, 295.

Huzur, 36.

Hülasatü'l Efkâr, 258.

Hünkârbeğendi(yan), Dikran, 170, 171, 174.

Hüseyin Şükrü, 69.

Hüsni Paşa, 282.

I-İ

İstılahat-ı Edebiye, 63.
 İbrahim Halet, 294.
 İbrahim Müteferrika, 23, 27, 45.
 İbrahim Şinasi, 28, 30, 49, 50, 306.
İbret, 56, 81, 159, 161, 255, 296.
İcmal-i Ahval, 120.
İffet, 119, 291.
İhtiyar Onbaşı, 173.
İkdam, 111, 116, 118, 119, 174, 185, 186, 291.
İlaveli Anahtar, 177, 211, 215.
İlm-i Tedbir-i Menzil, 103.
 İnal, İbnü'l- Emin Mahmud Kemal, 136.
 İnalçık, Halil, 26, 42, 74, 166.
İncil, 158.
İncili Hanım, 177.
 İngiliz, 110, 116, 269.
 İngiltere, 30, 51, 67, 202, 269, 270.
İntibah, 65, 313.
 İran (-lı, -lılar), 42, 101, 143, 174, 221, 262, 273, 274, 276, 277, 281-283, 293, 294, 300-303, 309.
 İran Azerbaycanı, 276.
 İran Sefareti, 301, 302.
 İran Şahı, 174.
İrşâdü's-Sârî, 234.
 İslamiyet, 37.
 İsmail Safa, 181.
 İspanya, 264.
 İstapan, 169, 246.
İstikbal, 61, 175, 176, 196.
 İsviçre, 68, 264.

İtalya, 264.

İttihat ve Terakki, 70, 81.

İzbudak, Veled Çelebi, 55, 61, 62, 70, 71.

İzmir, 60, 97, 154, 168, 225, 233.

J

Johns, Adrian, 262.

Jön Türk, 67, 68, 321.

Jön Türk, 76.

Jusdanis, Gregory, 24, 29.

K

Kaçar Hânedanı, 274.

Kadınlar Muharebesi, 177, 199, 200.

Kâinat, 235, 237-239, 313.

Kanunî Sultan Süleyman (Sultan Süleyman), 39, 55.

Kamus-ı Arabî, 112, 113.

Kamus-ı Fransevî, 105, 112, 115, 248, 313.

Kamus-ı Türki, 112, 113.

Kamusu'l-Âlâm, 112.

Kanaat Kütüphanesi, 125, 127, 129, 130, 299.

Kanaat Matbaası, 125.

Kanije, 65, 313.

Kant, Immanuel, 261.

Kapalıçarşı, 133, 135.

Kaptan Grand'ın Çocukları, 226, 230, 313.

Kaptan Hatras'ın Sergüzeşti, 228, 313.

Karabet ve Kasbar Matbaası, 110, 187.

- Karagöz*, 151.
 Karakulak Kahvesi, 44, 306.
 Karantina Dairesi, 110.
 Karataş, Turan, 323.
 Kasbar Kütüphanesi Kataloğu, 312.
 Kasbar Kütüphanesi Romanları, 201.
 Kasbar Kütüphanesi, 121, 189.
Kastalani Şerhi (İrşâdü's-Sârî), 108, 234, 236-240, 245.
Kavid-i Osmaniye, 27.
 Kayseriyan, Kasbar, 162, 180, 181, 187-189, 203, 218-221, 224, 225, 292, 312, 313.
 Kayseriyan, Kirkor Faik, 119, 162, 167, 172, 174, 180, 188, 189, 192, 194, 313.
 Kayseriyan, Ohannes Ferit, 162, 180, 188, 189, 224.
 Kelekyan, Diran, 115.
 Kemalpaşazade Sait (Lastik Sait), 87, 120, 220, 307.
 Keşişyan, Karabet, 69, 96, 97, 114, 122, 123, 162, 167, 169, 180, 181, 186-188, 208, 209, 218-221, 223-225, 292, 293, 299.
 Keşişyan, Parsih (kitapçı), 169.
 Kıraathane-i Osmani, 152, 153, 173.
 Kırımlı Halil Efendi, 142.
 Kırkambar Matbaası/Basımevi, 65, 84, 168, 242.
Kırkambar, 64, 230.
Kırmızı Değirmen, 313.
Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa, 127.
Kitâb-ı Bahriye, 39.
 Kitâbî-i Hazret-i Şehriyârî (Yıldız Kütüphaneciliği), 82.
Kıtap Tab'i Hakkında 7 Recept 1273 Tarihli Nizamname (1857), 46, 47, 102.
Kıtap, 144, 247.
 Köprübaşı Barakası, 150, 258.
 Köprülü, Mehmet Fuat, 37, 42.
Köroğlu, 232.
Kraliçe Margo, 69.
 Kristapor, Artin, 116.
 Kuntay, Mithat Cemal, 44, 306, 324.
Kuran-ı Kerim, 274-276.
Küçük Kamus-ı Fransevî, 106, 248.
 Küçük Sait Paşa, 31, 85.
 Kütüb-ü Diniye ve Şer'îye Tetkik Heyeti, 54.
 Kütüphane-i Ebüzziya, 201.
 Kütüphane-i Esat (Esat Efendi Kütüphanesi), 177, 180, 199, 217, 299.
 Kütüphane-i Meşahir, 201.
L
La Guerre Des Femmes, 199.
La Rabouilleuse, 177, 179.
La Türkî, 276.
Lale Devri, 125.
 Larousse, Pierre, 114.
Latife, 257, 258.
 Latince, 24, 29, 31, 139.
Le Diable boiteux, 266.
Le Moniteur Ottoman, 254.
Le Petit Journal, 158.

- Le Sage, 266.
Lehçe-i Osmani, 63, 105.
Letaif-i Asar, 258.
Letaif-i Rivayat, 145, 201, 318.
Levatü's-Şakî, 252.
Leyla ve Mecnun, 249.
 Liberya, 264.
 Lingua Franca, 24.
 Lozan Antlaşması, 271.
- M**
- Maarif*, 188, 312.
 Maarif Nezareti, 15, 16, 46, 56, 57, 59, 60, 67, 70, 90, 96, 120, 211-213, 276, 281, 289, 290, 292.
Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 166.
 Mabeyn, 29, 114.
 Macherey, Pierre, 35.
 Magosa, 64, 65.
 Mahmut Efendi (kitapçı), 292.
 Mahmut Nedim Paşa, 258.
 Mahmut Raif Efendi (Reisülküttap), 25.
 Mahmut Sadık, 87.
 Mahmut Yesari, 204, 249, 298.
 Mahmutpaşa/Tahtakale, 274.
 Mahrec Mektebi, 166.
Malumat, 116, 163, 269.
 Mardin, Şerif, 26, 74, 76.
Matbaa Nizamnamesi (Basmahaneler Nizamnamesi) (1857), 46, 47, 51, 56, 271, 297.
 Matbaa-i Amire (Darü't-Tıbbatü'l-Amire, Takvîmhane, Tabhane) 16, 46, 49, 50, 63, 141, 142, 242, 247, 249, 250, 267, 292, 299, 322, 324, 327.
 Matbaa-i Osmaniye, 242.
Matbaalar Nizamnamesi (1888), 52.
Matbaalara ve Kitapçılara ve Bunlara Mütferri' *Hususâta Dair Nizamname* (1894), 52, 158, 251.
Matbuat Kanunu (1909), 56.
Matbuat Nizamnamesi (1864), 52.
 Matbuat-ı Ceyyide, 176, 201.
 Matbuat İdaresi, 301.
 Matbuat-ı Osmaniye (kitapçı), 171, 173, 174.
 Mazhar Bey (tercüman), 226-228.
 McLuhan, Marshall, 21.
Mebde-i Kitabet, 294, 295.
Mebhâsü'l-kıhîf, 70.
 Mecelle, 28.
 Meclis-i Maarif, 50, 59, 66, 67, 159, 250, 292.
Mecmua-ı Ebûzziya, 65, 313.
Mecmua-ı Musahabet, 145.
Mecmua-i Maarif, 258.
Medeniyet, 258.
 Mehmet Celâl, 87, 88.
 Mehmet Cevdet, 17, 64, 278.
 Mehmet Esat Efendi (kitapçı), 169, 177, 179, 180, 200, 211-217.
 Mehmet Hafit, 142.
 Mehmet Hüsametdin Efendi, 251.
 Mehmet İzzet, 295.
 Mehmet Mahir, 65.

Mehmet Mansur (Şûra-yı Devlet Muavini, yazar), 103, 251.
 Mehmet Rauf, 62, 63, 87, 88, 98, 108, 118.
 Mehmet Şemsettin, 177, 211, 212.
 Mehmet Şükrü Efendi (Sahaflar Kethüdası), 59.
 Mekteb-i Harbiye, 104, 162.
 Mekteb-i Sultani, 295.
 Mekteb-i Tıbbiye, 103, 175.
 Mektep, 187.
Memalik-i Mahrusa-yı Şahaneye Duhul ve İntişarı Memnu Bulunan Kütüp ve Resail-i Muzırranın Esamisini Mübin Cetvel, 64, 267.
 Menemenlizade Rifat, 95, 289.
 Menfa, 246.
 Mensur Şiirler, 70.
 Meriç, Cemil, 36.
 Merih (gezegen), 33.
Mesele-i Mebhusetü'n-Anha, 31, 210.
 Meşrutiyet, 52, 70, 108, 119, 180, 273, 275, 283.
Mezardan Sesler, 70.
 Mıgırdıç (kitapçı), 169, 170.
 Mısır, 67, 142, 234, 235, 237, 239, 240, 245, 283.
 Michelot, Auguste, 103.
 Midilli, 81, 84.
Miftah-ı Lisan, 170.
 Mihran Matbaası, 214, 242, 248.
 Mithat Paşa, 15.
 Monte Kristo'nun Oğlu, 199.

Muallim Naci, 17, 63, 86, 113, 131, 181, 187, 204, 271, 294, 313.
 Muhafaza-yı Hakk-ı Telif Kongresi, 269, 270.
 Muhammed Tahir Tebrizî, 292.
 Muhittin Hacı Bekir (şekerci), 151.
Muhsin Bey, 246.
Muhtasar Coğrafya, 106.
 Mustafa Bey, 77.
 Mustafa Reşit Paşa, 27-29, 150.
 Mustafa Reşit Paşa Türbesi, 152-154.
 Mühendishane, 104.
 Münif Paşa, 85, 88, 272, 276, 303.
Müntehab-ı Eş'arım (Müntehabat-ı Eş'ar, Divan-ı Şinasi), 49, 50, 247.
Müntehabât-ı Lugât-ı Osmâniyye, 105.
 Mürebbiye, 291, 292.
 Mürüvvet, 228.
 Müslüman, 73, 256.
 N
 Nabizâde Nâzım, 87.
Nadide, 89, 92, 93, 181.
 Nafia, 16, 83.
Nağme-i Seher, 293.
 Nakil, 70, 97, 98.
 Nakkaşyan, Mihran, 106, 112, 115, 117, 208, 226, 227, 248, 308.
 Namık Kemal, 22, 28, 33, 43, 44, 56, 57, 64-68, 81, 82, 84, 86, 87, 93-95, 100, 104, 107, 109, 137, 146, 153, 176, 181, 248, 258, 271, 281-283, 288, 291, 299, 306, 307, 313.
 Nasıruddin (İran Şahı), 174.

Nasrettin Hoca Letaifi, 249.
Nazari ve Ameli Nev Usul Talim-i Kıraat ve İmla-yı Osmani (Ameli ve Nazari Nev Usul Talim-i Kıraat ve İmla-yı Osmani), 218, 223.
Nazife, 96.
 Nedim (şair), 40.
Nefaset Matbaası, 275.
Nemide, 69.
Nesteren, 67, 82.
Neşvetu's-Şemûl, 252.
Nigâr Hanım, 90, 187, 299.
Nijat Ekrem, 282.
 Nuh Bey, 30.
 Nuri Paşa, 288.
 Nuri Şeyda, 87.

O

Okay, Orhan, 25.
 Okçularbaşı Kiraathanesi, 152.
 Okçularbaşı, 150, 154.
Okyanus Tercümesi, 247.
 On Dokuzuncu Asır (şiir), 19.
 On Dördüncü Asrın Türk Muharirleri, 201.
 Ong, Walter J., 21.
 Oran, Ahmet Cevdet (İkdamcı), 118, 209, 291.
 Orta Asya, 42.
 Ortaçağ, 33, 42.
Ortaçağın Günbatımı, 21, 40.
 Osmaniye (Osmanlı), 123, 167, 171, 173, 180, 195, 227, 237, 269, 301.

Osmanlı (-Devleti, -lar), 10, 22-27, 40-42, 45, 51, 54, 56, 67, 68, 73-77, 80-83, 85, 87, 95, 101, 105, 117, 134, 135, 141, 166, 171, 173, 180, 185-187, 193, 201, 220, 224, 226, 227, 230, 233, 234, 241, 242, 245, 246, 252, 255, 256, 258, 264-269, 271-274, 276, 282, 283, 288, 292, 293, 300-303, 308.
 Osmanlı Kütüphanesi, 201, 220, 224.
Osmanlı Tarihi, 95, 288.
 Otto, Emil, 220.

Ö

Öksüz Kaptan, 59, 251, 297.
 Özgül, Metin Kayahan, 274.

P

Panofsky, Erwin, 266.
 Papadopoulos (*Sabah* gazetesi sahibi), 195.
 Papazyan, Avedis (Avedis Ağa), 174, 180.
 Paris, 67, 82, 104, 160, 182, 193, 203, 247, 269, 313.
 Paris Kongresi, 270.
Paris'te Bir Türk, 313.
 Pascale Casanova, 24, 29.
 Percy, Charles, 19.
 Pierre, Bourdieu, 205.
 Propriété Littéraire, 269.

- R**
- Rakım Bey (teftiş memuru), 70.
 Ramazan Mektubu, 153.
 Recaizade Mahmut Ekrem, 60, 70, 86, 111, 117, 146, 150, 246, 271, 283, 293, 297.
 Redhouse, Sir James William, 105.
Resm-i Damga Nizamnamesi, 54.
 Reşit Efendi Han, 174.
 Rıza Efendi (müfettiş), 63, 293.
Risale-i Kozmografya, 103.
 Robert (şair), 101.
Robinson Crusoe, 224, 225, 265.
 Rodos, 64, 175.
Rum Fetretine Dair Tarih, 103.
 Rum, 103.
 Rumeli, 30.
 Rus, 269.
 Rusya, 264, 268, 269.
Ruzname-i Ceride-i Havadis, 154.
Rûbab'ın Cevabı, 118.
 Rûsûmat, 49.
Rüya, 281, 282.
- S**
- Saadet*, 115, 116, 199, 234, 237, 239, 241.
 Saatli Maarif Takvimi, 274.
Sabah, 86, 115, 117, 119, 161, 169, 175, 195, 196, 226, 227, 248.
 Sadullah Paşa, 19.
 Saffet Nezihi, 83.
 Sahaflar Çarşısı, 134, 135, 138, 142, 143, 177.
 Sait Efendi (sahaf), 23, 45, 145.
 Salkımsöğüt Caddesi, 112.
 Saltanat-ı Seniyye, 289.
 Samih Rifat, 71.
 Samipaşazade Sezai, 181.
Sanatın Kuralları, 91, 205.
 Sarafim Efendi, 144, 148, 150, 152, 153, 171, 173.
 Sarafim Kiraathanesi, 152-154.
Sardanapal, 68, 69, 110.
 Sarrafyan, Aleksan, 159, 161.
 Satı Bey (okul müdürü), 118.
 Say, Jean Baptiste, 102.
Sefile, 60, 69, 96, 111, 195.
Sefiller, 267.
 Selanik, 60, 63, 83, 230, 233.
Selanikli Meşhûri Divanı, 251.
 Selim Faris Şidyak, 252.
Senyor Othello, 114.
 Serdar, Ali, 199.
Sergüzeşt-i Perviz, 296, 297.
Serseri Yahudi, 119.
Servet-i Fünûn, 61, 62, 70, 71, 111, 113, 117, 180, 209, 253, 256, 268, 269, 313.
Sevda-yı Medfun, 60.
 Sevensil, Refik Ahmet, 83, 119.
 Seyyid Murâdi, 39.
Seyyie-i Tesamüh, 90.
 Sırmakeş, 110.
Sicilya Akşamları, 252.
Sirac, 86, 255.
 Sirkeci, 17, 164, 221.
 Sivastopol, 101, 170.

Siyah İnciler, 62, 63.
 Snow, Charles Percy, 19.
 Sue, Eugène, 265.
 Sultanahmet, 75.
 Suphi Neşet Bey, 115.
 Süleyman Paşa, 166.
 Süleyman Şevket Bey (kolağası), 106.
 Süleymaniye, 75, 274.
 Sünbülzade Vehbi, 263.

Ş

Şair Sultanlar, 201.
 Şakir Bey (Muhacirin Komisyonu Reisi), 15.
 Şark, 258.
 Şark Ticaret Yıllıkları, 174.
 Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, 252.
 Şehir Mektupları, 116.
 Şems Kütüphanesi Cep Romanları, 201.
 Şemsettin Sami, 23, 24, 58-61, 86, 99, 105, 107, 112, 113, 115, 131, 173, 176, 196, 201, 202, 224, 267, 271, 289-291, 301, 302, 307.
 Şeref Hanım, 101.
 Şerife Hanım, 17.
 Şermin, 118.
 Şeyh Galib, 263.
 Şeyh Niyazi Efendi, 101.
 Şık, 86, 119.
 Şıpsevdi, 119, 331.
 Şiir ve İnşa, 29.
 Şirket-i Sahafiye-i İraniye, 274, 280, 294.

T

Ta'limü'l-Müteallim, 252.
Taaşuk-ı Talat ve Fitnat, 58, 59, 66.
Tableau des Nouveaux Reglements de L'Empire Ottoman, 25.
 Tahsin Bey (Matbuat Müdürü), 70.
Takriz Edebiyatı, 89.
Takvim-i Vekayi, 26, 46, 47, 142, 254, 258.
Talim-i Edebiyat, 293, 294.
Talim-i Kıraat, 113, 218-221, 225, 294.
 Tanpınar, Ahmet Hamdi, 24, 25, 71.
 Tanzimat, 10, 24, 25, 30, 44, 74, 75, 141, 142, 165, 166, 267.
 Tarhan, Abdülhak Hâmid, 66, 68, 69, 82, 92, 95, 96, 110, 111, 120, 176, 251.
Tarik yahut Endülüs Fethi, 92, 176.
Tarifât-ı Seyyid, 249.
Tarih-i Kâmil, 235, 237.
Tarih-i Osmani'de Bir Devre-i Mühimme Kosova Zaferi Ankara Hezimet, 125.
Tarih-i Umumi, 235, 238, 240.
Tarik, 82, 120, 169, 237.
Tasvir-i Efkâr, 43, 86, 107, 134, 145, 148, 154, 255, 306.
Tasvir-i Efkâr Matbaası, 59, 108, 149, 152, 176, 248, 297.
Tecarib-i Hayat, 313.
Tecrübe-i Kalem yahut Anibal, 224.
 Tedkik-i Müellefat Komisyonu, 54.
Tedris-i Kıraat, 224.
 Teodor Kasap, 82, 332.

Tercüman-ı Ahval, 142, 151, 175.

Tercüman-ı Hakikat, 84, 86, 108, 110, 116, 134, 151, 162, 168, 170, 177, 179, 198, 199, 202, 212-214, 218-220, 225, 227, 230-232, 237, 239, 241, 244-249, 256, 272, 275, 277-279, 289, 290, 295, 313.

Tercüman-ı Hutut-ı Osmani, 295.

Tercüme Odası, 102, 104.

Tercüme-i Manzume, 50, 265.

Tercüme-i Telemak, 145, 265.

Terrail, Ponson du 265.

Terzi Mir, 311.

Teselyâda Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyahatim, 117.

Tevfik Fikret, 62, 117, 209.

Tırıl Kenan, 161.

Tiryakioğlu, Bogos, 103.

Tokgöz, Ahmet İhsan, 53, 61, 62, 70, 71, 77, 79, 82, 87, 92, 114, 116-119, 151, 179-181, 187, 189, 194, 208, 209, 226-228, 230, 249, 256, 257, 268, 293.

Tokratos, 158.

Tomruk Dairesi, 169.

Topal Şeytan Hikâyesi, 265.

Toros Ağa (kitapçı), 169, 174-176, 180.

Tozluyan, Arakel, 68, 69, 79, 89, 109, 113, 116, 118, 134, 151, 162, 169, 180, 186, 191-195, 197, 198, 200, 202, 203, 212, 214, 218, 219, 225, 227, 232-234, 236, 241, 243-245, 248, 249, 272, 277, 288, 294, 313.

Tuhfe-i Vehbi, 146.

Tuna (vilayet), 170.

Tuna, 15, 86, 109.

Tunçtan Kızlar, 114.

Tunus, 264.

Türk edebiyatı, 9, 10, 18, 37, 42, 83, 201, 247, 296, 305, 309.

Türkçe, 10, 25, 28, 29, 53, 54, 62, 66, 85, 104, 137, 159, 170, 187, 191, 227, 238, 249, 253, 254, 266, 267, 296.

Türkiye, 26, 28, 39, 44-47, 51, 53, 54, 56, 58, 73, 74, 102, 114, 141, 147, 162, 168, 245, 253, 255, 265, 271.

U

Ubeydullâh, 104.

Umran, 70.

Usul-ı Talim, 221, 224, 225.

Usul-ı Tedris, 220, 221, 225.

Uşaklıgil, Halit Ziya, 60, 68-71, 87, 92, 97, 98, 118, 120, 143, 144, 146, 154, 169, 181, 199.

Ü

Ülgener, Sabri, 44.

Üsküdarlı Hakkı, 100.

Üss-i İnkılap, 63, 279.

Üss-i Zafer, 26.

V

Vâ-Nû, 207.

Vakit, 120, 211, 212, 258.

Valide Hanı (Büyük Valide Hanı),
143, 274, 276, 283, 292.

Vankulu Lugatı, 23, 28.

Varna, 86.

Vatan Kütüphanesi, 189, 201, 224.

Vatan yahut Silistre, 281.

Veblen, Thorstein Bunde, 139.

Venüs, 88.

Verne, Jules, 70, 118, 194, 226-228,
265, 268, 313.

Vezir Hanı, 274, 275.

Viyana, 83.

W

Watt, Ian, 32.

Y

Yalçın, Hüseyin Cahit, 53, 61, 62,
71, 88, 89, 92, 93, 106, 107, 112,
114, 115, 117, 165, 181, 185,
187, 197, 198, 208, 209.

Yaldızlı Evin Geceleri, 252.

Yalman, Ahmet Emin, 253, 256.

Yazgıç, Kâmil, 17, 110, 119.

Yazıksız, Necip Asım, 72, 73, 108,
120, 144, 157, 162, 166, 167,
186, 187, 194, 209, 247.

Yeni Kütüphane, 279.

Yeniçeri Ocağı, 26.

Yeniçeriler, 145.

Yeşilçam Sineması, 89.

Yeşilköy, 161.

Yetiş, Kâzım, 293.

Yıldırım Beyazıt (Sultan Yıldırım),
55.

Yıldız Kütüphaneciliği (Kitâbi-i Hazret-i Şehriyârî), 82.

Yunan, 158, 267.

Yunanca, 29.

Yusuf Kâmil Paşa, 266.

Yüce, Sabrizâde Ali Nureddin (Üsküdar Kadısı), 121, 122.

Z

Zaptiye Nezareti, 61, 159, 273, 276.

Zafername Şerhi, 282.

Zartaryan Fabrikası, 173.

Zavallı Çocuk, 281, 289.

Zavallı Necdet, 111, 246.

Zehirlerim, 62.

Zevra, 15.

Zeynelabidin Reşit, 65.

Zeynep, 82, 111.

Ziya Paşa, 28, 29, 55, 84, 100, 146,
187, 282.

Zuhâl (gezegen), 33.=

On dokuzuncu asrın Osmanlı Devleti'nin kültür tarihi açısından yarattığı en belirgin değişimlerden birisi matbuatın toplumsal hayatın bir parçası hâline gelmesidir. Kitap, gazete ve dergi gibi farklı ortamlarla okurlarına seslenen, kamusal kimliğe sahip bir yazar düşüncesi de aynı dönemde ortaya çıkar.

Bu kitap, on dokuzuncu asır şartlarında ortaya çıkan yazarlık mesleği ve yayıncılık dünyasını inceleme amacında. Ele aldığı konulardan bazıları şunlar: Bir meslek olarak yazarlık, yazarlığın hukuki durumu ve fıkri mülkiyetin gelişimi, yazarın devletle ilişkisi ve sansür, edebiyattan kazanç, Bâbîlî'de yayıncılık faaliyetlerinin ve kitapçıların doğuşu, kitapçıların yayın dünyasına katkıları, yayın ve kitapçılık tartışmaları, yazarın kitapçılar hakkındaki fikirleri, kitap ve gazetelerin baskı adetleri, yasadışı ve korsan yayıncılığın on dokuzuncu yüzyıldaki seyri.

ISBN 978-625-8472-26-4

9 786258 472264